

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

**TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E TÜRK HİKÂYE VE
ROMANINDA EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİ**

Doktora Tezi

Osman AKKAN

Sivas
Şubat 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

**TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E TÜRK HİKÂYE VE
ROMANINDA EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİ**

Doktora Tezi

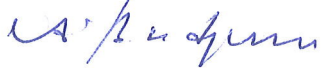

Osman AKKAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet BOZDOĞAN

Sivas
Şubat 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Türk Hikâye ve Romanında Ebeveyn-Çocuk İlişkisi
Savunma Tarihi : 13/01/2020
Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet BOZDOĞAN

Unvanı - Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı : Prof. Dr. Süheyla YÜKSEL	
Üye : Prof. Dr. Ahmet BOZDOĞAN	
Üye : Prof. Dr. Hüseyin AKKAYA	
Üye : Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI	
Üye : Doç. Dr. Ramis KARABULUT	

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Osman AKKAN tarafından hazırlanan Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Türk Hikâye ve Romanında Ebeveyn-Çocuk İlişkisi başlıklı tez, kabul edilmiştir.

..../..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

06.02/2020

Osman AKKAN

ÖN SÖZ

Edebiyat geçmişten günümüze siyasî ve toplumsal olayların doğrudan etkilediği bir alan olmuştur. Toplumdaki tüm fikrî hareketler, değişim, gelişim, toplumsal bunalım gibi durumlar yazı dilinde gün yüzüne çıkar. Milletın ruhu bir anlamda yazıda kendini gösterir. Edebiyatın temelini teşkil eden unsurlardan biri olan insanî ilişkiler de tüm bunlardan nasibini alarak dönemin mevcut durumuna göre roman ve hikâye metinlerinde kendisine yer bulur.

Türk roman ve hikâyesine ilk örneklerinden itibaren önemli bir misyon yüklenmiştir. İçinde yaşadığı topluma yön vermek isteyen aydınlar sanatsal aktiviteler içerisinde hikâye ve romana ayrı bir önem atfetmişlerdir. Yazarlar, ürettikleri eserler aracılığıyla halkı Batılılaşma, kadının toplumsal konumu, çocuk yetiştirme, evlilik, aile hayatı, mirasyedilik gibi çeşitli konularda eğitmek isterler. Bu konular özellikle çalışmaya konu olmuş dönem için oldukça önemli toplumsal sorunlardır. Yazarlar, bu gibi toplumsal sorunları işlemelerinin yanı sıra eğitim kavramını da sıklıkla ele alırlar. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra Türk romanında yer alan roman kişileri, romancıların eğitim kavramını ele almasına zemin oluşturan anlatı öğelerinden birisidir. Burada da bireyin eğitime başladığı ilk yer olan aile göze çarpar. Bu eğitimde de anne-babanın önemi göz ardı edilemeyecek kadar mühimdir.

Modern Türk romanının ilk örneklerinden itibaren ailenin bir problematik olarak ele alınmasının yanında sembolik değeriyle de eserlerde kendisine yer bulması önemlidir. Tanzimat Dönemi aydınlarının aileye, kadın-erkek ilişkisine, ebeveyn-çocuk ilişkisine yönelik tartışmaları romana taşındığı görülür. Servet-i Fünun romanlarında da bahsi geçen temalar çeşitlendirilerek devam eder. Cumhuriyet ile birlikte kurgulanan romanlarda yeni ya da çekirdek diye tabir edilen; anne, baba ve çocuktan oluşan aile tipi, üzerinde sıkça durulan, önemli bir tema olarak görülür.

Bu çalışmada yer alan hikâye ve romanlarda aile bireylerinin birbirleriyle ilişkisi özellikle ebeveyn – çocuk ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu minvalde verilen örneklerle roman yazarlarının, aile kurumuna yaklaşımları ortaya çıkarılmış ve bu kurumun, bireylerin yetişmesindeki önemi gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Çalışmada yüz yirmi altı hikâye ve romana incelenmiş olup bunlardan çalışma için veri barındırdığı tespit edilen yetmiş yedi tanesi çalışmaya dâhil edilmiştir. Veri bulunamayan eserler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Çalışmanın alt yapısını hazırlarken 1870-1908 arası dönemin romanlarını bulmakta zorlandık. Piyasada olmayan eserleri temin etmek neredeyse imkânsız hâl almakta ve Millî Kütüphanenin eser paylaşımındaki katı kuralları bizim gibi yolun başında olan araştırmacılar için büyük bir engel teşkil etmektedir. Duyarlı bir kütüphane çalışanının yardımı sayesinde ben bu zorluğu aştım, fakat o insan yardım etmeseydi çalışma için çok büyük sorun olacaktı.

Bu çalışmanın her safhasında hatalarımı usta bir kuyumcu titizliğiyle düzelten ve bana her zaman sabırla yol gösteren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet BOZDOĞAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanında çalışma boyunca desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Yunus AYATA'ya, Doç Dr. Ahmet AĞIR'a, Arş Gör. Dr. A. Kadir BAYRAM'a teşekkür ederim. Ömrümün varı olan sevgili eşim Nefiyenur AKKAN'a, çocuklarım Muhammed Mert ve Ömer Yiğit'e katkılarından ve desteklerinden dolayı minnetlerimi sunarım.

Osman AKKAN

Şubat 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
A. “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Türk Hikâye ve Romanında Ebeveyn – Çocuk İlişkisi” nin Evreni.....	20
1. BÖLÜM.....	27
1. ÇOCUK SAHİBİ OLMAK	27
1.1. Evlilik Yoluyla Çocuk Sahibi Olmak.....	35
1.2. Evlat Edinme Yoluyla Çocuk Sahibi Olmak.....	39
1.3. Evlilik Dışı İlişki Sonucunda Çocuk Sahibi Olmak	46
1.4. “Çocuk Sahibi Olma” Durumunun Kavramsallaştırılmadığı Hikâye ve Romanlar	50
2. BÖLÜM.....	59
2.EBEVEYN – ÇOCUK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ÇOCUK EĞİTİMİ	59
2.1. Çocuk Eğitiminde Babanın Tavrı.....	66
2.1.1. Erkek Çocuğunun Eğitim Sürecinde Babanın Olumlu Tavrı	68
2.1.2. Erkek Çocuğunun Eğitim Sürecinde Babanın Olumsuz Tavrı	74
2.1.3. Kız Çocuğunun Eğitim Sürecinde Babanın Olumlu Tavrı	80
2.1.4. Kız Çocuğunun Eğitim Sürecinde Babanın Olumsuz Tavrı.....	96
2.1.5. Ebeveyn – Çocuk İlişkisi Bağlamında Babasızlık Temi	99
2.2. Çocuk Eğitiminde Annenin Tavrı	103
2.2.1. Erkek Çocuğunun Eğitim Sürecinde Annenin Olumlu Tavrı.....	107
2.2.2. Erkek Çocuğunun Eğitim Sürecinde Annenin Olumsuz Tavrı.....	116
2.2.3. Kız Çocuğunun Eğitim Sürecinde Annenin Olumlu Tavrı.....	123
2.2.4. Kız Çocuğunun Eğitim Sürecinde Annenin Olumsuz Tavrı	126
2.2.5. Ebeveyn – Çocuk İlişkisi Bağlamında Annesizlik Temi	129

3. BÖLÜM.....	137
3.EVLENME SÜRECİNDE EBEVEYN – ÇOCUK İLİŞKİSİ	137
3.1. Evlenme Sürecinde Baba – Kız Çocuk İlişkisi.....	139
3.1.1. Kızların Fikri Alınmadan Gerçekleştirilen Evlilikler	139
3.1.2. Kızların Fikri Alınarak Yapılan Evlilikler	152
3.2. Evlenme Sürecinde Baba – Erkek Çocuk İlişkisi.....	157
3.3. Evlilik Sürecinde Anne – Erkek Çocuk İlişkisi.....	159
3.3.1. Cariyelerin Dâhil Olduğu Anne – Erkek Çocuk İlişkisi	160
3.3.2. Erkek Çocuğunu Bataktan Kurtarmak İçin Yapılan Zoraki Evlilikler ...	165
3.4. Evlenme Sürecinde Anne – Kız Çocuk İlişkisi.....	171
4. BÖLÜM.....	181
4.EBEVEYN – ÇOCUK İLİŞKİSİNİN DÖNEM VE YAZAR AÇISINDAN İSTATİSTİKSEL DEĞERLENDİRMESİ	181
5. BÖLÜM.....	197
5.“İDEAL ÇOCUK” VE “İDEAL EBEVEYN” KONUSUNDA YAZARLARIN VERDİĞİ/VERMEK İSTEDİĞİ MESAJLAR.....	197
5.1. İdeal İnsan Algısı.....	199
5.1.1. Ebeveyn Olarak Babalar	206
5.1.2. Ebeveyn Olarak Anneler	209
SONUÇ.....	213
KAYNAKÇA	219
ÖZ GEÇMİŞ.....	229

KISALTMALAR

- A.g.e.** : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
bk. : Bakınız
C. : Cilt
DTCF : Dil Tarih Coğrafiya Fakültesi
Haz. : Hazırlayan
Nu : Numara
s. : Sayfa
S. : Sayı
Vd. : Ve diğeri
Yay. : Yayınları/ Yayıncılık/ Yayınevi

TABLO LİSTESİ

- Tablo 1.** 1838-1884 Yılları Arasında Kızların ve Kadınların Eğitim Hayatında Elde Ettikleri Kazanımlardan Bir Kısımının Tarihlerini Gösterir Tablo 82
- Tablo 2.** Çalışmaya Malzeme Olan Eserleri ve Bu Eserlerdeki Ebeveyn – Çocuk İlişisine Dair Verileri Gösterir Tablo..... 186

ÖZET

Toplumun temel yapı taşı olan aile ve çocuk kavramlarının Türk edebiyatında görülmesi İslamiyet'ten önceki dönemlere dayanmaktadır. Bu kavramların modern anlamda edebî metinlerde tema olarak geçmesi ise Tanzimat'tan sonraki zamana rastlamaktadır.

Türk hikâye ve romanı, modernleşmenin toplumsal değişim ve dönüşüm üzerindeki etkilerini takip edebilmek açısından önemli bir unsurdur. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile hız kazanan yenileşme döneminde toplumsal dönüşümün başlangıcında önemli yere sahip olan aile ve aileye ait meseleler de yazarlar tarafından edebî eserin konusu hâline getirilmiştir. Dolayısıyla Modernleşme Dönemi Türk romanlarına anne – baba ilişkisi, anne – çocuk ilişkisi, baba – çocuk ilişkisi olmak üzere genel anlamda aileye ait meseleler yansımıştır. Modernleşmeyle birlikte geleneksel aile yapısının deformasyona uğrayıp geniş, mutlu aile platformunun daha küçük, çekirdek aile yapısına dönüşmesi de romanlarda yer tutan önemli konulardandır. Aile yapısındaki bu değişim aile bireyleri arasındaki ilişkinin de değişmesine sebep olmuştur.

Bu çalışma Türk hikâye ve romanının 1870-1908 yılları arasındaki yüz yirmi altı eserini incelemiş olup bunlardan malzeme barındıran yetmiş yedi tanesini bünyesine dâhil etmiştir. Söz konusu yıllar arasında yayımlanan roman ve hikâyelerin çalışmaya dâhil edilmesinde Osmanlı-Türk aile yapısı ve ebeveyn – çocuk ilişkisini bünyesinde barındırmasına dikkat edilmiştir. Giriş ve dört ana bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında dönemin siyasi ve toplumsal yapısı ve bu yapılarda modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan değişim hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde çalışmaya dâhil edilen roman ve hikâyelerden hareketle ebeveyn – çocuk kavramları açıklanıp devrin aile yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde dönemin roman ve hikâyelerinden çocuk eğitimi ve ailenin bu eğitimdeki yeriyle ilgili çıkarımlar yapılmıştır.

Üçüncü bölümde dönemin evlilik konusuna bakışı açısı değerlendirilmiş ve evlilik kurumunun çocuklar üzerindeki etkileri roman ve hikâyelerde incelenmiştir.

Dördüncü bölümde incelenen hikâye ve romanların listesi verilmiş ve ebeveyn – çocuk ilişkisinin roman ve hikâyelerdeki tespiti yapılmıştır.

Son bölüm ise dönemin aydınlarının konuya bakışı ve Türk roman ve hikâyelerinin toplumsal değişimi takip etme noktasındaki yeri verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ebeveyn – Çocuk, İlişkisi, Tanzimat Devri, I. Meşrutiyet Devri, Servet-i Fünûn Devri, Modernleşme.

ABSTRACT

The first appearance of the family and the children concepts as the foundation stone of the society can be traced to pre-Islamic eras. They started to be seen as a theme in modern Turkish literary texts in post-Tanzimat periods. Turkish stories and novel are a very essential element in following the impacts of modernization upon social change and transformation. Family and some issues regarding family begun to be employed as literary theme by the writers in the reformation period accelerated with the declaration of Tanzimat. In general, certain issues regarding familis such as relationship between parents, betwen mother and children, and father and children reflected in Turkish stories and novels. One of the important themes in these novels written in Tanzimat era is the emergence of nuclear family together with the deformation of traditional family after modernization process. This transformation in family structure effected the relationship of the family members.

This work consists of the stories and novels written between the 1870 and 1908. The very reason for selecting these novels is that these novels cover the issues of Ottoman/Turkish family structure and parent-children relationship. In introduction of this work consisting four chapters we tried to give some information regarding the political and social structure of the era, and change occurred together with the modernization movements.

In the first chapter, it has been focused on the explaining the concepts of parents and children, and the family structure of the era.

We arrived at a conclusion in the second chapter about children education and the place of the family in this education in Turkish stories and novels.

We dedicated the third chapter to the issues of marriage and the point of view of the children on marriage in that period's stories and novels.

In the fourth chapter, the list of the novels has been given and been determined the parent-children relationship in these stories and novels.

In the last chapter, it has been tried to evaluate the viewpoint of the intellectuals of the era on this issue.

Key Words: parent-children relationship, Tanzimat Era, II. Constitutional Era, Servet-i Fünun, Modernisation

GİRİŞ

Çocuk kavramı insan hayatında daima önemli olmuştur. Bireyin kendi çocukluğu sonrasında çocuğu ve çocuğunun çocuğu şeklinde devam eden silsile dairesinde çocuk kavramının önemi birey için artarak devam etmiş ve hemen her toplumda “çocuk” aile içinden başlayarak toplumun tamamında gelecek garantisi olarak görülmüştür. Bu minvalde çocuğa yönelik çalışmalar yapılmıştır. Çocukluk dönemi, insan hayatının tamamını etkileyen, kişilik oluşumunun başladığı evredir. Farklı kaynaklarda farklı tanımlar olsa da genel olarak çocukluk doğumdan ergenlik dönemine kadar olan evreye denilir. Çocukluk aşamasının tanımı Türkçe sözlükte şu şekilde yer alır:

“Bebeklik çağı ile ergenlik çağı arasındaki gelişme döneminde bulunan insan” (Akalin vd. 2005: 445).

Bazı kaynaklarda ise çocukluk dönemi ile bebeklik dönemi birbirinden ayrılmaktadır. Çocukluk dönemi iki yaşından itibaren başlatılmakta ve ergenlik dönemi ile bitirilmektedir:

“Çocuk, iki yaşından ergenlik çağına kadar süren büyüme dönemi içinde bulunan insan yavrusudur. Başka bir deyişle, henüz ergenlik dönemine erişmemiş kız veya erkektir” (Köksalan 2007:16).

İnsan doğumdan itibaren hem fizikî hem ahlâkî hem de zihinsel olarak gelişir. Bu gelişim beraberinde bir dönüşümün de yaşanmasını sağlar. Çocukluk dönemi bireyin hayatı boyunca yaşayacağı dönüşümün başlangıcıdır. Bahsi geçen bu dönüşümün kalitesini ebeveynlerin her anlamdaki yeterliliği belirlemektedir.

Çocuk tarih boyunca varlığı ile insanlığın devamını sağlamış önemli bir varlıktır. Dünya tarihinde hemen her toplum sayısal çokluğu ölçüsünde güçlü olabileceğini bildiği için çocuğun varlığına ve sayısal anlamda çokluğuna önem vermiştir. Bu arada toplumlar çocuk üzerinden nesiller arasında kendi kültürel ve sosyal devamlılığını da sağlayarak her açıdan gelişim ve dönüşümlerini sağlam temeller üzerinden devam ettirmişlerdir:

“Çocukluk sosyal ve kültürel bir inşadır. İnsan gruplarının ne doğal ne de evrensel bir özelliğidir. Çocukluk, toplumların spesifik yapısal ve kültürel bir ögesidir” (Ördem 2015: 8).

Türk toplumunda tarih boyunca çocuk Tanrı'nın bir lütfu olarak görülmüş ve değerli sayılmıştır. Birçok yazılı ve sözlü edebiyat ürününde yer alacak kadar hayatın içinde önem arz etmiştir. Çocuğu olmayan insanlar ise Tanrı tarafından cezalandırılmış olarak görülmüştür. *Dede Korkut* kitabında yer alan hikâyede Bayındır Han'ın misafirlerini ağırladığı kısım çocuk kavramının Türkler için önemini özetler niteliktedir:

“Gene ziyafet verip aygır, deve, koç kırdırdı. Bir yere ak otağ (çadır), bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurdu. Kimin ki oğlu, kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnisinden getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayanı Allah lânetlemiştir, biz dahi lânetleriz demişti” (Ergin 2011: 10).

Önce yerleşik hayata geçiş sonra İslamiyet'in kabulüyle birlikte çocuk kavramındaki algı cinsiyet üzerinden değişmeye başlamış, dinin getirdikleri mahremiyet duygusuyla birlikte kız çocukları daha geri planda kalmaya başlamıştır. Osmanlı ile birlikte bu durum daha da keskinleşmiş; genellikle kız çocukları ortalama on yaşından sonra evlenene kadar daha çok harem dairelerinde hemcinsleriyle birlikte vakit geçirdikleri bir dönem yaşamıştır. Bunun sonucu olarak eğitim ve sosyal hayat gibi birçok alanda kısıtlı kalmışlardır. Bu durum 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Batı medeniyetini tecrübe eden aydınların ülkeye dönüp kadınların sosyal yaşantısında birtakım sorunlar olduğunu tespit edip bu sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yapmasıyla kız çocuk algısı değişmeye başlamıştır. Dönem aydınları aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin düzenlenmesi neticesinde bahsi geçen sorunun çözülebileceğini düşünerek eserlerinde bu konulara yer vermişlerdir.

Aile kurumu insanoğlunun yaradılışıyla birlikte ortaya çıkmış temelde anne, baba ve çocuktan oluşan toplumun bireyden sonraki en küçük birimidir. Bu kurumun tarih boyunca birçok tanımı yapılmıştır:

“Bize göre aile; ana-baba-çocuklar ve tarafların kan akrabalarından (aile biçiminin gereğine göre) meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir birliktir” (Gökçe 1991: 48).

Teolojik kabule göre ailenin ilk formu Adem ile Havva'ya dayanmaktadır. İnsanlığın atası olan Adem ile Havva beraber yaratılıp dünyaya gönderilmişlerdir.

Tabii olarak bu çiftin çocukları da olmuş aile kavramı böylelikle tamamlanmıştır. Toplumdan topluma bu kurum değişiklik gösterse de aile, özünde anne – baba – çocuktan oluşur. *Kuran-ı Kerim* ve diğer birçok kutsal kitabın yanı sıra birçok yaratılış destanında da aile birlikteliğini destekler nitelikte bilgiler vardır. Nitekim *Kuran-ı Kerim*'in ilgili ayetinde bu husus şu şekilde geçmektedir:

“Ey İnsanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini var eden ve ikisinden pek çok erkek ve kadın meydana getiren Rabb'inize hürmetsizlikten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'ın ve akrabasının haklarına riayetsizlikten de sakının. Allah şüphesiz hepinizi görüp gözetmektedir” (Kuran-ı Kerim 2005: Nisâ Suresi 1. Ayet).

Türklerde aile kavramı Türk tarihi kadar eskidir. Türk edebiyatının ilk yazılı kaynaklarında Türk aile yapısıyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde konar-göçer bir yaşam tarzından yerleşik hayata geçip dinî değişiklikler söz konusu olsa da Türkler aile kurumunu daima korumuş, bu kurum içerisindeki ataerkil yapı bazı değişikliklere uğradıysa da günümüze kadar gelmiştir:

“Eski Türk ailesinin kaynaklarını, yazılı bir metine dayalı olan Orhun anıtlarından çıkarabiliriz. Zira, bu anıtlarda evlilik sistemiyle ilgili bazı görüşlere de rastlamaktayız: 'Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine atam (dedem) Bumin Kağan oturmuş. Türk budunu (halkı) yok olmasın diye, babam İlteriş Kağan annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış'. Bu ifadelerde evrenin yaratılışının (kozmogoni) ilk izlerini sezindiğimiz gibi, ailenin bir evrim ürünü olmadığını, ana – baba ve çocuklardan ibaret bir çekirdek aile (nuclear) tipini temsil ettiğini belirtmektedir. Böylece, çekirdek ailenin evrenselliği gerçeği de hem Sümerler'de hem de Türkler'de kanıtlanmış olmaktadır” (Türkdoğan 2004: 30).

Tarih boyunca Türk milletinin aile kurumuna bakışı aile bireylerinin bir arada olmasına yönelik olmuş, bireylerinin kendi aralarındaki ilişkiler de bu minvalde düzenlenmiştir. “Oğlunla ordu olasın kızınla oba olasın” alkışı da aile bağlarında birlikteliğe verilen önemi ortaya koymaktadır. İslamiyet'in kabulüne kadar olan dönemde aile bireyleri arasında sosyal anlamda çok az fark vardır. Örneğin; kadın ve çocuk hemen her alanda aktif rol oynayıp savaşçı özelliğe sahipken, İslamiyet'in kabulünden sonra kadınlar ve çocuklar, özellikle Osmanlı ile birlikte, mahremiyet

duygusunun da etkisiyle daha çok harem dairesinde yaşamını sürdüren aile fertleri olarak görülür.

“Ailede karı-kocanın sahaları, sorumlulukları ve sosyal ilişkileri ayrı. Batıdaki gibi karı-koca arasında ortak hayat pek görülüyor. Hâlbuki Orta Asya Türklerinde kadın erkeklerle her yerde beraber, yanyana. Karı-koca ortak ev kuruyorlar ve ailede ana soyu ile baba soyu eşit görülüyor. Osmanlılarda ise İslamiyetten dolayı kadın eve kapanıyor ve erkekten aşağı görülüyor. Erkek birkaç kadınla evlenebiliyor. Oysa Orta Asya Türklerinde tek zevce var. Bu durum 20. yüzyıl başında kanunlarla evlilikte eşit haklar getirilmesi sonucu düzeltiliyor” (Esen 1991: 15).

Bu durum ailede kadın ve çocuğun sosyal alanının kısıtlanmasına sebep olmuştur. Özellikle kadınların ve kız çocuklarının toplumdaki hareket alanı çok düşük seviyede kalmıştır. Osmanlı'nın siyasi yaşamındaki değişimin toplum hayatına yansımaları görülüne kadar kadının ve çocuğun toplumdaki yerinde dikkate değer bir değişme söz konusu değildir. II. Mahmut zamanında kurulan Batı tarzı okullar ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ile devlet kademelerinde yenilikler başlatılmıştır:

“1826 yılında yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla başlamış olan ve 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile devlet kurumlarının ve toplum yapısının yavaş yavaş Avrupalılaşmasına varan ve sırası ile 1876 yılında I. Meşrutiyet ile 1908 yılında II. Meşrutiyet Devrimleri'ni kapsayan bu uygarlık krizi, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı, Ankara'nın başkent oluşu ve Atatürk Devrimleri gibi kesin görünümlü aşamalarla Türk toplumunu bugünkü durumuna dek getirmiştir” (Tanpınar 2003: 102).

Bu yenileşme hareketi bireyden başlayarak zamanla topluma sirayet etmiş, sosyal değişimlere sebep olmuştur. Özellikle 19. Yüzyıl ile birlikte Avrupa görmüş devlet adamlarının konak hayatını Batı kültürüyle birleştirmeleri kapalı Osmanlı aile yapısının zamanla açılmasına sebep olmuştur:

“XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda yenileşme ve Batılılaşma sürecinin belirleyicileri arasında adı geçen 'paşa konakları' bu asırda siyasal alanda daha çok bu yönüyle önem arz etmektedir. O nedenle, kapalı Osmanlı toplumu Batı dünyasına XIX.yy.'in ikinci yarısında konak hayatı ile açılmıştır. Konağın şahsında

bu açılış aile hayatının dışa açılması anlamına gelmektedir. Batılı kültür ürünleri roman, dergi, gazete, tiyatro, giyim ve tüketim alışkanlıkları buralarda başlayan yeni oluşumların birer sonucu olarak ülkeye ilk kez yine buralardan girer” (Türkdoğan 2004: 186).

Osmanlı aile yapısındaki ataerkil yapının kuvvetli olması toplumun değişim ve dönüşümünün daha uzun vadede gerçekleşmesine sebep olmuştur. Toplumun temel taşı olan aile bu değişim karşısında ebeveynlerin her anlamdaki yeterliliğine göre ayakta kalmış ya da yıkılmıştır. Osmanlı'nın son döneminde Batı tarzı yeniliklere yeni neslin verdiği tepki ailenin geleceğini belirlemiştir. Eğer çocuklar her anlamda yeterli alt yapıya sahip ebeveynler tarafından yetiştirilmiş ise kendi kültürünü esas almak suretiyle bahsi geçen yenilikleri hayatlarına sokmuşlardır. Şayet yetersiz ebeveynler tarafından yetiştirilmişler ise kendi kültürünü unutup bu yenilikleri yaşam tarzı olarak kabul etmişlerdir. Bu durumda Türk aile kurumundaki geleneksel yapı bozulmaya başlamıştır. Aile içinde çocuklarla daha çok anne ilgilendiği için dönem aydınları özellikle annenin eğitim düzeyini ön plana çıkarmış ve bu konuda eksiklikleri gidermeye çalışmışlardır.

Tanzimat ile birlikte birçok alanda etkisini gösteren modernizm toplumsal alanda da değişimi beraberinde getirmiştir. Bireyden başlayarak aile ve devamında topluma kadar uzanan bu değişim hareketinin Osmanlı'da karşılık bulmasında sanatsal faaliyetlerin çok büyük etkisi vardır:

“19. yüzyılda modernleşme ile birlikte Osmanlı'da Batı kültürü ile yetişmeye başlayan yeni kuşaklar, eski edebiyat eserlerinin yeni yaşamlarını anlatmada ve açıklamada yetersiz kaldığını ve dahi elverişsiz olduğunu görmeye başlamışlar, bu doğrultuda da Batı edebiyatı yolunda yeni bir edebiyat çıkışı açmaya girişmişlerdir” (Kudret 1997: 376).

Dönem aydınlarının birçoğu devletin içinde bulunduğu sorunların çözümü için sosyal anlamda geçmişten gelen yanlışları düzeltmek veya olması gereken yenilikleri bireyden başlayarak toplumun tamamına yaymak için sanatsal faaliyetlerin toplumsal işlevinden faydalanmışlardır. Dönemin tamamına bakıldığında ise edebî faaliyetlerin topluma ulaşma konusunda ön plana çıktığı görülür:

“Çağdaş Türk edebiyatı, ülkenin daha uygar, daha Batılı, olmak çabasına sıkı sıkıya bağlıdır; yenilikleri kökleştirip yaymak için bir araç ödevini görür. İlerlemeye, değişikliğe kendini adanmış gibi görünür; esini, yenilikleri sağlam temellere oturtabilecek toplumsal, iktisadi, kültürel konularda arar. Geçen yüzyılın ortasından beri, yani yenilik hareketinin kültürel alanlara aktarılıp daha çok sayıda aydının Batılı düşüncelerle karşı karşıya geldiği zamandan beri, bu edebiyatta göze çarpan ilk özellik toplumun kaderiyle yakından ilgilenmek olmuştur. Bu dönemin en büyük edebiyatçıları, ünlerini yazılarının edebi değerlerinden fazla, edebiyat kisvesi altında açıkladıkları, toplumun kaderine bağlı siyasi ve toplumsal görüşlerden almışlardır. Mesela, Namık Kemal’in, Ziya Paşa’nın Abdülhak Hamit’in şiirleriyle oyunları, Batıdan alınmış idari ve siyasi konularla gelen yeni toplumsal ve siyasal kavramların daha geniş olarak uygulanmasını savundukları gibi, çok defa da yenileşmeye bir tepki olarak görülür”(Karpaz 1962: 22).

Tanzimat Dönemi’nin aydın kesimi, eğitimi toplumun tamamına yaygınlaştırmak adına yürüttükleri edebî faaliyetlerde hikâye ve roman bir adım daha öne çıkmıştır. Dönemin hikâye ve romanlarında toplumun hemen her kesimini ilgilendiren farklı konular, sorunlar ve bu sorunlara çözümler işlenmiştir. Bunun yanında Batı’dan gelen yenilikler de mevcut kültürel dinamikler çerçevesinde eserlerde yer almış, roman ve hikâye kişileri üzerinden mukayeseler yapılmıştır:

“Türk edebiyatında romanın yeni bir tür olarak ortaya çıkışı, Türk toplumunun dönüşüm hikâyesine denk düşer. Daha çok Batı etkisiyle kabul edilen bir tür oluşu, romanın Türk edebiyatındaki seyrini de büyük ölçüde belirlemiştir. Hatta seyrini belirlemekle kalmamış, romanın nasıl bir zemine oturması, neyi anlatması gerektiğine de yön vermiştir. Bu açıdan Türk romanını anlamak/anlatmak, öncelikle Türk toplumunun Batı etkisinde geçirmiş olduğu toplumsal ve siyasal değişimi kavramaktan geçmektedir. Moran’ın dikkatli bir şekilde vurguladığı gibi, Türkiye’de roman öncelikle Batılılaşmanın bir parçası olarak şekillenmiştir. Aslında hikâyeden romana geçiş basit bir değişimi değil daha derinlerdeki bir süreci işaret etmektedir. Romanın seçilmesi bir anlamda yeni bir dünya görüşünün kabulü, yeni bir paradigmanın inşası anlamına gelmektedir. Batı etkisindeki edebiyatçıların, uygarlığın bir anlatım formu olarak gördükleri romanı benimsemeleri kendi açılarından anlamlıdır. Çünkü roman, bir uygarlık anlatısıdır ve toplumları

uygarlığa götürecektir araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Yani roman, Batılılaşma ideolojisinin aygıtlarından biridir. Bundan dolayı özellikle ilk dönem Türk romanı bir öğreticilik misyonu üstlenmiş, bir tür akıl hocalığı vazifesi görmüştür. Evlenmeden kadına, cariyelik kurumundan züppeliğe, çalışma ahlakından okuma anlayışına kadar pek çok toplumsal sorunun adeta dili olduğu gibi çözüm alanı olmaya da heves etmiştir roman. Bütün bu süreçler temelde Batılılaşma ve değişme sorununa bağlı olarak ortaya çıkmıştır” (Alver 2011: 67).

Tanzimat aydınlarına göre roman kültürel anlamda çok üst düzeyde olan bir birikimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Roman kültürü Avrupa medeniyetindeki birikmişliğin sonucudur. Buna karşın roman kültürünün Türk edebiyatına girişi ise çok hızlı olmuştur. Avrupa’dan direkt olarak ithal edilen romanların Türk kültürüne uyumu fazla zaman almamıştır. Bunun temel sebebi Türk anlatı geleneğinin roman alt yapısına uygunluğu olarak görülmüştür. Türk edebiyatında roman kültürü tercüme, taklit, terkip ve telif olmak üzere geçişleri birbirinin içine girmiş olan “dört t” dönemini yaşamıştır.

“Biliyoruz ki bizde roman, Batı’da olduğu gibi feodaliteden kapitalizme geçiş döneminde burjuva sınıfının doğuşu ve bireyciliğinin gelişimi sırasında tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulların etkisi altında yavaş yavaş gelişen bir anlatı türü olarak ortaya çıkmadı. Batı romanından çeviriler ve taklitlerle başladı; yani Batılılaşmanın bir parçası olarak, Şemsettin Sami, Namık Kemal, Ahmet Midhat gibi, romanı ilk deneyen yazarlarımızın edebiyat ve roman ile ilgili yazılarını okuyacak olursak görürüz ki Avrupa edebiyatını ve romanını ileri bir uygarlığın işareti, kendi edebiyatımızı ve özellikle kendi anlatı türündeki yapıtlarımızı da geriliğin bir işareti sayarlar” (Moran 2005: 7).

Dönem ediplerinin Avrupa roman kültürüne bakış açısı genel anlamda romanın gerçekçi olması ve işlevselliğinden dolayı hayranlık seviyesindedir. Buna karşın edipler Türk anlatı kültürüne karşı ise gerçekçi olmaması ve işlevsiz olmasından ötürü olumsuz tavır içine girmişlerdir. Bu konuda eser sayısı ve konu çeşitliliği bakımından ele alınacak ilk edip Ahmet Midhat Efendi’dir. O romanın ya da genel anlamıyla edebiyatın, işlevselliğinden faydalanmak suretiyle topluma faydalı olması gerektiğine inanan ediplerdendir. *Nedamet mi? Heyhat!* eserinin ön sözünde yazar roman hakkındaki fikirlerinden bahseder:

“Roman yalnız bir vaka-i latife ve garibenin hikâyesinden ibaret değildir. O vak’a elbette fünundan birisine, sanayiden birkaçına, hikmetin bazı kavaidine, coğrafyanın bir faslını teşkil eden bir memlekete, tarihin bir fikrasına taalluk eder ki onlara dair verilen izahat erbab-ı mütalaanın malumat ve vukufu dairesini tevsi eder” (Ahmet Midhat 1890: 6).

Eserleriyle ve farklı üslubuyla döneme damgasını vurmuş olan Ahmet Midhat Efendi edebiyatın ya da hikâye ve romanın sosyal anlamda işlevselliğini artıran en önemli isimlerden biridir. Hemen her türlü toplumsal konuyu eserlerinde işler ve toplumu bilgi sahibi yapmak için elinden geleni yapar. Bu konuda toplumun eğitim durumu da onu haklı çıkarmaktadır:

“Kari’leri yaş itibariyle çok çeşitli, fakat baş itibariyle bir çocuk gibiydi. Eserlerini saçlı sakallı adamlar, ev bark sahibi kadınlar okuyordu. Fakat bunların malumat seviyesi bir ilkokul çocuğundan farksızdı. Ahmet Midhat Efendi de kendini bir ilkokulda hoca farzettii. Vatan geniş bir iptidai mektepti, halk muhtelif yaşta ve muhtelif meslekte ilkmektep çocukları, Ahmet Midhat Efendi de yayvan sakalı, geniş omuzları; yarma vücuduyla, elinde tahtadan yontulmuş kocaman bir kalem; kubbesi vatan semasından örülmüş, talebeleri yer yer, ya bir sarayın koridoruna, ya bir ahşap kulübenin sofasına, yahut bir köy kahvehanesi çınarının gölgesine çömelmiş; bu uçsuz bucaksız ilkmektep içinde tam elli sene bir ilkmektep hocalığı yaptı. İlk neşrettiği silsile halindeki eserlerinin imzasında ‘hâce-i evvel’ kaydını kullanması gururundan değildir; bu tabiri ilkmektep hocası manasına almıştı. Zaten bütün hayatınca yaptığı iş de o manaya sadık kalmaktan ibarettir” (Sevük 1986: 292).

Ona göre hikâye ve roman, topluma ulaşma ve toplumu bilgi sahibi yapma yolunda bir araçtır ve romanın bilgi edinmek dışında kalan sanatsal yönünün ikinci planda olduğu söylenebilir. Tanpınar, Ahmet Midhat’ı fazla eser vermesinden ve eserlerin sanatsal alt yapısı yönünden eleştirir hatta romancı muhayyilesine sahip olmadığından bahseder:

“Onun sanatı yoktur, daima halka yönelen iyi niyetleri vardır. Dil bu muharrirde sanki yazmaktan ziyade yarenlik içindir

Onda her şey sokaktan, istikbalsiz hayattan içine girip yerleştiği ve zahmetlerini talihin koruyucu lütfu gibi kabul ettiği bu zümreyi verir. Onun disiplini ile onun faydası için, ruhuzısıhhasını düşünerek ve onu yetiştirmek arzusuyla yazar.

Üslubu esnaf kahvelerinde dinlediğinden hiç şüphe etmediğimiz meddah hikayelerinin devamıdır” (Tanpınar 2003: 65).

Tanpınar sanatsal açıdan Ahmet Midhat'ı eleştirse de Türk romanının gelişimi açısından onun önemini farkındadır. Roman yeni bir tür olarak Türk edebiyatına girmiştir ve Ahmet Midhat bu konuda bir öncü olmuş kendinden sonra gelenlere yol açmıştır:

“Bununla beraber Ahmed Midhat Efendi hikâye ve roman icat yahut adaptasyon yolu ile birkaç esaslı kapı açmağa muvaffak olmuştur. Getirdiği şeylerin çoğunu başkalarının derinleştirmesi ve tam şekilde hayatımıza mal etmesi bizi bu gayrete hak ettiği yeri vermekten men etmemelidir” (Tanpınar 2003: 63).

Toplumsal gelişim açısından ve eğitimin topluma yaygınlaştırılmasında üslubunun ve kahve muhabbeti tadındaki samimiyetiyle romanda üçüncü bir kişi olarak yer alması, okuyucuyla konuşmak suretiyle onu yönlendirmesi romanın yaygınlaşması açısından önemlidir. Ahmet Midhat hikâye ve romanın toplumsal anlamda işlev kazanması için elinden geleni yapmıştır:

“Tanzimat edebiyatının halka yönelme ve halkın duyarlılığıyla bağ kurma arayışının belki de en anlamlı somutlaşması Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde görülür. Onun Türk edebiyatına katkısı konuların çeşitlenmesini, edebi beğenin popülarleşmesini sağlamış olmasıdır. Edebiyatı tarihle, coğrafyayla, iktisadi hayatla buluşturmuş, kaynaştırmıştır. Edebiyat için edebiyat yapmak adına değil, geniş bir kesime okuma zevki aşılama ve halkı eğitmek amacıyla yazmıştır. ‘Halkın öğretmeni’ olma görevini yerine getirmek için oldukça sade bir dile başvurmuştur. Edebiyat – halk buluşması bakımından Türk edebiyatında benzersiz bir rol oynadığını iddia etmek mümkündür. ‘Yazı makinası’ olarak tanınan Ahmet Midhat Efendi, otuz altısı roman olmak üzere iki yüze yakın eserin sahibidir. Akla gelebilecek her konuda ve birçok türde kalem oynatmıştır. Öykü, roman, tarih, coğrafya, gündelik yaşam, macera, polisiye, vb. onun velud kalemi sayesinde Türk toplumu kendisine temas eden yeni bir edebi türle tanışmış ‘müptela okur’ tipi ortaya çıkmıştır” (Özcan 2017: 462).

Ahmet Midhat gibi Namık Kemal de roman kültürüne hayranlık duyan önemli isimlerdendir. Bunun yanında Namık Kemal, Türk anlatı geleneğinde yer alan hikâyeleri beğenmez, gerçekçi olmadığı için çağdaş dünyanın gerisinde

kaldığını düşünür. Bu konuya “Celal Mukaddimesi”nde değinen yazar, roman kültürünün ahlâk süzgecinden geçirilmek suretiyle halka ulaşması gerektiğini savunur:

“Roman kısmını da millete nev-zuhûr addettiğimize ta’accüp olunmasın! Âsar-ı kadîmede İbret-numâ gibi, Muheyyelât gibi, Aslı ile Kerem gibi, Ferhad ile Şirin gibi bir takım hikâyeler var idi. Fakat kütüphâne-i âdâbımızda mevcut olan birkaç tercümeden de anlaşılacağı vecihle, romandan maksat güzeran etmemişse bile güzerânı imkân dahilinde olan bir vak’ayı ahlak ile âdât ve hissiyât ve ihtimâlâta müte’allik her türlü tafsilâtıyla beraber tasvir etmektir

...

Halbuki, bizim hikâyeler tılsım ile defîne bulmak, bir yerde denize batıp sonra müellifin hokkasında çıkmak, âh ile yanmak, külüng ile dağ yarmak gibi bütün bütün tabiat ve hakikatin haricinde birer mevzû’a müstenid ve suret-i tasvir-i ahlak ve tafsil-i adat teşrih-i hissiyat gibi şerâit-i âdâbın kaffesinden mahrum olduğu için roman değil koca karı masalı nev’indedir. Hüsn ü Aşk ve Leyla ve Mecnun kabilinden olan manzumeler de gerek mevzû’larına, gerek suret-i tahrirlerine nazaran adeta birer tasavvuf risâlesidir” (Namık Kemal 2010: 10).

Gerek yaşadıklarıyla gerek eserleriyle dava adamı olduğunu ispat eden Namık Kemal, toplumun genel durumunu ilgilendiren eserler kaleme almıştır. O, hak ve hürriyet gibi genel durumu tehlikeye düşmüş konuları eserlerinde devlet ve insan bağlamında işleyerek toplumsal bilinci yükseltmeye çalışmıştır. Aslında bilincini yitirmiş bir topluluğa millet olma bilincini yerleştirmeye çalışan ilk ediplerden olduğu söylenebilir. Romanın ve genel anlamda edebiyatın toplumsal işlevinden faydalanmak suretiyle eserlerine yön verdiği söylenebilir. Namık Kemal *İntibah*’ın mukaddimesinde hikâye ve roman hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

“Hikâye yazmakta bir vazife daha vardır; o da muhatabı ıslah etmek veya eğlendirmek için münasebetli münasebetsiz akla ne gelirse söylemek tarz-ı kudema–pesendanesini terk ile tabiat-i beşeriyenin tahliline çalışmaktır. Vicdan-ı beşerdeki serâiri kalbin en gizli köşelerine nazar tallük etmedikçe bulmak muhaldir” (Namık Kemal 2000: 6).

Tanzimat Dönemi’nin önemli aydınlarından biri olan Şemsettin Sami de hikâye ve romanın bir misyonunun olması gerektiğini savunanlardandır. Mevcut

anlatı kültürünün konuları ve anlattıkları bakımından basit ve gerçeklikle alakasının olmadığını söyleyerek çocukça bulur. Roman konusundaki fikirlerini “Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahirimiz” adlı yazısında beyan etmiştir:

“Türk romanı, Batı romanından çeviriler ve taklitlerle başladı; yani Batılılaşmanın bir parçası olarak, Şemsettin Sami, Namık Kemal, Ahmet Midhat gibi romanı ilk deneyen yazarlarımızın edebiyat ve roman ile ilgili yazılarını okuyacak olursak görürüz ki Avrupa edebiyatını ve romanını ileri bir uygarlığın işareti, kendi edebiyatımızı ve özellikle anlatı türündeki eserlerimizi geriliğin bir işareti sayarlar.

...

Avrupa dillerini bilenlerin, ‘Shakespeare’in Moliere’in Racine’in, Schiller’in, Göthe’nin, Alferi’nin manzumelerini okuduktan sonra, Leyla’nın ay ile mükalesinden, Ferhad’ın dağları yarmasında bahis kaba ve çocukça hikayeleri yazmaya tenezzül edemeyeceğini söyler.

...

Mecnun etrafında toplanmış kurt ile kuzu, arslan ile ceylan gibi muhtelif hayvanların ortasında oturup onlarla lakırdı ettiğini veya Leyla’nın mumla konuştuğunu bir ufak çocuk bile severek ve beğenerek okuyamaz” (Şemseddin Sami 1314: 5).

Şemsettin Sami’nin yukarıda belirtilen roman ve hikâye hakkındaki düşünceleri Tanzimat aydınlarının birçoğunun ortak fikri olarak değerlendirilebilir. Roman kültürünün belli bir gerçeklik ve ciddiyetle topluma hizmet etmesi gerektiğini savunan yazar, mevcut anlatı kültürünün bu minvalde neredeyse hiçbir misyonunun olmadığını savunur. Şemsettin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* romanında ve *Küçük Şeyler* adlı hikâye kitabında aile ve evlilik konusunda toplumun bilgilenmesini sağlayarak roman ve hikâye sanatına sosyal bir görev yüklediği söylenebilir.

Recaizade Mahmut Ekrem, Osmanlı’nın son dönem edebiyatında iz bırakmış ediplerinden biridir. Sanat düşüncesi; onun, toplum faydasına işler yapmasını sağlamıştır. *Araba Sevdası* romanında alafrangalık kavramını toplumsal anlamda eleştirmesiyle edebiyatın işlevselliğinden faydalanarak bu konuda insanları bilgi sahibi yapmıştır. Yazar *Araba Sevdası* romanının “Erbab- 1 Mütalaaya” bölümünde insanlara ibret olması amacıyla roman yazdığını beyan eder:

“Beşeriyete müteallik olarak cereyan etmekte olan mucib-i ibret vakâyi ve ahvale şiiir ve hikmetle memzuc bir nazarla bakılırsa hepsi de az çok hazin görünür. Bunlardan bir takımının girye-i teessürle, diğer bir kısmının hande-i istiğrab ile telakki edilmesindeki fark vukuatın mahiyet-i asliyelerindeki feciliğe değil keyfiyet-i itibara aittir. Hakikat veya imkân dairesinde tasavvur ve tasvir olunmakla meşrut olan büyük küçük hikâyeler ise vakâyi ve ahval-i beşeriyetin birer mirat-ı ibret-nümasıdır” (Recaizade Mahmut Ekrem, 2010: 6).

Yazarın eserinde kurguladığı Bihruz Bey tipi üzerinden okuyucuların Batılılaşma safhasında yapmamaları gerekenleri anlatmasıyla roman sanatını halkın bilgi sahibi olması yolunda kullanmıştır. Bu yönüyle Recaizade Mahmut Ekrem’in, Ahmet Midhat Efendi ile farkının olmadığı söylenebilir.

Dönem aydınlarından Mehmet Murat da hikâye ve romanın toplumsal faydasının olması gerektiğini, mevcut anlatı kültürünün faydacı yönünün olmadığını düşünenlerdendir. Toplumun içinde bulunduğu durumun farkında olan yazar, romanı toplumun bilgilendirilmesinde önemli bir araç olarak kullanmıştır:

“Daha sonraki kuşaktan Mizancı Murat da edebiyatın eğitici olması gerektiği kanısındaydı. Ama edebiyattan, halka ansiklopedik bilgi vermek yolunda yararlanmak değildi amacı. Çünkü ona göre, Türkiye’nin kurtuluşu için çare, ahlâkı sağlam, dürüst bir seçkinler grubu yetiştirmektir. Turfa mı Yoksa Turfanda mı (1891) romanında idealist, dürüst ve vatansever Mansur Bey tipiyle, kafasındaki yönetici aydın örneğini sunar”(Moran, 2005: 14).

Nabizade Nâzım da dönemin önemli toplumsal sorunlarına eserlerinde çözüm aramış romancılardan biridir. Özellikle aile ve aile bireylerinin sosyal yapı içindeki davranışlarının takibi konusunda önemli eserleri vardır. Nabizade Nâzım hikâye ve roman sanatını toplumun bilgilendirilmesi adına kullanmıştır. Eserlerinde kullandığı olumlu ve olumsuz tipler ile okuyucularını bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Türk romanının en önemli isimlerinden biri olan Halit Ziya Uşaklıgil eserleriyle Türk hikâye ve romanını farklı bir boyuta ulaştırmıştır. Birçok toplumsal soruna eserlerinde yer vererek okuyucularının bilgilenmesini sağlayan Halit Ziya bu yönüyle hikâye ve roman sanatının toplumsal işlev kazanmasını sağlamıştır. Yazar toplumsal sorunları eserlerinde bilinçli ya da istekli olarak işlememiş, gerçeklik

dairesinde toplumsal sorunlardan kaçamadığı için bu sorunları işlediği konulara dâhil etmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın düşünceleri konuya açıklık kazandırmaktadır:

“Bizde asıl romancılık Halid Ziya ile başlar. Halid Ziya Uşaklıgil'in eseri bütün Edebiyat-ı Cedide romanı ve hikayesi gibi, gerçek manası Namık Kemal mektebinden ve üslubundan ayrılmak olan bu hareketin olgunluk merhalesini verir. Halid Ziya, yaradılıştan romancı idi. Vak'a icadı, şahsi yaratma gibi bu sanatın ilk plandaki vasıflarına sahipti. Onu anlamak için Türk romanını sıra ile okumalıdır. Kendinden önce derli toplu bir konuşmanın bile bulunmadığı denemelerden sonra, birdenbire onun sağlam yapılı romanlarına gelince, onun edebiyatımızda nasıl bir konak olduğu görülür, etrafını yakalamak için çırpınıyordu. Halid Ziya ile biz birçok şey gördük. Kafası cemiyetin büyük davalarıyla uğuldamiyordu. Belli başlı 'teması' olan ferdî saadet meselesinde bile cemiyet hayatını derinleştiremediği için yerli yerine koyamamıştı (Tanpınar 2005: 276).

Toplumsal sorunları eserlerinde kullanmayı bir ilke edinmemiş olan Halit Ziya bile eserlerinde bu konuları işlemekten kaçınmamıştır. O, eserlerinde kurguladığı çağının ilerisindeki roman kişileriyle toplumun farklı açılardan bilgilenmesini sağlamıştır. Kafası cemiyetin büyük davalarıyla uğuldamamakla birlikte özellikle kadınların toplumdaki algısının değişmesi için eserlerinde farklı toplumsal sınıftan roman kişilerini kullanmıştır. Bu yönüyle edebiyat sanatını toplum hizmetine sunmuştur.

Modernizm ile birlikte başlayan yenilik hareketi birçok sosyal alanda ilerlemeyi beraberinde getirmiştir. Bu değişim ve gelişimin farkında olup bu minvalde eser veren yazarlardan biri de Hüseyin Rahmi Gürpınar'dır. Eğitim, kadının toplumdaki yeri, yasak ilişki ve yanlış Batılılaşma gibi dönemin moda olan birçok sorununu olumlu ve olumsuz örneklerle eserlerinde işlemek suretiyle okuyucularının bilgilenmesini sağlamıştır. Yazar eserlerinde, toplumda var olan yanlış uygulamaları eleştirerek doğru ve yeni olan uygulamaları savunmuştur. Bu yönüyle Hüseyin Rahmi, edebiyat sanatının toplumsal işlevinden faydalanmıştır:

“Abdülhak Hâmid'in 'Türklerin Emile Zola'sı' olarak nitelediği Hüseyin Rahmi'nin eserleri, Tanzimat'tan beri hızla değişen ve pek çok sosyal hâdiseye sahne olan cemiyet hayatımıza âit çok çeşitli meseleleri, eğilim ve yönelişleri öğrenmek isteyenler için oldukça zengin bir kaynak durumundadır.

...

Onun romanlarında ele alınıp işlenen başlıca konular, birbirinden farklı özellikler gösteren dönemler hâlinde yaşadığımız iki yüzyıla yaklaşan bir zaman dilimi içindeki değişmelerin, insanlarımızın yaşayışları ve zihniyetleri üzerinde yaptığı tesirlerdir. Hüseyin Rahmi'nin romanlarında bu tesirler 'kültür ve medeniyet buhranı ile ilgili alafrangalık, batıl inanç, ahlâk ve geçim sıkıntısı arasında çatışma, aşk ve evlilikte anlaşmazlık, sosyal sefâlet, eski ahlâk kaidelerine, örf ve âdetlere isyan' şeklinde tezahür etmiştir" (Özbalcı 2003: 207).

Tanzimat Dönemi'nde modernizmle birlikte kadınların sosyal anlamda hareket alanını daha fazla genişletmek için birçok çalışma yapılmıştır. Bu konuda öne çıkan isimlerden biri de Fatma Aliye Hanım'dır. Edebiyat ve romanın işlevi hakkında büyük oranda Ahmet Midhat çizgisinde olan Fatma Aliye Hanım, toplumun bilgilenebilmesi için elinden geleni yapmıştır. Kadının toplumdaki yeriyle ilgili algıyı değiştirmek, kadının eğitim hakkını sağlamak gibi özellikle kadınları ilgilendiren birçok sosyal sorumluluk gerektiren konuda Fatma Aliye öne çıkmaktadır. Roman sanatının işlevselliğinden faydalanmak suretiyle eserlerinde kullandığı olumlu ve olumsuz olaylar ve tipler vasıtasıyla toplumu bilgilendirmeye çalışmıştır.

Modernleşme hareketi 19.yy. ile birlikte Osmanlı insanının pek çok yenilikle tanışmasını sağlamıştır. Bu yenilikler Batı'yı örnek alan Türk edebiyatının ilk roman ve hikâyelerinde kendini belirgin bir şekilde gösterir. Dönem aydınlarının büyük bir kısmı her alanda eski ile yeni çatıştırıp topluma yeninin daha iyi olduğu düşüncesini vermek için yeni ön plana çıkarmışlardır. Bu süreçte öne çıkan en önemli konu aile ve aile fertleri arasındaki ilişkidir:

"Yüzyılın ortasında özellikle de aile hayatına ilişkin birtakım boyutlar taşıyan erken dönem romanları ve onların yazarları, bu geçiş dönemi insanların, ama daha çok erkeklerinin sorunlarını tartışmıştır. Bizzat erkek yazarların yarattığı erkek kimlikler, İntibah'ın Ali Bey'i, Felatun Bey ile Rakım Efendi'nin Felatun ve Rakım'ı, Araba Sevdası'nın Bihruz'u ve diğer benzerleri, birer kağıt karakter olarak yazarlarının deneyimlerini yüklediler. Onlar babaları olmadığı için, başka bir deyişle geçmişi inkâr ettikleri, fakat yerine koyacakları bir dünyayı da henüz

kuramadıkları için başarısız olmuş bir dönemin insanlarını kurgusal bir dünyanın içinden yansıtıyorlardı”(Argunşah 2016: 42).

Tanzimat Dönemi edipleri edebiyatın toplumsal işlevinden faydalanarak birçok toplumsal sorunu tespit edip eserlerinde çözüm üretmişlerdir. Toplum nezdinde özellikle ebeveyn – çocuk ilişkisine dair kavramsallaştırmalar yaparak insanların dikkatini bu yöne çekmişlerdir. Çünkü bir toplumu düzeltmenin yolu bireyi düzeltmekten geçmektedir. Bu minvalde eserlerini kaleme alan edipler kendilerine has üslupları ve konulara bakış açılarıyla ideal insan tipinin ortaya çıkması için eğitime çocuktan başlamışlardır. Kadına saygı duyan ve ona fikir hakkı tanıyan erkeklerin yanında kendine güvenen eğitilmiş ve donanımlı kadınları eserlerinde kullanmak suretiyle toplumu dizayn etmeye çalışmışlardır:

Çocuğun Türk romanında sosyolojik açıdan kavramsallaştırılması toplumda makro ve mikro düzeyde çocuğun konumunun nasıl görüldüğünü göstermesi bakımından önemli görünmektedir. Modern toplumun nasıl bir kural olarak ilerleyeceği, temelde aile ve okul içinde çocuklara verilen eğitim ile belirlendiği için romanda da çocuğun bu yönde incelenmesi gerekliliği önem kazanmaktadır. Çocuğun modernleşme süreci içerisinde bireyselliğini kazanıp kazanmadığının gösterilmesi ve çocuğun toplum içinde hangi açılardan tartışıldığını göstermesi bakımından roman, zengin bir tür olarak veriler sunmaktadır”(Ördem 2015: 12).

Namık Kemal’in 1872’de *İbret* gazetesinde yazmış olduğu “Aile” makalesi dönemin aile yaşamındaki aksaklıkların tespiti açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle aile içi ilişkilerin yanlışlığı ve bu yanlışlıkların giderilmesine yönelik çözümleri, dönemin birçok aydınının ortak fikri sayılabilir. Yazara göre toplumun düzelmesi için çocuk eğitimi ve ebeveyn – çocuk ilişkisinin bu eğitimde ilk basamak olması gereklidir:

“Bizde aile muamelelerinden az çok bir fikir hâsıl etmek için orta halli bir efendinin hanesine girilse, cârî olan ahvâle nazar-ı ibretle bakılsa ne görülür? Tabiatıyla pîş-i nazara en evvel ailenin pederi tesadüf eder; onun muamelelerine layıkıyla dikkat olunursa görülür ki vaktiyle çocuk imiş, her türlü hevâyîç ve lezâizini hazırlayacak bir dadı veya bir beslemesi varmış, her belasını o çeker imiş. Biraz sinnini almış, evlendirmişler; dadı gitmiş yerine bacı gelmiş. Efendinin münasetli münasebetsiz ne kadar merakı ne kadar arzusu var ise-velev ki, her biri birkaç gece

uykusuzluğu bir gün hastalığı, bin türlü meşakk-i cismaniyi, yüz bin türlü azab-ı ruahniyi mucip olsun hanım onların cümlesini yerine getirmediğe boğazından rahatça bir lokma geçmek ihtimali yoktur. Efendi, çocukluğunda, mesela bir kedi beslemiş onunla eğlenirmiş. Teehhülden sonra kedi gitmiş; yerine bir iki çocuk gelmiş. Evvellerinin kendisine yaptığı gibi, şimdi de terbiye namıyla kendinin ne kadar hevesâtı var ise çocuklarının fikir ve vicdanına intiba ettirmeye çalışıyor” (Namık Kemal 1872: 2).

Namık Kemal içinde bulunduğu toplumun aile yapısına getirdiği eleştirilerin başında aile bireylerinin eğitimsiz olması ve aile içi davranışların gelenekten öteye geçmemesi gelmektedir. Yazara göre özellikle anne ve babalar kendinden sonra büyüüp aile kuracak olan çocuklarına karşı yeterli bilgi sahibi değildir. Namık Kemal aile hayatının ve çocuk yetiştirmenin ciddi bir iş olduğunu belirtir ve vatanın kurtulması için öncelikle ailelerin kurtulması, bunun için de çocuk eğitiminin yapılması gerektiğini söyler. Anne-babaların da bu iş için eğitilmesi gerektiğinden dolayı da olsa bahseder.

Osmanlı'nın son döneminde modernizm ile birlikte bireyden başlayarak toplumun tamamına yayılan değişim hareketi aile ve aile bireyleri arasındaki ilişkilerin de incelenmesini sağlamıştır. Tanzimat hikâye ve romancıları sosyal anlamda sağlanan düzenin ve gelişmişliğin devletin tüm organlarını düzeltereğinin farkında olduklarından hikâye ve romanlarında ailenin dizaynı ve devamında toplumun dizaynı için çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında dönem eserlerinin anlattıkları konular sosyal anlamda sorunları tespit etmesi ve bunlara çözüm üretmesiyle edebiyat sosyolojisi alanında incelenmesi mümkün eserler hâline gelmektedir. Bu yönüyle aydınların tezli roman yazma anlayışı ağır basmakta ve bu eserlerin sanatsal alt yapısından ziyade faydacı tarafı öne çıkmaktadır:

“Zamanla, Türk toplumunda yaşam ve düşünce tarzlarının değişmesi, romana da yansdı öyle ki bugün Türk romanının derinlemesine bir incelemesi, geçen yüzyılda Türkiye'de yaşanan değişikliklerin de önemli bir dökümünü verebilir” (Finn 1984: 12).

Toplumun genel yapısı kendi döneminin şartları esas alınarak değerlendirildiğinde bu eserlerin tezi ve önemi ortaya çıkmaktadır. Aydın kesimin öngördüğü yenileşme ve değişme bağlamında ortaya çıkan bu eserler toplumda

değişimi ve dönüşümü gözler önüne sermektedir. Modernleşme hareketinin çalışmaları mevcut nesilden ziyade yeni nesil üzerine olmuştur. Özellikle çocuğun modernleşme süreci içerisinde bireyselliğini kazanıp kazanmadığının gösterilmesi ve çocuğun toplum içinde hangi açılardan tartışıldığını göstermesi bakımından dönemin sanatsal faaliyetleri bilhassa da roman ve hikâye, zengin türler olarak veriler sunmaktadır. Bu verilerin güvenilir, zengin ve disiplinler arası bir çalışma ile verilmesi, çocuğun toplumsal konumu ile ilgili daha gerçekçi yorumları içerecektir:

“Ailenin anne-babadan sonra gelen diğer üyeleri hiç kuşkusuz çocuklardır. Aile yapısının diğer üyelerinde olduğu gibi Tanzimat’ın getirdiği sosyo-kültürel değişimler bu üyelerde de ve özellikle rol beklentilerinde etkilenmelere ve belirli yönlerde değişimlere neden olmuştur” (Türkdoğan 2004: 187).

Dönem hikâye ve romanlarında aile bireyleri arasındaki ilişkiler mevcut uygulamaların yanlışlığı ve özellikle modernizmle birlikte kazanılan Batı kaynaklı yanlış uygulamalar üzerinden işlenmiştir. Mevcut yanlış uygulamaların başında aile içinde kadının onur kırıcı şekilde geri planda olması, erkeğin ezici şekilde hâkimiyet duygusuyla söz sahibi olması gelmektedir.

Batı kaynaklı yani sonradan Osmanlı ailesine sirayet etmiş olan yanlış uygulamaların başında özellikle çocukları ilgilendiren alafrangalık konusu ele alınabilir. Aslında bu konu dolaylı da olsa çocuk konusu ile alâkalıdır. Tanzimat ile birlikte sosyal alanda Batı’yı esas alarak gerçekleştirilmesi düşünülen yenileşme hareketi özünden kopmuş, şekilden öteye gidememiştir. Temelde bu hareket ziyadesiyle uygulanamamış ve dönemin aslî problemi hâline gelmiştir. Batı’dan gelen yenilikler dönemin azınlık denilemeyecek kadar çok olan gençleri arasında rekabet unsuru olmaya başlamıştır. Arabalar, elbiseler, takılar, yenen yemekler, hiçbir gereği yokken ortamda yarım yamalak konuşulan Fransızca gibi gösterişten başka hiçbir amacı olmayan bu aksesuarlar ve aktiviteler romanlara konu olacak kadar abartılmıştır. Özellikle varlıklı ailelerin çocukları kendileri için kontrol mekanizması olan babalarını kaybettiklerinde bir boşluğun içine düşerler. İçine düştükleri bu boşluktan dönemin modasına ayak uydurarak çıkmaya çalışırlar. Bu sebeple alafranga sözcüğü adeta dönemi özetler hâle gelmiştir. İşte tam da bu noktada anne faktörü devreye girmektedir. Çünkü anne yeterli alt yapıya sahip olup çocuğunun edep dairesinde yetişmesini sağlayabilse çocuk kötü durumlara

düşmeyecektir. Kadın, geri planda kalmış, dönemin sosyal yapısının izin verdiği derecede eğitim almış, babası ya da kocasının izin verdiği ölçüde toplumda var olabilen, yarım bir birey olarak sosyal yapıda yer almıştır. Bu duruma en iyi örnek dönemin şartlarını sonuna kadar zorlamış, kadının toplumsal ve sanat alanında varlığını ispat etmek için yıllarını vermiş olan Fatma Aliye Hanım'dır ki kendi döneminde yazdığı eserleri bile takma ad ile yayınlatabilmiştir. Çünkü insanlar onun eserlerini bir kadının yazabileceğine inanmazlar. Aslında Fatma Aliye Hanım ön plana çıksa da bu sakat düşünce karşı cinsin tamamına yöneliktir. Ahmet Midhat Efendi bu durumu kanayan bir yara olarak gören, eserlerine taşıyan aydınlardandır. Dönemin, kadına biçtiği rolü eleştirmiş, romanlarına yerleştirdiği güçlü kadın tipleri ile toplumda farkındalık oluşturmaya çalışmıştır.

Genel anlamda kadın konusu dönemin hikâye ve romanlarında şu şekilde geçer: Kocasını ölmüş ya da kocasından ayrılmış olan kadın hayat karşısında çocukları ile yapayalnız kalır. Aldığı eğitim ve donanımına göre bu kadın evini çekip çevirir, çocuklarını her türlü kötülüğe karşı himaye eder ve onları olabilecek en iyi düzeyde topluma kazandırır. Eğer kadın eğitimsiz, hayat karşısında tecrübesiz ise çocukların himayesini sağlayamaz, çocuklar eğitim açısından yarım kalırlar ve çok kısa sürede mevcut miras çocuklar tarafından tüketilir, akabinde de aile bir trajediyle dağılır. Aile bireylerinin özellikle de çocuğun roman alanında kavramsallaştırılmasıyla bahsi geçen yanlış uygulamalar giderilmeye çalışılmış, aile içi ilişkilerin düzenlenerek ideal bir aile üzerinden ideal toplum düşüncesi olumlu ve olumsuz örnekler ile okuyucuya sunulmuştur.

Çocuklar sosyolojik ve tarihsel dönemlere göre yaşadıkları toplumsal olay ve olgulardan etkilenirler. Aile içindeki bu etkileşim çocuğun birey hâline gelmesiyle önce kendi kurduğu ailesine daha sonra da topluma sirayet eder ve değişim gerçekleşmiş olur. Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu değişim rüzgârı konak hayatı yaşayan ve eserlere konu olmuş Tanzimat sonrası nesli çok derinden etkilemiştir:

“Tanzimat’la beraber başlayan ve giderek, Osmanlı toplumunun statik yapısına göre oldukça sürat kazanan gelişmeler arasında, olumlu veya olumsuz şekilde en büyük değişikliğe uğrayan sosyal kurumların başında aile gelir. Tanzimat Dönemi edebiyatında bu konu, eski aile kurumunun değişmesi gereken taraflarıyla

işlendiği gibi, sarsılan ve olumlu değerlerini kaybetmekte olan toplumun bir parçası olarak da ele alınmıştır. Tanzimat dönemi edebiyatının ilk temsilcisi olarak kabul edilen Şinasi'nin Şair Evlenmesi oyununda, bir komedi atmosferinde, görmeden evlenmenin tenkit edilmiş olduğu malumdur. Diğer yazarların bunu takip eden roman-hikâye ve tiyatro eserlerinde de ya eserin esas tezi olarak veya ikinci, üçüncü planda gelişen bir olay olarak aile konusunun ele alınmadığı eser hemen yok gibidir” (Okay 2005: 235).

Tanzimat edipleri hikâye ve romanın işlevselliğinden faydalanmak suretiyle ebeveyn – çocuk ilişkisini eğitim ve evlilik üzerinden kavramsallaştırıp bu yöndeki sorunlara çözümler üretmeye çalışmışlardır. Batılılaşma ile birlikte nasıl bir nesil yetiştirileceği konusu temel bir sorun olduğu için hem aile içinde hem aile dışında erkek ve kız çocuklarının nasıl bir eğitim alacağı dönemin aydını tarafından önemli görülmüş, üzerine farklı açılardan birçok çalışma yapılmıştır. Aile bireylerinin dönemin şartlarına uygun olarak sanatsal açıdan kavramsallaştırılması, toplum içinde anne – baba ve özellikle çocuğun eğitim noktasındaki konumunun tespiti açısından önemlidir. Aydın zümre bu tespiti eserlerine taşımış, çarpık noktaları olumlu ve olumsuz örneklerle gözler önüne sererek bahsi geçen eserleri birer telkin malzemesi olarak kullanmıştır:

“Osmanlı toplumunda bireyin değişen bir dünya ve çevrenin içinde, çevresi ile hesaplaşan bir öge olduğunun bilincine ulaşılması; 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Yani Osmanlı insanı, değişen bir dünyada kendisinin de değişmesi gerektiğini ve bu nedenle de ön planda çocuğun eğitime eğilmek gerektiğini tam olarak 19. yüzyılda anlamıştır. Bu sorun muhafazakârlar kadar, modern İslamcılar, Batıcıları, hemen her görüşe mensup aydınları meşgul etmiştir. Çocuğun eğitime önem verilmesi gerektiğinin farkına varılmasıyla çocuğa yönelik risalelerin yayımlandığı, çocuk dergisi ve gazetelerinin yayın hayatına girdiği gözlenmektedir. 19. yüzyıl; Avrupa'ya kıyasla geç de olsa Türkiye'de bu sorunun anlaşılıp ele alındığı bir dönemdir.” (Ortaylı 2009: 108).

Dönem aydınlarının hikâye ve romanın işlevselliğinden faydalanarak düzeltmeye çalıştığı bir diğer husus ise evlilik sürecinde ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkidir. Bu konuda modernizm ile birlikte farklı açılardan ele alınarak sosyal anlamda sorunlu alanlar okuyucuya gösterilmeye çalışılmıştır. Ediplerin bu

sorunlara çözümleri ise çağının biraz daha ilerisinde olan olumlu anne ve baba tiplerinin yanı sıra o dönem herkesin etrafında görebileceği olumsuz anne ve baba tiplerini eserlerinde kullanmak suretiyle sebep-sonuç ilişkisi dairesinde eserlerini yazmak şeklinde olmuştur. Hayatın önemli dönüm noktalarından biri olan evlilik konusu da yazın alanında kendisine yer bulmuştur. Genellikle evlilik bağlamında anne – erkek çocuk ilişkisi ve baba – kız çocuk ilişkisi öne çıkarılmıştır. Evlilik konusunda öne çıkan bir diğer önemli problem ise kız çocuklarına genellikle babaları tarafından söz hakkı tanınmaması ve onların mağdur edilmesidir. Kızların evlilik konusunda günümüzde de yaşamaya devam ettiği sorunların başında çocuk yaşta evlilik, evleneceği kişinin çok yaşlı olması ya da istemediği biriyle evlendirilmesi gibi konular gelmektedir.

Sonuç olarak; Osmanlı'nın son döneminde aile hayatında önemli bir değişim yaşanır ve yaşanan bu değişim çok da iyi niteliklere sahip değildir. Dönem aydınları aile içindeki bu değişimin temelinde geçmişten gelen yanlış uygulamalar ve yanlış Batılılaşma olduğunu tespit edip çözümü ebeveyn – çocuk arasındaki ilişkide görmüşlerdir. Toplumun genel yapısı incelendiğinde ebeveyn – çocuk arasındaki ilişkinin hayati öneme sahip olduğu görülür. Çünkü sağlıklı bir toplum için sağlıklı aileler, sağlıklı aileler için de her anlamda eğitilmiş bireylere ihtiyaç vardır. Eğitilmiş anneler ve babalar eğitilmiş çocukların garantisi demektir. Bu döngü sağlıklı olduğu sürece toplum da sağlıklı hâle gelir. Çocuk ise bu döngünün en önemli ayaklarından biridir. Çocuğun sosyal hayattaki algılanışını değerlendirmek, aile içindeki ve aile dışındaki etkileşimini tartışmak hem dönemlerin gerçekliğini kavrama hem roman ve toplum ilişkisi hakkında sonuçlara varmak için oldukça önemlidir. Dönemin siyasî ve sosyal şartları gereği mahremiyetin ön planda olduğu bir toplumda aile ve hane içindeki yaşayışa dair bilginin resmî belgelerde bulunması çok mümkün değildir. Bu konuda toplumun bir ferdi olan sanatçıya ve eserlerine başvurulup gerekli bilgilere ulaşılabilir.

A. “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Türk Hikâye ve Romanında Ebeveyn – Çocuk İlişkisi” nin Evreni

Osmanlı'nın son döneminde içinde bulunduğu çalkantılı dönem her alanda kendisini göstermiş ve birçok aydın bu durumdan toplumu ve devleti kurtarmak için

çalışmalar yapmıştır. Bu aşamada en öne çıkanlar ise sanatsal faaliyetleri kullanmak suretiyle topluma yön vermeye çalışan aydınlardır. Gazetelerde tefrika edilen hikâye ve romanlar topluma direkt ulaşmak için önemli bir yol olarak görülmüştür. Bu minvalde dönem aydınları topluma vermek istedikleri kurtuluş reçetelerini eserleri vasıtasıyla topluma ulaştırmayı amaçlamış ve uzun vadede başarılı olmuşlardır. Unutulmamalıdır ki yazılan hikâye ve romanlar konu edindikleri toplumun eğitim, kültürel, politik, sosyal yapısındaki değişimleri yansıtmaktadır. Bu eserlerdeki ebeveyn-çocuk-aile-toplum arasındaki ilişki çocuğa atfedilen değerler konusundaki dönüşümün tipik aynasıdır. Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar olan modernleşme çerçevesinde Ziya Gökalp'ın da belirttiği gibi, Türk toplumsal yapısının hızlı değişimi, aile kurumuna ve aile içindeki çocuğun toplumsal konumuna etki etmiştir (Gökalp, 1976). Dönem aydınlarının çocuğu ve çocuğun ailesi ile olan ilişkilerini toplumsal değişimin başlangıç noktası olarak kabul ettikleri kaçınılmaz bir gerçektir.

Tanzimat ile birlikte Osmanlının son döneminde toplumsal anlamda öne çıkan kavramlar dikkate alındığında aile, çocuk, çocuğun eğitimi, annesizlik-babasızlık olgusu, Batılılaşma/yanlış Batılılaşma, olumsuz açıdan mürebbiye, köle/esir ve eski-yeni kavramları hikâye ve romanlarda yoğun olarak ele alınmaktadır. Dönem yazarları, yazarlıktan ziyade aydın tarafını öne çıkarmak suretiyle toplumu şekillendirmeye ya da topluma yol göstermeye çalışmışlardır. Bu minvalde büyük bir yıkım yaşayan topluma bir arada kalmanın ya da değişen dünya düzeni içinde öne çıkan millet olma fikrinin çocuktan başlayarak aile ve tüm topluma yaygınlaştığını göstermeye çalışmışlardır. Sıralanan bu silsilenin ilk ve en önemli aşaması ebeveynler ve çocuklar olduğu için bahsi geçen kavramların tamamı bu çerçevede seçilmiştir.

Çalışma, 1870-1908 yıllarını kapsamakta olup resmî olarak Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan değişim hareketini dikkate alarak Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar otuz sekiz yıl içinde yazılan hikâye ve romanlardaki ebeveyn – çocuk ilişkisini esas almak suretiyle dönemin aile algısını nitel araştırma yöntemiyle yorumlamayı hedeflemektedir.

Çalışmada yüz yirmi altı hikâye ve roman incelenmiş olup bunlar arasında ebeveyn ve çocuk kavramlarını bünyesinde barındırıp, bunların birbirleriyle ilişkisini

malzeme olarak sunan eserler ele alınmıştır. Ayrıca bu çalışma, sosyolojik olarak aile bireylerini ön plana çıkarmayı hedeflediği için, hikâye ve romanlardaki çocuk karakterlerin yanı sıra çocukların yetişkin olma durumunu belirleyen anne ve babanın tutumlarını da ortaya koymaya çalışmıştır. Buradan hareketle özellikle anne üzerinden toplumda var olan kadın algısının değiştirilmeye çalışıldığı örnekler çalışmada incelenip yorumlanmıştır.

Hikâye ve romanlarda dönemin estetik bakışının yanı sıra birçok farklı alanda bilimsel bilgiler yer almaktadır. Aile ve toplum ilişkilerine dair sosyolojik değerleri de hikâye ve roman bünyesinde bulmak mümkündür. Çalışmaya konu olan dönem düşünüldüğünde bu sürecin Türk modernleşmesinin en sancılı zaman dilimi olduğu söylenebilir. Böyle bir dönem, ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında değerlendirilirken romanın sosyolojik yapısı mantıklı yorumlarla ele alındığında aile ilişkilerinin modernleşmedeki önemi ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında Tanzimat'tan II Meşrutiyet'e kadar olan edebî dönem hikâye ve romanlarında ebeveyn – çocuk ilişkisinin sosyolojik olarak incelenip yorumlanması, toplum nazarında çocuğa nasıl bakıldığının ve gelecek planlarında çocuğa millet olma bilinci açısından nasıl bir misyon yüklendiğinin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Ayrıca edebiyat disiplini içerisinde çocukla ilgili çalışmaların ve uygulanan yöntemlerin az sayıda olması bu çalışmanın önemini göstermektedir. Bu anlamda edebiyat ve sosyoloji disiplinlerine dair bilgiler verdiği de düşünülecek olursa, çalışmanın hem edebiyat hem de sosyoloji alanına katkıda bulunması umut edilmektedir.

Türk modernleşmesi çok uzun bir tarihsel süreçten oluştuğu için bu süreci ele alan çok sayıda hikâye ve roman yazılmıştır. Çalışmanın kapsamı ve sınırları belirlenirken bu süreç dikkate alınıp, araştırma tasarımı bu sürece uygun şekilde belirlenmiştir. Belirlenen dönem ile ilgili literatür taraması yapıldıktan, kuramlar incelendikten ve belirlenen hikâye ve romanlar ebeveyn – çocuk bağlamında okunduktan sonra araştırmanın yöntem ve tekniği, çalışmanın konusuna uygun araştırma soruları, varsayımları belirlenerek çalışma sınırlandırılmıştır. Hikâye ve romanlar incelendikten sonra araştırmanın sorularını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda araştırmada şu sorulara cevap aranacaktır:

Tanzimat ile birlikte hız kazanan değişim hareketinin çocuk, aile, eğitim, toplum üzerindeki etkileri nelerdir?

Ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkiler nelerdir?

Ebeveyn – çocuk ilişkisi o dönemin koşulları altında hikâye ve romanlara nasıl aktarılmıştır?

Hikâye ve romanda ebeveyn – çocuk ilişkisi ön plana çıkartılarak çocuğun kavramsallaştırılmasındaki amaç nedir?

Modernizm ile birlikte kadının mevcut konumundaki değişim nedir?

Yöntem ve teknik açıdan bu araştırma, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar Türk modernleşmesi temelinde incelenen, ebeveyn – çocuk ilişkisi dikkate alınarak seçilmiş, hikâye ve romanları sosyolojik verilerle analiz yapmayı hedefleyen nitel bir çalışmadır. Çalışmada sırayla üç yonteme yer verilmiştir; tespit analiz ve yorumlama. Malzeme tespitinde betimsel tarama tekniği kullanılmış olup dikkate alınan tarihler arasındaki hikâye ve romanlar kronolojik bir yöntem izlenerek kavramlar ve veriler ışığında incelenmiştir. Akabinde bu veriler sınıflandırılıp konuyla ilişkisi ortaya konulduktan sonra temalar ortaya çıkarılmıştır. Bir doktora tezinde asıl olması gereken “tespitle beraber o tespiti yorumudur” fikrinden hareketle son kertede temalar yorumlanıp, ebeveyn – çocuk ilişkisiyle toplumda başlatılmak istenen değişim ve bu değişimden beklenen fayda ortaya konmaya çalışılmıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan hareketle şu eserler “Tematik İnceleme'nin malzemesi olarak seçilmiştir¹:

1870 Ahmet Midhat, *Letaiif-i Rivayat*.

1870 Ahmet Midhat, *Su-i Zan*.

1872 Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*.

1874 Ahmet Midhat, *Hasan Mellah*.

1875 Ahmet Midhat, *Hüseyin Fellah*.

1875 Ahmet Midhat, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*.

1875 Ahmet Midhat, *Karı-Koca Masalı*.

1876 Namık Kemal, *İntibah*.

1877 Ahmet Midhat, *Çengi*.

1877 Ahmet Midhat, *Jön Türk*.

¹ Bu listede çalışmanın malzemesi olan romanların künyeleri değil, yalnızca kronolojik listesi verilmiştir.

- 1879 Ahmet Midhat, *Yeryüzünde Bir Melek*.
- 1880 Namık Kemal, *Cezmi*.
- 1881 Ahmet Midhat, *Karnaval*.
- 1881 Ahmet Midhat, *Henüz On Yedi Yaşında*.
- 1882 Ahmet Midhat, *Dürdâne Hanım*.
- 1886 Ahmet Midhat Efendi, *Çingene*.
- 1885 Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Sefile*.
- 1888 Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*.
- 1887 Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey yâhud İnkişâf-ı Esrâr*.
- 1889 Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Nemide*.
- 1889 Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Bir Ölümünün Defteri*.
- 1890 Nabizade Nazım, *Karabibik*.
- 1890 Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedât*.
- 1891 Mizancı Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*
- 1891 Ahmet Midhat, Fatma Aliye, *Hayal ve Hakikat*.
- 1891 Fatma Aliye, *Muhadarat*.
- 1891 Ahmet Midhat, *Ahmed Metin ve Şîrzât*.
- 1891 Ahmet Rasim, *Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*.
- 1894 Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Ferdi ve Şükerası*.
- 1894 Nabizada Nazım, *Zehra*.
- 1895 Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*.
- 1895 Vecihi, *Mehcure*.
- 1896 Ahmet Midhat, *Gönüllü*.
- 1896 Rezaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*.
- 1896 Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *İffet*.
- 1897 Ahmet Rasim, *Asker Oğlu*.
- 1897 Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Mai ve Siyah*.
- 1898 Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Mutallaka*.
- 1898 Fatma Aliye, *Udi*.
- 1898 Fatma Aliye, *Levayih-i Hayat*.
- 1898 Saffet Nezihi, *Zavallı Necdet*.
- 1899 Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Mürebbiye*.

1899 Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Bir Muadele-i Sevda*.

1899 Hüseyin Rahmi [GÜRPINAR], *Metres*.

1900 Halit Ziya [UŞAKLIGİL], *Aşk-ı Memnu*.

1901 Güzide Sabri, *Münevver*.

1901 Mehmet Rauf, *Eylül*.

1. BÖLÜM

1. ÇOCUK SAHİBİ OLMAK

Çoğalmak her canlının olduğu gibi insanoğlunun da en önemli yaşam misyonlarından biridir. İlk insandan bu yana insanoğlu çocuk yapmaya devam etmiştir. Dünyaya gelen her insan adeta kendisinden sonra gelecek olanı dünyaya getirmek için temel bir içgüdü ile donatılmıştır. Çoğalma neticesinde aile kurumu; ailelerin çoğalmasıyla da toplumlar ortaya çıkar. Toplumların devamlılığı ise üreme neticesinde ortaya çıkan sayısal çoğunlukla doğru orantılıdır. Devamlılığı ve üstünlüğü sağlamak için hemen her toplum çocuğa önem vermiştir. Tarih boyunca da çocuk sahibi olmak övünç kaynağı ve güç gösterisi olmuştur. İnsanoğlunun çocuk sahibi olma sebepleri arasında; insanın doğasında var olan çocuk içgüdü, cinsel dürtüler, evliliğin devamlılığını sağlamak, neslin devamını sağlamak, ideal insan tipini ortaya çıkarmak, sosyal baskı gibi birçok neden vardır. Bu sebepler toplumdaki topluma, çağdan çağa farklılık gösterebilir:

“Anne baba olmak tüm kültürlerle ve çağlara özgü bir deneyimdir. Genç insanlar genellikle gelecekleriyle ilgili olarak evlilik ve çocukları da içeren planlar yaparlar. Birçok insan, çocuklarının doğumunu hayatının dönüm noktası olarak görür. Bununla birlikte insanların anne baba olma gerekçeleri ve bu gerekçelere verdikleri önem, çeşitlilik gösterir. Anne baba olma gerekçeleri genel olarak iki başlık altında toplanabilir:

Sosyal Gerekçeler:

- *Çocuk sahibi olmak statü ya da yetişkin kimliği sağlar (sosyal güç).*
- *Birey, çocuğu sayesinde, aile adının devam edeceğini, insanlığın devamının sağlanacağını düşünür (devamlılık duygusu).*
- *Birey, çocuklarının ileride kendi bakımını üstleneceğini düşünür (ekonomik nedenler).*
- *Çiftin çocuk sahibi olması için çevrelerindeki kişilerin üstü örtülü ya da açık beklentileri vardır (sosyal baskı).*

Bireysel Gerekçeler:

- *Birey, çocukla kurulan benzersiz ilişkinin getireceği mutluluğu yaşamak ister.*
- *Çocuk sahibi olma konusunda biyolojik bir dürtü hisseder.*
- *Eşler, ailenin gerçekleştirilmesi için çocuğun varlığına ihtiyaç duyarlar.*

Bireysel gerekçeler tüm kültürlerde evrensel olarak bulunurken, sosyal gerekçeler kültürden kültüre farklılıklar gösterir. Örneğin ülkemizde çocuk sahibi olma arzusu, anne baba olmayla ilgili önemli bireysel gerekçelerin yanı sıra, sosyal açıdan da yüksek derecede öneme sahiptir” (Gazioğlu İşmen 2012: 9-10).

Günümüzde genç neslin sayısının ve genel nüfusa oranının az olması birçok toplumun ortak problemidir. Bahsi geçen bu problemin temelinde ise tıbbi engellerden ziyade günümüz insanının bireyselliğe olan meyli neticesinde bilinçli olarak çocuk sahibi olmama isteği yatmaktadır. İnsanların çocuk sahibi olma isteği toplumdan topluma küçük farklılıklar gösterse de temelde benzer nedenlere sahiptir. Bu konuda ilk olarak neslini devam ettirme isteği öne çıkmaktadır. Bu durum Yaratıcı'nın insanoğluna yüklediği önemli sorumluluklardan biridir. Bu sorumluluğu daha kolay yerine getirmesi için insanoğlu cinsellik dürtüsü ile donatılmıştır. Cinselliğin biyolojik ve psikolojik olmak üzere iki temel işlevi vardır. Cinselliğin biyolojik işlevi çocuk sahibi olmaktır. Psikolojik işlevi ise haz alma gibi temel ihtiyaçlarını yerine getirmektir. Burada amaçlar farklı olsa da sonu çocukla sonuçlanabilir. Diğer taraftan çocuk, çiftlerin sorumluluğunu artırdığı için evlilik kurumunun tamamlayıcı unsuru olarak görülür. Ayrıca karşılıklı sorumluluk ürünü olan çocuğun, evliliğin sağlanmasında da büyük önemi vardır.

İlk insandan itibaren var olan çocuk olgusunun kavramsallaşması çok daha sonra olmuştur. Batı toplumunda XIII. yüzyıla gelinceye kadar çocuk, üzerinde durulacak bir kavram olarak görülmemiştir:

“Modernlikle aynı kökleri paylaşan çocukluğun keşfi 13. yüzyılda başlamış, 16. ve 17. yüzyılda gelişerek modern çocukluk kavramının temelini oluşturmuştur. 17. yüzyılda çocuğu küçümseyen ve çocuğu çocuk olarak görmeme anlayışının yerini, 17. yüzyılda yavaş yavaş batı toplumlarında yeni bir çocuk anlayışı almaktadır. Geleneksel eğitim anlayışında çocuğa olan güvensiz ve kötülüğün kaynağı olarak gören yaklaşımlardan uzaklaşmakta ve giderek saflık, masumiyet ve sevginin bir simgesi olma halini almaya başladığını söyleyebiliriz. Özellikle 16.

yüzyıldan itibaren modernliğin epistemolojik ve ontolojik ön koşullarına paralel bir gelişim gösteren ekonomik, sosyal, politik, dinsel, kültürel ve toplumsal nedenler, modern çocukluk kavramının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır” (Ördem 2015: 43).

Batı toplumunda özellikle modernizm ile birlikte yaşanan aydınlanma, birey olarak çocuğun hayatın birçok noktasında ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sosyolojik çalışmalarla çocuğun toplumun devamlılığını sağladığı vurgulanır ve onun birçok farklı yönüne dair çalışmalar yapılır:

“Ulus devletlerin yükselişi, politik gücün dinsel meşruluk yerine insanlar arası sözleşmelerle sekülerleşmesi, pazara dönük üretim temelinde sanayileşme, işbölümü, kentleşme, nüfus hareketlilikleri, modernliğin ekonomideki görünümü kapitalizmin gelişmesi, özel mülkiyet, emek süreçlerindeki değişimin yanı sıra modern bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte özellikle çocuk pedagojisinin, çocuk sağlığının, çocuk psikolojisinin gelişimi ve okullaşma olgusu çocukların kendilerine özgü doğalarına yönelik bir farkındalık yaratarak modern çocukluk kavramını inşa etmiş, çocukluk-yetişkinlik karşıtlığının tarihsel ve toplumsal nedenlerini oluşturmuştur” (Ördem 2015: 45).

Çocuğun bilimsel anlamda kavramsallaşmasının toplumlarda ulus olma bilincini tetiklediği söylenebilir. Tarihsel ve toplumsal izler takip edilerek pedagoji biliminin de yardımıyla gelecek neslin inşası projelendirilmiştir. Bunun dışında Batılı aydınlar çocuk konusunda yaptıkları çalışmalarla tanımı daha da derinleştirip çocuğu sosyolojik açıdan incelenmesi mümkün bilimsel bir konu hâline getirmişlerdir. James Allison ve Alan Prout’a göre çocuk sosyolojisi şu şekilde tanımlanır:

“Çocukluk sosyolojisinin yeni paradigmasının temel özellikleri şöyledir: Çocukluk sosyal bir inşadır. İnsan gruplarının ne doğal ne de evrensel bir özelliğidir. Çocukluk, toplumların spesifik yapısal ve kültürel bir ögesidir.

Çocukluk sosyal analiz değişkenidir. Sınıf, toplumsal cinsiyet ya da etnisite gibi diğer değişkenlerden tamamen ayrılamaz. Karşılaştırmalı analizler çocukluğun tekil ve evrensel bir fenomen olmaktan çok çeşitliliğini ortaya çıkarır.

Çocukların sosyal ilişkileri ve kültürleri, yetişkinlerin çıkarları ve bakış açılarından bağımsız olarak kendileri için çalışılmaya değerdir.

Çocuklar aktiftir ve kendi sosyal hayatlarını, sosyal çevrelerini ve yaşadıkları toplumu belirleyen ve inşa eden aktif bireyler olarak görülmelidirler.

Etnografi çocukluk çalışmalarında özellikle yararlı bir metodolojidir. Çocukluk sosyal bilimlerde yer alan ikili hermeneutik ile ilişkili bir Fenomendir” (Ördem 2015: 39-40).

Batı toplumunda çocuğun birey olarak keşfi sosyal anlamda birçok yeniliğe kapı açmıştır. Özellikle ulus psikolojisinin yerleşmesinde önemli çalışmalara araç olmuştur. Topluma en faydalı bireyler yetiştirme düşüncesi ile çocuk çalışmaları ele alınmıştır. Pedagoji biliminin de yardımıyla gelecek nesillerin inşası üzerinde çalışmalar yapılmış öngörülen eksikler giderilmeye çalışılmıştır.

Türk dünyası çocuğu birçok toplumdan önce kavramsallaştırmıştır. Türk toplumunda özellikle İslamiyet öncesi dönemde çocuk önemli bir yere sahiptir. Konar-göçer yaşam tarzıyla hayat mücadelesini sürdüren Türkler çoğalmayı ilahî bir hediye olarak görmüşler ve sayısal üstünlüğü kırsal yaşam şartlarında önemli bir avantaj olarak değerlendirmişlerdir. Bu yaşam tarzında belli bir standarda ulaşan erkek çocuk, babayı model alarak yetişirken kız çocuk ise anneyi model alarak yetişir. *Dede Korkut Kitabı*’ndaki şu cümleler bunu açık şekilde göstermektedir:

“Er malına kıymayınca adı çıkmaz. Kız anadan görmeyince öğüt almaz. Oğul babadan görmeyince sofraya çekmez. Oğul babanın yerine yetişendir”(Ergin 2011:132).

Türk aile yapısında önemli yere sahip olan çocuk kavramı, İslamiyet öncesi birçok Türk destanında kendisine yer bulmuştur. Bu destanlar incelendiğinde destan kahramanlarının çocuklukları da alışık olunan çocuk tipinden farklıdır. *Oğuz Kağan Destanı* bu durumu özetler niteliktedir. Oğuz Kağan annesini emmek yerine şarap içmeyi tercih etmiştir. Bahsi geçen dönemde çocuğun topluma kendini kabul ettirebilmesi için bir kahramanlık yapması ve kendini ispat etmesi gerekmektedir. Gösterdiği kahramanlığın niteliğine göre de isim belirlenmektedir. *Dede Korkut Kitabı*’ndaki *Boğaç Han* hikâyesi bunun en güzel örneğidir. Hikâyede Dirse Han’ın oğlu Boğaç Han, on beş yaşına kadar kendini ispat edip bir isim alamamıştır. Bir boğa ile güreşir, onu yener kendini ispat ettikten sonra ismini ve tahtını alır (Ergin 2011: 142).

İslamiyet öncesi dönemde kız çocukları en az erkek çocukları kadar hayatın içinde yer almaktadır. Yine *Dede Korkut Hikâyeleri* arasında yer alan *Bamsı Beyrek* hikâyesinde geçen Banu Çiçek erkekler gibi at binip, ok atıp, kılıç kuşanmaktadır. Bamsı Beyrek'in, Banu Çiçek ile güreş tutup at yarışı yaptığı hikâyelerde geçmektedir. Bunun dışında Kazan Bey ve oğlu Uruz'un hikâyesinde Uruz kendisini ispat edip hâlâ bir düşman öldürememiştir. Bu duruma babası çok üzülür çünkü tahtını ona teslim etmekten endişe duymaktadır. Baba oğul ava çıkarlar ve bu sırada düşman askerlerine rast gelirler. Uruz düşmanlar ile kıyasıya bir cenk eder ve kendisini ispat eder (Ergin 2011:145). Bahsi geçen hikâyeler göstermektedir ki İslamiyet'ten önceki Türk toplumlarında çocuğun devletin geleceği olduğu fikri oluşmuş ve toplumda bir birey olarak kabul edilmiştir. Bu sayede çocukları, Türk yazılı ve sözlü kültüründe kendine yer bulacak kadar etkili olmuştur.

Yerleşik yaşama geçilmesi ve İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türk toplumunun yaşayışında önemli değişiklikler olmuştur. İslamiyet'ten önceki dönemlerde Türk aile yapısında kadın ve çocuk daha aktif rol oynayıp savaşçı özelliğe sahipken, İslamiyet'ten sonra özellikle Osmanlı ile birlikte mahremiyet duygusunun arttığı görülür ve bunun sonucu olarak ailede daha çok eve kapatılan bir anne ve onun sorumluluğunda olan çocuklar yer alır:

“Ancak İslam, Türk kültürüne ve toplum hayatına, önceki safhalardan daha büyük değişiklikler getirmiştir. Ögel bu yaklaşımı İslam-Türk sentezi biçiminde yorumlamaktadır. Bu kavramda hakim olan tema, Türk töresi ile İslam umdelerini birleştirmektir” (Türkdoğan 2004: 44).

İnsanın yaratılışında var olan inanma veya tapınma içgüdüleri onun alışkanlıklarından vazgeçmesine ve hayatında önemli değişiklikler yapmasına sebep olmuştur. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türk toplumunda önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin en önemlisi ise bireyin kendisinden başlayarak ailesini değiştirmesidir. Mahremiyet duygusunun hat safhaya çıkmasıyla birlikte birey kendisinden başlayarak giyim kuşamını değiştirmiş sonra evlerde harem daireleri kurup kadınlar ve çocuklar bu kısımlara alınarak ailedeki değişimi gerçekleştirmiştir.

Osmanlı toplumunda şehirleşmenin de etkisiyle kadın ve çocuklar naif ve korunması gereken varlıklar olarak görülmüştür. Onlara karşı mahremiyet duygusu ön plana çıkmış, bu durum kadın ve çocuğun hayatının büyük kısmını harem

dairelerinde geçirmesine sebep olmuştur. Toplumun bakış açısı yüzünden özellikle kadınların ve kız çocuklarının toplumdaki hareket alanı sınırlı seviyede kalmıştır. Burada asıl önemli olan çocukların herkesin etrafında olmasına rağmen birey olarak toplumda tam anlamıyla kabul görmemiş olmasıdır:

“Tanzimat dönemine kadar Osmanlılarda çocuğun ayrı bir yeri ve konumu yoktu. Yani çocuk farklı bir varlık olarak toplumda yer almıyordu. Şüphesiz çocuklar sosyal hayat içinde her zaman mevcuttular. Aile içinde bulunuyorlar, sokakta oyun oynuyorlar, okula gidiyorlardı. Bununla beraber çocuğun farklı bir varlık olduğu, değişik şeylere ihtiyaç duyduğu ya bilinmiyordu ya da böyle şeyler akla bile gelmiyordu” (Okay 2005: 26).

XVIII. yüzyıl ile birlikte Batı’da birçok kavram bilimsel ve sanatsal anlamda farklı algılanmaya başlamıştır. Çocuk kavramı da bunlardan biridir. Özellikle son dönemlerinde Batı’yı yakından takip etmeye çalışan Osmanlı da bu algı değişikliğinden nasibini almıştır. Batı’ya eğitim için gönderilen aydınların bu değişimde önemli rolü vardır. Çünkü dönemin aydınları devletin içinde bulunduğu durumdan kurtuluşu yeni bir neslin inşasında görmüşlerdir. Bu konuda sanatsal faaliyetlerden özellikle de roman sanatından faydalanan aydınlar olumlu ve olumsuz tipler üzerinden toplumda yeni bir değerler sistemi oluşturmaya çalışmışlardır:

Çocuğun Türk romanında sosyolojik açıdan kavramsallaştırılması toplumda makro ve mikro düzeyde çocuğun konumunun nasıl görüldüğünü göstermesi bakımından önemli görünmektedir. Modern toplumun nasıl bir kural olarak ilerleyeceği, temelde aile ve okul içinde çocuklara verilen eğitim ile belirlendiği için romanda da çocuğun bu yönde incelenmesi gerekliliği önem kazanmaktadır. Çocuğun modernleşme süreci içerisinde bireyselliğini kazanıp kazanmadığının gösterilmesi ve çocuğun toplum içinde hangi açılardan tartışıldığını göstermesi bakımından roman, zengin bir tür olarak veriler sunmaktadır”(Ördem 2015: 12).

Bu yeni nesil inşa edilirken kız çocuğu ön plana çıkarılmak istenmiştir ve devlet eliyle eğitime yönelik çıkarılan kanunlarda kızlar için özel maddeler konulmuştur. Özellikle Avrupa görmüş aydın zümre toplumsal eşitliğin sosyal anlamda kaynaşmayı ve bilinçli bir nesli ortaya çıkaracağına bunun da öncelikle eğitim eşitliği ile olacağına inanmışlardır. Bu bağlamda 1869 yılında çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde kız çocukları ile ilgili üç madde yer almıştır:

On Beşinci Madde – Bir mahalle veya köyde bir cemaate mahsus iki sıbyan okulu olduğu ve binaların bulunduğu yerlere göre herhangi bir sakınca görülmediği takdirde, bu okullardan biri yine o cemaatin erkek çocuklarına, diğeri kız çocuklarına ayrılacaktır. Böyle bir ayırma yapmaya imkan görülmeyen yerlerde, bağımsız kız sıbyan okulu açılincaya kadar, erkek sıbyan okullarına, ilgili cemaatlerin kız çocukları da kabul olunabilir. Ancak böyle bir mecburiyet bulunduğu takdirde kızlar erkeklerle aynı sınıfta karma olarak bulundurulamazlar.

On Altıncı Madde – Bağımsız olan kız sıbyan okullarının öğretmen ve dikiş ustaları kadın olacaktır. Fakat istenilen nitelikte kadın öğretmenler yetiştirilinceye kadar yaşlı ve olgun erkeklerden öğretmen tayin edilebilir.

On Yedinci Madde – Kız sıbyan okullarının öğretim ve yönetimi, öğretim süresi, tatilleri ve öğrencilerin öğrenim yönünden mecburiyetleri ve diğer hususları erkek sıbyan okulları hakkındaki usule tabi olacaktır. (Ataüinal, Özalp 1977: 550).

Erkek çocukların toplumsal ihtiyaçlarında kız çocukları ile kıyaslandığında önemli bir farklılık olduğu gözden kaçmamaktadır. Eğitimli kız çocuğu, eğitimli kadın, eğitimli anne yetiştirme fikri sağlıklı bir toplum oluşturmak için çare olarak görülmüştür. Buna yönelik olarak kadın, çocuk özellikle de kız çocuğu, aydınların eserlerine bilinçli olarak taşıdığı önemli meselelerdir. Evlilik, kızların çocuk yaşta evlendirilmesi, evlilikte hem kızın hem erkeğin fikrinin alınmayıp görücü usulü ya da beşik kertmesi şeklinde evlendirilmesi, kız çocuklarının eğitimi, besleme ve mürebbiye gibi konular eserlerde yer bulmuştur. Bunların tamamı çocuklar ile ilgili konulardır. Çocuğa yönelik edebî faaliyetlerin yanı sıra Fatma Aliye gibi kadın yazarların da kendilerinin yaşayarak gördükleri bu sorunları kaleme almalarıyla meselenin tam anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır:

“Osmanlı toplumunda bireyin değişen bir dünya ve çevrenin içinde, çevresi ile hesaplaşan bir öge olduğunun bilincine ulaşılması; XVIII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Yani Osmanlı, insanı değişen bir dünyada kendisinin de değişmesi gerektiğini ve bu nedenle de ön planda çocuğun eğitime eğilmek gerektiğini tam olarak XVIII. yüzyılda anlamıştır. Bu sorun muhafazakârlar kadar, modern İslamcılar, Baticıları, hemen her görüşe mensup aydınları meşgul etmiştir. Çocuğun eğitime önem verilmesi gerektiğinin farkına varılmasıyla çocuğa yönelik risalelerin

yayımlandığı, çocuk dergisi ve gazetelerinin yayın hayatına girdiği gözlenmektedir. XVIII. yüzyıl; Avrupa'ya kıyasla geç de olsa Türkiye'de bu sorunun anlaşılıp ele alındığı bir dönemdir.” (Ortaylı 2009: 81).

Tanzimat aydınları çocuğun önemli bir kavram olduğunun farkına varmış, çocuk yapmanın ve yetiştirmenin sıradan bir olay olmadığını vurgulamışlardır. Çocuğun birey, aile ve toplum için önemini aktarmaya çalışmışlardır. Bu konuda dönemin en önemli isimlerinden Ahmet Midhat Efendi öne çıkmaktadır:

“İşte size ulumda rüsh peyda etmiş bir peder! Kendisine her cihetle küfüv olabilecek sahabe-i ilm ve irfan bir de mader! Bunların tevlid edecekleri çocuğu kendi şanı marifetlerine şayan olacak bir surette talim ve terbiye etmeyecek olurlarsa o çocuk camcahil bir ham kalır mı kalmaz mı? Şüphe yok ki kalır. Demek oluyor ki babalık ve analık sanatının mukteziyatı ihmal edilecek olursa bugün alim ve fazıl addolunan bir aile yarın cahil ve fakir olan bir ailenin talim ve terbiye-i evlat sayesinde yarın pek fazıl ve mesut bir familyaya tahavvül edivereceğini bu kitabın mebadisinde size ispat etmiştik. İşte bir millet dahi böyledir. Hatta umumiyet üzere nev'-i beşer dahi böyledir. Evet! Bir millet dahi böyledir” (Ahmet Midhat 2015: 87).

Ahmet Midhat'a göre çocuk yetiştirmek öyle sıradan bir iş değildir. Çok entelektüel bir aile de olsanız şayet mevcut ilminizi çocuğunuza aktaramazsanız sizden sonraki nesil cahil olmaya mahkûm olacağı düşüncesi bireysel anlamda doğru olduğu gibi bu düşüncenin toplumsal anlamda tatbiki de doğrudur. Ahmet Midhat'ın çocuk eğitimi hakkındaki görüşleri Osmanlı'nın son dönem aydınlarının birçoğunun, özellikle de Avrupa'ya eğitim almaya giden aydınların hemen hepsinin ortak fikridir denilebilir. Bahsi geçen bu aydınlar yaptıkları birçok sanatsal faaliyette toplumun çocuk algısını değiştirmeye çalışmışlardır

Modernleşmeyle birlikte romanlarda kişi olarak görülen çocuklar toplumsal mesajın iletilmesinde önemli bir yere sahiptir. Dönemin toplum yaşamında çocuk sahibi olma durumu farklı şekillerde görülür. Evlilik, yasak ilişki, evlatlık edinme yoluyla veya köle alma yoluyla çocuk sahibi olmak toplum bünyesinde örnekleri olan şekillerdir. Yukarıdaki çocuk sahibi olma şekillerinin kaynağı büyük oranda gerçek yaşamdır. Çünkü bu durum dönemi içerisinde kanayan bir yara olarak görülmektedir. Bu soruna romanlar dışında resmî belgelerde de rastlanmaktadır. Özellikle kimsesiz çocuklar konusu o dönemde büyük bir tehlike hâline gelmiştir.

Kimsesiz kız çocukları, evlere evlat edinme yoluyla alınır, yaşı ilerleyip güzelleştiğinde evin erkekleri tarafından rahatsız edilirdi. Erkek çocukları da hamamlarda hamam oğlanı olarak kullanılırdı. Yine “külhan beyi” tabiri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Özellikle kış aylarında kimsesi olmayan erkek çocuklar hamamların külhan denilen kısımları sıcak olduğu için buralarda kalırlarmış. Zamanla bu toplanmalar çeteleşmeye gitmiş ve insanların başına bela olmuşlardır. Ailenin doğal olarak üstlendiği himaye ve kontrol mekanizmasına maruz kalmayan çocuklar, devletin de yeterli ilgiyi gösterememesinden mütevellit bir suç makinası hâline gelebilmektedirler.

1.1. Evlilik Yoluyla Çocuk Sahibi Olmak

Doğal bir seleksiyon hâlinde ortaya çıkan doğum ve çocuk sahibi olma durumu insanoğlunun temel içgüdülerinden biridir. Bu durumu tetikleyen önemli faktörlerden biri de ölümdür. Ölümü gören insanoğlu çoğalmaya daha çok ihtiyaç duymuştur. Bunun neticesinde çocuk ve akabinde aile insan hayatında hep olmuştur. İnsanoğlunun doğum ve ölüm arasındaki kısır döngüsü birçok sözlü ve yazılı kaynağa konu olmuştur.

İnsan hayatının önemli dönüm noktalarından biri olan evlilik kurumunun ortaya çıkmasının temel sebeplerinden biri çocuktur. Evlilik insanların karşı cins ile olan münasebetini, yaşadığı toplum değerleri ve dinî yaptırımları gözeterek kontrol altına almasıdır. Bunun meyvesi olarak da çocuk ortaya çıkar. Hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan bu durum insanın sanatsal faaliyetlerinde de kendisine yer bulmuştur.

Evlilik kurumu hem kadının hem erkeğin belli sorumlulukları alacağına dair karşılıklı anlaşmalarının neticesinde ortaya çıkar. Özellikle erkeklerin sorumluluk almaları için evlendirilmeleri bilenen bir gerçektir. Bu minvalde çalışmaya konu olan dönemde züppe diye tabir edilen erkek çocuklarının evlenmesi ve çocuk sahibi olmasıyla birlikte düzeleceğine inanılır. Dönem hikâye ve romanlarına bakıldığında özellikle babasız erkek çocuklar dikkat çekmektedir. Çocuk yaşta babasız kalıp ciddi bir servetin tek varisi olarak hayatını zevk ve sefa içinde devam ettiren hikâye ve roman kişilerinin hayatını düzene sokmak isteyen, çocuğuna karşı baskın olmayan anne tipi, oğlunun evlenmesi için elinden geleni yapmaktadır. Evlilik, kişiye önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bahsi geçen anne tipi zevke ve sefaya düşmüş, hayat kadınlarının elinde oyuncak olmuş olan oğluna evlilik sorumluluğunu yükleyerek

onu içine düştüğü bataktan çıkartmak ister. Fakat tecrübesiz genç, hayat kadının büyüüne öylesine kapılır ki evlilik onun için hiçbir şey ifade etmez. Ayrıca bu çocukların yaşadığı sıkıntıların sebebi daha öncesine; yani aldıkları eğitimin yanlışlığına ya da hiç eğitim almamalarına bağlıdır ki bu durumun temel müsebbibi ailede baba olmadığı için annedir. Şayet anne eğitilmiş ve donanımlı olsa çocuğunu belli bir disiplin ve sorumluluk dairesinde yetiştireceği için evladı, bahsi geçen sorunların hiçbirini yaşamaz. Dönem yazarları “züppe tipini” hikâye ve roman kişisi olarak eserlerinde işlerken aslında anne eğitiminin dolaylı yoldan da kız çocuklarının eğitiminin önemini ortaya koyarlar.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi* romanında son kocası intihar eden kadın, züppe adayı oğlunu yanına alır ve onunla kalır. Onun eğitimsizliğinden başına gelebilecekleri kestirir ve kötü şeyler olmadan müdahale eder. Bu durumdaki oğlunun düzelmesi için onu evlendirmek istediğini; Cemal'in sevdiği kız olan Melek'i onun yanına bilerek yerleştirdiğinden bahseder:

“Ben vakia pederinin mecnunluğu üzerine evimi kendi elimle yıkarak başımı alıp çıktıktan sonra senin ahvalini daima tahkik ederdim. Fakat terbiyesiz büyüdüğünden dolayı üzülmekten başka elimden hiçbir şey gelmezdi. Nihayet pederin kendi kendini asınca, sen on yedi on sekiz yaşında bir mirasyedi olarak ortaya çıktın. Elindeki servet ve sâmanı mutlaka telef edecektin. O zaman seni evlendirmiş, barklandırmış olsalardı bile hiçbir faydası olamazdı. Vur patlasın, çal oynasın âlemine girmek ve olanca varını orada telef ettikten sonra sürünmek, mirasyedilerden çoğunun alınca yazılmış bir yazıdır. Bundan müstesna olanlar o kadar nadir ki, yok hükmündedir. Analığımın zoruyla senin malını kendi vasıtayla telef ettirmeyi senin hakkında dostluk saydım. Melek'i sana nasıl sevdirdiğimi ve seni ne suretle soyup söndürdüğümü tekrara hacet yok. Senden ne almışsam bir tanesi bile zayi olmaksızın mevcuttur. Mal yine senindir. Bundan sonra aklını başına alacağına emin olduğum için, işte bu sır ve hakikati sana açıklıyorum” (Ahmet Midhat 2000c: 216).

Ahmet Midhat, çocuğun bu duruma düşmesini terbiyesiz yani eğitimsiz yetişmesine bağlamış bunu “ailesini terk etmiş anne dilinden” okuyucuya vermiştir. Bu yönüyle *Çengi Sümül* üvey anne sayılabilir. Yazarın bu anne tipini kullanması aşırı merhamet duygusundan gözü kör olmuş olan öz anne tipine bir eleştiri olarak

kabul edilebilir. Çünkü öz anne evladına aşırı merhamet gösterdiği için oğlunun yaptığı yanlışları görmez ya da görmek istemez. Belli bir aşamadan sonra erkek çocuk anneyi ve söylediklerini dikkate almaz ve annenin aşırı merhameti hem kendi sonunu hem evladının sonunu hazırlar. Fakat çocuğunu terk etmiş onu bizzat kendi büyütmemiş Sümbül, evladına karşı daha soğukkanlı ve olgun davrandığı için onun eğitimsizliğini yüzüne vurur ve bu eğitimsizliğin onun sonu olabileceğini hatırlatır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken konu bu gencin hayatındaki eğitim eksikliğinin evlilik sorumluluğu ile kapatılıp kapatılamamasıdır ki genellikle kapatamaz ve hem kendi hayatını hem evlendiği kızın hayatını mahveder.

Züppe roman kişilerinin evliliği kendileri için bir ıstırap kaynağı olur. Bu işin tek çaresi evliliği hemen vazgeçilebilir bir durum olmaktan çıkaran çocuk faktörüdür. Yukarıdaki gibi çiftler arasındaki acı tablonun yaşanılmaması isteniyorsa derhal bir çocuk sahibi olunmalı ve aile kurumu tamamlanıp karar alırken kendini değil çocuğunu düşünmeye başlanmalıdır. Çünkü çocuk, çiftler arasında önemli bir bağlayıcı unsurdur ve ailelere mutluluk verir. Fakat bu durum romancıların üzerinde fazlaca durduğu bir nokta değildir. Hikâye ve romancılar nasıl çocuk sahip olduğundan ziyade doğrudan çocuğu kavramsallaştırmışlardır. *Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat* romanında önceleri mutlu bir ailesi olan Saliha Hanım'ın çocuk hakkındaki düşünceleri konuya ispat olacak niteliktedir:

“Hele Talat dünyaya geldikten sonra... Ah o ne saadet, o ne mutluluk imiş... Çocuk ne kadar sevilir imiş... Ama her çocuk öyle değil. Her baba ve ana çocuğunu öyle sevmez” (Şemsettin Sami 2013: 16).

Saliha Hanım'ın evlilikle birlikte başlayan mutluluğu çocuk sahibi olduktan sonra katlanmıştır. Anelik içgüdüsünün de etkisiyle çocuk annenin gözünde daha da değerli bir pozisyona geçmektedir. Bu değerli varlık için anne evlilik kurumu bünyesinde her türlü sorumluluğu ve cefayı göze almaktadır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi* adlı romanında mutlu bir evliliği olan Canbert Bey'in aile saadeti çocuk haberini almasıyla daha da artar. Bu durum, tarifini ancak yaşayanların bilebileceği bir duygu olarak anlatılır:

“Aradan üç ay kadar zaman müruruyla Hüveyda Hanım'ın gebelenmesi Canbert Bey için ol kadar mahzuziyet ve memnuniyeti mucip oldu ki bu hazdan

hisseyap olmayanlar bunun derecatını bir türlü tayin edemezler” (Ahmet Midhat 2000c: 49).

Canbert Bey’in çocuk haberini almasından sonra yaşadığı mutluluk, içine girdiği duygu yoğunluğu ve sorumluluk hâli onun için evlilik kurumunun ve aile kavramının daha farklı bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Bu durum her ne olursa olsun çocuğu için her türlü zorluğa göğüs germe ve evliliğini sürdürmek için elinden geleni yapma bilinci uyandırır. Çocuk doğup büyümeye başlayıp ilk adımlarını atmasıyla aile saadeti katlanmaya başlar. Aile bağları o derece güçlenir ki eşler artık kendilerini değil sadece çocuklarını düşünürler:

“Tıfl-ı nev-hıram ise yürümeyi kendisine en büyük muvaffakiyet bilerek ve o muvaffakiyetini en büyük inbisat ve beşâsetlerle ilan ederek adım atar ki bunun teması valideyle pederine medar-ı fahr olmaktan ziyade her gören kadir şinasa mucib-i telezzüz olur” (Ahmet Midhat 2003: 57).

Bir ailenin çocuk sahibi olmasıyla beraber hem annenin hem babanın evliliğine ve birbirlerine bakışı değişir. Canbert Bey’in çocuk sahibi olmasıyla kendisinde ve ailesinde yaşadığı değişim bunun en iyi örneğidir.

Fatma Aliye Hanım’ın *Udi* romanında da evlilik yoluyla çocuk sahibi olma örneği vardır. Hayata karşı bakış açısının değişmesi ve olgunlaşması düşüncesiyle Şemi erken yaşta evlendirilmiştir. Bu evlilik neticesinde eşi bir kız çocuğu dünyaya getirir ve doğum sırasında hayatını kaybeder:

“Şemi de efkarını ve hissiyat-ı derununu, mutalebatını hemşiresinden asla sakınmazdı. Bunlar hem kardeşiler hem de sırdaş! Şemi pek gençken evlendirilmiş ve zevcesi kendisine bir kız dünyaya getirdikten sonra daha lohusayken bir seyelan-ı demden sonra mekânı-ı ebedisine gitmişti” (Fatma Aliye 2012b: 48).

Yukarıdaki örnekte her ne kadar mutlu bir aile tablosu olmasa da Şemi’nin eşinin çocuk doğurduğu ve bu doğum sırasında hayatını kaybettiğinden bahsedilir. Evlilik yoluyla çocuk sahibi olunduğu için bu örnek değerlendirilmiştir.

Bir Muadele-i Sevda romanında da evlilik neticesinde çocuk sahibi olunmasının aileye ne büyük saadet verdiğine dikkat çekilir. Naki ismindeki roman kişisi kendi doğumunun ailesine yaşattıklarını anlatır:

“Bendeniz büyük bir aileden servet sahibi bir zatın yegane oğluyum. Veladet günüm ebeveynim için en mesut bir gün olmuş; beni nasıl naz ve naim içinde büyüteceklerini bilememişler” (Gürpınar 2002: 20).

Naki'nin doğumu adeta ailede bir bayram havası yaşatır. Bu mutluluk tabii olarak anne ve baba arasındaki bağı da kuvvetlendirip birbirlerine karşı sorumluluklarını artırmıştır. Bu yuvanın, yıkılmasını nerdeyse imkânsız hâle getiren birey çocuktur.

Dönem hikâyeci ve romancıları çocuğun nasıl yapıldığından ziyade doğrudan çocuğu kavramsallaştırıp mesajlarını öyle vermişlerdir. Bu sebeple eserlerde çocuk sahibi olma şekillerinin örneğine çok az rastlanmaktadır. Evlilik ve çocuk sahibi olmak dönemin züppe gençlerini yola getirmek için bir yöntem hâline gelmiştir.

1.2. Evlat Edinme Yoluyla Çocuk Sahibi Olmak

Toplum içinde ailesiz yani korumasız kalan çocuklar ilk çağlardan itibaren hemen her milletin temel problemleri arasında yer almıştır. Bunların topluma kazandırılması için birçok yöntem denenmiştir. Kölelikte bu yöntemlerden biridir. Aslında evlat edinmenin temeli köleliğe dayanmaktadır. Ahmet Caferoğlu'na göre evlat edinme kölelikten doğmuştur ve sonrasında gelişerek kendi başına bir kurum hâlini almıştır (Özbay 1999: 5).

Kölelik, hemen hemen insanın varoluşuyla ortaya çıkmış olan din, dil, ırk gözetmeksizin hemen her toplumda var olmuş, insanın herhangi bir meta gibi başka birinin malı olması, alınıp satılmasına verilen isimdir. Bu uygulama XX. yüzyıla kadar çeşitli toplumlarda görülmüştür. Osmanlı toplumu da bunlardan biridir:

“Yüzyılın sonuna kadar esaretin sürekli olarak bazen güçlü bir tema halinde, bazen asıl konunun satılma altında derinden varlığı hissedilir. İnsanlığın tarihi kadar eski bir problem olan esaret dünyanın her tarafında olduğu gibi Osmanlılarda da yakın döneme kadar devam etmiştir” (Okay 2005: 85).

Ailesini çeşitli sebeplerle kaybetmiş kendisini himaye edecek kimsesi kalmayan çocuklar kölelik kurumunun en acı verici mağdurlarıdır. Esaret duygusu özellikle çocuklarda tamiri mümkün olmayan yaraları beraberinde getirmiştir. Tanzimat sanatçıları modernizm ile birlikte birçok konuda toplumu Batı'daki gelişmelerden haberdar edip aydınlatmaya çalışmışlardır. Sanatçıların bu türden faaliyetlerinden biri de kölelikle ilgilidir:

“Tanzimat yazarı kölelik teması üzerinde muhakeme yürütürken hareket noktası olarak insan hürriyetini seçiyor. Arkasından esaret üzerinde düşünüyor, yorum yapıyor, ona karşı tavrını ortaya koyuyor. Bunun yanı sıra, bu kurumun Batı’daki durumuna sözü getirerek bizdeki anlayış ile bir karşılaştırma yapmayı da unutmuyordu” (Parlatır 1992: 34).

Köle alma yoluyla çocuk sahibi olma durumu dönemin aydınları tarafından kısmen tavsiye edilmiştir. Besleme, köle, odalık ya da cariye gibi farklı isimlerle anılsalar da özündeki uygulama neticesinde hemen hepsi aynıdır. Dönem aydınlarının kölelik kurumuna getirdiği en büyük eleştiri, özgürlüğü elinden alınmış olan bireylerin, sahiplerinin her isteğini kayıtsız yerine getirmeleridir:

“Cariyelik kurumunun kölelik kurumundan bağımsız düşünülemezliği açık. Bu açıdan bakılınca bu kurumun tarihinin ekonomik, siyasal ve kültürel savaşların tarihiyle başladığını söylemek mümkün. Kültürlerin inançlarına, coğrafyalarına, siyasal ve ekonomik amaçlarına göre kölelik veya cariyelik, farklı değerler ve kullanım alanları içinde var olagelmiştir. Selçuklular’da köleler daha çok öğretici ve asker olarak kullanılırlar. Osmanlıda kurum, daha da gelişir sarayın ve sosyal hayatın önemli bir unsuru haline gelir. Saraya cariye alınması Orhan Bey zamanında başlar. Anadolu ve Rumeli’ne düzenlenen akınlarla cariyelerin sayısı gittikçe artar” (Narlı 2005a: 343).

Besleme, köle, odalık ya da cariye gibi değişik isimler kullanılsa da hepsinde farklı sebeplerden dolayı insan hayatı yine bir başka insan tarafından yönlendirilir hatta yeri geldiğinde onur kırıcı müdahalelere maruz bırakılır. Özellikle besleme hususunda hikâye ve romanlara yansıyan uygulamalar çocukların bu kurum altında evlere satılıp cinsel istismardan fiziki şiddete kadar birçok insanlık dışı muameleyle karşı karşıya kaldıklarını gözler önüne sermektedir. İstanbul’un çeşitli semtlerinde kimsesiz çocukların kendilerine ev bulmaları için başvurdukları yaşlı kadınlar vardır. Aynı zamanda besleme almak isteyen varlıklı ev sahipleri de bu kadınlara başvurur ve belli ücret karşılığında bu kadın her iki tarafın işini görür. Gittiği evde evin hanımı ve çocukları tarafından uğradığı bin bir eziyet yetmiyormuş gibi bir de evin beyi tarafından tacize uğrar. Bu durumun evin hanımı tarafından öğrenilmesi neticesinde bir bahane uydurulur ve evden atılır. Bahsi geçen bu durum *Müşahedat* romanında tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilmektedir:

“Takuhi'ye gelince: on bir on iki yaşından bed' ile Beyoğlu'nda beslemeliğe çıkan öksüz kızların ahvali ne olursa Takuhi'nin hali de öyle olmuş. Yani, büyüyüp meydan aldığı zaman madaması, kendisini kocasından kıskanmaya başlayıp, bir aralık, hasedini haklı gösterecek müşahedatın da tekerrür üzerine kocasına bir şey yapamayan madam, intikamını beslemeden almak için kapıdan dışarıya uğratmış...

Bu misillü kızlar nereye giderler? En uslusu en akıllısı, şuraya buraya besleme kapılandırmağa dellallık eden kocakarılar değil mi? Takuhi dahi işte bu en uslu ve akıllı takımdan add olunmuşsa da badema hiçbir kapıda uzun uzadıya dikiş tutturamayarak, bazısından 'eli uzun' bazısından 'pek aşüfte' gibi mahkumiyetlerle tard olunmağa başlanmış. Filvaki ikinci suret-i mahkumiyet Takuhi için daha doğru olup, iki defa iskat-ı ceninden sonra üçüncüsünden maharetsiz bir ebe kariya düştüğünden cenini düşüreyim derken kendisini mezara düşürüvermiş” (Ahmet Midhat 2000g: 137-138).

Takuhi'nin yaşadıkları insanın insana muhtaçlığından başka bir şey değildir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasal buhran sosyal devlet organizasyonunun bir devlet politikası olarak ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu sebeple durumu kötü olan insanlar durumu iyi olan başka insanların eline mahkûm olmaktadır. Durumu kötü olan bu insanların çocuk olması olayın vahametini daha da artırmaktadır.

Namık Kemal'in *İntibah* romanında da kölelik kurumuna eleştiri söz konusudur. Fatma Hanım, Dilaşup'u oğlu için satın alır. Oğlu, Dilaşup'u beğense ve onunla evlense gelini yani evladı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında evlat edinme söz konusudur. Ali Bey'in, bir fahişe olan Mahpeyker ile birlikte olduğunu öğrenen Fatma Hanım, oğlunun arkadaşı Mesut'un da fikir vermesiyle eve güzelliği dillere destan bir cariye satın alır. Dilaşup isimli bu cariye Mahpeyker'in aksine gayet terbiyeli bir kızdır. Bu noktada Fatma Hanım'ın bakış açısı ve Dilaşup'un durumu dönemin kölelik anlayışını özetler niteliktedir:

“Yalnız güzel değil, oğlum. Terbiyesi simasına faik; oldukça okumak yazmak biliyor, güzel sesi var, güzel piyano çalıyor. İğne islerinin hepsinde Avrupa kızları kadar marifetli. Hele tabiatı melek gibi' sözleriyle tanıtır. Ali Bey'in 'işte pek ala ya valideciğim! Bendeniz burada bulunmadıkça sizi eğlendirir' demesi üzerine anne fikrini açıkça söyler, 'bana, geleceğin vakitleri beklemekten başka eğlence mi olur? Onu ben senin için aldım. Allah'a emanet yaşın yirmi ikiye bastıyor. Ev bark sahibi

olacak zamanın geldi. Şimdi sana bir kibar kıızı bulsam almadan göremeyeceksin, aldıktan sonra şayet hoşlanmazsan ömrün oldukça azap içinde kalırsın; bu bir. Evde iki hanım peydah olur, biz birbirimizle geçinememezsek, yine sen rahatsız olursun; bu iki. Amma bu cariyedir; beğenirsen koynuna alacaksın, istediğin gibi terbiye edeceksin” (Namık Kemal 2004: 145).

Dikkat edilmesi gereken husus ise sanat eserlerine bu durumun tüm çıplaklığı ile yansımamış olmasıdır. Dönemin mahremiyet duvarlarının çok yüksek olmasından dolayı aile içinde olanlar ancak sanat eserlerine yansıdığı kadarıyla bilinmektedir. Çünkü köle oldukları için sahibine karşı hak talep etme şansı yoktur. Bu duruma devlet eliyle de göz yumulduğu için resmî belgelerde örneği yok denilebilir.

Ahmet Midhat Efendi küçük yaşta ailesini kaybetmiş olan çocukların konaklara sadece hizmetçi olarak satılamayacağını, bu çocukların iyi birer evlat da olabileceklerini göstermiştir. Hatta hikâye ve romanlarda onları evlatlık alan anne ve babalar tarafından müzik ve dil eğitimi de dâhil birçok alanda eğitim verildiği görülmektedir. Bu yönüyle Ahmet Midhat Efendi kölelik kurumunun iyi bir şekilde de işletilebileceğini tez hâlinde okuyucularına vermiştir. Yazar bu konuya bakış açısını *Letaif-i Rivâyât* eserinde yer alan *Gençlik* hikâyesinde okuyucuya sunmuştur:

“Peder evvelce hazırlamış olduğu azat kâğıdını çıkarıp kızın eline verdi. Teyzem dedi ki ‘Kızım sen daha bizim eve geldiğin zaman hür idin. Lakin şayet iktisab-ı terbiyene mâni olur diye hürriyetinden seni haberdar etmedim. İşte şimdi terbiyen kemale geldi. Seni kendimize gelin edeceğiz” (Ahmet Midhat 2001: 64).

Felsefe-i Zenan eserinde Ahmet Midhat kızların eğitimini ön plana çıkararak kendilerini yetiştirmeleri gerektiğini savunur. Yazarın eserinde kurguladığı entelektüel Osmanlı kadını olan Fazıla, öğrenme aşkını aile hayatının önünde tutar. Evlat edinme yoluyla iki kız çocuğu sahibi olur. Akile ve Zekiye isimindeki bu çocukları kendi gibi yetiştirir. Yazar bu eserinde evlat edinilen çocukların eğitilmiş bir şekilde yetiştirilebileceğini savunur.

Ahmet Midhat Efendi hemen her türlü sosyal sorunu eserlerine taşıdığı gibi kölelik konusunu da atlamamış ve bunu *Letaif-i Rivâyât* eserinde yer alan *Esaret* isimli hikâyesinde işlemiştir. Eserde varlıklı ve eğitilmiş biri olan Zeynel Bey'in satın aldığı Fitnat ve Fatin isimli iki çocuğu büyütmesi ve evlilik yaşları geldiğinde onları

birbirine nikâhlanması anlatılır. Bu nikâhtan sonra kardeş olduklarını öğrenen gençler hayatın kendilerine yaşattığı bu trajediye dayanamaz, intihar ederler:

“-Bu çocuklar da kim?

-Kafkasya'dan gelmişler. Satın aldım.

-Odalık çocuk!

- Şimdiki hâlde on dört, on beş yaşında bir zevcen var ve alelhusus buna su-i ahlak telkin etmesinler diye endişede bulunuyorsun:

- Artık bunda esaret denilecek bir şey yoktur. Kendinize evlat edersiniz. Hem de baksanıza yumurcak ne güzel gazete okuyor! deyip koynundan çıkardığı ve al kızım oku diye eline verdiği bir gazeteyi saldır saldır okumaya başladığı gibi artık tahammül edemeyerek hemen hareme gönderdim ve Sıtkı Bey'e tembihim mucibince akşam üzeri esirci gelerek kızcağzın iki yüz elli lira bahasını verdiğimde herif, 'Beyefendi! Bir de köle var. O bundan güzel ve zeki ve pek güzel okuyor. Hem o gayet kibar bir yerden çıkma. Terbiyesi de gayet yolunda" (Ahmet Midhat 2001: 15-16).

Kafkasya'dan gelme bu iki çocuğu âdâb-ı muaşeret kurallarına göre yetiştirmeye çalışan Zeynel Bey çocukların her türlü eğitimiyle bizzat kendisi ilgilenir. Toplumla örnek bireyler olması için elinden geleni yapar:

“Gerek bu çocuklar ve gerek yine çocuk idadından çıkmamış olan bizim odalık Kafkasya'dan pek küçük gelmiş oldukları cihetle ahlak ve edebe müteallik ilk terbiyeyi hakkıyla almış okuyup yazmak hususunda birinci derslerini dahi gayet dikkatle görmüş olduklarından bunları yalnız okuyup yazmaktan ziyade meleke hasıl etsinler diye beyhude yere işgali tasvip edemediğimden kendilerine fûnun mukaddematını olsun göstermeyi ve biraz da müzika meşk etmeyi heves ederek fûnunu ben ve müzikayı dahi maharet ve melekесinden naşı odalık iltizam eyleyerek ben ve zevcem tarh, darb, taksim diye ve odalık dahi mi fa sol diye esami-i seda ve ahenkten başladık” (Ahmet Midhat 2001: 16).

Yazarın *Letaif-i Rivâyât* eserinde yer alan *Teehhül* isimli hikâyesinde de evlat edinme yoluyla çocuk sahibi olma durumu vardır. Çocukken eve alınan cariye, Mazlum Bey'in on beş on altı yaşlarındaki Meleksima isimli cariyesi kitapları düzeltmek suretiyle Mazlum Bey'e yardım eder ve o ne zaman emreder ise piyano ile

istediği parçayı çalar. Meleksima, odalık değildir, Mazlum Bey ile birlikte büyüdüğü için efendisi kendisini kardeşi gibi görmektedir.

Samipaşazade Sezai de kölelik konusunu işlemiş Tanzimat sanatçılarından. Onun bu konudaki hassasiyetinin Gürcü kökenli olan annesi Dilarayış Hanım'ın Kafkasya'dan kaçırılmış bir cariye olmasından kaynaklandığı söylenebilir. *Sergüzeşt* romanında da annesinin başından geçenleri anlatmıştır. Dokuz yaşında esircilerin eline düşüp konaktan konağa satılan Dilber'in acıklı hikâyesinin anlatıldığı *Sergüzeşt* romanında asıl tez çocukların esareti ve çocukların bir hizmetçi gibi ağır şartlarda değil de yaşının hak ettiği şekilde büyütülmesi gerektiği üzerine kurulmuştur:

“Zavallı çocuklar! Sizin o mini mini elleriniz ağır işlere değil, küçük kuşları, güzel çiçekleri okşamak içindir” (Samipaşazade Sezai 2004: 18).

Çocuk yaşta ailesiz yani himayesiz kalan Dilber kırk liraya bir eve satılır. Burada evin hanımı ve halayık Taravet tarafından olumsuz muamelelere maruz bırakılan Dilber bir çocuk olarak en doğal hakkı olan oyuncak bebeğiyle bile oynayamaz. Mustafa Efendi'nin eşinin, Dilber'i çağırma şekli de aslında yaşananları özetler niteliktedir:

“Buraya gel, pis Çerkes, buraya gel Murdar dilenci” (Samipaşazade Sezai 2004: 18).

Samipaşazade Sezai, Dilber'in kimsesizlik yüzünden maruz kaldığı bu haksız uygulamalarını anlatırken aslında dolaylı yoldan devletin, sorumluluğunu yerine getirmemesinin doğurduğu olumsuz sonuçlara eleştiri yöneltmektedir. Devlet, köle de olsa bir çocuğun bu şekilde davranışlarla karşı karşıya kalmasına izin vermemelidir.

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında Rakım Efendi'nin cariyesi Canan ve dadısı Fedayi örnekleri üzerinden Osmanlı aile düzenindeki cariyeliğin ya da esirliğin sosyal hayat içerisindeki durumunun verilmeye çalışıldığı görülür. Canan, Rakım Efendi tarafından esir olarak alındığı evde, önce evin cariyesi sonra gizlice odalığı ve sonunda da evin hanımı olur. Rakım'ın evindeki Fedayi Kalfa da babası tarafından esir olarak alınmış ve evin hanımı hayattayken ikinci bir hanım olarak evi idare etmesi sağlanmıştır. Bu dönemde bazı hikâye ve romanlarda esir olarak eve alınan köleler evin bir ferdi sayılarak kölelik sıradanlaştırılmaya çalışılmıştır.

Romanda da görüldüğü gibi, Rakım'ın annesi ölünce, Fedayi Kalfa'nın anne pozisyonuna geçmesi, evin normal bir bireyi olarak kabul edildiğini göstermektedir. Satın alınan Canan da ev içinde köle gibi değil de adeta evlatlık gibi muamele görmektedir. Canan evde o kadar rahat davranır ki, misafirlğe gelen İngilizler buna hayret ederler ve romanda bu durum şu şekilde ifade edilir:

“Salonda valide ile kızlar Canan'a şaşmağa başladılar. Onlar, esir denilen şey Amerika'da olduğu misillü âdetâ behâyim gibi tavlaya bağlanır zannında bulduklarından bu esirin nasıl bir esir olduğuna şaşmakta mazur idiler” (Ahmet Midhat 2008a: 25).

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında Ahmet Midhat Efendi, Canan üzerinden cariyelik kurumuna farklı bir açıdan bakmıştır. Ona göre cariyelik kurumu iyi işletildiğinde toplumdaki kimsesizler için faydalı olmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Jön Türk* romanında ebeveynler ile çocuk arasında kurulan dengesiz ilişki neticesinde çocuğun aşırı serbest yetiştirilmesi ve sonunda çocuğun intihar etmesi anlatılır. Fakat bu romanda asıl dikkat çekici olan ise annesiz, babasız kalan bebeklerin sahipsiz kalmaması gerektiğidir. Burada daha da önemlisi evlilik dışı ilişki neticesinde doğmuş olsa bile, ortada bir bebek varsa buna sahip çıkılması gerektiği düşüncesidir. Ceylan alafranga bir gençtir ve evlilik öncesi de olsa ilişkiden korkmaz. Nurullah'tan hamile kalan Ceylan'ın bu durumunu annesi dışında kimse bilmez. Doğum zamanı geldiğinde annesinin yardımıyla bir Bulgar köyünde doğum yapar ve bebeğe Ziyaullah ismi verilir. Bebeğin toplum içine çıkması doğru olmayacağından köyde bir aileye 'evlatlık' verilir. Ahmet Midhat Efendi bir toplum gerçeği olan bu bebeklerin durumunu eserinde işleyerek evlatlık sisteminin böyle sorunların çözümünde önemli yere sahip olduğunu göstermiştir.

Evlat edinme yoluyla çocuk sahibi olma durumu *Letaif-i Rivâyât* eserinin beşinci cüzünde yer alan *Firkat* hikâyesinde de yer almıştır. Ata Bey oldukça zengin, konak sahibi bir şahsiyettir. Ailesi olmayan Memduh'u yanına alır. Onun yetişmesini sağlarken ona her türlü yardımı sağlar.

“Her ne ise Memduh Bey fakrın ve cehlin yalnız şu saydığımız halleriyle hallenip yoksa parasızlıktan ibaret bulunan fakrı ve okumak yazmak bilmemekten ibaret olan cehli kendisi görmedi. Zira babası dört beş yaşında bulunan çocuğunun cebini ne kadar variyeti var ise onun tekmiliyle doldurur idi. Ve hele oğlu cüz kesesi boynunda olduğu halde mektepten gelir iken görmek alemde en ziyade lezzet aldığı bir şey olmasıyla hiç olmazsa mektebe gitsin gelsin de kesesiyle kendisini göreyim diye daha üç yaşında iken mektebe vermişti” (Ahmet Midhat 2001: 119).

Dürdane Hanım romanında da evlat edinme konusu işlenmiştir. Dürdane Hanım da aşırı baskı altında yanlış yetiştirilmiş bir kızdır. Ailesinden göremediği ilgiyi dışarıda arar ve Mergup isimli bir alafranga genç ile aşk yaşamaya başlar. Bu ilişki ilerler ve Dürdane Hanım, Mergup'tan evlilik dışı hamile kalır. Bu durumu bilen tek kişi Dürdane Hanım'ın komşusu Ulviye Hanım'dır. Ulviye Hanım kıyafet değiştirir ve Dürdane Hanım'ın doğumuna yardımcı olur. Bebeğe Ataullah ismi verilir. Ulviye Hanım bebeği evlatlık olarak sahiplenir.

Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde evlatlık sistemine dair örnekler işlenmesi, bu örnekleri işlerken bebeklerin durumunu mahrem tutması, annelerin bebekleri evlatlık alanlar hakkında bilgisinin olmaması, bebeklerin gayr-ı meşru olmasından olabilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde kimsesiz çocuklar toplumun önemli sorunlarından biri olmuştur. Bu çocuklar özellikle kışları sıcak olduğu için hamamların külhanlarında yatıp kalkıyorlarmış (Yazıcı 2008:29-30). Zamanla sayıları çoğalmış, şehir içinde çeteleşmişlerdir. “Külhan beyi” tabiri buradan çıkmıştır. Aslında burada yazarın eleştirisi bir noktada sosyal devlet anlayışının olamayışınadır.

1.3. Evlilik Dışı İlişki Sonucunda Çocuk Sahibi Olmak

Hayattan bağımsız olması mümkün olmayan sanat eserleri evlilik, evlilik dışı ilişki gibi birçok sosyal konuyu farklı açılardan ele almıştır. Tanzimat dönemi sanatçıları da evlilik dışı ilişki ve bu ilişkiye sebep olan durumları toplumun önemli bir sorunu olarak görmüş, eserlerinde işlemişlerdir:

“Özellikle romanda aile hemen bütün boyutlarıyla Tanzimat’ın ilk örneklerinden itibaren edebiyatın gündemindedir. Bir taraftan eski aile kurumumuzun değişmesi gereken tarafları vardır, diğer taraftan Batı’yla karşılaşan ailede çözümlenme ve olumlu değerlerini kaybetme bahis konusudur. Böylece yanlış evlenmeler, görmeden evlenmeler, ailenin zoruyla yapılan evlenmeler, mutluluğu bulamamış evlenmeler, birden fazla evlilikler, ihanete uğrayan, aldatılan kadınlar, örf ve adetleri zorlayan aşklar bu dönem tiyatrosu ve romanının hemen hiç değişmeyen konuları olur” (Okay 2005: 82).

Ebeveynlerin çocuklarını baskı uygulayarak yanlış yetiştirmesi, çocukların ilgiyi ve sevgiyi dışarıda aramasına sebep olmaktadır. Bunun sonucu olarak yanlış kişilerle yaşanan aşk maceraları, toplumdaki ahlâkî kabullerin dışında birtakım ilişkilere ve bu ilişkiler de evlilik dışı çocuk doğumlarına sebep olmuştur

İnsanların evlilik öncesi durumları da sanat eserlerinde işlenmiş konular arasındadır. Tanzimat Dönemi’ne bakıldığında Batı toplumunda normal görülen flört durumu Türk toplumunda kabul görmez. Türk adetlerine göre çoğu zaman insanlar evlendikleri kişiyi zifaf gecesi görürler. Evlilik konusu ele alınırken aynı zamanda bünyesinden çıktıkları toplumu da ahlâkî açıdan pozitif göstermeye çalışan birçok aydın gerçek hayatta olması muhtemel, toplum tarafından kabul görmeyen gayriahlâkî olayları Müslüman olmayan kadın ve erkekler üzerinden vermişlerdir. Eserlerde yer alan birçok hayat kadını bu duruma örnektir. Evlilik dışı çocuk sahibi olma konusu da gayriahlâkî bir durum olduğu için dönem hikâye ve romanlarında kendisine fazla yer bulamamıştır denilebilir.

Ahmet Midhat Efendi, yazdığı eserlerle toplumun birçok sorununu ele almış, kendi bakış açısıyla bu sorunlara çözüm getirmiştir. Evlilik ve evlilik etrafında gelişen olaylar da Ahmet Midhat Efendi’nin üzerinde önemle durduğu konulardandır. *Jön Türk* romanında genel anlamda olumsuz bir kişilik olarak tanıtılan Ceylan, Batı’da var olan evlilik öncesi ilişki ve flört durumlarını bizzat yaşar ve Nurullah’tan evlilik dışı bir çocuğu olur. Aşağıda geçen diyalogda da Ceylan, Nurullah’ın kendisiyle ilişki yaşamasını arzulamaktadır:

“Nurullah:

- Siz dahi her zaman reddettiğim şeyi tekrar ile yorulmamanızı rica ederim. İnsan hatta bir kız bile birçok şeyleri öğrenmeli. Fakat içinde yaşadığı mevkiin muktezasına tevfik-i muameleden ayrılmamalı. Kız kızlığını bilmeli erkek de erkekliğini!

Ceylan:

- Pekala ben kızlığımı nasıl istersem öyle bilmekte hürüm. Fakat siz erkekliğinizi niçin bilmiyorsunuz? Neden serbest bir kız yanında miskin bir diğer kız gibi davranıyorsunuz? İşte artık büsbütün aşikar söylüyorum. Yıllar oldu ki sizinle münasebetteyiz. Çocukluğumuzdan çıkar çıkmaz bir münasebet-i refikanede bulduk. Medeniyet-i cedide hakkındaki tetkikatınız tetebbüatınız insanoğlunun, yalnız insanoğlunun da değil, hem de insan kızının hukuk-ı medeniyelerini size anlatmış olduğunu gösterdiniz. Ben de muallimeden bu yoldaki tetebbüatın netayicine ve okuduğum Avrupa asarlarından o netayici intac etmiş olan mukaddemata doğru zihnimi sevk eylemiş bulunduğumdan sizi kafama denk buldum. Apaşikare söylüyorum. Sevdim! Ne var? Bu kızın bu cüretini beğenmiyorsun ha?

Nurullah:

- Hayır! Buraya kadar beğenmeyecek bir şey yok. Vakıa bizim hissiyat-ı kavmiyemize göre bir kız ‘sevdim’ demeyecek. Yalnız söylediğini kabul istidadında bulunduğunu gösterecek” (Ahmet Midhat 2003b: 63).

Ceylan'ın bu serbest tavırlarının neticesinde gayrimeşru bir çocuk doğurmasında ailesinin, bilhassa da annesinin payı vardır. Kızının yaşadıklarından haberi olan annesi, ona tepki göstermek yerine yardım eder. Ceylan, hamile olduğunu Nurullah'tan ve babasından saklar. Oğlu Ziyaullah'ı annesinin yardımıyla bir Bulgar-Ermeni köyüne giderek gizlice doğurur. Doğan çocuğu köydeki bir aileye evlatlık olarak verirler. Ceylan'ın yaşadığı bu durum ve devamında intihar etmesinde, aslında Ahmet Midhat Efendi'nin arka planda onu cezalandırma isteği yatmaktadır. Çünkü Ahmet Midhat Efendi gelenekçi bir yazardır ve Ceylan'ın alafrangalığını eleştirilirken ebeveyn-çocuk ilişkisinin de önemi vurgulanmış olur.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Dürdane Hanım* romanında da evlilik dışı çocuk sahibi olma konusu işlenmiştir. Baskı altında yetişen Dürdane Hanım ailesinden göremediği alakayı dışarıda bulur. Fakat bu baskı aynı zamanda onun yalan kavramıyla yetişmesine sebep olmuştur. Alafranga bir tip olan Mergup'a âşık olur ve ondan hamile kalır:

“Bu işe Gülbeyaz isminde bir kadın da katılır. O Gülbeyaz ise, Dürdane'nin dadısıdır. Gerçi Gülbeyaz her ne kadar bunların kavuşmasını menederek ‘Nikahınız kıyulsun, zıfaf olunuz...’ der ise Dürdane'ye, bu meramını anlatmak mümkün olmaz.

Bunlar mercimeği fırına vermeyi kararlaştırdıkları zamana kadar Memduh Bey'in hiçbir şeyden haberi olmayıp, her zaman mektupları, hediyeleri gelmekte devam edermiş. Hatta, biçare adamcağız, gönderdiği kadınlar ile artık Dürdane Hanım'ın gelinlik zamanı hem de çoktan beri geldiğinden bahisle düğün tekliflerinde dahi bulunurmuş. Nihayet Mergup ile mercimeği fırına verdikten sonra Dürdane Hanım, biçare Memduh Bey'e:

‘Benim gönüüm başkasındadır. Sevdiğimden ayrılmak ihtimalim de yoktur. Bundan dolayı nişanların hükmü kalmadı. O da kısmetini başka yerde arasın’ diye bir haber gönderir” (Ahmet Midhat 2012b: 125-126).

İlk başlarda böyle mutlu, mesut olan Dürdane Hanım daha sonra Dürdane, Mergup'un gerçek yüzü ortaya çıkıp kendisini reddedince çocuğunu komşusu Ulviye Hanım'ın yardımıyla gizlice doğurur. İsmi Ataullah olan bu çocuğa Ulviye Hanım sahip çıkar. Dürdane, Mergup'tan intikam almak için intihar eder. Onun bu durumunu Sohbet ile dertleşen Acem Ali özetler:

“Acem Ali, hikâyesini bitirdikten sonra Sohbet'e dedi ki:

- Bir biçare kızı bu şekilde aldatıp dünyaya bir de çocuk getirdiği hâlde terk eden adama ne ceza tertip ederdin? Ama düşünmeli ki biçare kızcağız bundan sonra başka bir kocaya varacak olur ise onun yanında yüz aklığı görmek şöyle dursun, sonsuza kadar bir yüz karalığına tutulmuş olacak. İhtimal ki ertesi günü kocası kendisini terk edecek ve boşayacak. Hele hiçbir şeyde rolü, kabahati olmayan bir masum çocuk kendi hayatına sebep olan baba ve anne sağ buldukları hâlde öksüz

kalacak. Ömrü boyunca 'piç' diye başka insanlardan birkaç derece alçak sayılacak"
(Ahmet Midhat 2012b: 105-106).

Jön Türk ve *Dürdane Hanım* romanlarında Ahmet Midhat Efendi'nin asıl eleştirdiği aile yapısı ve çocuk yetiştirme konularıdır. *Jön Türk* romanında Ceylan aşırı derecede serbest yetiştirilmiş, alafranga bir tip olmuştur. Hiç kimsenin tasvip etmeyeceği davranışlarda bulunan Ceylan sonunda intihar ederek hayatına son vermiştir. *Dürdane Hanım* romanında da çocuk yetiştirme ve aile yapısı eleştirilmiştir. Bu romanda yer alan çocuk ise aşırı derecede baskı altında yetiştirilmiş ve yine ortaya yanlış davranışlar sergileyen bir genç çıkmıştır. *Dürdane Hanım* da romanın sonunda intihar etmiştir.

Ahmet Midhat Efendi bu iki romanda iki farklı ebeveyn – çocuk ilişkisini karşılaştırmıştır. Aşırı serbestliğin de aşırı baskının da ebeveyn – çocuk ilişkisinde yeri olmayan yanlış davranışlar olduğunu okuyucuya vermeye çalışmıştır. Yazar bu tavrıyla dönemin aile davranışlarına bir eleştiri getirmiş ve pedagoji biliminin önemini vurgulamıştır.

1.4. “Çocuk Sahibi Olma” Durumunun Kavramsallaştırılmadığı Hikâye ve Romanlar

Kavramsallaştırma kelimesini belli bir nesnenin ya da olgunun algısal olarak insan zihnindeki oluşumu için kullanmak mümkündür. Yine bir nesnenin ya da olgunun sınıflanması ya da konu olarak ele alıp onun incelenerek belli çıkarımlar yapılması da kavramsallaştırma kelimesinin karşılığı olabilir. Bu minvalde çocuk sahibi olma durumu çalışma kapsamında ele alınan eserlerde okuyucuya aktarılacak kadar önemli görülmediği için konu olarak ele alınmamıştır. Buna mahsuben yukarıdaki başlıkta kavramsallaştırma fiili kullanılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde hikâye ve roman türünün ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu dönem hikâye ve romanları tercüme, taklit, terkip ve son olarak da telif aşamalarını geçerek gelişmiştir. Bu duruma bağlı olarak özellikle ilk dönem hikâye ve romanlarında birçok konuda dönemin şartları gereği ayrıntıya girilmemiş, önemli sayılabilecek durumlara hikâyenin akışında yer verilmemiştir. Dönem hikâye ve

romanlarının çoğunda kavramsal anlamda çocuk, roman ve hikâye kişisi görülürken, çocuğa nasıl sahip olunduğu ayrıntılı bir şekilde romanda yer almamıştır.

“Hayatı ayrıntıları ile anlatacak bir dile ihtiyaç vardır. Maalesef ilk roman örneklerinin verildiği devrede Türkçe, bu ihtiyacı karşılayacak durumda değildir. Klâsik devrenin hem şiir hem de nesir dili hayata uymayan kalıplaşmış ifadelerle dolu idi. Bunu için de ilk romanlarımızın dili, en az tekniği kadar iptidai idi. Dolayısıyla da toplum hayatının en küçük ocağı, nüvesi olan aileyi, aile fertleri arasındaki ilişkiyi anlatacak bir dilimiz maalesef yoktu. Öte yandan kapalı bir toplum olan Türk toplumunda aile yapısına büyük bir mahremiyet hâkim idi. Sevgi, aşk, ihanet, kıskançlık, kavga, sürtüşme her toplumun ailesinde olduğu gibi Türk ailesinde de vardı. Ama bunun yayılması ve dışarıya aksetmesi ya hiç yoktu ya çok nadirdi. Hele bunun yazıya geçirilmesi ayıp telakki edilirdi. Bu durum mesela Servet-i Fünûn döneminde değişecektir. Fakat başlangıçta böyleydi” (Yetiş, 2017: 271).

Çocuk sahibi olma durumunun kavramsallaştırılmadığı hikâye ve romanları yazar odaklı sınıflamak mümkündür. Türk romanının gelişiminde önemli bir yere sahip olan Ahmet Midhat Efendi, toplumun içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulması için hemen her türlü toplumsal sorunu ve çözümünü eserlerinde işlemiştir. Ebeveyn – çocuk ilişkisi de Ahmet Midhat’ın önemle üzerinde durduğu konular arasındadır. O, birçok Avrupalı çağdaşı gibi anne, baba ve çocuk arasındaki ilişkinin toplumdaki her türlü ilişkinin temelini oluşturduğunun farkına varmış ve buna yönelik konuları romanlarında işlemiştir. Özellikle kız çocuklarının sosyal anlamda toplumun her kademesinde yer alabilmesi için baba – kız çocuk ilişkisi üzerinde durmuştur. Fakat bu romanlarının çoğunda çocuk sahibi olma durumuna yer vermemiştir.

Gençlik hikâyesinde eğitim bağlamında ebeveyn – çocuk ilişkisi, çocuğun ağzından nasıl eğitime başladığı anlatılarak işlenmiştir. Anne ya da babanın ‘çocuk sahibi’ olma durumuyla ilgili fikirleri romanda kavramsallaştırılmamıştır. Ahmet Midhat Efendi, evlilik konusunda kız çocuklarının yaşadığı sıkıntıları birçok eserinde işlemiştir. Görücü usulü ve beşik kurtmesi sistemini eleştirdiği *Teehhül* adlı eserinde ebeveyn – çocuk ilişkisi evlilik üzerinden verilen mesajlarla romanda yer alır. Yazar belki de vermek istediği mesaja uygun olmayacağını düşündüğü için nasıl çocuk sahibi olduğuna dair ayrıntılı bilgiye eserinde yer vermemiştir.

Felsefe-i Zenan hikâyesinde de Ahmet Midhat Efendi ebeveyn – çocuk ilişkisini baba – kız çocuk açısından değerlendirmiştir. Bedrettin Efendi kızının eğitimi ile bizzat kendi ilgilenmiş onun her türlü bilgiyle donanması için elinden geleni yapmıştır. Eğitim bağlamında bu ilişkiyi ele alan yazar nasıl çocuk sahibi olduğuna dair bilgi vermemiştir. Yani çocuğun ne zaman, nasıl doğduğuna, bir çocuk sahibi olmanın ailede hangi duyguların yaşanmasına vb. durumlara sebep olduğuna dair eserde bir bilgi bulunmamaktadır. Bu da biraz önce ifade edildiği gibi yazarın dikkatini başka hususa teksif etmiş olmasından kaynaklanır.

Baba – erkek çocuk ilişkisinin işlendiği *Firkat* hikâyesinde ideal baba tipinin çerçevesi çizilmiştir. Babanın verdiği eğitimin çocuklara olumlu yansımalarının ön plana çıkarıldığı romanda yazar ebeveynlerin nasıl çocuk sahibi olduğuna dair bilgi vermemiştir.

Bir kölenin ihanetinin anlatıldığı *Bir Fitnekar* adlı romanda Ahmet Midhat Efendi ebeveyn – çocuk ilişkisini baba – kız çocuk ilişkisi üzerinden işlemiştir. Eğitimin ön plana çıkarıldığı romanda çocuğa nasıl sahip olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Yazar dönemin şartları gereği çocuk sahibi olma durumu belki de mahremiyet duvarının arkasında bırakmak istemiştir. Ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında olumlu anne tipinin ön plana çıkartıldığı *Çingene* romanında, kocasını kaybeden Ferazende Hanım üç çocuğuyla ortada kalır. Fakat hayat karşısındaki mücadelesini asla bırakmaz. Ahmet Midhat, Ferazende Hanım üzerinden bu romanda güçlü kadın profilinin önemini ortaya koymuştur. Üç çocuğun roman kişisi olarak yer aldığı romanda çocuklara nasıl sahip olduğu hakkında bilgiye yer verilmemiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin bir diğer önemli eseri olan *Yeryüzünde Bir Melek* romanında ebeveyn – çocuk ilişkisi baba – kız çocuk ilişkisi bağlamında işlenmiştir. Kızıyla her anlamda ilgili bir baba olan Hacı Hafız Mehmet Singapuri de kızına küçük yaştan itibaren lisan eğitimi verir. Ahmet Midhat topluma, kız çocuklarının durumu ve yapılması gerekenleri tez hâlinde vermiştir. Eğitimin öne çıkarıldığı romanda nasıl çocuk sahibi olduğuna dair bilgi yoktur.

Karnaval romanında da genel anlamda olumlu baba tipi olarak verilmiş olan Uzleti Efendi üzerinden çocuk yetiştirmede babanın önemi ortaya konulmuştur. Özellikle eğitim anlamında ebeveyn – çocuk ilişkisinin ele alındığı romanda nasıl çocuk sahibi olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin ebeveyn

– çocuk ilişkisi bağlamında çocuğa şiddeti eleştirdiği *Demir Bey* romanı çocuk eğitimi noktasında önemli yere sahiptir. Fakat çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi verilmemiştir. *Taaffüf* romanında yazar, kız çocukları konusunda topluma önemli bir eleştiride bulunmuş, kız çocuklarının iyi eğitim almaları gerektiğini savunmuştur. Ebeveyn – çocuk ilişkisine baba – kız çocuk bağlamında yaklaşmıştır. Yazar belki de toplum nazarında önemsenmeyeceğini düşündüğü için ya da eserin akışına uygun düşmeyeceğini düşündüğü için nasıl çocuk sahibi olduğuna dair bilgi vermemiştir.

Gönüllü romanında ise Ahmet Midhat Efendi, babası olmayan erkek çocuk için annenin önemini işlemiştir. Evlilik üzerinden işlenen bu ilişkide anne – erkek çocuk arasındaki bağ, anne donanımlı ise babanın olmaması durumunda önemini daha da artırmaktadır. Çocuğun kavramsallaştığı ve annenin ön plana çıkarıldığı *Gönüllü* romanında çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi yoktur. Aslında yazarın üzerinde durduğu ve okuyucusuna vermek istediği tez annenin hemen her konuda donanımlı olması ve hayatın ona yaşatacağı zorluklar karşısında yıkılmamasıdır.

Tanzimat romanının önemli isimlerinden biri olan Namık Kemal de eserlerinde toplum faydasına birçok konu işlemiştir. Özellikle bireylerin millet olma bilincinin yerleşmesinde kendi dönemi ve kendinden sonraki dönemlere yapıp etmeleriyle örnek olmuştur. Bu uğurda bakış açısının eleştirel olması sebebi ile siyasi anlamda çok büyük sıkıntılar yaşamıştır. Namık Kemal'in *Cezmi* romanında ebeveyn – çocuk ilişkisinin toplumsal anlamda önemi ortaya konulmuştur. Dönemin şartlarının etkisi ve *Cezmi* romanında da mahiyeti itibariyle anne-çocuk ilişkisinin işlendiği romanda nasıl çocuk sahibi olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Yazar eserinde milletin kaderini ilgilendiren konular işlediğini düşünerek bu konunun çok tali olduğunu ve okuyucuda karşılık bulamayacağını düşündüğü için çocuk sahibi olma durumunu eserine taşımak istememiştir.

Modern anlamda Türk romanının önemli örneklerini ortaya koyan Halit Ziya, eserlerinde birçok toplumsal konuya değinmiştir. Özellikle alafranga yaşam tarzını işlediği romanlarında önemli sosyal eleştirilerde bulunmuştur. Ebeveyn – çocuk ilişkisini birçok açıdan işleyen yazar kendi döneminde önemli olduğunu düşünmediği için birçok eserinde nasıl çocuk sahibi olduğuna değinmemiştir. Halit Ziya, *Sefile* romanında ebeveynsiz kalan çocukların yaşadığı durumlar üzerinden sosyal eleştiride de bulunmuştur. Yokluk üzerinden ebeveyn – çocuk ilişkisinin anlatıldığı romanda

çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi verilmemiştir. *Nemide* romanında Halit Ziya kız çocuklarının eğitimi üzerinden ebeveyn-çocuk ilişkisini ele almıştır. Kızını çok seven Şevket Bey'in yaşadıkları sosyal anlamda önemli eleştirilerdir. Fakat yazar bu romanında da nasıl çocuk sahibi olduğu hakkında bilgi vermemiştir. Yazarın bir diğer önemli eseri olan *Bir Ölüünün Defteri* romanında annenin çocuk için hayati öneme sahip olduğu anlatılmış, himaye konusu üzerinde özellikle durulmuştur. Fakat eserde çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi verilmemiştir. Halit Ziya ebeveyn – çocuk ilişkisine değindiği bir diğer romanı ise *Ferdi ve Şürekası*'dır. Dönemin baskın baba modelini işleyerek ebeveyn-çocuk ilişkisindeki yanlışlığa ışık tutan yazar, romanında çocuk sahibi olma durumuyla ilgili bilgi verilmemiştir. Eserlerinde sadece olumsuz tipleri işlemeyen yazar *Mai ve Siyah* romanında örnek bir baba ile okuyucunun karşısına çıkmıştır. Romanda ebeveyn – çocuk ilişkisinde olumlu baba tipinin, çocuğun geleceğinde oynadığı hayati önem ele alınır. Çocuk kavramına birçok farklı açıdan bakan yazar çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi vermemiştir. İşlediği konularla günümüzde de hâlâ büyük bir ilgi ile takip edilen *Aşk-ı Memnu* romanı adeta Halit Ziya ile özdeşleşmiştir. Özellikle Batılı tarzda yaşam tarzının eleştirel anlamda işlendiği romanda ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında, annesiz kalan iki çocuğuna sınırsız özveri ile yaklaşan Adnan Bey ön plana çıkmaktadır. Fakat bu romanda da çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi verilmemiştir. Halit Ziya'nın eserleri düşünüldüğünde toplumsal konulara bilinçli olarak sosyal faydayı düşündüğü işlediği söylenemez. Bu açıdan bakıldığında da çocuk sahibi olma durumu yazar için önemsiz bir ayrıntıdan öteye geçememiştir. Bu durumun oluşmasında Halit Ziya'nın roman kültürüne getirdiği farklı rüzgarda etkili olmuştur. Çünkü o, eserlerinde çok da alışık olunmayan konular işlemiştir.

Fatma Aliye Hanım da Türk romanında iz bırakmış önemli aydınlardan biridir. Ailesi ve gerçek hayatında yaşadıkları ile dönemin ebeveyn – çocuk ilişkisi için önemli bir örnektir. Hemen her romanında kendi yaşadıklarından hareketle özellikle kız çocuklarının durumuna değinmiş, çocuklar için ailenin, himaye demek olduğunu anlatmıştır. *Muhadarat* romanında annenin ölümü sonrasında üvey annenin çocuğa yaşattığı psikolojik travma ve ileriki hayatında çocuk üzerinde bırakacağı etkiler anlatılmıştır. Ebeveyn – çocuk ilişkisine anne ve himaye bağlamında değinen yazar, romanda çocuk sahibi olma durumuyla ilgili bilgi vermemiştir.

Fatma Aliye *Refet* romanında anne ve annesizlik bağlamında çocuk psikolojisi üzerinde durmuştur. Fakat çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi vermemiştir. Fatma Aliye Hanım'ın bir diğer eseri olan *Udi* romanında da çocuk konusu işlenmiştir. Aile ilişkileri ve çocuğun bu ilişkideki yerinin irdelendiği romanda çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi verilmemiştir. Yazarın *Levayih-i Hayat* romanında aile ve aile ilişkileri işlenmiştir. Mutlu ve mutsuz aileleri buna bağlı da çocukların konu alındığı romanda çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi verilmemiştir. Dönemin şartları gereği yazar kısmında Ahmet Midhat ve Fatma Aliye Hanım'ın isimlerinin birlikte geçtiği *Hayal ve Hakikat* romanı aslında Fatma Aliye'ye aittir. Romanda kimsesiz kız çocuğu olan Vedat'ın başından geçenler anlatılır. Belki de yazar önemli bulmadığı için romanda çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi verilmemiştir.

Fatma Aliye Hanım'ın eserleri ve kendi dönemi içinde şahsı düşünüldüğünde çocuk sahibi olma konusunu bir kadın yazar olarak işlemesi çok mümkün görülmemektedir. Aşırı mahremiyet duygusuyla yetişmiş bir kadın yazarın yerine göre gayriahlâkî bir konuyu eserlerinde yer vermesi imkan dahilinde değildir.

Türk romanının önemli isimlerinden olan Hüseyin Rahmi de birçok toplumsal konuya parmak basmıştır fakat aile ve çocuk üzerinde özellikle durmuştur. Dönemin eğitim anlayışına eleştirel bir bakış açısıyla bakan yazar birçok çarpıklığa ve ahlaksızlığa eserlerinde yer verir. Yazar *Mutallaka* romanında aile içi ilişkiler özellikle de ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında anne – erkek çocuk üzerinde durmuştur. Fakat yazar belki de bir ayrıntı olarak gördüğü için çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi vermemiştir. Hüseyin Rahmi'nin bir diğer eseri ise *Mürebbiye* romanıdır ki bu roman özellikle çocuk eğitimindeki yanlışlıklar üzerinde durur. Dönemin modası hâline gelen yabancı eğitimcilerin aslında çocuklar için ne büyük tehlike olduğunun işlendiği romanda çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgiye rastlanmaz. Yazarın çocuğu kavramsallaştırdığı bir diğer eseri ise *Metres* romanıdır. Olumsuz anne tipi üzerinden ebeveyn – çocuk ilişkisi konusunun işlendiği romanda çocuk sahibi olma durumu hakkında bilgi yoktur. Hüseyin Rahmi'nin öne çıkan eserlerinden biri olan *İffet* romanında bir aile dramı anlatılır. Babası olmayan genç bir kızın hayatın tüm zorluklarına rağmen kardeşi ve annesiyle ayakta kalma mücadelesi anlatılır fakat eserde nasıl çocuk sahibi olduğuna dair bilgi

verilmemiştir. Yazarın eserlerinde genel olarak çocuk sahibi olma durumuna değinmemesi onun bu konuyu sosyal fayda çerçevesinde görmemesinden kaynaklı olabilir. Eleştirilecek ya da bilgi verildiğinde sosyal fayda sağlayacak bir konu olsaydı dönemin diğer yazarıyla birlikte Hüseyin Rahmi de işlerdi.

Çalışmaya konu olan dönemde çocuğun kavramsallaştırıldığı fakat çocuk sahibi olma durumunun kavramsallaştırılmadığı diğer romanlar ise şöyledir; Mehmet Murat'ın *Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı?*, Nabizâde Nazım'ın *Karabibik* ve *Zehra*, Ahmet Zühtü'nün *Şanlı Asker*, Güzide Sabri'nin *Münevver*, Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*, Emine Semiye'nin *Sefalet* ve Mehmet Rauf'un *Eylül* romanları.

Sonuç olarak; çocuk sahibi olma durumu gerçek hayatta var olan, insanın temel içgüdülerinden biri olduğu için hikâye ve roman sanatı içinde de kendisine yer bulmuştur. Dönem aydınları toplumun içinde bulunduğu durumu gözeterek çözümü yeni neslin inşasında görmüşlerdir. Çocuk sahibi olmanın öncelikle aileyi düzene sokacağına, sağlıklı ailelerde yetişen bireylerin de toplumu düzelterek çözümlenmesini inanmışlardır. Bu dönemde ilk olarak çocuk, birey olarak kabul edilmiş ve sanat eserlerinde kavramsallaştırılmıştır. Yaşadığı sorunlar, toplumun gelecek planındaki yeri gibi birçok konuyla eserlerde yer almıştır. Aile kavramının çocuk için hayati öneme sahip olduğu, kimsesiz çocuklara sahip çıkılmadığında bunların, köle tacirlerinin sermayesi, zengin konaklarda yaşayanların oyuncağı olduğu eserlerde yer almıştır. Özellikle bu konuda hikâye ve romanlar vasıtasıyla toplum sorumluluğa davet edilmiş, kimsesiz çocuklara ve kölelere insanî şartlarda davranılması gerektiği olumlu ve olumsuz örneklerle eserlerde yer almıştır. Bu konuda topluma çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Dönemin şartları düşünüldüğünde devlete söz söyleme şansı olmadığı için dolaylı yoldan sosyal devlet önerisi yapıldığı ve içinde bulunulan duruma eleştiriler yöneltildiği söylenebilir. Hepsinden önemlisi, ele alınan eserlerde çocuğa çocuk gibi davranılması gerektiğine yönelik vurguların/imaların dikkat çekmesidir. Bunun yanında çocuk birçok hikâye ve romanda kavramsallaştırıldığı hâlde nasıl çocuk sahibi olduğuna dair bilgi yer almamıştır. Bu durumun sebepleri

arasında birçok faktör sayılabilir. Evlilik dışı ilişki yoluyla çocuk sahibi olma durumunun hikâye ve romanlarda fazla yer almamasının en önemli sebeplerinden biri kapalı toplum yapısı olduğu tahmin edilebilir. Kölelik yoluyla çocuk sahibi olma durumunun romanlarda yer almaması ise köleliğin o dönemde hâlâ normal karşılanıyor olması olabilir. Bütün bunların yanında, yazarların hikâye ve romanlarda nasıl çocuk sahibi olduğundan ziyade nasıl çocuk yetiştirilmesi gerektiği üzerinde durmaları dikkat çekmektedir.

2. BÖLÜM

2.EBEVEYN – ÇOCUK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ÇOCUK EĞİTİMİ

İnsanoğlunun hayatında üç temel aşama vardır; doğmak, büyüme ve ölmek. Evlilik olgusunu da birçok insanın hayatında yer alan önemli bir dönüm noktası olarak saymak mümkündür. Yaşam döngüsünün başat birimi çocukluk dönemidir. Çocukluk dönemi, insan hayatının tamamını etkileyen, kişilik oluşumunun başladığı evredir. Farklı kaynaklarda farklı tanımlar olsa da genel olarak çocukluk doğumdan ergenlik dönemine kadar olan evreye denilir. Çocukluk aşamasının tanımı Türkçe sözlükte şu şekilde yer alır:

“Bebeklik çağı ile ergenlik çağı arasındaki gelişme döneminde bulunan insan” (Akalin vd. 2005: 445).

Bazı kaynaklarda ise çocukluk dönemi ile bebeklik dönemi birbirinden ayrılmaktadır. Çocukluk dönemi iki yaşından itibaren başlatılmakta ve ergenlik dönemi ile bitirilmektedir:

“Çocuk, iki yaşından ergenlik çağına kadar süren büyüme dönemi içinde bulunan insan yavrusudur. Başka bir deyişle, henüz ergenlik dönemine erişmemiş kız veya erkektir”(Köksalan 2007: 16).

İnsan doğumdan itibaren hem fiziki hem ahlâkî hem de zihinsel olarak gelişir. Bu gelişim beraberinde bir dönüşümün de yaşanmasını sağlar. Çocukluk dönemi bireyin hayatı boyunca yaşayacağı dönüşümün başlangıcıdır. Bu yüzden aydınlar birey merkezli mesajlarını çocukluk aşamasını ele alarak başlatırlar:

“Çocuklar bilgiyi edinirken farklı aşamalardan geçerler. Üç yaşa kadar olan ilk aşamada çocuk bakarak, görerek ve dokunarak somut dünyayı algılar. Yedi yaşına geldiklerinde ise aile ve vatan kavramlarını iyice özümserler. Sevgi ve bağlılık duyguları gösterdikleri bu dönemde soyut fikirleri de anlamaya çalışırlar. 8-10 yaş arasında çocuklar, kendi mantıklarını kullanarak olaylara daha farklı bakmaya başlarlar. 11-13 yaş arasında ise soyut düşünmenin hızlandığı ve fikirlerin ortaya konulduğu bir dönemdir” (Serttaş 2009: 7).

İçinde yaşadıkları toplumdan bağımsız olmaları mümkün olmayan aileler, genel olarak çocuklarını toplumun ahlâk kurallarını dikkate alarak yetiştirirler. Çocuğun bu süreçte kendinden sonrakilere de aktarması muhtemel ahlâkî bilinç yapısı oluşur. Çocukluktan yetişkinliğe evrilmesi ve bu aşamanın sonunda evlenmesi ile birlikte yetiştireceği çocuklarına bu bilinci aktarır. Bireyler arasındaki bu etkileşim ile birlikte toplumun ahlâk yapısı nesiller arasında geçiş sağlar.

“Yalın bir anlatımla toplumsallaşma, bireylerin, özellikle de çocukların belirli bir grubun işlevsel üyeleri haline geldikleri ve grubun öteki üyelerinin değerlerini, davranışlarını ve inançlarını kazandıkları süreçtir” (Serttaş 2009: 7).

Bireyin çocukluk dönemindeki gelişiminde alacağı eğitim onun tüm hayatı boyunca kullanacağı ve etkisinde kalacağı önemli bir süreçtir. Bu dönemde alınan eğitimin kalitesi ve bilinç seviyesi toplumda kurulacak değerler toplamında önemli yere sahiptir:

“Çocuklar sosyolojik ve tarihsel dönemlere göre yaşadıkları toplumsal olay ve olgulardan etkilenirler. Bu dönemler de belli sosyolojik olaylar, olgular ve kuramlar çerçevesinde aydınlanma, modernleşme, demokrasi gibi yaklaşımlarla ortaya çıkar ve bu dönemlerin çocuk bağlamında sosyolojik açıdan incelenmesi önemlidir. Örnek vermek gerekirse, burjuva sınıfı çocuk eğitiminin önemini görerek, eğittiği çocuklar ile Fransız Devrimini başarmıştır. Her toplum çocuk ile ilgili makro düzeydeki sosyolojik sorunu önemsemediği ya da bu soruna çözüm getirmediği için çocuk bir sorun olarak ortada kalır ve toplumda gerekli değişim ve dönüşümler yaşanmaz” (Ördem 2015: 13).

“Çağdaş bilimsel anlayışa göre eğitim; bireyin bedensel, duygusal, düşünsel ve sosyal yeteneklerinin kendisi ve toplumu için en uygun şekilde gelişmesi oluşumudur” (Yeşilyaprak 2015: 2).

Bireyin doğumundan sonra içinde yetişeceği aile ve bu aileyi oluşturan bireyler arasındaki ilişkileri, onun ilk toplumsal davranışlarının gelişmesini sağlar. Özellikle anne ve babayı model alma yoluyla takip eden çocuğun pozisyonu düşünüldüğünde ebeveynlere ayrı önem atfedilmektedir. Bu minvalde ebeveyn – çocuk ilişkisinin bilinçli şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir. Anne ve babanın, çocuk yapmadan önce bu işin bir sorumluluk olduğunu bilmesi ve doğacak çocuk ile kurulacak her anlamdaki ilişkinin alt yapısına sahip olması gerekmektedir. Her

konuda etrafına bağımlı olarak dünyaya gelen insanın gelişiminde anne ve baba yani aile faktörü önemli yere sahiptir. Aile kelimesi Türkçe sözlükte şu şekilde geçmektedir:

“Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler, arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik”(Akalin vd. 2005: 45).

Bu tanımdan da dolaylı biçimde anlaşılacağı üzere anne ve babanın çocukların yetişmesinde ve eğitiminde takındıkları davranış biçimleri ve bu konudaki bilgi düzeyleri çocuğu farklı açılardan etkilemektedir. Ebeveynlerin farklı açılardan çocuğa gösterdiği ilgiye paralel olarak çocuğun gelişimi olumlu ya da olumsuz anlamda etkilenmektedir.

“Yavuzer’e göre çocuğun duygusal gelişiminde anne ve baba çok önemli rol oynar. Anne ve babası tarafından seilmeyen, kendisine şiddet uygulanan, başkalarıyla kıyaslanan çocuklarda kısa ya da uzun süreli gerginlikler görülür. Aynı durum, aile tarafından çocuğa aşırı sevgi gösterildiğinde de ortaya çıkabilir. Bu yüzden aile, çocuğa, dengeli bir yaklaşım sergilemelidir” (Serttaş 2009: 9).

Anne ve babanın varlığı ya da yokluğu bireylerin duygusal ve zihinsel anlamda gelişmesine ya da gelişmemesine neden olmaktadır. Bunların tamamı düşünüldüğünde çocuk gelişiminde anne ve babaya ayrı ayrı sorumluluk düşmekle birlikte ebeveynin özellikle çocuk sahibi olmadan önce belli bir bilgi birikimine sahip olmaları gerekmektedir.

Ailede annenin yokluğu ele alınacak olursa özellikle çocukluktan itibaren merhamet ve şefkat duygusunun gelişmediği bireyler ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen bu insanlar genellikle hayatları boyunca merhamet konusunda sorun yaşayan tipler olarak hayatlarını sürdürürler.

“Çocukta ‘sevgi’ duygusunun uyanmasının ilk kez onun anne ile ilişkileri sonucu ortaya çıktığı kaydedilmektedir. Bunun için çocukta ruhsal, toplumsal ve ahlâkî değerlerin oluşmasında ilk etkiyi annenin yaptığı kabul ediliyor” (Binbaşoğlu 1997: 14).

Annesizlik konusunda Namık Kemal *Cezmi* romanında önemli tespitler yapmıştır. Çocuk gelişiminde annenin pozisyonunu değerlendiren Namık Kemal, çocuğun annesinin olmaması durumunda genellikle tüm ince duyguları gelişmeden yetişeceğinden bahsetmektedir:

“Cezmi henüz iki yaşındayken annesini kaybetmiştir. Ana şefkatini alamamıştır. İnsanda ne kadar ince duygular varsa, hepsi o sayede gelişir. O sayede daha küçükken eserlerini göstermeye başlar.

Babası ise, asker olduğundan, çocuğunu bittabi askerce eğitecekti. Çocuk mesela küçükken bir anne, yani bir koruyucu melek bulamazsa, düştüğünü ve hatta ağlayışına gülümsemelerle karşılık verecek bir babası vardır. Bundan dolayı, yaradılışındaki incelik ve şefkatten önce gayret ve cüret tarafları gelişmeye başladı. Binaenaleyh anadan asker doğmamış olsa bile baba ocağından asker olarak ayrılması gerekiyordu” (Namık Kemal 2009: 37).

Baba kavramı çocuk gelişiminde ve eğitiminde dış dünyaya açılan kapı olarak değerlendirilir. Çocuğun öğrenme yoluyla sahip olması gereken sorumluk ve itaat duygusu baba figürünü model almasıyla gelişmektedir. Bu minvalde babasız yetişen bireyler de genellikle bahsi geçen konularda sıkıntı yaşayan tipler olarak hayatlarını sürdürürler.

“Hangi cinsten olursa olsun bütün çocuklar, özellikle sosyal ve duygusal açıdan, kişilik gelişimi aşamalarında babalarına, en az anneleri kadar ihtiyaç duyarlar. Erken yaşta baba-çocuk ilişkisinin kurulduğu ailelerde çocuk, annesinin dışında bir modelin var olduğunu öğrenir. Çocuğun gözünde baba, dış dünyanın simgesidir. Çocuğa sorumlulukları öğreten, saygı itaat ve otorite kavramlarını kazandıran babadır” (Serttaş 2009: 8).

Yukarıdaki örnekler de göstermektedir ki çocuğun eğitiminde ve gelişiminde anne babanın varlığı hem zihinsel hem duygusal açıdan birey olma sürecinde farklı etkilere sahiptir. Eğitimli ebeveynlerin eğitimli bireylerin yetişmesindeki yeri yadsınamaz. Bilinçli anne ve babalar çocuk eğitiminde nerede ne yapması gerektiğini bileceği için çocuğun eğitim bağlamında eksikliği olmayacaktır. Bu da ilerleyen dönemlerde yeni neslin bilinçli anne ve babalarının yetişmesini sağlayacaktır. Ebeveyn – çocuk ilişkisinin toplumsal gelişim içindeki yeri incelendiğinde özellikle Osmanlı'nın son döneminde devlet eliyle atılan adımlar ve yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir.

Ebeveyn – çocuk ilişkisinin en önemli noktası çocuk eğitimidir ki çocukluk döneminde verilen eğitim kişilik oluşumunun temelini teşkil eder. Özellikle anne ve babanın verdiği eğitim ya da çocuğun aile ortamında model alma yoluyla

öğrendikleri, ideal insan tipinin yetiştirilmesinde hayati öneme sahiptir. Osmanlı'nın son dönemlerinde eğitim alanında önemli eksikliklerin varlığını tespit eden dönemin aydınları siyasi ve toplumsal kurtuluşu yine eğitim anlamında eksikliği olmayan çocuklarda görmüşlerdir.

“Osmanlı toplumunda bireyin değişen bir dünya ve çevrenin içinde, çevresi ile hesaplaşan bir öge olduğunun bilincine ulaşılması; 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Yani Osmanlı, insanı değişen bir dünyada kendisinin de değişmesi gerektiğini ve bu nedenle de ön planda çocuğun eğitime eğilmek gerektiğini tam olarak 19. yüzyılda anlamıştır. Bu sorun muhafazakârlar kadar, modern İslamcılar, Batıcıları, hemen her görüşe mensup aydınları meşgul etmiştir. Çocuğun eğitime önem verilmesi gerektiğinin farkına varılmasıyla çocuğa yönelik risalelerin yayımlandığı, çocuk dergisi ve gazetelerinin yayın hayatına girdiği gözlenmektedir. 19. yüzyıl; Avrupa'ya kıyasla geç de olsa Türkiye'de bu sorunun anlaşılıp ele alındığı bir dönemdir.” (Ortaylı 2009: 108).

19. yüzyıl ile birlikte devlet içinde özellikle askerî alandan başlamak üzere birçok kurumda ıslahat çalışmaları yapılmıştır. Bunun temel sebebi Batı dünyasındaki gelişmelerin gerisinde kalmamak ve devletin içine düştüğü istenmeyen durumdan kurtarmaktır. Eğitim alanı da ıslahat hareketine tabî tutulmuştur. Bu bağlamda resmen başlayan ve gelişerek devam eden yenileşme hareketinde eğitim kurumları önemli bir yere sahiptir. Selçuklu Devleti'nde de var olan sıbyan mektepleri temelinde yetişme çağındaki çocuklara *Kuran-ı Kerim* eğitimi vermek amacıyla kurulmuş eğitim kurumlarıdır. Osmanlı Devleti'ne geçişle birlikte bu kurumlar dini eğitimin yanı sıra çocuklara okuma – yazma eğitimi de vermeye başlamıştır. Toplum bünyesinde statü sahibi olan hayırseverlerin yapımını üstlendiği bu kurumlar sosyal dayanışma anlamında önemli yere sahiptir. II. Mahmut'un 1824 yılında yayınladığı Talim-i Sıbyan Fermanı eğitimde yenileşme anlamında yapılmış ilk çalışmadır:

“Cümleye malumdur ki; Ümmeti-i Muhammed'in kâffe- i ehl- İslam'a göre, ibtida şerait-i İslamiyye ve akaid-i diniyyesini öğrenip bilmek, bade iktisab-ı maişet için hangi dirliğe sülük edecek ise etmek, velhasıl her bir şeyden evvel zaruriyat-ı diniyyeyi öğrenmekliği umur-ı dünyeviyyenin cümlesine takdim eylemek lazım iken, bir zamandan beru ekser nas analarının ve babalarının şeyyiesi olarak kendileri

cahil kaldıkları misillü evlatlarının cahil kalmasını dahi düşünmeyerek ve Rezzak-ı âlem olan Hak sünhanehu ve Teâlâ Hazretleri'ne âdem-i tevekkül ile heman akçe kazanmak daiyesine düşerek, çocuklar beş- altı yaşına vardığı gibi mektepten olup, ehl-i huref yanına şakirtliğe verdiklerinden, o makule sabiler küçükten cehaletle büyüyüp sonra dahi okuyup öğrenmekliğe heves etmediklerine binaen, fimabad herkes evlatlarını teallüm etmedikçe mektepten alıp ustaya vermemek ve mürahik oluş ustaya vermek derecesine geldikte” (Budak, Budak 2014: 55).

Fermanda çocukların eğitiminin eksiksiz bir şekilde olması gerektiği ve özellikle iş veren ustaların çocukların eğitimine engel olmamaları gerektiği kaydedilmektedir. II. Mahmut'un 1838 yılında uygulamaya koyduğu Meclis-i Umur-ı Nafia'nın eğitim sistemi konusundaki maddeleri bu alanda yapılmaya çalışılan ıslahat hareketinin devamı niteliğindedir:

1. *“Sıbyan Mektepleri'nin muallimlerinin genel durumlarının ve bilgi derecelerinin yoklanması ve durumları çocuk eğitimine uygun olmayanların derhal görevlerinden uzaklaştırılması gerekmektedir.*

2. *Sıbyan Mektepleri'nde okuyan öğrencilerin derhal kendi yaşlarına ve düzeylerine uygun olarak sınıflara ayrılmaları ve her sınıfta yine yaşa ve düzeye uygun dersler okutulması gerekmektedir.*

3. *Fakir öğrenciler için yatılı Sıbyan Mektepleri açılması gerekmektedir.*

4. *Sıbyan Mektepleri'nin farklı nitelikler doğrultusunda iki gruba ayrılması ve bu doğrultuda da her gruptaki mektepte ayrı ayrı programların okutulması gerekmektedir.*

5. *Farklı niteliklerine göre gruplandırılırsalar da, Sıbyan Mektepleri'nin hepsine çocukların devama mecbur tutulması ve bu mecburiyetin de mahalle mekteplerinde dört, büyük mekteplerde de beş yaşından başlatılması gerekmektedir” (Berker 1945:79).*

19.yüzyılın ortalarına gelindiğinde eğitimdeki yenileşme çalışmaları hız kesmeden sürmektedir. Bu konuda dönem aydınlarının önemli çalışmaları vardır. Genel olarak 4-10 yaş arası çocuklara eğitim veren sıbyan mektepleri 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Batı'daki gelişmelerle birlikte sorgulanmaya başlamış ve devlet eliyle yetersiz olduğu kabul edilip düzenlemeye tabi tutulmuştur (Gelişli 2010:27).

Osmanlı'nın en eski eğitim kurumlarından olan sıbyan mekteplerinin 1869'da çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte yenileşme çalışması devam etmiş ve çocuklara verilecek eğitim yeni bir düzene sokulmaya çalışılmıştır:

“Esasen 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile aşağıdaki yenilikler amaçlanıyordu.

1. *İlköğretimi zorunlu hâle getiriyordu.*
2. *Okulları muhtelif kısımlara ve derecelere ayırıyordu*
3. *Bin evden fazla yerleşim yerlerinde idadî açılıyor, 500 ev bulunan kasabalarda rüştiye açılması hedefleniyordu. sıbyan okulları ise her köyde ve her mahallede bulunacaktı. Ayrıca İstanbul'da bir Darülfünun açılması tasarlanıyordu.*
4. *Eğitim - öğretim işini bir düzene koymaya çalışıyordu.*
5. *Öğretmenlerin iyi yetişmeleri ve itibarlarının artırılması için çareler arıyordu.*
6. *Maarif Nezareti teşkilatında da yenilikler getiriyor, vilayet maarif meclisleri teşkil ediyordu.*
7. *Öğrencileri daha iyiye motive edecek yeni kaide ve usuller getirmeye çalışıyordu.*
8. *Eğitim – öğretim giderleri için halkın da maddi katkıda bulunması için tedbirler alıyordu.*
9. *İlmî faaliyetlerde bulunan kurum ve kuruluşların yaygınlaştırılması amaçlanıyordu. (Altın 2008: 5-6).*

Bu dönemde dikkat çeken önemli bir eğitim faaliyeti de aileler tarafından verilen temel eğitimidir. Özellikle çocuğun ahlâkî gelişiminde ailenin verdiği eğitim çok önemlidir. Ahlâkî eğitimin yanı sıra birçok okul dersi de ev ortamında özel hoca refakatinde verilmektedir. Bu husus edebî eserlerde de ifadesini bulmuştur:

“İki türlü eğitim var; birincisi yedi-sekiz yaşlarına kadar olan sürede evde özel hoca refakatında verilen eğitim. Diğeri yedi-sekiz yaşından sonra mektep eşliğinde verilen eğitim” (Uşaklıgil 2005: 39).

Dönemin aydınları bu konuya özellikle dikkat çekmişlerdir ve hikâye ve romanlarda bu konunun üzerinde önemle durmuşlardır. Ahmet Midhat Efendi anne ve babanın çocuğu ile olan etkileşimini ideal insan tipinin yetiştirilmesinde olmazsa

olmaz olarak değerlendirmiştir. Eğitimi anne ve babanın iyi bireyler yetiştireceğine inanır. Ahmet Midhat’a göre özellikle eğitimi anne, ailede baba olmasa bile çocuğun hayata hazırlanmasında hiçbir zafiyet göstermez. Türkiye’de ebeveyn – çocuk ilişkisi ve aile içi eğitime bilinçli olarak ilk defa Tanzimat sanatçıları dikkat çekmişlerdir denilebilir. Birçok hikâye ve romanda bu konu özenle işlenmiştir. Bu sayede çocuğun ahlâk ve terbiye eğitimi, ideal bir tip yaratma çabaları, dönemin aydınları tarafından sosyolojik bağlamda ele alınmiştır. Tanzimat hikâye ve romanlarının birçoğunda ailede verilmesi gereken Osmanlı değerlerine vurgu yapılmaktadır. Dönem aydınlarının vurgu yaptığı bir diğer konu ise annenin eğitim verdiği çocuk ya da babanın eğitim verdiği çocuk şeklinde farkı ortaya koymaktır.

2.1. Çocuk Eğitiminde Babanın Tavrı

İlk ağlardan itibaren hemen her toplumda aile içinde babanın konumu daha çok düzeni sağlayan, aile fertleri arasında otorite unsuru sayılan, ailenin dış dünya ile bağını sağlayan önemli bir figür olarak görülür. Bu konuda Aristoteles’in fikirleri erkeğin aile içindeki pozisyonuna işik tutmaktadır:

“Hkimiyet koca ve babaya aittir. şu var ki, babanın çocukları üzerindeki hkimiyeti kralca (despotik); karısı üzerindeki hkimiyeti ise bir devlet adamının yönetimi gibi siyasi (oligarşik) bir hkimiyettir” (Kaya 1983: 271).

Osmanlı toplumunda da erkek egemen aile sistemi hâkimdir. Aile içinde düzeni sağlama pozisyonuna kendisini konumlandıran baba ailenin geçimini sağlama ve aile dışı ilişkilerde de kendisini sorumlu grmştir. Bu minvalde toplumun değer yargıları da önem arz etmektedir.

“Her çokluğun bir yönden bir birliği olur. şüphesiz ailedaki çokluğun birliği nizam kurmakla olur. Nizamın kurulması ise idare ile olur. İdareye de bir idareci gerektir. Layık ve münasip olan, bu idarenin sahibi ve idarecisi, evin ve ailenin sahibi babadır. Diğer ev halkının reisliği, onların işlerini zapt altına alma ve idaresi onundur”(Kınalızâde Ali Çelebi 2010: 15).

Aile içinde baba ve çocuklar arasındaki ilişki hem çocukların cinsiyeti hem babanın eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir. Osmanlı’da özellikle 19.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yapılan çalışmalarla birlikte çocuk algısı toplum bünyesinde önemli kılınmaya çalışılmış, çocuğa yönelik özellikle eğitim alanında çalışmalar yapılmıştır. Sanatsal alanda da ocuk kavramsallaştırılmış ve eserlerde yer

almaya başlamıştır. Tanzimat aydınlarının topluma dokunma ve toplum yapısını tasarlama açısından babaya da baba – çocuk arasındaki ilişkiye de önemli görev yüklemiştir:

Çocuğun Türk romanında sosyolojik açıdan kavramsallaştırılması toplumda makro ve mikro düzeyde çocuğun konumunun nasıl görüldüğünü göstermesi bakımından önemli görünmektedir. Modern toplumun nasıl bir kural olarak ilerleyeceği, temelde aile ve okul içinde çocuklara verilen eğitim ile belirlendiği için romanda da çocuğun bu yönde incelenmesi gerekliliği önem kazanmaktadır. Çocuğun modernleşme süreci içerisinde bireyselliğini kazanıp kazanmadığının gösterilmesi ve çocuğun toplum içinde hangi açılardan tartışıldığını göstermesi bakımından roman, zengin bir tür olarak veriler sunmaktadır”(Ördem 2015: 12).

Birçok hikâye ve romanda örnek bireyin üstünde duran aydınlar özellikle olumlu/olumsuz baba modelinin çocuklarda iyi ya da kötü etkilerini gözler önüne sermişlerdir. Babanın çocukla ilgilenmesine paralel olarak topluma iyi ya da kötü birey kazandırılması söz konusudur. Baba modeli çocuk himayesi ve eğitimi bağlamında hayati öneme sahiptir. Bu konuda dönemin önde gelen ediplerinden biri olan Fatma Aliye Hanım’ın düşünceleri önemlidir:

“Kadın terbiye-i evlada ne kadar çalışsa ve aguş-ı maderanesi ilk mektep olmaya ne derecelerde şayan bulunsa evlada iyi bir numune olamayacak bir pederin evladın alacağı terbiye-i esasiye ve tutacağı etvar ve harekata pek büyük tesiri olur. Aileden alınacak terbiye-i esasiye insanın o kadar iliklerine geçer ki mektep ve tahsilin bunu geçiremediği pek çok defalar görülüyor. Zevcin zevceye muamelesi istikbalde zevç olacak oğulun zevcesine olacak muamelatını ihzar eyler” (Karaca 2011: 98).

Birçok hikâye ve romanda babasız kalan ve eğitilmiş bir anneye sahip olmayan erkek çocukların hayat kadınlarının elinde oyuncak olması kız çocuklarının ise kötü yola düşmesi anlatılır. Hikâye ve romanlarda “himaye” kelimesi üzerinde özellikle durulmaktadır ve baba, hayatın her türlü zorluğuna karşı çocuklarını koruyucu vasa sahiptir. Öne çıkan bir diğer durum ise baba – kız çocuk etkileşimi ya da baba – erkek çocuk etkileşimi şeklinde farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temelinde ise eğitim ve evlilik öne çıkar. Roman yazarları eğitim alanındaki tezini verirken bunu

çocukluktan itibaren ele aldığı iki farklı roman kişinin karşılaştırması şeklinde yapar.

2.1.1. Erkek Çocuğunun Eğitim Sürecinde Babanın Olumlu Tavrı

Türk aile yapısı içinde erkek çocuk, ailenin devamını sağladığı düşüncesiyle kız çocuğa göre pozitif ayrımcılığa tabî tutulmuştur. Tanzimat aydınları bu durumu sosyal anlamda bir sorun olarak görmüşler ve sorunun çözümünü özellikle babanın, erkek çocuğun eğitiminde takınması gereken olumlu tavırda görmüşlerdir. Babanın, çocuğun eğitimiyle bizzat ilgilenmesi ve özellikle kadına karşı tavrın olumlu şekilde modellenmesi çocuğun gelişimi açısından önemlidir.

Ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında Tanzimat – I. Meşrutiyet dönemlerinin Türk romanları değerlendirildiğinde aydınların eğitim açısından erkek çocuğa ayrı bir görev yükledikleri görülür. İyi eğitim almış erkek çocuklar ideal roman kişisi olarak okuyucuya verilir. İyi eğitimden kasıt, anne – babanın çocuğa erken yaşlardan itibaren temel ve ahlâkî eğitimi bizzat kendilerinin vermesidir. Babanın buradaki fonksiyonunun biraz daha etkili olduğu söylenebilir. Çünkü eğitilmiş ya da eğitimsiz olsun babanın çocuğu ile alakadar olması çocuğun ileriki hayatında olumlu etki meydana getirmektedir. Ahmet Midhat Efendi bu konu üzerinde özellikle durmuş, tüm babaların her ne şartta olursa olsun çocuklarına vakit ayırması gerektiğini savunmuştur. *Letaif-i Rivâyât* eserinin beşinci cüzünde yer alan *Firkat* hikâyesinde baba karakteri konuya örnek teşkil etmektedir:

“Kendisi altmış yaşını müteceviz olduğu halde sabahtan akşama kadar işinin arkasında dolaşıp akşam hanesine gelip de çoluğunu çocuğunu gördüğü gibi akşama kadar olan yorgunluğunu ve sıkıntılarını derhal unuttur ve o gün kazandığı akçesinin hepsini onlarla yer” (Ahmet Midhat 2001: 118).

Çocuğun, Allah'ın bir lütfu olduğu, ona bu kıymet nazarıyla bakılması gerektiğinin roman kişisi olan babanın da ona uygun olarak çocuklarını sevmesi gerektiği belirtilir.

“Ama bazı ukala bu hâlîka ‘tabiat’ demişler. Onun nesine lazım. Kendisi herhalde bilir ki bu hâlîk adı ne olursa olsun güzel bir zat. Zatı vücudunu mu muktezi yoksa vücudu zatını mı bu davadan dahi haberi bile yok. Sevimli, ihsanı çok, inamı çok, hatta kendisine güzel güzel çocuklar ihsan etmiş, hususiyle o çocukları kendisinin sevdiği gibi yaratmış, yalnız kendi çocuklarını da değil ya her çocuğu

babasının memnun olacağı bir surette yaratmış. Çünkü görülüyor ki her baba evladını seviyor” (Ahmet Midhat 2001: 118).

Yukarıda Ahmet Midhat’ın eserinde baba ile ilgili verilen iki örnek de her ne kadar erkek çocuk vurgusu direkt olarak yapılmamış olsa da örneklerde geçen çocuk kelimesinden ve romanın ileriki bölümlerinden erkek çocuğun da vurgulandığı anlaşılmakta olup burada üzerinde durulması gereken kısım babanın ilerleyen yaşına rağmen çocuklarına ilgi göstermesidir.

İdeal bir toplum yapısı için her anlamda eğitilmiş bireyler yetiştirmek gerektiği bundan ortalama yüz elli yıl önce farkına varan Osmanlı aydınları bunun da sadece bilimsel gerçekler yoluyla olabileceğini hikâye ve romanlarında belirtmişlerdir. Dönemin şartları düşünüldüğünde erkek çocuğun bir sonraki aile yapısında lider pozisyonda olacağı için onun eğitilmiş olması kendi kuracağı ailenin de huzurlu olması için önemli etkidir. Bu sebeple de bazı eserlerdeki “baba”ları, bu bireylerin eğitimi ile direkt ya da dolaylı yoldan ilgilendikleri görülür:

“Pederimin benim üzerime ne kadar dikkat eylediği şununla dahi anlaşılır ki beni mektebe göndermek şöyle dursun kendime mahsus bir hocanın eve gelip ders vermesine dahi razı olmayarak her sabah ve her akşam beni çağırıp kendisi bizzat bana birer ders verir idi” (Ahmet Midhat 2001: 29).

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere yazar, olması gereken bilinçli bir baba tipini okuyucuya göstermiş olup babanın maddi durumu yerinde olmasına rağmen oğlunun eğitimiyle bizzat kendinin ilgilenmesi çocuk eğitiminin dikkat edilmesi gereken bir konu olduğuna vurgu yapmak içindir. Bunun yanı sıra sadece para verip özel hoca tutarak çocuğuna eğitim verdiğini sanan varlıklı aile babalarına burada bir eleştiri getirildiği söylenebilir.

Karnaval romanında Uzleti Efendi, oğlu Zekai'nin eğitiminde Tanzimat Döneminde daha önce örneğine pek rastlanmayan uygulamalar sergilemiştir. Onu adeta bir akvaryum ortamında yetiştirmiş bütün ihtiyaçlarını her çocuğun ulaşamayacağı şekilde gidermiştir. Ayrıca lala nezaretinde eğitim örneğini bu romanda görmek mümkündür. Bu durum ileriki dönemlerde Fransız kültürünün etkili olmaya başlamasıyla mürebbiye modasına önyak olmuştur denilebilir:

“İşte bu zat Uzleti Efendi'nin dünya darında bir tanecik mahsul-i ömrü olup terbiye ve talimine ol kadar itina eylemiştir ki yirmi beş yaşına kadar çocuğu hemen

kapıdan dışarıya çıkarmamıştır. Vakıa ifademizin bu derecesi de mübalağadır. Evet kapıdan dışarıya çıkarmamıştır. Hatta seyir yerlerine bile göndermemiştir. Çifte lala maiyetinde olduğu ve arabasına binmiş bulunduğu hâlde Zekai Bey istediği yerlere gider gezerdi. Muradımız sair gençler ile ihtilat etmeksizin ve onların terbiyelerini bozan bir takım fena mahalleri tanımaksızın büyüdüğünü anlatmak olduğu için kapıdan dışarıya çıkarmamıştır dedik.

Zekai Bey sair sair gençlerle neden ihtilat etsin? Sui ahlak misalleri almak için mi? Bilahere pederinden kalacak hazineleri batırmak için mi? Buna Uzleti Efendi rıza gösteremez. İşte ciğerparesinin ahlakını bu suretle ihlal ve ifsattan muhafaza için hoca ve muallimlerini kendi hanesine celp ederek çocuğunu terbiye ve talim etmesi Zekai Bey için mektep ihtiyacını bile bertaraf eylemiştir” (Ahmet Midhat 2000f: 18/18-19/19).

Yukarıdaki örnekte Uzleti Efendi'nin oğlunu yetiştirirken kullandığı uygulamalar belki mübalağalı olabilir. Fakat yazar çocuk eğitiminin önemini ortaya koymak için böyle bir yol izlemiştir denilebilir. Ayrıca Uzleti Efendi oğlu Zekai'nin diğer gençlerin yanına gitmesini istemez. Burada da Ahmet Midhat Efendi'nin dikkat çektiği konu gençler arasında ahlâkî bir erozyon olduğudur. Aile ortamında baba bir otorite kurar ve çocuğunun ahlâkî açıdan bozulmaması için onu her türlü bozuk ortamdan uzak tutar.

Demir Bey romanı, baba – erkek çocuk ilişkisi açısından önemli yere sahiptir. Ahmet Midhat bu romanı eğitimli/iyi baba tipini ortaya koymak için yazmıştır denilebilir. Bu yönüyle roman çağının ilerisinde bilgiler vermektedir. Model olma durumu, bir tez hâlinde okuyucuya sunulur. Bu eserdeki baba hayatın da kendisine verdiği tecrübeleri kendi ahlâkî potasında eritip çocuğu üzerinde uygulamaktadır. Ayrıca yazar, bu babayı diğer babalarla karşılaştırarak dönemin baba-erkek çocuk ilişkisine de farklı açıdan ışık tutup çocuk eğitiminde dayaktan ziyade telkin usulünü ön plana çıkarır:

“Binaenaleyh Mustafa Kamerüddin kendi pederinin sair babalardan farkını en evvel sair babalar kendi çocuklarını olur olmaz şeyler için dövüp hırpaladıkları hâlde kendi babasının ise bilakis büyücek kabahatleri için bile kendisini dövüp hırpalamayarak nesayih-i pederane ile irşadına himmet eylemesinden taktire başlamıştır. Hatta birkaç defa validesi Mustafa'yı bazı kabahatlerinden dolayı haklı

olarak dövümüş idi de pederi çocuğu validesinin yed-i darbından kurtarıp yanına oturtarak nasihat verir” (Ahmet Midhat 2002: 31/31).

Yazarın verdiği örnekte aile içinden başlayarak toplumda çocuklara karşı bir şiddetin olduğundan bahsedilir. Bu konuda yazar topluma bir eleştiride bulunurken olayın ciddiyetini çarpıcı bir örnekle desteklemiştir. Normalde annenin şefkat gösterip babanın şiddet göstermesi beklenirken yazarın idealize ederek verdiği baba tipi çocuğuna kaşı şiddete başvurmaz; aksine anne şiddete başvurur. Ahmet Midhat toplumdaki bahsi geçen aksaklığın düzelmesi için baba – erkek çocuk arasındaki ilişkiye ayrı bir misyon yüklemiştir: Erkek çocuklar babalarından gördüğü ilginin aynısını ileriki hayatlarında büyük ihtimalle kendi çocuklarına ve ailesine gösterecektir.

Bahtiyarlık hikâyesinde Senai'nin babası her ne kadar eğitim almamış, köyde yetişmiş olsa da oğlunun eğitimi için uğraşmıştır. Bu yönüyle baba – erkek çocuk ilişkisine örnek olur. Ahmet Midhat köy ve şehir karşılaştırması yaptığı bu romanında babası devlet memuru, şehirde yetişmiş olan Şinasi'yi köye hayranlık duyan ideal roman tipi olarak ortaya koyar. Olumlu baba ise çocuğunun eğitimi ile sonuna kadar ilgilenen Yamalı Musa'dır:

“İşte bu suretle Yamalı Musa hakikaten mal-ı karuna malik olduğu hâlde dahi gözü doymayıp dünyada bir bahtiyarlık varsa o dahi İstanbullu olmaktan ve menasib-ı devlette bulunmaktan ibaret olduğunu zihnine koymuştu. Ah İstanbullu bulunsaydım da bir eyalet valisi değilse bile hiç olmazsa bir sancak mutasarrıfı olsaydım bak o vakit paranın belini nasıl kırardım! diye her-bar tehassüslerde bulunurdu.

Böyle bir babanın oğlu olan Osman Kamil pederinden bu yoldaki sözleri hemen beşikte işittiği ninniler arasında işitip bellemeye başlayarak hitap ve cevaba kudret kesbeyledikten sonraysa 'Ben paşa olacağım' sözünü adeta vird-i zeban edinmişti. Çocuk köyde köy imamı vasıtasıyla huruf-ı hecaya başlayarak fakat bu gidişle imam derecesinde alim olsa bile bununla bir büyük memur olmak mümkün olamayacağını Yamalı Musa cezmetmekle çocuğu Bursa'ya gönderip rüştiye mektebine bilidhal çocuğa bakmak üzere validesini de Bursa'da suret-i mahsusada istihzar eylediği haneye göndermiş ve o suretle tezayüt eden masraftan mümkün

mertebe yolunu temin için dahi köyde karısız kalan hanesine ikinci bir hanım getirip tezevvüc eylemişti” (Ahmet Midhat 2000e: 6/510).

Ahmet Midhat Efendi çocuk eğitiminin önemini göstermek için okuyucuya köy – şehir karşılaştırması üzerinden yaklaşmıştır. Aileler köylü de olsa şehirlî de olsa çocuk eğitimine önem verilmesi gerektiği eserde savunulmuştur. Çocuk eğitiminin yaygınlaştırılması konusunda Ahmet Midhat Efendi bu eserde olduğu gibi baba – erkek çocuk ilişkisine ayrı bir yer vermiştir.

Letaif-i Rivâyât eserinin beşinci cüzünde yer alan *Firkat* hikâyesinde babasını örnek alan Memduh Bey yetişkinliğe ulaştığında babasının ahlâkî açıdan olumlu her türlü huyunu kendi bünyesine almıştır. Ahmet Midhat Efendi, Memduh Bey ve babasını idealize ederek dönemin baba – erkek çocuk ilişkisinin nasıl olması gerektiğini okuyucuya vermiştir. Ayrıca eser babanın eğitim açısından model olmasının çocuk üzerinde ne derece etkili olabileceğini de gösterir niteliktedir. Memduh Bey'in babası çocuğunun okula gitmesinden ve geleceğe dair hazırlık yapmasından mutluluk duymaktadır:

“Her ne ise Memduh Bey fakrın ve cehlin yalnız şu saydığımız halleriyle hallenip yoksa parasızlıktan ibaret bulunan fakrı ve okumak yazmak bilmemekten ibaret olan cehli kendisi görmedi. Zira babası dört beş yaşında bulunan çocuğunun cebini ne kadar variyeti var ise onun tekmiliyle doldurur idi. Ve hele oğlu cüz kesesi boynunda olduğu halde mektepten gelir iken görmek alemde en ziyade lezzet aldığı bir şey olmasıyla hiç olmazsa mektebe gitsin gelsin de kesesiyle kendisini göreyim diye daha üç yaşında iken mektebe vermişti” (Ahmet Midhat 2001: 119).

Babasının kendisine olan özverisinin neticesi olarak Memduh Bey hayatı boyunca da babasını örnek almış ve başarılı olmuştur. Rol model olarak babasını seçmesi baba tipinin çocuğa yaklaşımına bağlanmıştır. Ahmet Midhat dönemin aile yapısına farklı bir pencereden yaklaşarak baba tipini ailenin geleceği açısından önemli bir pozisyon olarak görmüş ve okuyucuya bu şekilde vermiştir:

“Memduh Bey yedi yaşına kadar babası ile beraber yaşadı. Bu zamana kadar yukarıdan beri zikrettiğimiz halleri ile hallendi. Ama hangi halleri ile? Fakrı, cehli ile öyle mi? Hayır öyle doğrudan doğruya fakrı ile ulu orta cehli ile değil. Fakrından fakra mahsus bulunan ahvalden olarak fevkaledde bir tokgözlülük, utangaçlık, ikmal-i iffet, sabır, sükûnet, itaat gibi halleri idi.” (Ahmet Midhat 2001: 119).

Ahmet Midhat Efendi *Firkat* hikâyesini adeta erkek çocuğun eğitiminde babanın önemini göstermek için yazmıştır denilebilir. Annenin merhamet duygusunun erkek çocuğun eğitiminde önemli bir zafiyet olarak gören yazar babanın otoritesinin ve olumlu hâlinin erkek çocuğun eğitiminde daha da etkili olabileceğine eserde yer vermiştir.

Yazarın *Hasan Mellah* adlı eserinde de olumlu anlamda oğluna rol model olan bir babanın hikâyesi anlatılır. Sîdî Osman, Fas Hükûmeti Müsteşarıdır. Eğitimi, cesareti, dürüstlüğü ile oğluna örnek olup onun en iyi şekilde yetişmesini sağlayan Osman Bey, oğluna küçük yaşta özel hocalar tutarak Arapça ve Farsça öğrenmesini sağlar. Erkek çocuğun eğitimi konusunda Sîdî Osman önemli bir örnektir.

Mai ve Siyah romanında da Ahmet Cemil'in babası oğlu için model olmuştur. Kendi davranışlarının yanı sıra yaptığı okumalarla da çocuğunun gelişimine katkı sağlayan baba, aile bireyleri için eğitimin önemini ortaya koyar. Bunun yanı sıra yapılan okumaların sembolik değeri söz konusudur. Ahmet Cemil'e babası *Mesnevi* okumaları yapar. Bu da onun geleneklerine bağlı bir eğitimle yetişmesini sağlar:

“O vakit ne kadar mesut idiler! Her akşam yemekten sonra saatlerce beraber otururlar, babası yazısını yazar; düsturları karıştırır, Ahmet Cemil bir köşeye büzülür dersine çalışır; validesi oğluna bir gömlek, yahut kızına esvap dikmekle meşguldür; İkbâl-kız çocukların daima validelerin eteklerine sevk eden bir hisle-annesinin yanında mesela babasının eskimiş para kesesine kaim olmak üzere yeni kese örür; ara sıra bu dört kişiden birinin ağzından çıkıvermiş bir serseri kelime musahabeye vesile olur, Ahmet Cemil başını kaldırır, ikbal güler, babası bir hikâye söyler. Bazen iştigalin nevi tebdil olunur. Babası yazılarını bitirmiştir, Ahmet Cemil dersini yapmıştır, daha yatağa gitmek için bir hayli zaman vardır. O vakit ortaya başka bir iş çıkar. Babasının Mesnevi'ye pek merakı vardır; gelişi güzel bir yeri açılır, her yeri cazip olan bu kitabın bir hikâyesi okunur, Ahmet Cemil'in küçük yaşından beri tahsil zemininde bütün adımlarına rehber olan bu baba oğluna ders verir. Bir nüktelyi anlatmak, bir mazmunu tefsir etmek için saatlerce yorulur; bu genç dimağı bir gonca gibi nazik parmaklarla açmaya çalışır” (Uşaklıgil 2011a: 45).

Halit Ziya eserinde özellikle mutlu aile tablosuna ve bu mutluluk içinde babanın pozisyonuna dikkat çekmiştir. Baba ailesi ile alakalı, çocuklarının zihinsel ve ahlâkî gelişiminde bizzat yetkilidir. Çocuklarını *Mesnevi* gibi önemli bir eser

çerçevesinde yetiştirmesi de kültürel unsurların hatırlatılması açısından yazarın baba tipine yüklediği ayrı bir misyondur. İdealize edilmiş bu aile ve baba tipi bir açıdan toplum için eleştiri niteliği taşıırken diğer taraftan kültürel öğelere yer verilmesiyle öneri niteliği taşımaktadır.

Ahmet Zühtü'nün *Şanlı Asker* romanında da çocuğuna model olmak suretiyle eğitim veren baba tipi vardır. Babanın asker kimliği ve tarih bilinci ağır basar, oğlunun da asker olması için elinden geleni yapar. Bu tez ile büyüyen çocuk babasını da model olarak görmesiyle subay olur:

“Sen artık çocuk değilsin. On üç yaşına bastın. Bu yaştaki bir Türk çocuğu askerliğin ne demek olduğunu bilmeli. Asker olmaya hazırlanmalıdır. Bütün atalarının asker olduğunu düşünmeli. Senin bütün varlığın askerlikte olmalı. Şimdi sen tarihte şanlı bir askerın kahramanca hareketlerinden nasıl uygulanyorsan, nasıl göğsünü kabartarak ağlıyorsan senin de hizmetin başarın tarihe yazılmalı” (Abdullah Zühdi 1896: 11).

Yazar çocuk eğitime tarih bilinciyle yaklaşarak konunun ciddiyetinin farkına varılmasını sağlamıştır denilebilir. Dün yaşananların bugünkü nesle en doğru şekilde aktarılması gerektiğinin altını çizen yazar Türk toplum yapısıyla ilgili de bilgi vermiştir. Bu konuda baba – erkek çocuk arasındaki ilişkinin öne çıkarılması ise gelecek neslin koordinasyonunda babaya düşen sorumluluğun hatırlatması içindir.

Sonuç olarak; iyi baba tipi ve erkek çocuk arasındaki ilişki, eğitim çerçevesinde ön plana çıkarılıp, olması gereken ideal baba modeli okuyucuya verilmiştir. Bu bağlamda romanlardaki çocuk tipinin baba eğitimiyle gelecekteki olumlu hâlleri gözler önüne serilirken tarihsel ve kültürel unsurlar kullanılarak erkek çocuk eğitime farklı önerilerde bulunmuştur.

2.1.2. Erkek Çocuğunun Eğitim Sürecinde Babanın Olumsuz Tavrı

Erkek çocuğu tarih boyunca Türk aile yapısı içinde soyun devamlılığını sağlaması ve ailenin dışarıya bakan yüzü olduğu için pozitif ayrımcılığa maruz bırakılmıştır. Osmanlı toplumunda bu algı değişmediği gibi, bugün bile hâlâ bu yanlış anlayış Türk toplumu da dâhil olmak üzere birçok toplumda devam etmektedir. Tanzimat Dönemi'nde özellikle bu algının değişmesi için önemli çalışmalar yapılmıştır. Sanatsal faaliyetlerde yer alan baba tipi ve bu baba tipinin çocuklara karşı tavrı aile fertleri arasında ilişkinin düzenlenmesinde önemlidir.

Çalışmaya konu olan hikâye ve romanlarda daha önce de belirtildiği gibi aile bünyesindeki eğitim ve babanın bu eğitim dairesindeki rolü yazarlar tarafından üzerinde önemle durulan bir durumdur. Baba tipinin niteliği ister olumlu olsun ister olumsuz, çocuk eğitimi her iki şekilde ön plana çıkarılmaktadır. Aile içinde yüceltilmemiş, model olma anlamında fazla sorumluluk verilmemiş baba tipinin olduğu hikâye ve romanlarda bile eğitim bağlamında ebeveyn – çocuk ilişkisi yok sayılmamış, eserlerde kendine yer bulmuştur. *Mürebbiye* romanında Hüseyin Rahmi Gürpınar bir moda hâline gelen ve ebeveyn – çocuk etkileşimini ikinci plana iten mürebbiye geleneğini konu olarak işlemiştir:

“Bilindiği gibi, 19. yüzyıl Osmanlı’sında dönemin paşaları, iyi gelir sahibi aileleri çocuklarına batılı tarzda modern bir eğitim verebilmek için (özellikle yabancı dil eğitimi, güzel sanatlar eğitimi -batılı müzik aletlerini çalabilmek için-) evlerine; genellikle yatılı olmak kaydıyla yabancı uyruklu ‘mürebbiye’ler almaktaydılar. Ancak, bu uygulama zamanla yozlaşarak, bir nevi ‘moda’ akımına dönüşmüş ve ‘sosyal statü’nün bir göstergesi hâline gelmiştir. Yazarının eleştirel bakışı dolayısıyla âdeta bir ‘sosyal roman’ hüviyeti kazanan Mürebbiye’de; kurumsal yapısı bozulan ‘mürebbiyelik’in çok köklü aileleri bile temelden sarstığı, yozlaştırdığı, hatta çökerttiği açıkça anlatılmaktadır” (Yılmaz 2011: 241).

Hüseyin Rahmi’nin *Mürebbiye* romanında Paris’te fahişelik yapan bir kadının İstanbul’a gelmesi ve burada kendisini kimsenin tanımamasından faydalanarak mürebbiyelik yapması anlatılır. Ayrıca bahsi geçen bu kadının mürebbiyelik yaptığı konağın tüm erkeklerini ayartması, gecenin farklı saatlerinde onlarla beraber olması ve gündüz de çocuklarla ilgilenmesi, bu çocukların ne büyük tehlike altında olduklarını göstermektedir. Burada ortaya çıkan tehlikenin temel sebebi çocuklarına karşı sorumluluğunu yerine getirmeyen ebeveynlerdir. Baba faktörü ise asıl sorumludur ki kadının kendisi ile olan münasebetine rağmen evde kalmasına izin vermiştir. Dikkat çeken husus ise yaşanan olay olumsuz olsa bile eğitim faaliyetinin ön planda olmasıdır. Mürebbiye geleneğinin tüm iğrenç yönleri gösterilerek aslında ebeveyn – çocuk ilişkisinin önemi de vurgulanmış olmaktadır. Bu eserdeki olumsuz baba tipinin başka yansıması da vardır:

“Dehri Efendi’nin dört çocuğunda da babalarının o koca kafası, çukur gözleri, garip huylarından bazıları da çok görülürdü. Çocuklar babalarının

saklambaç oynamak gibi bazı senlibenliklerine, iltifatlarına uğramakla beraber büyüğü olsun küçüğü olsun kendisinden korkardı. Çünkü peder efendinin hiçbir hususta şakası yoktu. Çocuklardan birinin bıçak, çakı, kalemtraş gibi kesici aletlerle oynadığını görse hemen o kesici şeyi çocuktan alır, zavallının elini birkaç yerinden kanatuncaya kadar çizer. Çocuğun kendi kendine kazara yapacağı şeyi iyice hatırlatmak için o, bile bile yapardı. Ateşle oynayanın elini ateşe sokar. Ateşin, acısına dayanılmaz, ne kadar can yakıcı bir madde olduğu çocukta tecrübe ile belli oluncaya kadar o eli ateşte cızırdatırdı”(Gürpınar 2008: 48-49).

Mürebbiye konusunda dönemin birçok aydını gibi Ahmet Midhat Efendi de rahatsız olmuştur. Çocuk eğitiminde yabancı kültüre mensup kişilerin olmasını gelecek neslin inşasında ahlâkî açıdan tedirgin edici bulmuştur.

“Ama pazarlık zamanında muallime cenapları çocukların terbiye-i İslamiye ve Osmaniyesini ihlal etmeyeceğine dair ne kadar söz verirse versin, ne kadar taahhüt eylerse eylesin onun aguş-ı terbiyesinde aile ocağına yabancılık peyda edecek çocuklar bilahare yeniden Osmanlılandırılmaya muhtaç kalırlar sanırım” (Ahmet Midhat 2013a: 27).

Ahmet Midhat’ın bu örneği kurgulamaktaki amacının da aynen Hüseyin Rahmi’nin yapmaya çalıştığı gibi ilgisiz baba tipinin çocuk eğitiminde sebep olduğu olumsuzluklara vurgu yapmaktır.

Mürebbiye romanında Hüseyin Rahmi Gürpınar, ikiyüzlü aile bireyleri ve bunların bozuk ahlâkını işlemiştir. Baskın ve olumsuz baba tipi olarak romanda yer alan Dehri Efendi’nin ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında sicili bozuktur. Çocuklarıyla kurduğu iletişimin bir bölümünde kesinlikle şiddet yer almaktadır. Dehri Efendi, yüksekokula giden oğlu Şemi’nin eğitimine müdahil olmaktadır. Bu kısımlarda da oğluna falaka marifetiyle şiddet uygulamaktadır.

“Efendi’nin büyük oğlu Şemi, yaşça on sekiz - on dokuz vardır. Boyu bosu yerindedir. Kafa, kaş, göz bütün yüz çizgileri babasının aynı. Fakat zeka o zeka değil. Babasının zekası Frenklerin dedikleri gibi ‘hariç anilmerkez’ bir zeka. Lakin çocuğunun zekası büsbütün ‘madümülmerkez’ denilmeye layık... Şemi, yüksek okullardan birine gider gelir. Evine haftada bir gece gelir. Fakat neye yarar? Okula gitmesi gecelerini orada geçirmekten ibaret kalır. Kalın kafasına bir şey dank demez ki... Ama çalışmaz mı? Çalışır. Haddi varsa çalışsın. Gittiği yüksek okulda falaka,

değnek yok ama, yalıda var. Efendi babasının başucunda asılı. Şemi'nin gelmesine bir gün kala çelik gibi ala bir kızılık değneği hazırlanır. Geldiği akşam dersini bilirse baklava börek, bilmezse kızılık sopası ikram olunur” (Gürpınar 2008: 60-61).

“Şemi babasının yedirmekten ziyade dayak tarafından ikrama merakı olduğunu bildiği için mektepten yalya gelirken vapurda bile dört tarafına bakmaz çalışır. Zavallı çocuk ne yapsın? Cenabı Hak muhakeme kuvveti denilen şeyden kendisine zerre nasip etmemiş. Ezberlediğini papağan gibi ezberler” (Gürpınar 2008: 49).

“Çocuk efendi pederinin huzuruna çıktı. Derhal tahta başı imtihanına çekildi. Birinci sual karşısında sustu, ikincisinde büsbütün dili tutuldu. Üçüncüsünde falaka emri verildi. Çıplak ayağa yediği on iki değnek o hafta çektiği acının tuzu biberi yerine geçti.” (Gürpınar 2008: 55).

Hüseyin Rahmi çocuk eğitiminde toplumun eksikliklerini eleştirirken şiddet konusu üzerinde önemle durmuştur. Daha önce Ahmet Midhat Efendi'nin de farklı açılardan üzerinde durduğu bu konuyu yazarların eserlerine taşıması, konunun toplumda rahatsızlık verici bir dereceye ulaştığını göstermektedir. Özellikle de eğitim ile şiddetin bir araya gelmesi ve bunun çocuklar üzerinde tatbik edilmesi kabul edilir bir yöntem değildir. Hüseyin Rahmi de böyle düşünmüş olacak ki Dehri Efendi'nin oğlu Şemi'ye attığı dayağı korku filminden bir sahne gibi aşırı derecede olumsuz nitelik kazandırarak eserine yerleştirmiş ve bu sayede çocuk eğitiminde şiddetin yer almaması gerektiğini okuyucuya göstermek istemiştir.

Felatun Bey İle Rakım Efendi romanında yanlış Batılılaşmayı anlatan Ahmet Midhat Efendi, “alafranga” bir tip olan Felatun Bey ile alay ederek onu okuyucusuna tanıtır. Felatun Bey'in yetersiz eğitimine özellikle yer verir. Onun bu yetersiz eğitiminin sorumlusu, içinde yetiştiği çevresi ve özellikle babasıdır. Ahmet Midhat Efendi'nin burada asıl eleştirisi çocuklarını Osmanlı geleneklerine göre yetiştirmeyen Avrupa özentisi içindeki aileleredir. Olumsuz baba tipi olarak romanda yer alan Mustafa Meraki Efendi ise oğlunun eğitimi ile tam olarak ilgilenmediğinden ya da örnek olacak ideal baba vasıflarına sahip olmadığından Felatun Bey babasından hiçbir erdem almamış yarım bir kişiliktir denilebilir:

“*Vakia çocuk Mekteb-i Rüşdiye’ye verilmiş olduğunda her gün çantası elinde gider gelirdi. Bundan başka bir de Fransız hocası vardı ki haftada iki defa gelir giderdi. Lâkin Mustafa Merakî Efendi öyle tahsil görmüş bir adam olmadığı gibi çocuğunun tahsiline nezarete dahi vakti olmadığından oğlunun mektebe gidip gelmesini ve Fransız hocasının dahi eve gelip gitmesini bir çocuğun terbiyesi için kâfi görürdü.*” (Ahmet Midhat 2008a: 5)

Ahmet Midhat Efendi’nin eserinde eğitim anlamında eleştiri oklarını sapladığı kişi olumsuz baba tipi olarak romana yerleştirdiği Mustafa Meraki Efendi’dir. Yazar varlıklı olup özel hoca tutmakla çocuğa tam anlamıyla eğitim verilemeyeceğini, ebeveynlerin özellikle de babanın bu sürecin tam içinde olması gerektiğini göstermeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra şayet baba, çocuk eğitiminde sorumluluklarını yerine getirmesse evladın her yönüyle yarım olarak yetişmiş bir birey olacağı eserde yer alır. Yazarın kurguladığı Felatun Bey karakteri bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Yazarın *Ahmed Metin ve Şirzad* adlı eserinde Buğdanlı bir ailenin hikâyesi anlatılır. Eğitim konusunda çocuklarına karşı verecek hiçbir şeyi olmayan baba oğlu Stefano’yu Avrupa’ya gönderir. Fakat baba çocuğuna iyilik yapmak yerine onun hayatını mahvetmiş olur. Avrupa’ya giden Stefano kendi kültürünü unutur ve özentili bir genç olur. Baba tavrı bu yönüyle olumsuzdur (Ahmet Midhat 2013: 712-716).

Karnaval romanında Uzleti Efendi, oğlu Zekai’nin eğitiminde Tanzimat Döneminde daha önce örneğine pek rastlanmayan uygulamalar sergilemiştir. Burada olumsuz olan durum ise baba tipinin çocuğuna karşı aşırı ilgi göstererek onun suni bir ortamda yetişmesine sebep olmasıdır. Çocuğun mektebe gitmemesi, yaşlıları ile büyümemesi onun ileriye dönük hayatında bağımlı kişilik olmasına sebep olacaktır. Hayatın gerçekleri karşısında bocalayıp ağır bedeller ödeyen bir birey hâline gelecektir. Çocukla bu kadar ilgilenmek olumlu bir örnek gibi görünse de dönemin şartları düşünüldüğünde aslında bu en büyük olumsuzluktur. Ayrıca lala nezaretinde eğitim örneğini de bu romanda görmek mümkündür (Ahmet Midhat 2000f: 18/18). Bu durum ileriki dönemlerde Fransız kültürünün etkili olmaya başlamasıyla mürebbiye modasına önayak olmuştur denilebilir:

Ahmet Midhat Efendi’nin adı geçen eserinde Uzleti Efendi’nin oğlunun eğitimiyle ilgilenmesi, onu olumlu baba tipine örnek yaparken, bu ilgiyi aşırıya

götürmesiyle çocuğun ileriye dönük hayatında telafisi mümkün olmayan yaralar açması, onu olumsuz baba tipine örnek durumuna getirir. Yazarın bu eserde dikkat çektiği bir diğer konu ise dönemin gençliğinin ahlâken bir çöküş içinde olduğunun farkında olan Uzleti Efendi'nin kendi oğlunun da ahlâkının bozulmasından korktuğu için oğlunu dışarı yalnız göndermemesidir.

Çalışmaya konu olan dönemdeki hikâye ve romanlarda genellikle çocuğuna karşı sorumluluğunu yerine getirmeyen ebeveynlerin yetiştirdikleri evlatlarının sorumsuz ve züppe roman kişisi olarak eserlerde yer aldığı görülür. Bu durumun tipik örneklerinden birini *Bir Muadele-i Sevda* romanında görmek mümkündür.

Bu romanındaki Naki ailesinin kendisine karşı gerekli ilgi ve sorumluluğu yerine getirmediği için şımarık, züppe bir tip olup hayatına giren kadınlarla oyuncak gibi oynamıştır. Naki'nin üçüncü eşi olan Bedia'nın gerdek gecesi söyledikleri Naki'nin bütün hayatını özetlemektedir:

“Beni bırakınız beyefendi... Sizin sıkça oyuncak kıran, yaramaz bir çocuk olduğunuzu biliyorum; fakat dikkat ediniz; bu defa elinize geçen oyuncak çeliktendir; onu kırayım derken muhakkak bir tarafınızı incitirsiniz; sonra size yazık olur” (Gürpınar 2002: 27).

Hüseyin Rahmi, Naki'nin çocukluğunda eksik olan eğitimi ve buna sebep olan bilinçsiz anne – babayı eleştirirken evliliğin getirdiği sorumluluk duygusunun bu eksikliği kapatamayacağını altını çizer. Naki'nin daha önce de iki kere evlenip ayrılması eğitimsiz ve şımarık birine evlilik kurumunun bir sorumluluk duygusu yükleyemeyeceğini göstermektedir. Naki'nin bu sorumsuz tavrının müsebbibi, onun eğitim sürecini iyi yönetemeyen ebeveynidir.

Hikâye ve romanlarda baba tipi olumsuz olsa da çocuk eğitiminden vazgeçilmemiştir. Eğitim ön planda tutulmuş yapılan uygulamaların yanlışlığı kötü ya da eğitimsiz baba üzerinden verilmiştir. Ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında bu durumun olumsuz yanları bireylerin ilerleyen yaşantılarında kendini göstermektedir. Dönemin aydınları toplumu bu kısır döngüden çıkartıp, mevcut eğitimin modadan ibaret olduğunu kötü örnekleri ile göstererek, asıl önemli olanın sorumluluk sahibi ebeveynlerin vereceği eğitim olduğunu göstermeye çalışmışlardır.

2.1.3. Kız Çocuğunun Eğitim Sürecinde Babanın Olumlu Tavrı

Çocuk neslin devamlılığı sağlayan ve çok olmasıyla sosyal alanda güç göstergesi olarak görülen bir varlıktır. Bu algı birçok toplumda bu şekildedir. Fakat çocukların cinsiyetinin kız ya da erkek olması farklı algılara ve çocuklara karşı farklı tavırlara sebep olmuştur. Özellikle kız çocuklarına karşı negatif tutum, onların birçok alanda erkek çocuklara göre geri planda kalmalarına sebep olmuştur. Osmanlı toplumunda da kız çocuklara karşı bu tavır hâkimdir. Aydın kesim Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan kurtuluş yolları arasında kadınları sosyal alanda daha aktif hâle getirmeyi de görerek bu yönde çalışmalar yapmış; sanatsal faaliyetleri bu konuda bir araç olarak kullanmak suretiyle sosyal fayda elde etmeye çalışmıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle eğitim amaçlı yurt dışına giden aydınların döndüklerinde ilk olarak devletin ve toplumun içine düştüğü durumun temel sebeplerinden biri olduğunu düşündükleri eğitim alanına el attıkları dikkat çeker. Burada asıl olarak üzerinde durdukları konu ise kadınların ve kızların yeterli eğitim alması ve sosyal hayat içinde kendilerine daha fazla rol verilmesidir.

“Tanzimat döneminde Namık Kemal, Ziya Paşa, Münif Paşa, gibi aydınlar ve devlet adamları kızların ve kadınların eğitimden yoksun bırakılmalarını, toplumun geri kalma nedenlerinden biri olarak görmüşlerdir” (Akyüz, 2018: 33).

Bu durumu büyük bir toplumsal problem olarak gören aydınlar çözümü ise eğitimin topluma yaygınlaştırılmasında bulmuşlardır. Dönemin aydınlarına göre kız ya da erkek ayırt etmeksizin her çocuk modern eğitimden bir şekilde faydalanmalıdır ve eğitim zorunlu hâle getirilmelidir. 1869'da çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde eğitim hakkı kız, erkek fark etmeksizin garanti altına alınmaya çalışılmıştır:

“Dokuzuncu madde – Osmanlı Devleti memleketlerinde kız çocukları altı yaşından on yaşına erkek çocukları da yedi yaşından on bir yaşına kadar sıbyan okullarına devam mecburdurlar” (Ataünal, Özalp 1977: 550).

Osmanlı'da özellikle kadınların durumu Avrupa ile kıyaslandığında oldukça geri kalmıştır. Dönemin öne çıkan aydınları kadınların sosyal anlamda daha fazla var olmaları için onların daha çok eğitim almaları gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda 1869 yılında çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde kız

çocuklarının eğitimini iyileştirmeye yönelik hâlihazırda hakları olmayan üç madde yer almıştır:

“On Beşinci Madde – Bir mahalle veya köyde bir cemaate mahsus iki sıbyan okulu olduğu ve binaların bulunduğu yerlere göre herhangi bir sakınca görülmediği takdirde, bu okullardan biri yine o cemaatin erkek çocuklarına, diğeri kız çocuklarına ayrılacaktır. Böyle bir ayırma yapmaya imkan görülmeyen yerlerde, bağımsız kız sıbyan okulu açılıncaya kadar, erkek sıbyan okullarına, ilgili cemaatlerin kız çocukları da kabul olunabilir. Ancak böyle bir mecburiyet bulunduğu takdirde kızlar erkeklerle aynı sınıfta karma olarak bulundurulamazlar.

On Altıncı Madde – Bağımsız olan kız sıbyan okullarının öğretmen ve dikiş ustaları kadın olacaktır. Fakat istenilen nitelikte kadın öğretmenler yetiştirilinceye kadar yaşlı ve olgun erkeklerden öğretmen tayin edilebilir.

On Yedinci Madde – Kız sıbyan okullarının öğretim ve yönetimi, öğretim süresi, tatilleri ve öğrencilerin öğrenim yönünden mecburiyetleri ve diğer hususları erkek sıbyan okulları hakkındaki usule tabi olacaktır” (Ataüinal Özalp, 1977: 550).

Devlet eliyle yapılan çalışmalarla kız çocuklarının aile dışında aldıkları eğitim ve bu eğitimin zamanla çeşitlenmesi aşağıdaki tabloda daha net görülmektedir:

Tablo 1. 1838-1884 Yılları Arasında Kızların ve Kadınların Eğitim Hayatında Elde Ettikleri Kazanımlardan Bir Kısımının Tarihlerini Gösterir Tablo²

Yıl	Kurum	Özellikleri
1838	Mekteb-i Tıbbiye	Avrupalı Ebelerin Osmanlı Kadınına Eğitimi
1859	Cevri Kalfa İnas Rüştüleri	Kızlar için Ortaöğretim Düzeyinde İlk Resmi Öğretim Kurumu
1864	İslahhane	Kız Sanat Okulu
1867	İzdivaç ve Tenaküh Maddesi Hakkında Tembihatı Havi İ'lanname	Evliliklerin Kolaylaştırılması
1869	Maarif-i-Umumiye Nizamnamesi	6-11 Yaş Arasındaki Kızlara Sıbyan Mektebine Gitme Zorunluluğu
1870	Darü'l-Muallimat	Kadın Öğretmen Yetiştirme Kurumu
1871-1872	Kız Rüştüleri	Kız Rüştülerinde Kadınların Yönetici Olması
1880	İdadiler	Kızların Lise Seviyesinde Eğitim Alma Durumu
1881	Sicil-i Nüfus Nizamnamesi	Evliliğin Nüfus Müdürlüğü'ne Bildirilmesi Zorunluluğu
1881	Kız Sanayi Mektepleri	El İşleri, Nakış, Dikiş gibi Derslerin Alınması
1883-1884	Kız Rüştüleri	İlk Defa İstanbul Dışındaki Birkaç İlde (İzmir, Bursa...) ortaya çıkmıştır.

Gerçek hayattan kopuk olması mümkün olmayan sanatsal faaliyetler dönemin birçok toplumsal sorununu ele almıştır. Mahremiyet duvarlarının çok yüksek olmasına karşın aile kurumunda yaşanan sıkıntılar da sanatsal faaliyetlerin özellikle

² Yukarıdaki tabloda kurumların açılış tarihleri verilmiştir. Ayrıca bu tablodaki bilgiler Akyüz, 2018: 157 – 224'ten alınmıştır.

de hikâye ve romanların konusu olmuştur. Aile içinde birçok sıkıntıyı kız çocuklarının yaşadığı söylenebilir. Sosyal hayatta da toplumun kanayan yarası hâline gelmiş olan kız çocuklarının durumu birçok hikâye ve romanda kendine yer bulmuştur.

Toplumsal yapıda büyük oranda geleneklerin tetiklemeyle kız çocukları ikinci plana itilmişlerdir. Kız çocuklarının sosyal hayatta daha fazla var olabilmeleri için öncelikle her alanda eğitim almaları gerekmektedir. Aile içinde karar verici olarak baba görüldüğünden baba ve kız çocuk ilişkisi çok önemlidir. Edipler de okuyucuya bu ilişkinin nasıl olması gerektiğini göstermeye her ne şartta olursa olsun kız çocuklarının eğitim almaları gerektiği tezini okuyucuya vermeye çalışmışlardır. Bunu olumlu ve olumsuz örneklerle eserlerinde işlemişlerdir. Babanın ilgilendiği ve eğitim almasını sağladığı kız çocukları ileriki yaşamlarında her ne zorlukla karşılaşırsa karşılaşsın hepsinin üstesinden gelmektedir. Buna karşın eğitim almayan kız çocukları ise hayatın kendisine yaşattığı en ufak problemde bocalamaktadırlar:

“Tanzimat döneminde eğitim kurumları Sıbyan ve Enderun mektepleriyle medreselerden ibaretti. Kadınlar, sadece Sıbyan mekteplerinden yararlanabilmekteydi. Özel ders alan zenginlerin veya idarecilerin kızları dışında Türk kadınına daha fazla eğitim imkânı tanınmıyordu” (Kurnaz 2015: 11).

Tanzimat öncesinde ve Tanzimat’ın ilk zamanlarında eğitim ve sosyal statü kızlar için neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu duruma en iyi örnek daha önce belirtildiği gibi Fatma Aliye Hanım'dır. Öyle ki; kaleme aldığı eserlerini kendi ismiyle bile yayımlayamamıştır. Daha sonra farklı zamanlarda bu durum ortaya çıksa da birçok aydın inanmak istememiştir.

“Fatma Aliye Hanım henüz on yedi yaşındayken kolağası Faik Bey ile evlendirilir. Aslında evlenirken bilgi alışverişi yapacakları zannıyla ve kocasının kendisinden daha iyi Fransızca bildiğini düşünerek sevinmiştir. Ancak Faik Bey, Fatma Aliye’den daha iyi Fransızca bilmediği gibi kısa bir süre sonra eşinin okuma ve yazmasını da yasaklar. Faik Bey ancak evliliklerinin ilk on yılından sonra Fatma Aliye Hanım’ın okumasına ve yazmasına izin verir. Fatma Aliye bu izin üzerine George Ohnet’in Volonte’sini Meram adıyla ve ‘Bir Kadın’ imzasıyla Türkçe’ye çevirir. Bu çeviri, devrinde çok beğenilmiş ve hem Fransızca’yı iyi anlaması hem de

Türkçeyi iyi kullanması sebebiyle müterciminin bir kadın olduğuna kimse inanmak istememiştir.

Ahmet Midhat, Muhadarat'a (1892) yazdığı ön sözde birçok kişinin bu çevirinin baba Ahmet Cevdet Paşa ya da ağabey Ali Sedat tarafından yapılmış ve Fatma Aliye'ye izafe edilmiş olabileceğini dile getirmiştir. Fatma Aliye'nin bu başarısının Ahmet Cevdet Paşa'nın da dikkatini çekmesi üzerine baba kız birlikte çalışmaya ve Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti'nde de belirtildiği gibi karşılıklı fikir tartışmaları yapmaya başlarlar” (Karaca 2011: 2).

Fatma Aliye Hanım'ın yaşadıkları toplumun kız çocuklarına bakışını özetler niteliktedir. Fatma Aliye Hanım'ın babası sosyal statüsü yüksek bir bürokrat ve bilim insanı olan Ahmet Cevdet Paşa'dır. Buna rağmen Fatma Aliye Hanım erken yaşta evlendirilmiş, kişisel yeteneklerini ortaya koymakta çekinmiş bir kızdır. Ahmet Cevdet Paşa gibi bir bilim adamının kızı toplum bünyesinde bu sorunları yaşayabiliyorsa eğitimsiz bir baba elinde büyüyen kız çocuklarının daha acı tablolarla karşılaşmış olmaması için hiçbir sebep yoktur.

Kız çocuğunun eğitimi konusunda babanın öncelikle çocuğu eğitecek anneyi yani kendi eşini eğitmesi gerektiği düşüncesi, dönemin şartları düşünüldüğünde önemli yer tutmakta idi. Ayrıca o dönemin eğitim kurumları ve toplumun kız çocuklarına bakışı, kadının erkek tarafından eğitilmesi gerektiği düşüncesinin ön plana çıkmasına sebep olmuştur:

“Yeterli örgün eğitim kurumlarının bulunmadığı dönemlerde çocukların eğitilmesi ihtiyacı özel derslerle sağlanmıştır. Osmanlı toplumunda bunun gelenekleşmiş olduğunu da söyleyebiliriz. Romanımızda, başlangıçtan itibaren eğitim konusu en geniş şekilde ele alınmıştır. Şemsettin Sami, Namık Kemal, özellikle Ahmet Midhat Efendi medeniyetçilik ideolojisini gerçekleştirecek kişilerin yetiştirilmesi amacıyla, kişilerin eğitime verdikleri önemi eserlerinde işlemişlerdir. Açıkça belirtmek gerekir ki, bu eğitim şekli önce erkeklerin, çocuklarının annelerini eğitecek şekilde yetiştirilmeleri amacını gütmüştür. Her erkek bildiklerini eşlerine anlatmadır mesajı bu romanlarda verilmiştir. Yazarlar sosyal değişimlerin temel kaynağının ev ve kadın olduğunu bildiklerinden, gelecekteki eşlerini eğitip, yetiştirmeyi ve ondan sonra evlenmeyi düşünmüşlerdir” (Altuğ 2006: 137).

Yukarıda da belirttiği gibi çocuk eğitimi özellikle de kız çocuklarının eğitimi Osmanlı'nın içinde bulunduğu sosyal sorunların çözümü için bir ümit olmuş buna yönelik çalışmalar birçok aydın tarafından yapılmıştır. Dönem aydınları eğitimi topluma yaygınlaştırarak millet olma ve dağılmadan bir arada durma fikrinin ilk örneklerini ortaya koymuşlardır. Burada en önemli aşama ise ailede çocuklarla her daim ilgilenen annelerin eğitilmesi ve yeni nesillere bilinç aşılmasıdır.

Ülkede savaşın yanı sıra birçok siyasi çalkantı olduğu hesaba katıldığında bir ailenin babasız kalma oranı annesiz kalmaya göre daha yüksektir. Böyle bir durum hasıl olduğunda ailenin tüm yükü annenin omuzlarına binmektedir. Şayet anne donanımlı olarak yetişmiş bir birey ise çocuklarının geleceği emin ellere düşer. Fakat anne yeterli donanıma sahip değilse aile dağılmaya mahkûmdur. Bu durumun farkında olan birçok aydın, eserlerinde ebeveyn – çocuk ilişkisini işlemiş, özellikle de ileride kendileri de anne olacak ve çocuk yetiştirecek kız çocuklarının durumuna yer vermiştir. Dikkat çeken asıl nokta ise eğitim anlamında anne – kız ilişkisinden ziyade baba – kız ilişkisinin ön plana çıkmasıdır. Bunun temel sebebi dönemin şartları düşünüldüğünde kızların toplum hayatında önünü ilk etapta baba tipinin açacak olmasıdır. Bu duruma örnek olacak şekilde *Hayal ve Hakikat* romanında Vedat, kız çocuğu için babanın eşten daha önemli olduğunu anlatmıştır:

“Zavallı Vedat demek istiyordu ki bir kadının bahtiyar olması için yalnız bir zevc himayesi, bir zevc muhabbeti kâfi değil imiş. Asıl bahtiyarlık bir peder muhabbetindeki kutsiyete, ulviyete mazhariyet imiş ki hiçbir sebeple arıza-pezir olmasın” (Ahmet Midhat Fatma Aliye 2015a: 50).

Vedat'ın babasız yetişmesi ve ona hasret bir şekilde konuşması kız çocuklarının eğitimi için babanın önemini ortaya koymaktadır. Dönem şartları kız çocuklarının belli yaştan sonra eğitim almasına imkân vermediği için birçok romanda babalar kızlarına evlerinde eğitim verip ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında baba – kız ilişkisine örnek olmuşlardır.

Felsefe-i Zenan hikâyesinde Bedrettin Efendi kızının eğitimi ile bizzat kendi ilgilenmiş onun her türlü bilgiyle donanması için elinden geleni yapmıştır. Romanda babanın bir bilim adamı olması ve bildiklerini kızına vermeye çalışması önemlidir:

“Büyük Ayasofya mahallesi sakinlerinden Fazıla Hanım, pederi Bedrettin Efendi'nin müddet-i hayatında kendisinden ulum-ı aliyeyi tekmil eyledikten sonra

ilm-i hadis ve ilm-i tefsir ve saireyi dahi mücerret ihtimam-ı tavm-ı zatiyesiyle tahsil edip pederinin vefatından sonra dahi fûnun-ı hikemiyeyi fûnun-ı mezkûrece dahi bir hayli malumat peyda eylemiş idi”(Ahmet Midhat 2008b: 56).

Ahmet Midhat Efendi'nin bu romanında üzerinde durduğu konu kızların imkân verildiğinde her türlü ilimle donatılabileceğidir. Babanın da yapması gereken kızının ilme sahip olması için ona her anlamda yardımcı olması gerektiğidir. Yazar ayrıca Fazıla Hanım'ın evde babasından eğitim almasını bir öneri olarak verirken bu durumu sosyal bir eleştiri olarak da değerlendirmiştir denilebilir. Şayet kız çocuklarının eğitimi için uygun ortam ve imkân olsaydı yazar, babanın eğitim vermesinden değil de mektepte alınan eğitimden bahsedirdi.

Çengi romanı dönemin eğitim şartlarından dolayı kız çocuklarının eğitimiyle bizzat babanın ilgilenmesi gerektiğini bir tez hâlinde okuyucuya veren en önemli romandır denilebilir. Eserde kızının eğitimiyle bizzat ilgilenmesi açısından olumlu baba tipine örnek olan Canbert Bey, bu konuda o kadar titiz davranır ki bütün gün kızının en iyi şekilde yetişmesi için elinden geleni yapar:

“Canbert Bey müşafehe ve mücavebe dercesine varan kızının esile-i binihayesine cevap itasına vakti ve kudreti olmayan pederlerden değildir. Kapıdan dışarıya çıkmayan bir adam o bitmez tükenmez vaktini neye sarf edecek? Kendisi epeyce büyük yerler, büyük adamlar, büyük işler görmüş olduğundan ve zâten dahi tab-ı selim ve hisse-i müstakim sahibi olduğundan vukuf ve malumatı bir çocuğu terbiyeye kifayet edecek derecedeydi. Okumakta okuması, yazmakta yazması dahi nakıs olmayıp adeta olur olmaz okur yazarlara dahi ders verebilecek bir haldeydi. İşte bu iktidar ile sabahtan akşama, akşamdan sabaha kadar kızıyla iştigale başladı. Zaten kız yirmi dört saatin yirmi dördünü dahi pederinden başka kiminle geçirecek?” (Ahmet Midhat 2000c: 59).

Canbert Bey'in kızının eğitimine bu kadar ilgi göstermesi belki de onun hayalini kurduğu ama hayatında hiç karşılaşmadığı bir kadın yetiştirmektir. Kızını adeta bir akvaryum ortamında yetiştiren Canbert Bey kendi fikrinin dışında herhangi bir fikri olsun istemez. Bu yönüyle diğer babalardan farklıdır. Ahmet Midhat eserinde böyle bir babayı kullanarak çocuk eğitiminde aşırıya kaçmadan bir denge sağlanması gerektiğini savunduğu görülmektedir.

Yeryüzünde Bir Melek romanında kızıyla her anlamda ilgili bir baba olan Hacı Hafız Mehmet Singapuri de ebeveyn – çocuk ilişkisine eğitim bağlamında önemli bir örnektir. Kızına küçük yaştan itibaren lisan eğitimi de dâhil her türlü eğitimi vererek çocuğunun ideal insan tipi olması için elinden geleni yapar:

“Zira lisanı dahi ehemmiyetini taktir edemeyerek öğrenip sonra taktir eylediği gibi mebahis-i sairenin de öyle sonradan ehemmiyetini taktir edebilir davasında bulunduğundan ve gündüz akşama ve gece nıfs-ı leyle kadar bu iki çocukla iştigalden başka hemen hiçbir meşguliyeti bulunmadığından, artık zekaları dahi derece-i matlubenin fevkinde bulunan bu gençlere öğretmedik ilim belletmedik bahis bırakmamak mertebesinde say ve himmet, bunları gerçekten mükemmel bir terbiye ve tahsil dairesinde büyütmiştir” (Ahmet Midhat 2000ı: 32-33).

Yukarıdaki örnekte dikkat çekici olan ise olumlu baba tipi olarak romanda yer alan Hacı Hafız Mehmet Singapuri'nin isminin başındaki “hacı” ve “hafız” sıfatları kullanılarak okuyucuya verilen mesajdır. Hafız olan bir kimse *Kuran-ı Kerim*'in her noktasına hâkimdir ve yazar, Mehmet Singapuri üzerinden kız çocuklarının eğitiminde dinî referans olarak göstermiştir. Hacılık sıfatı da dönemin şartları düşünüldüğünde yapılması güç, toplumda karşılığı olan önemli dinî bir vecibenin yerine getirildiğini gösterir ve yazar kız çocuklarının eğitiminde bu sıfata sahip insanlardan da faydalanılması gerektiğini ima etmek istemiş olabilir. Bu eserde “hacı” ve “hafız” sıfatları kız çocuklarının eğitiminin yaygınlaştırılmasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü kız çocukları İslam dinine dayandırılan mahremiyet duygusu esas alınarak sosyal hayattan uzak tutulmak istenmektedir. Kız çocuklarının okulda bile sosyal hayattan uzak tutulmasının altında yatan sakat düşünce budur. Ahmet Midhat romanda kızının eğitimine yardımcı olan babayı “hacı” ve “hafız” sıfatlarıyla nitelendirerek İslam dininde kızların okumasına bir mani olmadığını okuyucuya vermek istemiştir.

Diplomalı Kız hikâyesinde Ahmet Midhat kız çocuklarının eğitilmesi gerektiğini savunurken buna mani olan olumsuz anne tipini de eserinde kullanmıştır. Fakir bir aileye mensup olan Juli Döpre'nin okumak için verdiği mücadelenin anlatıldığı hikâyede anne çok masraflı olduğu için kızının okumasını istemez. Fakat baba Jan Döpre kızına sonsuz destek verir ve onun muallim olmasını sağlar. Bu yönüyle baba olumlu hikâye kişisi olarak eserde yer alır.

Samipaşazade Sezai'nin *Küçük Şeyler* adlı hikâye kitabı Türk edebiyatında küçük hikâyenin ilk örneklerinden biridir. *Sergüzeşt* romanından üç yıl sonra yayımlanan eserde yer alan *Bedia Hanım* adlı hikâyede annesi olmayıp mürebbiye tarafından yetiştirilen Bedia'nın yaşadıkları anlatılır. Eserde kurgulanan baba tipi kendisi ilgilenemese de kızının eğitiminin yarım kalmaması için mürebbiye tutar. Bu açıdan olumlu baba tipine örnektir.

Taaşuk-ı Talat ve Fıtnat romanında Talat Bey'in annesi olan Saliha Hanım kendi çocukluğundan söz ederken ve o dönemde kız çocuklarının eğitimlerinin on, on bir yaşına kadar eğitim kurumlarında yapılabildiğinden bahseder. On yaşını geçen kız çocuklarına, çocuk gibi değil de evlenme yaşına gelmiş genç bir kız gibi muamele edilmektedir. Dönem romanlarında toplum baskısı ile kız çocuklarının eğitiminin eksik kalması eleştirilirken sorunun çözümü için kız babalarının daha aktif olması gerektiğini gösterecek örnekler kurgulanır. Eğitimli ve olumlu baba tipi, kız çocuğunun eğitimsiz kalmasına kayıtsız kalmaz ve eğitime kendisi de katkı vererek evde eğitime devam edilir:

“...anam bana yaşmak takmağı teklif ederdi. Ama ben ‘hâlen ufağım’ diyerek, istemezdim. Nihayet beni mektepten çektiler; mini mini bir ferâce, bir yaşmak hazırladılar. Ben babamın önünde ‘Mektepten nasıl çekileceğim...nasıl yapacağım?...Ben cahil kalacağım’ diyerek ağladım sızladım da fayda vermedi. Pederim ‘ona merak etme kızım, ağlama kuzum. Bu âdettir: Kız on-onbir yaşını geçtiği gibi yaşmaksız, ferâcesiz sokağa çıkamaz. Biz âdetin haricinde nasıl hareket edebiliriz? Herkes sonra bize gülecek... Ama derslerini merak edeceksin. Senin derse sevdan olduğu vakitte kendi kendine de o bildiğini ilerletebilirsin. Ben de sana bazı defa ders verebilirim... Ne yapalım, işte hâlâ kızlar için mahsûs mekteplerimiz ve kadın hocalarımız yok ki... erkek mektebine onbeş yaşında bir kız nasıl gidebilir?’ diye destek vermek istediye de benim asıl keder ettiğim Rif’at Bey’in mufârakati olduğundan hiç bir vech ile mütesellî olmadım” (Şemseddin Sami 2012: 14-15).

Şemseddin Sami eserinde kız çocuklarının eğitim sisteminin dışına nasıl itildiğinin sebeplerini anlatırken kızlara eğitim verecek okul ve kadın öğretmenlerin olmadığından bahsetmektedir. Bu konuda topluma birkaç açıdan eleştiride bulunmaktadır. İlk olarak eğitim sisteminde eşitliğin olmadığı kızlar ve erkeklerin eşit şartlarda eğitim alamadığından bahseder. Bunun yanı sıra kızlar ve erkekler bir

arada eğitimlerine devam edemiyorlarsa kızların eğitimlerine devam edecekleri eğitim ortamının da devlet tarafından sağlanamadığına dikkat çekmektedir. Bu anlatılanların hepsi bir araya getirildiğinde kız çocuklarına yapılan ayrımcılığın onların toplum bünyesinde var olmalarını neredeyse imkansız hâle getirdiği anlaşılır. Kendi varlığını ispatlayamayan bir bireyin kendi çocuklarına, ailesine ve topluma faydalı olması beklenemez.

Halit Ziya Uşaklıgil *Nemide* romanında Osmanlı toplumunda eğitim konusunda kadın ve erkek arasındaki farkı *Nemide* ve *Nail* üzerinden verir. Yazarın değindiği bu sorun birçok dönem aydının üzerinde önemle durduğu ve toplumun gelişimi için hayati öneme sahip olan bir konudur. Şevket Bey, kızının okula gidemeyecek olmasını telefî etmek için ona kendisi ders vermeyi planlar:

- *Nail mektebe mi giriyor?...*

Bu esnada Nail, amcasının tensibiyle Tıbbiye'ye girmeye hazırlanıyordu.

*Şevket Bey bu sualden maksat ne olduğunu anlamak için ciddi bir muhavereye başlıyormuş gibi elindeki kitabı bıraktı, sandalyenin üzerinde doğrularak *Nemide*'yi dizlerinin üzerine aldıktan sonra nim bir tebessüm ile 'Evet!...' dedi.*

Nemide ciddi bir tavırla düşündü:

- *Mektebe ne için girecek?*

- *Okumak için...*

Nemide, pederinin kitabına bakıyordu. Birdenbire uzanarak kitabı eline aldı, uzun uzun seyrederek dedi ki:

- *Ne için beni mektebe vermiyorsunuz? Ben de Nail ile beraber okurum.*

- *Nail tabip olacak... Sen onun gireceği mektebe giremezsin ki...*

- *Neden?*

- *Çünkü o okuyup yazmak bilir... Hem bir çocuğun tıbbiyeye girebilmesi için erkek olması iktiza eder.*

Nemide, Nail ile beraber tıbbiyeye giremeyeceğinden dolayı kız olduğuna teessüf etmiş gibi göğüs geçirerek mahzun bir sada ile;

- *Ben de okumak isterim, dedi.*

*Bu sözleri müteakip *Nemide*'nin gözlerinden yaşlar boşandı, bu göz yaşlarını mahcubiyetinden saklamak istiyormuş gibi başını babasının göğsüne dayayarak hüngür hüngür ağlamaya başladı.*

Hıçkırıklar kızcağzın zayıf sinisini sarsıyordu. Şevket Bey bu tuğyana karşı sapsarı kesildi. Titremekte olan dudaklarını Nemide'nin kulağına götürerek 'Nemide niçin ağlıyorsun?' sen okumak istiyorsan ben sana okutayım... Eğer Nail'in mektebe gireceğinden dolayı ağlıyorsan, bunda bir şey yok; Nail seni görmek üzere yine evvelki gibi gelecek... dedi. (Uşaklıgil 2005: 52-53).

Nemide romanında kızını çok seven Şevket Bey, baba – kız ilişkisinin öne çıkan örneklerinden biridir. Türk aile yapısında olması gereken ideal baba tipi olarak romanda yer alır. Halit Ziya, aslında Şevket Bey üzerinden özellikle kız çocuklarının eğitimi konusuna eleştiri getirir. Düzenli olarak kızının her şeyi ile ilgilenen Şevket Bey adeta kızını kendisini yaşama bağlayan bir mucize olarak görmektedir:

"Şevket Bey'in bütün muhabbeti, olanca hissiyatı Nemide'ye inhisar etmiş; yegâne emeli Nemide'nin sıhhatinden, Nemide'nin hayatından ibaret kalmıştı" (Uşaklıgil 2005:43).

Kızların on, on bir yaşından itibaren okul hayatına devam edememeleri aydınlar tarafından üzerinde önemle durulan toplumsal bir meseledir. Sorunun çözümü babaların kız çocuklarına bizzat kendilerinin evde eğitim vermesi ya da kendini yeterli görmeyen babaların ise eve her alanda yetkin öğretmen çağrılarında bulunmuştur. Belli bir yaşa gelen Nemide'nin de eğitim alması gerekmektedir. Babası kızının eğitimi ile kendisi ilgilenir ve onun hayata hazırlanmasını sağlar:

"Nemide, düzenli olarak, sabah akşam günde iki kez babasından ders alır, yalnızca Cuma günleri ders yapılmaz. Ona okuma ve öğrenme hevesi veren, Nail'dir. Nemide de okuyup Nail gibi bilgili olmak arzusundadır. Her derste 'Nail bunu bilir mi?' sorusunu yönelterek öğrendiklerinin Nail tarafından da bilinip bilinmediğini anlamaya çalışır. 'Şevket Bey, kızının Nail'e yetişmek için gösterdiği müfrit gayretin, çocuğun zayıf bünyesini yormaması için, bunu da bilir; fakat yetişmene bir şey kalmadı, diyordu. Çocuk o derece kuvvetli bir heves gösteriyordu ki, cuma günlerinde derslerin tatil edilmesine Şevket Bey, ancak büyük bir ısrar ile muvaffak olabilmışti" (Uşaklıgil 2005: 54).

Halit Ziya eserinde baba – kız ilişkisinin çocukta pozitif bir algı oluşturarak öğrenme hevesini artırdığından bahsetmektedir. Bunun yanı sıra kız çocuklarının toplumsal baskıya karşı babanın ilgisine muhtaç olduğundan, onun vereceği cesaretle varlığını ispat edeceğinden bahsedilmektedir.

Taaffüf romanında Daniş Bey de kızının eğitimi için hoca tuttuğu gibi onun eğitimiyle bizzat kendisi de ilgilenmiştir. Fakat burada dikkat çeken durum, Saniha'nın kendi eğitimiyle ilgilenen Doktor Frantenberg'i babası gibi sevmesidir. Ahmet Midhat Efendi yabancı eğitimci konusunda hassas olmasına rağmen Doktor Frantenberg'i olumlu bir tip olarak göstermiş ve onun verdiği eğitimi faydalı görmüştür:

“Beşinci yaşında çocuğun talim ve tedrisine başlandı. Türkçe için bir hoca tayin edilip, Daniş Bey bizzat dahi tedarikte bulunuyorsa da çocuğu Doktor Frantenberg'in elinden kurtarmak mümkün mü? Anasında, babasından ziyade çocuğu doktor seviyor. Sözüün en doğrusunu isterseniz çocuk dahi anasından babasından ziyade doktoru seviyor. Doktor Frantenberg dahi Fransızca bir ders küşat eyledi.

(...)

Bir taraftan pederinin, diğer taraftan Frantenberg'in hem muktimane, hem mülayimane talim ve tedrisleri sayesinde Saniha on iki yaşına geldiği zaman, o yaştaki bir Fransız kızından daha pek çok mükemmel olarak Fransız lisanını biliyor ve yazıyordu. Muahheren biraz Arabi ve biraz Farisi dahi gösterilerek, o yaştaiken Türkçeyi de gereği gibi öğrendiyse de Türkçesi Fransızcası derecesinde değildi. Zaten sair kız ve erkek çocuklarına nispetle Türkçe iktidarı inanılmayacak kadar ziyade görülür idiyse de Türkçe'nin asıl matlup olunan derecesine kıyasen, bu dereceyle tamam diyemeyiz. Va esefa ki bu aralık Daniş Bey'in bir humma-yı habiseden vuku-ı vefatı şu aileyi velev ki muvakkaten olsun herçümerç eylediğinden, Saniha'nın talim ve terbiyesi dahi o müddet zarfında muhtel oldu” (Ahmet Midhat 2000b: 27/97-28/98).

Ahmet Midhat *Taaffüf* romanında kız çocuklarının iyi eğitim almaları gerektiğini savunur. Dil eğitiminden fen alanına kadar birçok alanda kız çocuklarının kendilerini geliştirmeleri gerektiği verilir. Yazar kız çocuklarının bunu yalnız başına yapamayacakları kanaatinde olduğundan ebeveynlerin bu konuya ehemmiyet göstermeleri gerektiğini düşünür. Nitekim Saniha ailesi tarafından çok iyi yetiştirilmiş bir genç kızdır. Karşılaştığı her olayda muhakeme yeteneğini kullanır ve mantıklı hareket eder. Saniha'nın Fransızca eğitim alması da dönemin şartları

düşünüldüğünde önemli bir gelişme olarak görülür. Özellikle babanın bu eğitimin içinde olması ebeveyn – çocuk ilişkisine verilen önemi gösterir.

Yazarın asıl dikkat çektiği konu ise lisan eğitimini evin dışında gayrimüslim birinin vermesidir. Seniha'ya dil eğitimini veren ailenin bildiği bir doktordur. Eserde kız çocuklarının eğitiminde yabancı eğitime güvenilir olması kaydıyla şans verilebileceğini, bu durumun çocukların farklı kültürler öğrenmesinde faydasına olabileceğine değinmiştir.

İffet isimli romandaki İffet de iyi eğitim almış bir kızıdır. Babasının çabasıyla aldığı eğitimin kendisine verdiği güç sayesinde hayatın ona yaşattığı zorluklar karşısında ayakta durmaya çalışmıştır. Baba – kız ilişkisinin, kız çocuğunun eğitiminde önemli yere sahip olduğuna dikkat çeken yazar bunun yanı sıra Şakir Efendi'nin kızını Frenk okulunda okutmasından bahseder:

“- Bu göreceğin aile pek yoksul ama ahlakları güzel, terbiyeleri olağanüstüdür. Zavallılar önceleri zenginmişler. Sonra düşmüşler. Ailenin babası Şakir Efendi adında Macar dönmelerinden bir zatmış. Ailesini, kazandığıyla geçindirmekteyken ölüvermiş; gelir de kesilmiş. Fatih taraflarında bir evleri varmış. Aile başkanının ölümünden sonra ev de yanmış. Zavallılar çıplak sefil kalarak... mahallesinde mezar gibi dar, bir odalı sefalet kulübesine çekilmişler... Şakir Efendi'nin karısı kırk beş, elli yaşlarında bir kadındır ki hasta işte odur. Yirmi yaşlarında olağanüstü güzel, İffet adında bir kızıyla, on onbir yaşında bir oğlu var. Şakir Efendi, sağlığında kızının eğitim ve öğretimine pek çok önem vermiş; bir Frenk okulunda okutup yazdırmıştır” (Gürpınar 2015: 35-36).

Bahsi geçen Frenk okulu önemli bir konudur. Çünkü daha kız çocuklarının eğitim alıp almaması konusu tartışılırken *İffet* romanında Hüseyin Rahmi Gürpınar bunu çoktan aşır kız çocuklarının yabancı okullarda da okutulabileceğini işlemiştir. Roman bünyesinde yazar namus ve eğitim kavramlarını bir araya getirmiş, İffet'in aldığı eğitim sayesinde zorluklara karşı durması ve sonuna kadar namusunu koruması romanın temel tezi olmuştur. Ayrıca Hüseyin Rahmi, *İffet* romanında dönemin babalarının kız çocuklarını okutmamasının altında yatan neden olan kıskanma ve namus meselelerine tersten yaklaşarak okuyan ve kendini geliştiren kız çocuklarının namusuna daha çok sahip çıktığını okuyucuya göstermeye çalışmıştır.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında babası şehit olan Zehra, Ahmet el-Nasır'ın konağına sığınır. Burada Mansur ile beraber sadece dinî eğitim değil Batılı tarzda da eğitim alır. Onun öğretmen olmasında bu eğitim etkili olmuştur. Dikkat edilmesi gereken nokta ise öğretmenlerin konağa gelerek bizzat ders vermeleridir:

“Bundan dolayı Ahmet el-Nasır doğal olarak gelen gidenle görüşecek olan üç çocuğuyla, onlardan ayıramadığını göstermekten zevk duyduğu Mansur ile Zehra'ya şanına göre yetiştirmek gereğini düşünerek, bir Arapça hocasından başka, bir matmazel ile bir mösyö daha tutmuştu. Böylece konağın bir köşesinde, sanki beş kişilik bir okul sınıfı açılmış bulunuyordu” (Mehmet Murat 1980: 43-44).

Yazar kız çocuklarının eğitim almalarında en büyük engel olan okul eksikliğini eve gelen öğretmenlerin ders vermesiyle aşılabileceği, her ne şartta olursa olsun kızların eğitim almaları gerektiğini savunmaktadır denilebilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde de bu eğitimin boşa gitmeyeceği Zehra'nın öğretmen olmasıyla okuyucuya verilmiştir.

Aşk-ı Memnu romanında da ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında birçok örnek vardır. Adnan Bey'in eşini kaybetmesiyle çocukların annesiz kalması, baba ve çocukları arasındaki ilişkiyi daha da kuvvetlendirmiştir. Daha sonra gelen üvey anne de bu ilişkinin önüne geçememiştir. Adnan Bey çocuklarına karşı ilgili bir baba profili çizer ve çocuklarının her türlü ihtiyacı ile bizzat ilgilenir:

“Artık ders başlardı. Nihal şimdi akşamları babasına tashih ettirilmek üzere küçük ahlak parçaları tercüme ediyor kolay manzumeleri nesre tahvil ediyor cari hayata dair esaslar üzerine mektuplar yazıyordu. Mlle de Courton'un, Nihal'le meşgul olurken Bülent her vakit geri kalan fiil defterini doldurmak için yazıhanenin ta öte tarafında kalemini hokkadan çıkarmazdı. Mlle de Courton'un gözü Bülent'e ilişirdi ve sert bir sesle bağırdı: ‘Bülent!...’ Bülent, nihayet emri hazır sigalarına kadar ciddiyetle yazabildiği bir fiilden usanarak oraya, suret-i emriye ile suret-i inşaiye arasına, ya sekiz on eğri büğrü çizgiyle bir köşk, yahut ortasında hiçbir çiçeğe benzemeyen bir şeyle bir saksı kondurmak üzere bulunurdu” (Uşaklıgil 2011b: 98).

Adnan Bey kızının eğitimi için özel hocalar tutsa da kendisi de bizzat bu eğitimle ilgilenir, kızına ders verir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken, Adnan Bey'in kızına fazla korumacı davranarak onu adeta bir akvaryum ortamında

yetiştirilmesidir. Bu yüzden kızı hayatın gerçeklerinden ziyade kitapların kendisine öğrettiği hayalleriyle yaşar ve hüsrana uğrar:

“Bu sene ona eski yeni, manzum, mensur müntehap parçalar yazdırılacak, seçme yazılardan bir defter vücuda getirilecek, bunlar okutturulacak, izah olunacak, bir yandan da Nihal'im mümkün değil ıslah olunamayan imlasına çare bulunacaktı. Adnan Bey öteden beri okuduklarından parçalar çizmiş, Nihal'in mutasavver defterine sermayeler teşkil etmiş idi” (Uşaklıgil, 2011: 143).

Adnan Bey yoğun bir adam olmasına rağmen çocuklarının özellikle de kızının eğitimine hiç ara vermeden devam etmektedir. Bununla birlikte yazarın yukarıdaki alıntıda üzerinde durduğu husus kızların tam manasıyla eğitim alabileceği bir okulun olmadığıdır denilebilir.

Mehcure romanındaki Akif Efendi bir babanın nasıl olması gerektiğini özetler niteliktedir. Aslında bu baba modeli sadece o dönem için değil tüm zamanlar için kurgulanmış bir baba modelidir. Eğitilmiş, entelektüel, öngörü sahibi, çocuklarını daima ön planda tutan, arzuları ve dünya telaşını ikinci plana atan bir baba profilidir:

“Mehcure'ye gelince, o da anne babasının terbiyesinden kabiliyetleri ölçüsünde istifade etmişti. Aklının erdiği kadar zaten azar ve oyalama gerektirecek bir harekette bulunmazdı. Ne kadar da olsa yaşının gereği bir münasebetsizlik etse bile bundan mahcup olur, tekrarından kaçınması için annesinin bir bakışı yeterdi. Babasından ise bir kaş çatması bile görmemiş, çünkü buna sebebiyet verecek bir harekette bulunmamıştı. Akif Efendi'nin meziyetlerinden birisi de ilim ve marifete olan ilgi ve seviyesiydi. Hayat denilen derin karanlık içerisinde insana insanîyetini, şahsını, dünyasını gösterecek herkes için göz kadar kıymetli bir şey varsa onun da ilim olduğunu en iyi şekilde taktir edenlerdendi. Özellikle kadınların tahsilinde bin türlü mahzur görecektik kadar yanlış düşünenlerden değildi. Onun için de Mehcure'nin tahsilini çok mühim sayıp, on altı yaşında iken mektebe verdi

Mehcure kısa zamanda yaşitlerini geçti. Çalışması ve zekâsı sayesinde kısa zamanda okulu tamamladı. Ondan sonra evde eline geçen ufak tefek hikâyeye kitaplarını okur, fakat genellikle dikiş ve biçkiyle meşgul olurdu” (Mehmet Vecihi 2003: 7-8).

Yazarın olumlu baba tipi olarak romana yerleştirdiği Akif Efendi çocuk eğitiminde, özellikle de kız çocuklarının eğitiminde okuyucuya önemli bir tez

sunmaktadır. Kızının eğitimini belli bir seviyeye kadar kendisi üstlenmiş olup kendisinin yetersiz kaldığını düşündüğünde ise on altı yaşına gelmiş olan kızını evlendirmek yerine mektebe göndermiştir. Yazar burada önemli olan iki husus üzerinde durmaktadır: Birincisi on altı yaşına gelmiş bir kızın daha çocuk olduğu fikridir. Diğer ise on altı yaşında da olsa kızların bu mektebe gönderilebileceği bilgisidir. 1869 yılında çıkarılan Maarif Kanunu neticesinde kızlar için mektepler açıldığını bu mekteplere kızların yaşı on altı da olsa başlayabildiğini Vecihi'nin 1895 yılında yazdığı bu eserinde görülmektedir.

“Mehcure'nin sağlığına dikkat edildiği kadar terbiyesi konusunda da itina gösteriliyordu. Akif Efendi, evlat kıymeti bildiği kadar, kıymetli evlat yetiştirmek için de bir fidan yetiştirir gibi kızının çocukluğundan itibaren gerekli nasihat ve hatırlatmaları sürekli yapıyordu. Hakikaten kızını güzel terbiye etmiş ve özellikle güzel muamele etmeye ve güzel muamele gördüğünde bundan müteessir olmaya alıştırmıştır” (Mehmet Vecihi 2003: 7).

Fakirlikler içinde olsa da kızının eğitimini en az sağlığı kadar önemseyen Akif Efendi ilerisi için övünülecek bir evlat bırakmıştır. Çocuk eğitimin faydalarının farkında olan Akif Efendi ebeveyn – çocuk ilişkisinin birey ve devamında aile için hayati öneme sahip olduğunu gösteren önemli bir örnektir.

Bahsi geçen hikâye ve romanları kaleme alan yazarlar aile içinde sert ve ilgisiz baba tipinin zararlarının yanı sıra daha yumuşak başlı, ailesine gerekli ilgi gösteren, çocuklarının eğitimiyle bizzat ilgilenen baba tipini idealize ederek göstermişlerdir. Bu sayede ebeveyn – çocuk ilişkisinin temelinde eğitimin olduğunu vurgulamışlardır. Sosyolojik yapı içinde erkek çocuklarına nazaran ikinci plana atılmış olan kız çocuklarının eğitimiyle babanın bizzat ilgilenmesi toplumsal açıdan önemli bir mesajdır. Kız çocuklarının eğitime paralel olarak toplum geleceği garanti altına alınmış olur. Çünkü eğitilmiş ve kendini yetiştirmiş olan anneler ne şartta olursa olsun çocuklarını hayata hazırlar ve toplum için faydalı bireyler yetiştirirler. Bunun gerçekleşmesi için de ailede karar verme konumunda olan babanın kızına destek olması gerekmektedir.

2.1.4. Kız Çocuğunun Eğitim Sürecinde Babanın Olumsuz Tavrı

Kadının sosyal anlamdaki hareket alanı Osmanlı toplumunda çok geniş yer tutmamaktadır. Kadınlar mahremiyet duygusu bahane edilerek daha çok harem dairelerinde yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Buna karşı duran Osmanlı'nın son dönem aydınları birçok konuda kadınların söz sahibi olmaları gerektiğini bunun için ise çocukluktan itibaren iyi bir eğitim almalarının şart olduğunu, topluma ulaşması en kolay yol olan sanatsal faaliyetler aracılığı ile anlatmaya çalışmışlardır.

Osmanlı son döneminde modernleşme hareketinin etkisiyle birçok alanda değişim görülmeye başlanmıştır. Bunlardan en önemlisi ise aileden başlayarak toplumda görülen değişim çabasıdır. Özellikle kız çocuklarının eğitimi dönemin aydınları tarafından üzerinde ısrarla durulan, kızlara karşı mevcut algının değişmesi gerektiğine yönelik görüşler sıkça ele alınan bir konudur:

“Tanzimat’la birlikte Batı’nın her konudaki etkisi, eğitim alanında da kendini göstermiştir. Fransa’nın Duruy Kanunu (1867)’ndan yararlanılarak hazırlanan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kızlar için öğretmen okulu açılması ve rüştiye sayısının artırılması kararlaştırılmış, kadınların sağlığı düşünülerek ebe mektebi açılmıştı. Devlet eliyle gerçekleştirilen bu düzenlemelerle kadınların kültürel bakımdan geliştirilmesine çalışılmıştır”(Kurnaz 2015: 42).

Bir önceki başlıkta da belirtildiği gibi dönemin hikâye ve roman yazarları kız çocuklarının eğitilmesini toplumun sağlıklı bireyler yetiştirmesinde önemli bir aşama olarak görmüşlerdir. Bu sebeple de birçok eserde her ne kadar olumsuz olaylar ya da bireyler işleseler de kız çocuklarının eğitimini atlamamışlardır. Dönemin aile yapısına bakıldığında kız çocuğunun geleceğine karar veren iki önemli bireyden biri babadır. Baba, bazen yanlış düşünceye sahip olmasından bazen de iyi niyetine rağmen doğruları görememesinden dolayı çocuğunun eğitimine olumsuz yönde etki edebilir.

Taaşuk-ı Talat ve Fitnat romanındaki Hacı Baba olumsuz ya da çocuğuna iyi davranmayan üvey baba tipine örnek olarak gösterilebilir. Olumsuz tavırlar sergileyen bu baba tipinden beklenen çocuğunun eğitimini ikinci plana atması ya da çocuğunun eğitime devam etmesine izin vermemesidir. Fakat yazar çocuk eğitimini bir tez olarak sunduğu için baba kötü bile olsa eğitim konusundaki düşüncesi olumludur. Bu minvalde Hacı baba, kızını beş yaşına basar basmaz mektebe

gönderir. Aslında Şemsettin Sami toplumda çoğunlukta olan olumsuz baba tipinin vicdanına seslenerek naif bir varlık olan kız çocuğuna karşı her sorumluluğu yerine getirmese de eğitim hakkının aksatmadan yerine getirilmesi gerektiği mesajını vermeye çalışır. Yazar bu mesajı verirken ebeveyn ve çocuk arasında bakış açısına göre olumlu ya da olumsuz ilişki oluşturur:

“Hacı Baba bu kızın terbiyesine pek çok dikkat edip beş yaşına bastığı gibi mektebe göndermeye karar verip ve hiçbir vakit yalnız göndermeyip daima yanına bir adam verir idi. Sekiz yaşına varıncaya dek mektebe devam ettirdi. Sonra mektepten çekip eve kapadı” (Şemsettin Sami 2012: 54).

Romadaki Hacı Baba'nın olumsuz tarafı kızı sekiz yaşına bastığında eğitimine devam etmesine izin vermemesi ve onu eve kapamasıdır. Sekiz yaşında bir çocuğun mahrem sayılarak eve kapatılması toplumsal bir eleştiri olarak romanda işlenmiştir. Bunun yanı sıra kızın babasının isminde ‘hacı’ sıfatını kullanan yazarın, kızların eğitiminde dinen bir sakınca olmadığı gerçeğini okuyucuya vermeye çalıştığı görülmektedir. Ayrıca Hacı Baba'nın kızını okula yalnız göndermemesiyle yazar toplumsal alanda güven ortamının olmadığına dikkat çekmektedir.

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarat* romanında Fevkiye'nin babası kızı ile yeterince ilgilenmez ve onu çok şımarık yetiştirir. Bu yönüyle olumsuz baba tipine örnektir. Kızın eğitim alanındaki eksikliği yaşı ilerledikçe kendisini daha fazla gösterir. Fevkiye yeterli donanımına sahip olmadığı için hayatın gerçekleri karşısında bocalar. Çocuk eğitiminde ebeveyn – çocuk ilişkisinin önemi Fevkiye’de kendini gösterir:

“Her arzusunun hâsıl olması için onu ‘isterim’ demesi kâfidir. Biraz pahalıca ve müşkilce olan şeyler o ‘isterim’ sözüne bir iki gözyaşı ilave etmesiyle önüne gelir” (Fatma Aliye 2012a: 112).

Fatma Aliye Hanım genellikle şımarık yetiştirilen erkek çocukların işlendiği dönem romanlarının aksine eserinde şımarık yetiştirilen kız çocuğu olduğu gerçeğine yer vermiştir. Kendisinin bir kadın olması elbette şımarık kız çocuğunu işlemede etkili olmuştur denilebilir. Yazarın burada dikkat çektiği nokta, kızlara karşı hemen her romanda aşırı bir disiplin gösterilirken bahsi geçen örnekte kız çocuğuna karşı aşırı müsamahakâr davranıldığı gerçeğidir. O, kızlara karşı aşırı disiplini eleştirirken aşırı serbestliğin de çocuğun geleceğini olumsuz etkilediğine işaret etmektedir.

Aslında Fatma Aliye Hanım bu eserinde ebeveyn – çocuk ilişkisinin çok önemli olduğunu, bu ilişkide bir denge sağlamada anne ve babanın da eğitimi, olması gerektiğini anlatır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Ahmed Metin ve Şirzad* adlı eserinde Buğdanlı bir ailenin hikâyesi anlatılır. Eğitim konusunda çocuklarına karşı verecek hiçbir şeyi olmayan baba kızı Neofari'yi daha beş yaşındayken Avrupa'ya gönderir. Fakat baba çocuğuna iyilik yapmak yerine onun hayatını mahvetmiş olur. Avrupa'ya giden Neofari kendi kültürünü hiç öğrenmeden büyür ve özentisi içine giren bir genç olur. On altı yaşında memleketine dönen Neofari kendi değerlerinden ve kültüründen nefret eder. Paris'in sefahat âlemlerini özleyen kız ailesini terk ederek Paris'e kaçar. Yazara göre babanın tavrı bu yönle olumsuzdur çünkü küçük yaşta kendi değerleri ailesi tarafından verilmemiş olan çocuklar başka medeniyetlerin etki alanına girerler.

Olumsuz baba tipine bir diğer örnek de Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye* romanındaki Dehri Efendi'dir. Hüseyin Rahmi, Dehri Efendi'yi çocuklarını birer asker gören, disiplin düşkünü bir komutan gibi tasvir etmiştir. Aşırı disiplinin çocuk eğitimindeki olumsuz etkilerine değinen yazar çocukların kendini ispat edemeyen pasif kişiliklere dönüştüğünden bahseder. Fakat yazarın eleştirdiği asıl konu çocuğa uygulanan şiddettir. Kaldı ki Dehri Efendi'nin uygulamaları disiplinin de ötesinde şiddete girmektedir:

“Dehri Efendi'nin dört çocuğunda da babalarının o koca kafası, çukur gözleri, garip huylarından bazıları da çok görülürdü. Çocuklar babalarının saklambaç oynamak gibi bazı senlibenliklerine, iltifatlarına uğramakla beraber büyüğü olsun küçüğü olsun kendisinden korkardı. Çünkü peder efendinin hiçbir hususta şakası yoktu. Çocuklardan birinin bıçak, çakı, kalemtraş gibi kesici aletlerle oynadığını görse hemen o kesici şeyi çocuktan alır, zavallının elini birkaç yerinden kanatıncaya kadar çizer. Çocuğun kendi kendine kazara yapacağı şeyi iyice hatırlatmak için o, bile bile yapardı. Ateşle oynayanın elini ateşe sokar. Ateşin, acısına dayanılmaz, ne kadar can yakıcı bir madde olduğu çocukta tecrübe ile belli oluncaya kadar o eli ateşte cızırdatırdı” (Gürpınar 2008: 48-49).

Dehri Efendi her ne kadar olumsuz bir baba tipi olsa da çocuklarının eğitimi için elinden geleni yapmıştır. Dönemin modası hâline gelen mürebbiye kültürüne o da dâhil olmuştur. Osmanlı ailelerinin Batılılaşma isteği sebebiyle, Fransız eğitiminin

nasıl olduğunu düşünmeden Avrupa'dan gelen mürebbiyelere çocuklarını teslim ettikleri bu sistem ebeveyn-çocuk ilişkisi için telafisi mümkün olmayan bir hâle dönüşmüştür. Evin kızı Nezehat, mürebbiyesi Anjel'in elinde oyuncak olmuştur. Hüseyin Rahmi, çocukların, özellikle de kız çocuklarının eğitiminin güvenilir eller tarafından verilmesinin gerekliliğinin altını çizmiştir.

Dönem yazarları eserlerinde farklı baba tiplerini, bu babaların çocuklarına karşı doğru ve yanlış olan davranışlarını eserlerinde işlemişlerdir. Bu konuda öne çıkan birkaç sonuç vardır: Bunlardan ilki, ister kadın olsun ister erkek yazarların tamamı eserlerindeki babaların çocuğa karşı ne aşırı disiplinli ne aşırı serbest olmasını isteyen bir yaklaşımla eserlerini kaleme almışlardır. Babanın çocuğuna karşı tam kararında davranmasını salık vermektedirler. Öne çıkan diğer konu ise babalar ister olumlu ister olumsuz niteliğe sahip olsun tüm yazarlar çocuğun eğitim alabildiğini anlatmışlardır. Çünkü her ne şartta olursa olsun çocuğun eğitim hakkının sağlanması gerektiğini düşünürler.

2.1.5. Ebeveyn – Çocuk İlişkisi Bağlamında Babasızlık Temi

Çalışmaya konu olan dönemin aydınları sanatı amaçtan ziyade araç olarak görüp topluma faydalı olacağını düşündükleri fikirlerini eserlerinde işleyerek insanları bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Aile ve aile bireyleri arasındaki ilişkiler bu dönemde birçok sanat eserine konu olmuştur. Özellikle anne veya babanın yokluğu durumunda ailenin içine düşebileceği durumlar incelenmiş, bu konuda dikkat etmesi gereken hususlar okuyucuya verilmiştir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu savaşlar, toplumsal olaylar vs. durumlar göz önüne alındığında bir ailenin dış dünya ile bağımlı sağlayan babadan mahrum kalma durumunun eserlerde dikkat çekecek oranda işlendiği fark edilir. Babasız kalan çocukların hayat karşısında savrulup gitmemeleri için edipler özellikle çocukların eğitim ve sorumluluk duygularının geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Tam bu noktada annenin önemi ortaya çıkmaktadır. Dönemin aydınları babasızlık üzerinden annenin eğitimi ve donanımlı olmasının ne derece önemli olduğunu eserlerinde işlemişlerdir.

Ahmet Midhat Efendi birçok toplumsal sorunu eserlerinde işlemiş, babasızlık konusuna özellikle değinmiştir. Babanın olmadığı yerde çocuğun İslamî düsturlar ışığında yetişmesini ancak eğitimi ve donanımlı annenin sağlayabileceğini birçok eserinde vermiştir:

“Ahmet Midhat Efendi’de babasızlık yanlış terbiyeyle eşittir. Kendisi de sağlam bir Osmanlı eğitimi almış olan Ahmet Midhat Efendi için tek çıkış İslami bir terbiye ve kültürün yol göstericiliğinde ilerlemedir.

(...)

Nitekim romanlarına baktığımızda da Ahmet Midhat’ın özdeşleştiği kahramanların hepsinin babanın yokluğuna rağmen iyi bir İslam kültür ve terbiyesi almış kahramanlar olduğunu görürüz. Ahmet Metin gibi, Rakım Efendi gibi idealize ederek özdeşleştiği bu roman başkışileri, aklı başında annelerin tuttuğu İslam düşünce ve terbiyesine vakıf eğitimlerle yetiştirilmiş çocuklardır”(Parla 2008: 29).

Jale Parla’nın yukarıdaki alıntıda “aklı başında anneler” ifadesiyle değindiği bu annelerin aile içindeki pozisyonu ve önemi babanın olmadığı ailelerde daha çok göz önüne gelmektedir. Annelik başlı başına zor bir görevken bunun yanında babanın sorumluluğunu da üzerine alan bu kadınların iyi bir eğitime ve donanıma sahip olması gerekmektedir. Dönemin edipleri özellikle kız babalarına bir mesaj olarak bu konuyu eserlerinde işlemişlerdir.

Babasız kalmak bir çocuk için tabii ki zor bir durumdur. Babanın koruyucu ve yönlendirici tavırları çocuğun geleceği için hayati öneme sahiptir. Çalışmaya konu olan dönemin aydınları babasızlık temini daha çok erkek çocuk üzerinden vermişlerdir. Babayı bir otorite olarak gören yazarlar babasızlık durumunda bocalayan ya da bocalamayan çocukları aynı eserlerde karşılaştırma yaparak okuyucuya farklı yaşamlar sunmuşlardır.

Taaşuk-ı Talat ve Fitnat romanında babasızlık temi işlenmiş ve bu durumun acı sonuçları olabileceği ancak Talat’ın annesinin onun talihi olduğu ve babasızlığı yani eğitimsizliği tatmadığı anlatılmıştır:

“Kadın terbiyeli ve alime olursa, çocuğuna terbiyeyi sütüyle beraber verir; o çocuk validesinin terbiyesi içinde büyür; bedeni teneffüs ettiği temiz hava ile ve içtiği mugaddi sütle beslendiği gibi, zihin ve kalbi de validesinin terbiyesi ile beslenir. Böyle bir validenin oğlu olmak bahtiyarlığına nail olan çocuk sekiz yaşını buldukta, aldığı güzel terbiye kendisinde öyle yerleşmiş bulunur ki sonradan o terbiyeyi kaybetmesi mümkün olmaz” (Şemsettin Sami, 2012: 37).

Şemsettin Sami'nin yukarıdaki fikirleri aslında her dönemde geçerliliği olan, okul öncesinde annenin vereceği eğitimin önemini gösteren görüşlerdir. Bu yönüyle babasız olmak özel bir anne sayesinde fazla acı yaşamadan büyümek demektir.

Babasızlık konusunu eserlerinde önemle işleyen Ahmet Midhat Efendi'ye göre şayet annesi eğitilmiş değilse babasızlık bir çocuk için en büyük kayıptır. Onun romanlarında babasız olup da mutsuz olan hiçbir roman kişisi yoktur denilebilir. Çünkü Ahmet Midhat Efendi eserlerinde babasızlık acısını iyi bir anne ile gidermek suretiyle kadın eğitimine dikkat çekmiştir. *Gönüllü* romanında Recep Köso babasız kalmış bir çocuktur. Fakat annesi onun eğitimsiz olmasına izin vermemiştir:

“Kuş yuvada gördüğünü işler darb-ı meselini kim tesis etmiş ise mutlaka validelerde terbiyenin evlada dahi intikal eylediğine dikkat etmiştir de bu darb-ı meseli öyle tesis eylemiştir. Anasına bak kızını al meseli dahi böyledir. Yeni ahlâkiyyun aynı manayı eda etmek için insanın ilk mektep terbiyesi valideler kucağıdır” (Ahmet Midhat 2000b: 31).

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında da Ahmet Midhat Efendi babasız kalmış bir çocuğa eserinde yer vermiştir. Rakım'ın babası yoktur fakat annesi ailenin tüm yükünü çekebilecek kabiliyette bir kadındır ve babasızlık acısını Rakım'a yaşatmaz. Onun eğitimi ve geleceği için elinden geleni yapar:

“Rakım Efendi dediğimiz çocuk, eski tophane kapıcılarından birisinin oğlu olup bundan yirmi dört yıl önce babası öldüğünde, annesinin elinde, bir yaşında yetim kalmıştı. Annesi akli başında, tuttuğunu koparan bir kadın olup Fedayi ismindeki Arap cariye de annesine benzerdi. Kocasının ölümünden sonra çektiği acıların ardından aklını başına toplayan anne, ‘Fedayi, ikimizin de çalışıp kendimizi ve şu yavrucuğu beslemekten başka çaresi yoktur.’ Bununla beraber anne, bu yükü Fedayi'nin üzerine bırakmadı. Kendisi el dikişi dikip oya yapar, çevre uçkur işler ve bunları Salıpazarı'nda Fedayi'ye sattırır. Diğer günler ise Fedayi'yi çamaşıra tahta yıkamaya gönderir, arada bir kendisi de gider, kısaca ellerinin emekleriyle kimseye muhtaç olmadan geçinirlerdi. Aman bu çocuk ne kadar çok çalışıyordu! Hani ‘Gece gündüz çalışıyor.’ Derler ya! işte öyle. Annesi, tam evladını bu boya getirmişken vefat etmesin mi! ” (Ahmet Midhat 2008a: 15-16).

Ahmet Midhat Efendi ve Fatma Aliye Hanım babasızlık temininin bir kız çocuğunun gözünden algılanışını *Hayal ve Hakikat* romanındaki Vedat üzerinden

vermişlerdir. Baba kavramı bu eserde çocuklar için mutluluk kaynağı olarak görülmüş ve babanın yerini kocanın tutamayacağından bahsedilmiştir:

“Zavallı Vedat demek istiyordu ki bir kadının bahtiyar olması için yalnız bir zevc himayesi, bir zevc muhabbeti کافی değil imiş. Asıl bahtiyarlık bir peder muhabbetindeki kutsiyete, ulviyete mazhariyet imiş ki hiçbir sebeple arıza-pezir olmasın” (Ahmet Midhat Fatma Aliye 2015a: 50).

Yazarlar babasızlık temini eserlerinde bilinçli olarak kullanmış ve çocuklar üzerinde, özellikle de erkek çocuklar üzerinde yol gösterici bir tarafının olduğunu okuyucuya vermiştir. Ebeveyn – çocuk ilişkisinde babasızlık temine eğitim açısından bakılmış ve babanın yokluğunun diğer aile bireyleri üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Namık Kemal'in *İntibah* romanında da babasızlık temi işlenmiş Ali Bey babası vefat ettikten sonra adeta bir boşluğa düşmüştür. Onun bu boşluktan kurtulması için elinden tutacak kabiliyetli bir annesi de yoktur. Oğluna yardım etmek isteyen Fatma Hanım olayları daha da içinden çıkılmaz bir hâle getirir:

“Bir aralık rahmetli kocasını hatırladı. O, sağ olsaydı şimdi kendisi için ne kuvvetli bir dayanak olurdu. Gönlündeki ıstırabı, ölmüş kocasının hayaliyle biraz yatıştırdı ve ellerini açarak, oğlunu doğru yola sevk etmesi için, Ulu Tanrı'ya yalvardı” (Namık Kemal 2000: 112).

İntibah romanında yazar babasız kalan erkek çocukların yaşayabileceği sıkıntıların başında şehvet duygularına yenik düşüp hayat kadınlarının elinde oyuncak olmasını işlemiştir. Aslında Ali Bey'in düştüğü bu durumun temel sebebi babasızlık vasıtasıyla ortaya çıkan annenin yetersizliğidir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar da babasızlık temini önemli görmüş, bunu *Metres* romanında işlemiştir. Romanda babasız kalan çocuk eğitimsiz ve yeteneksiz bir annenin elinde heba edilir. Yazar babasızlık temi üzerinden annenin önemini ortaya koymaya çalışmıştır:

“Mürebbiye, hizmetçiye kızarak:

- Biliyor. Fakat hanımefendimiz ve çocuk önünde böyle kirli lakırdı etmek istenmiyor onun için...

Revai'nin anlatışı pek açık saçık olduğundan biz o sözleri olduğu kadar kapalı sözlerle anlatıyoruz.

- *Lakırdının büsbütün bogadaya konmuş tertemiziyle de çocuk terbiye olmaz. Rıfkı'yı bu kadar utangaç alıştırma. Mahçup, sıkılğan büyütülen çocuk ailesinden bir servete konmazsa sonra aç kalır. Bir feylosof çocuğu olmak için büyütülüyorsa onu açlığa, çıplaklığa, rastgeldiği kovukta kıvrılıp yatmaya idman ettirmeli. Yok dünya adamı olarak terbiye edilecekse utanma faslını eski usulde anlatmayıp cingöz kaporoza alıştırmalı” (Gürpınar 2012: 77).*

Romanda geçen yukarıdaki cümlelerle babasız kalan erkek çocukların kendilerine rol model olacak bir kişinin olmaması, buna bağlı olarak eğitimlerinin suni olması, kitabî bilgilerin ötesine geçmemesi ve anne – çocuk arasındaki ilişkinin de yeterli olmaması gibi sebeplerden dolayı ileriki hayatlarında eğitimsizliklerine paralel olarak başarısız oldukları gözler önüne serilmiştir.

Babasızlık temi, dönem hikâye ve romanlarında yer bulmuştur. Birçok eleştirmen tarafından da önemli bulunup ele alınan babasızlık temi alegorik olarak imparatorluk ve padişahla ilişkilendirilmiştir (Parla 2008: 82). Bu bakış açısının yanında ailevi ilişkilerde görülen aksaklık özellikle kadınların geri planda tutulması ve eğitim açısından yeterli hakkın verilmemesi gibi durumlardan dolayı alegoriden ziyade gerçeklikle ilişkilendirilmesi daha doğru olabilir.

2.2. Çocuk Eğitiminde Annenin Tavrı

Anne, her canlıda olduğu gibi insanoğlunda da özel olarak yaratılmış, genel olarak yavrularına karşı aşırı merhamet ile donatılmış bir varlıktır. Türk toplumunda da tarih boyunca kadının yeri çok önemli olduğu gibi, kadının annelik sıfatını kazanmasıyla birlikte bu yer ulviyet derecesine yükselmiştir. Özellikle İslamiyet'in de kabulüyle birlikte annelik kurumunun ulviyeti ve insanların bu kuruma bakışı dinen de tasdik olunmuştur. Fakat birçok toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da kadının sosyal anlamdaki haklarına karşı dinin içtihatlarından ziyade ataerkil toplumun getirdiği kurallar ile hareket edilerek kadına karşı negatif tutum sergilenmiştir. Türk toplumu günümüzde bile bu önemli sorundan tam anlamıyla kurtulmuş değildir.

Modernizm ile birlikte birçok alanda yenileşme ve değişme görülmeye başlanmıştır. Bu değişime annenin aile içindeki pozisyonu da dâhil olmuştur. Daha eğitilmiş, daha bilinçli annelerin yetişmesi ve bunlar sayesinde bilinçli bir toplum yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

Aile yapısının en önemli parçasını teşkil eden anne, çocukların geleceğe kazandırılmasında çok önemli bir yere sahiptir. Çocuklar mektebe gitmeden önce aile içinde annenin gözetiminde ilk eğitimini almaktadır. Aldıkları bu eğitim aslında onların ömür boyu hayata karşı bakış açılarının nasıl olacağını belirlemektedir. Annenin eğitim durumuna göre çocuk hayat karşısında duruş kazanmaktadır. Bu konuda bir kadın olarak Fatma Aliye Hanım'ın düşünceleri önemlidir:

“İnek vazife-i maderasını yavrusunu emzirmekle hitama erdirir. Tavuk piliçlerini palazladıktan sonra salıverir. Kadın ise terbiye-i evlat ile vazifedardır. Kız evlatlardan öyle valideler yetişmelidir ki hem oğullara ilk mektep vazifesini ifa etsin, terbiye-i İslamiyeyi versin, terbiye-i fikriyeye hizmet etsin hem de oğul delikanlı olup da mekatibi âliyyeye gidince hanesindeki validesini kendisine yabancı bulup onu beğenmemelik etmesin” (Karaca 2011: 98).

Çalışmaya konu olan dönem düşünüldüğünde aile içi sorumluluğun bir kısmının da annenin üzerinde olduğu söylenebilir. Bu noktada sağlıklı bir toplum için eğitilmiş kadının önemi ortaya çıkmaktadır. Prof. Dr. Yahya Akyüz, “Osmanlı'nın Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı” başlıklı yazısında, 1872 yılında çıkan Nuri imzalı ve “Kızlar” başlıklı gazete yazısında kız çocuklarının eğitimiyle ilgili kısmı aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

“Kız çocukları ev kadınlığına aday oldukları için ev işlerinin nazari bilgilerini de öğrenmelidirler. Bu nedenle de eğitimlerine özen göstermek gerekir. Bir ev kadını kocasıyla günlük işlerde bile anlaşabilmek için öğrenim yoluyla bilgi edinmek zorundadır. Yoksa bir hiç yüzünden kadın anlaşmazlık çıkarıp işi boşanmaya kadar götürüp yuvasını yıkar ve çocuklarını analı babalı yetim eder. Madem ki bir kız çocuğu eş olacaktır, o hâlde yukarıdaki gibi nedenlerle de öğrenim görmelidir. Madem ki kadınlar bazı bakımlardan eksiktirler, bu nedenle de eğitim görmeleri gereklidir. Madem ki insanlar çocukluk döneminde aldıkları eğitimin gücüne göre gelişirler ve küçük çocukların eğitimini anneler verir, madem ki kız çocukları anne olacaktır, o hâlde kızların eğitimine erkek çocuklarınkine göre öncelik tanımak gerekir” (Sarı 2016: 68).

Günümüzde hâlâ çözülememiş olan kız çocuklarının eğitimi sorununun çözümü, her geçen gün biraz daha yozlaşan Türk toplumunun düzelmesi için en iyi

reçete olabilir. Eğitimli kadının yetişmesi için kız çocuklarına karşı var olan tutumun değişmesi gerekmektedir. Bu çözüm önerisi Osmanlı'nın son döneminde ortaya konulmuş bugün de geçerliliğini koruyan önemli bir toplum reçetesidir:

“Kadın ve kadınların görevlerinin ne olduğu konusunda A. Cevdet'in ‘Kadınlarda Gaye-i Hayat’ başlıklı yazısında öncelikle kadın konusunun araştırılmasının önemini dile getirmiştir. Ona göre bir toplumda kadını incelemek o toplumun bütün sosyal yaşantısı hakkında ipuçları elde etmeye yeterlidir. Kadınların toplumdaki konumlarını belirleyen hükümet değil, tam tersine hükümetlerin bir dönemdeki hâllerini ortaya koyan en iyi ölçüt kadınlardır. Ona göre bir kadından dört şey istenir: Bunlar: ‘1. Kalbine faziletin yerleşmiş olması, 2. Yüzünde edep tevazunun parlaması, 3. Dudaklarında yumuşaklığın ve tatlı sözün olması, 4. Ellerin iş meşgul etmesi. A. Cevdet'e göre kadınların görevleri erkeklerin görevlerinden hiç de geri değildir.’ Hayatın bütün kademeleri için geçerlidir. Kadınlar ve erkekler hak bakımından ise tam bir eşitlik içinde olmalıdır. Kadın ve erkeklerin hakları önem bakımından eşit olduğunu belirten A. Cevdet, sağlıklı dimağlara sahip çocuk yetiştirmenin kadınların elinde olduğunu belirtirken aslında bu görevin onlara düştüğünü de şöyle ima etmiştir.

İctihad'da yayımlanan bir tercüme yazıda da kadınların görevleri konusunda yazar çocuk yetiştirmeye vurgu yapmıştır. Bir milleti teşkil eden kadınlar ve erkeklerin vatana karşı farklı görevleri ya da hizmetleri vardır. Bu görevler ve hizmetler genellikle birbiri ile karşılaştırılır. Vatana ve millete karşı yapılacak en mühim vazifelerden biri memleketin müdafaası ve diğeri de dünyaya çocuk getirmek ve yetiştirmektir. Yazar yazısının devamında çocuk yetiştirmek ile askere gitmenin aynı görevler olduğunu savunmuştur. Çocuk yetiştirmenin incelikleri, terbiye usulleri, çocuk sağlığının korunması, annelik görevinin en iyi şekilde nasıl yapılacağı konularında da bilgi vermiştir.

Yine kadının görevi konusuna farklı bir açıdan yaklaşan Mahmud Sadık da çocuk yetiştirmenin önemine ve annenin rolüne dikkat çeker: Kadının çocuk yetiştirme görevi ve bu görevin millet için önemine birçok yazısında değinen yazar; ‘her ananın kucağı bir okuldur. Millet olarak kadın meselesinde iyi bir hâlde değiliz. Kadınların eğitimi ve çocuk eğitimleri sayesinde bütün komşularımız bizi geçmiştir’

diyerek kadınların eğitilme ve eğitme görevlerinin önemini vurgulamıştır” (Gündüz 2005: 177-178).

Çalışmaya konu olan hikâye ve romanlarda annenin çocuk için ne derece önemli olduğu annesiz olan hikâye ve roman kişileri incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Anne, aile denilen kurumun ortaya çıkmasında da sürdürülmesinde de hayati öneme sahiptir. Bunun farkına varan dönem aydınları eserlerinde kız çocuklarının sorunlarını ve annenin çocuk eğitimindeki önemini bilinçli olarak eserlerinde ele alarak toplumu bu konuda aydınlatmaya çalışmışlardır. Anne ve babanın çocuk üzerindeki etkisine en iyi örnek *Cezmi* romanındaki şu cümlelerdir:

“Cezmi henüz iki yaşındayken annesini kaybetmiştir. Ana şefkatini alamamıştır. İnsanda ne kadar ince duygular varsa, hepsi o sayede gelişir. O sayede daha küçükken eserlerini göstermeye başlar.

Babası ise, asker olduğundan, çocuğunu bittabi askerce eğitecekti. Çocuk mesela küçükken bir anne, yani bir koruyucu melek bulamazsa, düştüğüne ve hatta ağlayışına gülümsemelerle karşılık verecek bir babası vardır. (Namık Kemal 2009: 37).

Cezmi'nin annesiz yetişmesi aslında onun hayatında telafisi mümkün olmayan eksikliklere sebep olmuştur. Onun bu durumu annenin de babanın da ailede farklı fonksiyonlarının olduğunu ve herhangi birinin olmaması hâlinde çocukta telafisi mümkün olmayan eksikliklere sebep olduğunu göstermektedir. Annenin olmaması çocuktaki merhamet ve şefkat duygusunun eksikliğine sebep olmaktadır:

“Erkek reformcular, kadınların eğitilmesini, her şeyden önce çocukların yetiştirilmesi açısından önemli buluyorlardı. Onlara göre, kadınların eğitim görmesi, ikinci olarak, sevgiye dayanan bir karı-koca ilişkisi ve huzurlu bir aile hayatı için; üçüncü olarak da, toplumun ilerlemesine ve refahına katkıda bulunacağı için önemliydi”(Durakbaşa 2002: 97).

Çalışmaya konu olan dönem düşünüldüğünde ailenin günümüze göre daha fazla mahrem yapıda olduğu fark edilir. Bu yapının dışarıdaki yürütücüsü baba, sosyal anlamda kadınlar şimdiye göre daha geri planda oldukları için içerideki yürütücüsü ise annedir. Bu yüzdendir ki çocuklar ile doğrudan ve daha fazla alakadar olan annedir. Dönemin aydınları ilk eğitimini aileden özellikle de anneden alan çocuklara dikkat çekmişlerdir. İyi ve donanımlı bir anne olabilmenin yolu, iyi eğitim

almış kız çocuklarından geçmektedir. Toplumun bu noktada eksikliğini gören birçok yazar “kız çocukları” ya da “kız çocuklarının eğitimi” konusunu eserlerine taşımışlardır:

“Yeterli örgün eğitim kurumlarının bulunmadığı dönemlerde çocukların eğitilmesi ihtiyacı özel derslerle sağlanmıştır. Osmanlı toplumunda bunun gelenekleşmiş olduğunu da söyleyebiliriz. Romanımızda, başlangıçtan itibaren eğitim konusu en geniş şekilde ele alınmıştır. Şemsettin Sami, Namık Kemal, özellikle Ahmet Midhat Efendi medeniyetçilik ideolojisini gerçekleştirecek kişilerin yetiştirilmesi amacıyla, kişilerin eğitimine verdikleri önemi eserlerinde işlemişlerdir. Açıkça belirtmek gerekir ki, bu eğitim şekli önce erkeklerin, çocuklarının annelerini eğitecek şekilde yetiştirilmeleri amacını gütmüştür. Her erkek bildiklerini eşlerine anlatmalıdır mesajı bu romanlarda verilmiştir. Yazarlar sosyal değişimlerin temel kaynağının ev ve kadın olduğunu bildiklerinden, gelecekteki eşlerini eğitip, yetiştirmeyi ve ondan sonra evlenmeyi düşünmüşlerdir” (Enginün 2007: 137).

Yaklaşık yüz elli yıl önce tespit edilmiş olan bu sorun günümüzde bile dünyanın birçok yerinde çözülebilmemiş değildir. Bugün hâlâ yaşanan kadına şiddetin temelinde toplumların kız çocuklarına karşı bakışı yatmaktadır. Aşağılanmış, örselenmiş, eğitim almamış, kötü bir çocukluk geçirmiş olan kadınların çocuklarına karşı bakışları da çoğunlukla yaşadıkları ile paraleldir. Kadına karşı olumsuz muameleleri gören büyük erkek çocuk genellikle ileriki hayatında eşine ve kızına karşı da aynı olumsuz muameleyi sergilemektedir. Bu olumsuz tutumun düzelmesi ise Tanzimat sanatçılarının yapmaya çalıştığı gibi toplumun kız çocuklarına bakışını değiştirmekten geçmektedir. Bunu yapabilmek için de eğitimi topluma yaygınlaştırmaya çalışmışlardır.

2.2.1. Erkek Çocuğunun Eğitim Sürecinde Annenin Olumlu Tavrı

Aile bir toplumun en küçük yapı taşıdır. Aileyi oluşturan anne, baba ve çocukların kendi içinde sorumluluk ve görev alanı vardır. Annenin görevi genellikle hane içindeki işler, çocukların ihtiyaçları ve eğitimidir. Özellikle okul öncesi dönemde annenin vereceği eğitim çocuğun kişilik gelişiminde çok önemlidir. Annenin iyi bir eğitim vermesi için de zamanında iyi bir eğitim alması ve vereceği eğitimin önemini bilmesi gerekmektedir:

Mustafa Gündüz II. Meşrutiyet Dönemi ile ilgili bir çalışmasında dönemin süreli yayın organlarında hem kadın eğitiminin hem kadınların birer anne olarak yetiştirecekleri çocukların eğitiminin önemine vurgu yapıldığını alıntılarla gösterir (Gündüz 2005: 178).

Günümüzde de annenin aile içindeki fonksiyonu genellikle aynı kalmıştır. Çocuk yetiştirmede aile içindeki uygulamaları çoğunlukla anne yapmaktadır. İyi eğitim almış olan bireyler sorumluluklarının bilincinde oldukları için kendinden sonra gelen nesillerin de iyi şekilde yetişmesini garanti altına almış olur.

Çalışmaya konu olan dönemin hikâye ve romanlarında yer alan olumlu anne tipi, iyi eğitim almış, donanımlı ve beceriklidir. Hayatın kendisine hazırladığı her türlü zorluğa göğüs gerecek yapıya sahiptir. Babanın erken yaşta vefat etmesi durumunda çocuklarına hem anne hem baba olabilecek kabiliyettedir. Çocukların, özellikle erkek çocukların eğitimi konusunda, onları belli disiplin dairesinde, şımartmadan hayata hazırlayan örnek ebeveynidir:

“Kadın terbiyeli ve alime olursa, çocuğuna terbiyeyi sütüyle beraber verir; o çocuk validesinin terbiyesi içinde büyür; bedeni teneffüs ettiği temiz hava ile ve içtiği mugaddi sütle beslendiği gibi, zihin ve kalbi de validesinin terbiyesi ile beslenir. Böyle bir validenin oğlu olmak bahtiyarlığına nail olan çocuk sekiz yaşını buldukta, aldığı güzel terbiye kendisinde öyle yerleşmiş bulunur ki sonradan o terbiyeyi kaybetmesi mümkün olmaz” (Şemsettin Sami 2012: 37).

Şemsettin Sami'nin yukarıdaki görüşleri *Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat* adlı eserinde babasız büyüyen Talat'ın durumunu özetlerken kullanmıştır. Aslında onun bu görüşleri her dönemde geçerliliğini koruyan, okul öncesinde annenin vereceği eğitimin önemini gösteren görüşlerdir.

Ahmet Midhat, kadının eğitilmesinin gerekliliğini savunan, bu konuyu eserlerinde işleyen, dönemin önemli yazarlardandır. Romanlarında, toplumun inşasında kadın eğitiminin önemini her fırsatta vurgulamıştır. Çünkü donanımlı bir kadın eğitim, evlilik, iş gibi konularda mantıklı ve doğru seçimler yaparak hayatını kolaylaştırır. Aldığı eğitim, çocuk yetiştirme konusunda da yardımcı olur. Bu bağlamda donanımlı bir kadın iyi bir neslin garantisidir denilebilir:

“Midhat Efendi kadın eğitimini daima savunur. Bu eğitimin içine okuma yazma, şiir yazma, piyano çalma girer. Yalnız Midhat Efendi kadını büyük ölçüde

evin içinde görür. Erkek evleneceği kadını kendisi eğitir: Felatun Bey Rakım Efendi'de Rakım hoşlandığı esir kızı önce eğitir, sonra azat eder ve onunla evlenir. Kadının kendine benzer bir eğitim görmemiş biriyle evlenmesi hâlinde neler olabileceğini tasavvur bile etmez onun bu eksikliğini bizzat kendi hayatlarında bu mutsuzluğu yaşayan Fatma Aliye Hanım ile Halide Edip romanlarında dile getireceklerdir. Fakat bu sadece Midhat Efendi'ye has değildir. Toplum süratle yenileşmek ister ve çareyi annenin eğitilmesinde bulur. Destan kahramanları gibi, kadınlar hızla her şeyi öğrenir”(Enginün 2009: 206).

Ahmet Midhat Efendi'nin *Gönüllü* romanında Recep Köso'nun babası vefat etmiştir. Buna rağmen Çelebi Molla evladını en iyi şekilde yetiştirmeye çalışır. Yazarın anneye yüklediği sorumluluğun zorluğuna rağmen annenin bu görevi en iyi şekilde yerine getirmesi onun iyi şekilde yetiştiğini göstermektedir. Çelebi Molla bu yönüyle olumlu anne tipine örnektir:

“Kuş yuvada gördüğünü işler darb-ı meselini kim tesis etmiş ise mutlaka validelerde terbiyenin evlada dahi intikal eylediğine dikkat etmiştir de bu darb-ı meseli öyle tesis eylemiştir. Anasına bak kızını al meseli dahi böyledir. Yeni ahlâkiyyum aynı manayı eda etmek için insanın ilk mektep terbiyesi valideler kucağıdır” (Ahmet Midhat, 2000b: 31).

Aslında yukarıdaki cümleler Ahmet Midhat'ın kadına ve anneye bakışını özetler niteliktedir. Bir diğer romanı olan *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'de eğitim anlamında anne ve baba kıyaslaması yapılır. Felatun Bey annesini küçük yaşta kaybetmiştir ve onu babası yetiştirir. Felatun Bey'in sonraki yaşamına bakıldığında eğitim anlamında hayatında bazı şeylerin eksik olduğu gözler önüne serilmiştir. Rakım Efendi ise bir yaşında babasını kaybetmiş, annesi tarafından yetiştirilmiştir. İdeal roman kişisi olarak sunulan Rakım Efendi'nin temelinde anne şefkati ve özeni vardır. Çünkü Rakım Efendi'nin annesi hiçbir zaman oğlunun sorumluluğundan kaçmamış, şehvet peşinde koşmamış, onu dadıların eline bırakmamış, her şeyi ile bizzat kendisi ilgilenmiştir:

“Rakım Efendi dediğimiz çocuk, eski tophane kapıcılarından birisinin oğlu olup bundan yirmi dört yıl önce babası öldüğünde, annesinin elinde, bir yaşında yetim kalmıştı. Annesi akli başında, tuttuğunu koparan bir kadın olup Fedayi ismindeki Arap cariye de annesine benzerdi. Kocasının ölümünden sonra çektiği

acıların ardından aklını başına toplayan anne, 'Fedayi, ikimizin de çalışıp kendimizi ve şu yavrucuğu beslemekten başka çaresi yoktur.' Bununla beraber anne, bu yükü Fedayi'nin üzerine bırakmadı. Kendisi el dikişi dikip oya yapar, çevre uçkur işler ve bunları Salıpazarı'nda Fedayi'ye sattırır. Diğer günler ise Fedayi'yi çamaşıra tahta yıkamaya gönderir, arada bir kendisi de gider, kısaca ellerinin emekleriyle kimseye muhtaç olmadan geçinirlerdi. Aman bu çocuk ne kadar çok çalışıyordu! Hani 'Gece gündüz çalışıyor.' Derler ya! işte öyle. Annesi, tam evladını bu boya getirmişken vefat etmesin mi! ” (Ahmet Midhat, 2008a: 15-16).

Yazarın romanın başlığında kullandığı “bey” ve “efendi” sıfatları roman kişileri üzerinden verilen tezin özeti niteliğindedir. Ahmet Midhat, anne eli değmiş çocukları “efendi” olarak sıfatlandırıp olumlu bir kişilik yüklerken anne olmadan babanın büyüttüğü çocukları da “bey” olarak sıfatlandırıp küçümsemiştir. Bu konuda Jale Parla farklı bir açıdan bakarak aile içinde annenin pozisyonunu babaya göre daha geri planda ele almış hatta yok saymıştır denilebilir. Roman kişilerini incelediği *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, *Jöntürk*, *Zehra*, *İntibah*, *Araba Sevdası*, *Bahtiyarlık*, *Yeryüzünde Bir Melek* romanlarından örnekler vererek anne ve babanın aile içindeki pozisyonunu incelemiştir. Onun yorumuna göre Ahmet Midhat Efendi'nin *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanında ele aldığı babası olmayan ideal roman kişisi için sağlam bir Osmanlı eğitimi görmüş olmak yeterlidir (Parla, 2008: 29), annenin olup olmaması önemli değildir. Özellikle züppe tiplerin ortaya çıktığı romanlarda babanın olmamasının en büyük etken olduğunu ileri sürmektedir. Oysa Ahmet Midhat Efendi anneyi yeri doldurulamayacak bir birey olarak ele almıştır. Dönemin diğer roman yazarları da züppe tiplerin ortaya çıkmasında babanın olmamasının önemli bir etken olduğunu fakat annenin eğitimsiz olmasının bu meselede temel sebep olduğunu eserlerinde işledikleri yetersiz ve eğitimsiz anne tipleri ile göstermişlerdir. Parla'nın *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanından verdiği örnek ile ileri sürdüğü tezinin bu konuda çeliştiği söylenebilir. Şayet Jale Parla'nın dediği gibi babanın olmaması terbiyesizliğe sebep olsa idi Ahmet Midhat Efendi'nin babası olan annesi olmayan Felatun Bey'i ideal tip olarak romanda ele alması gerekirdi. Annesi olan babası olmayan Rakım Efendi romanda yüceltilmiştir. Aslında Ahmet Midhat, Rakım Efendi üzerinden anneyi yücelterek çocuk eğitimi konusunda annenin de en az baba kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Ahmet Midhat'ın *Gönüllü* romanında anne

hakkında söyledikleri aslında onun bu konuya bakışını özetler niteliktedir (Ahmet Midhat Efendi, 2000b: 31).

Eğitim konusunda İnci Enginün de erkekler üzerinden kadınların ön plana çıkarıldığını beyan etmiş ve yine dönemin şartları nedeniyle kadın eğitimi erkeklerin vermesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır (Enginün 2007: 137).

Dönem yazarlarının genel tavrına bakıldığında İnci Enginün'ün de belirttiği gibi değişimin kaynağının kadınlarda olduğu görülmüş ve kadınların eğitilmesinin yeni neslin inşasında önemli bir basamak olduğu kabul edilip bu yönde çalışmalar yapılmıştır.

Çengi romanında eğitim anlamında olumlu bir anne tipi olarak romanda yer alan Çengi Sümbül oğluna nasihatten ziyade musibet ile ders verircesine eğiten bir annedir. Onun iradesi ve zekası Ahmet Midhat Efendi'nin bir kadında olmasını istediği en önemli kavramdır. Müslüman Türk annesini temsil etmeyen bu kadın çocuğunu bataktan kurtarabilmek için duygularıyla değil aklıyla hareket etmiştir:

“Ben vakia pederinin mecnunluğu üzerine evimi kendi elimle yıkarak başımı alıp çıktuktan sonra senin ahvalini daima tahkik ederdim. Fakat ter terbiyesiz büyüdüğünden dolayı üzülmeğe başka elimden hiçbir şey gelmezdi. Nihayet pederin kendi kendini asınca, sen on yedi on sekiz yaşında bir mirasyedi olarak ortaya çıktın. Elindeki servet ve samanı mutlaka telef edecektin. O zaman seni evlendirmiş, barklandırmış olsalardı bile hiçbir faydası olamazdı. Vur patlasın, çal oynasın alemine girmek ve olanca varını orada telef ettikten sonra sürünmek, mirasyedilerden çoğunun alınına yazılmış bir yazıdır. Bundan müstesna olanlar o kadar nadir ki, yok hükmündedir. Analığımın zoruyla senin malını kendi vasıtamla telef ettirmeyi senin hakkında dostluk saydım. Melek'i sana nasıl sevdirdiğimi ve seni ne suretle soyup söndürdüğümü tekrara hacet yok. Senden ne almışsam bir tanesi bile zayi olmaksızın mevcuttur. Mal yine senindir. Bundan sonra aklını basına alacağına emin olduğum için, işte bu sır ve hakikati sana açıklıyorum” (Ahmet Midhat 2000c: 216).

Yazarın anne tipi olarak eserinde yer verdiği Çengi Sümbül eşini aldatıp çocuğunu ve ailesini terk etmesi anlamında olumsuz niteliğe sahip olsa da oğlu Cemal'i takip edip onun düzelmesi için elinden geleni yapması anlamında olumlu niteliğe sahiptir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Çingene* romanında olumlu anne tipi Ferazende Hanım'dır. Çocukluğundan aldığı eğitim ve donanımla kocasının ölümünden sonra ailesini ve servetini ayakta tutmuş; çocukları; Şems Hikmet ve Fatma Münevver'e verdiği eğitim ile onların hayata hazırlanmalarını sağlamıştır:

“Hem hüsn-i terbiye etmiş hem de babalarından müstakil servet-i azimenin bir habbesini ziyan etmeyip cümlesini emlake tahvil ile ayda yüz elli liradan ziyade bir de irat peyda etmiştir. Oğluna ve kızına verdiği terbiye mektep terbiyesi değildir” (Ahmet Midhat 2012a: 10-11).

Yazarın yukarıdaki örnekte dikkat çektiği konu son cümlede saklıdır. Annenin oğluna ve kızına verdiği eğitimin mektep terbiyesi olmadığının söylenmesiyle Ahmet Midhat, şayet anne ve annenin verdiği eğitim kaliteli olursa mektep eğitimine gerek kalmadan çocukların hayata hazırlanabileceğinden bahsederek kız çocuklarının eğitiminin önemini de vurgulamaktadır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Bahtiyarlık* adlı hikâyede Musa Ağa oğlunun eğitimi için onu Bursa'ya göndermiştir. Fakat çocuğun yanında karısının da gitmesini istemektedir. Aslında Musa Ağa'nın karısını göndermekteki şartı kendisinin tekrar evlenmek istemesidir. Burada öne çıkan ise Osman Kamil'in validesidir ki evladının eğitimi için köyünden Bursa'ya taşınmayı kabul ettiği gibi kendisinin ikinci kadın pozisyonuna itilmesine de ses çıkarmamıştır. Onun tek derdi oğlunun eğitimidir:

“Vakıa Osman Kamil'in validesi şu hâlden asla memnun olmamışsa da Yamalı Musa öyle bir kadının memnuniyetine, adem-i memnuniyetine kulak verecek takımdan olmadığı cihetle kadıncağız bol bol inkisardan başka kendisine medar-ı teslimiyet bulamamıştır. Osman Kamil Bursa'ya geldiği zaman altı yaşında vardı. Beş sene Bursa'da kalıp filvaki tahsilini epeyce ileriye götürdüyse de bu baptaki aferin ne Osman'a ne de rüşdiyeye verilmeyip yalnız validesine şayesteydi. Çünkü kadıncağız yılda birkaç kerecik Bursa'ya gelip kendisini gören bir zevç ile hayalini iştigal edemediğinden bütün kuvvetini oğlunun terbiyesine vermiş ve rüşdiyeden maada Vali Paşa'nın divan efendisi vasıtasıyla haricen dahi yazı meşki ve Fransızca mukaddimatı gibi dersler zam ederek çocuğunu Bursa için mümkün olabilen derecenin biraz da fevkinde terbiyeye muvaffak olmakta bulunmuştu” (Ahmet Midhat 2000e: 6/510-7/511).

Yazar yukarıdaki örnekte çocuk eğitiminin her şeyin üzerinde tutulması gerektiğini okuyucuya vermeye çalışmıştır. Burada öne çıkan ise çocuk eğitiminin anne – erkek çocuk ilişkisi üzerinden verilerek anneye toplumsal anlamda bir görev alanı açılmış olmasıdır.

Fatma Aliye Hanım da Ahmet Midhat'ın yolundan gider ve örnek bireylerin yetişmesinde annenin görev alanını genişletir. Topluma faydalı erkek çocukların yetişmesi için öncelikle eğitilmiş annelerin olması gerektiğine dikkat çeker (Fatma Aliye 1890: 9).

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarat* romanında Münevver Hanım oğlu Mukaddem Bey'in en iyi şekilde yetişmesi için eğitimiyle ve terbiyesiyle bizzat kendi ilgilenmiş kendinin yetmediği yerde ise özel hocalara başvurmuştur. Evladına karşı bu tutumu onun herkes tarafından örnek gösterilmesini sağlamıştır:

“Münevver Hanım hakikatten Sai Efendi'nin dediği gibi mert ve gayur bir kadın olup mahdumu Mukaddem Bey'in tahsil ve terbiyesine bir suret-i fevkaladede çalışıyordu. Müteaddit muallimler tayin eylemiş ve tekellüme suhulet olmak için bir Fransızca muallimi her gün devam ettirmekte bulunmuştu. Mukaddem Bey'in pederinden kalan külliyetli irat ve akarından yalnız muallimlerin maaşı ve mesarifat-ı hususiyelerini çıkarıp üst tarafını biriktirmekte ve konağın idaresini kendinin dolgunca kesesinden sarf eylemekte olup Mukaddem Bey'in on parasını içine katmazdı. Münevver Hanım validesinden külliyetlice miras yemiş olduğundan servet-i hususiyesi vardı. Oğluna terbiye hocalığını kendisi ediyordu. Oğluyla musahebeti esnada hep birçok iyi insanların medh ü senasını ederek iyilik ve insaniyeti pek güzel zihnine yerleştirdiği gibi yine birçok insanları zemmederek fenalıktan nefret ettirirdi” (Fatma Aliye 2012a: 52).

Yazar, oğlunu en iyi şekilde yetiştirmek isteyen Münevver Hanım'ın da iyi bir eğitim aldığı belirterek kadın eğitiminin çocuk eğitimindeki yerini vurgulamıştır. Kendini layıkıyla yetiştirmiş olan kadınların hayat karşısında her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğini, bunlardan en zor olanının da çocuk yetiştirmek olduğunu belirten yazarın da kadın olması ayrıca önemlidir.

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat romanında olumlu anne tipi olarak romanda yer alan Saliha Hanım, eşini kaybettikten sonra oğlu Talat Bey ile yaşar. Oğlunu ahlâkî olarak eksiksiz denilebilecek şekilde yetiştirir. Dönemin birçok romanında rastlanan

babasız yetişen züppe tiplerin aksine Talat Bey iyi eğitim almış ahlâklı bir gençtir. Onun bu noktadaki farkı annesi sayesinde olmuştur. Saliha Hanım, oğlunu çevresel etkilerden uzak bir ortamda yetiştirmiştir. Baba otoritesinin yokluğunu hissettirmemiştir. Özellikle Talat'ın kadın kılığına girdikten sonra erkekler tarafından taciz edilmesi ve onun bu duruma verdiği tepki kendisinin saflığını, dış dünyanın bütün kötülüklerine açık olduğunu göstermektedir.

Mai ve Siyah romanında Halit Ziya olumlu anne tipini eserinde kullanarak annenin her türlü zor şartta çocuğuna sahip çıkabileceğini Raci'nin eşi üzerinden göstermektedir. Romanda evi terk eden babanın olumsuz hâli ile oğluna sonuna kadar sahip çıkan annenin olumlu hâlini bir arada kullanan yazar, annenin önemini okuyucuya göstermektedir:

“Nihayet genç kadın başını kaldırdı:

- *Kâğıtlar henüz bende, fakat o vakitten beri eve gelmiyor ve gelmeyecek, yahut gelse bile bundan sonra hayat büsbütün cehennem olacak. Ben nasıl olsa geçinirim; elimden her şey gelir: Dikiş dikmek, bir evde yemek pişirmek, çocuğum için bunların hepsine katlanırım, ona haftada beş on kuruş verebilmek için, ne olur, hizmetçilik de ederim... Fakat, çocuk ne yapsın, efendim, çocuk?.. İşte size bunun için geliyorum, çocuğu böyle bırakmaya babası razı olabilir, fakat ben nasıl razı olurum? Okumak lazım, ben hizmetçilik etmeye mecbur olayım, fakat onu ileride uşaklığa mecbur olmaktan kurtarmak lazım değil mi?...”* (Uşaklıgil 2011a: 114-115).

Yazar ayrıca kendi eğitimsiz olduğu hâlde oğlu Nedim'in eğitimi için elinden geleni yapan annenin aslında oğlunun babası gibi olmaması için uğraşmaktadır. Oğlu için uygun bir mektep arayan anne bu konudaki meramını Ahmet Şevki Efendi'ye bildirir:

“Kadın atıldı:

- *Rica ederim, o bahsi kapayınız, ne lüzumu var?... Çocuğum hakkındaki merhametinize teşekkür ederim. Bu yaşta bir çocuğu – hususıyla anası babası hayatta iken – hangi mektebe gönderebilirim? Mahalle mekteplerinden birine göndermekle maksat hâsıl olsa! Kocam, o, ne isterse yapsın, ben, çocuğumun zamanı boş geçmediğine emniyet hâsıl ettikten sonra her şey yapabilirim. Bir küçük dikiş makinesi bir kadınla bir küçük çocuğun yaşamasına kâfi değil midir?”* (Uşaklıgil 2011: 114-115).

Çalışmaya konu olan dönemde kadınların eğitim seviyesi erkeklere göre daha düşüktür. Kadınların eğitim seviyesindeki bu düşüklüğün birçok sebebi vardır fakat en temel sebep Osmanlı toplumunun kadın eğitimine karşı olumsuz bakışı denilebilir. Çocukluktan itibaren erkek çocukların sonuna kadar eğitim alma şansı varken kız çocuklar sadece sıbyan mektebini bitirene kadar eğitim almaktadırlar. Sıbyan mektebinde alınan eğitimin de çok kaliteli olduğu söylenemez:

“Tanzimatçılar, adetleri bir miktar çoğalmış olan sıbyan mekteplerini de medresenin nüfuzundan kurtaramamışlar ve bu mektepleri, dünyevi gayelere hizmet eden ve çocuklara laakal kendi anadillerini okuyup yazmayı öğreten basit bir ilkmektep haline koyamamışlardır” (Parla 2008: 35).

Tanzimat aydınları özellikle kız çocuklarının eğitim eksikliği üzerinden toplumsal eleştiride bulunurlar. Erkek egemen bir yapının hâkim olduğu bu dönemde annenin eğitim seviyesini yükselmesi yine erkek yani baba ya da koca izniyle olacağından yazarlar eserlerinde eğitim konusunda baba – kız çocuk ilişkisi üzerinde özellikle dururlar. Annelerin eğitim seviyesinin düşük olması ve çocuğuna gösterdiği ilginin kalitesinin düşük olmasına sebep olmaktadır. Aydınların anne eğitiminin düşüklüğünü eleştirel anlamda ortaya koyduğu bir diğer durum da mürebbiye konusudur. Mürebbiyelerin daha eğitilmiş olması ve dönemin modası hâline gelen Fransızcanın ana dilleri olması çocukların eğitim anlamında annelere değil de mürebbiyelere teslim edilmesinin en önemli sebeplerindendir:

“Ama pazarlık zamanında muallime cenapları çocukların terbiye-i İslamiye ve Osmaniyesini ihlal etmeyeceğine dair ne kadar söz verirse versin, ne kadar taahhüt eylerse eylesin onun aguş-ı terbiyesinde aile ocağına yabancılık peyda edecek çocuklar bilahare yeniden Osmanlılandırılmaya muhtaç kalırlar sanırım” (Ahmet Midhat Efendi 2013:27).

Dönemin aydınları kadın eğitiminin önemini birçok açıdan ele alırken özellikle mürebbiye kültüründeki tehlikeyi ve kültürel yozlaşmayı eserlerinde işleyerek, çocuğun eğitiminde annenin önemini göstermişlerdir. Çocuk yaştan itibaren iyi eğitim almış bir kadının çocukları olduğunda onlara vereceği ilk eğitimin ve şefkatin yerini hiçbir kurum ya da kişinin dolduramayacağı bir gerçektir.

2.2.2. Erkek Çocuğunun Eğitim Sürecinde Annenin Olumsuz Tavrı

Türk toplum yapısında erkek çocuğa karşı ayrı bir sempati olduğu su götürmez bir gerçektir. Çalışmaya konu olan dönem düşünüldüğünde bu sempatinin 21. yüzyıla kıyasla birkaç kat daha fazla olduğu söylenebilir. Bu durum kız çocuklarına karşı olumsuz tutumun temelinde yatan sebeplerden biridir. Erkek çocuklarına pozitif ayrımcılık yapılırken, kız çocuklarına negatif ayrımcılık yapılmaktadır. Dönemin aydınları da eserlerinde bu toplumsal gerçeğe yer vermişler, çözümü için farklı açılardan yanlışı göstermeye çalışmışlardır. Anne – erkek çocuk ilişkisi de bunlardan biridir. Çocuklarla iletişim kanallarından biri olan eğitim, ebeveynler ile çocuklar arasında, ebeveynin tutumuna bağlı olarak olumlu sonuçlar doğuracağı gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilir. Olumsuz anne – erkek çocuk ilişkisi bunlardan biridir.

Çengi romanındaki Saliha Hanım bu duruma örnek olabilecek niteliktedir. Saliha Hanım oğlu Daniş Çelebi'nin eğitimine olumlu katkılarda bulunurken metafiziksel varlıklarla uğraşması olumlu katkıların yanına olumsuz olanları eklemiştir. Daniş Bey'in iradesiz ve kaderci kişiliğe sahip olup gerçek hayat karşısında yenilmesinde annesinin bilinçsizce uyguladığı yanlış eğitim modeli vardır:

“Daniş Çelebi, işbu Saliha Hanım'ın Anadolu'dan kundakta olarak getirdiği dar-ı dünyada bir tek oğludur. Şu hâlde biz haber vermeksizin siz anlayabilirsiniz ki bu çocuk tılsım ve efsun ve sihir ve cin ve şeytan sözlerini daha beşikte ve ninni arasında validesinden işitmeye başlamıştır. Ya biraz büyüyüp de soru ve cevaba gücü yettiği zaman duyduğu cin ve peri hikâyeleri? Hususiyle Saliha Hanım'ın evi diğer evlerle de mukayese edilemez. Orası sihir ve efsun pazarı, cin ve peri karargahıdır. Evinde misafir bulunduğu zaman çocuk dışarı çıkmak isteyince, misafirlere gösteriş olsun diye annesi şöyle derdi: Aman oğlum! Destur diye çık. Zira her taraf cinlerle perilerle doludur. Sofanın hangi tarafına iğne atsan yere düşmez. Şayet birini incitirsen sonra fenalığını çekersin. Çocuk bu sözleri büyük bir ciddiyetle dinlerdi. İşte ilk terbiyeyi bu şekilde alan Daniş Çelebi Bey, on iki on üç yaşına geldiği hâlde, gündüzleri sokak kapısından dışarı çıkamaz, daima annesinin kendi boynuna taktığı muskaları ve okuduğu efsunları kurtuluşun tek çaresi bilirdi. Saliha Molla, oğlu Daniş Bey'i kendi hanesinde kendi kendisine okutup, bayağı okur

yazar ve okuduğunu anlayıp yazdığını anlatır bir dereceye isal eylemiştir” (Ahmet Midhat 2000c: 9-10).

Yazarın eserinde yer verdiği dinî anlamda da pek hoş karşılanmayan sihir, tılsım ve büyü gibi uygulamaların çocuk eğitiminde yeri yoktur. Yaşları gereği muhakeme ve ayırt etme yetenekleri pek gelişmemiş olan çocukların bu tür korku verici olaylardan uzak tutulması gerekir; çünkü çocuklar bu durumlardan etkilendikleri takdirde ömür boyu bunun olumsuz tesirinden kurtulamayabilirler. Zira Daniş Çelebi'nin de bu tür olaylardan olumsuz anlamda etkilendiğine eserde yer verilmiştir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Gönüllü* romanında babası olmayan Recep Efendi'ye çocukluktan itibaren annesi belli bir disiplin ve sorumluluk yüklememiştir. Belli bir süre geçip Recep Efendi yaşını aldıktan sonra annesi onun hayatına müdahil olamamaya başlar. Bu durumun sebebi ise çocuğu yönlendirecek bir babanın olmaması ve annenin oğluna, onu hayata hazırlayacak şekilde gerekli eğitimi verememesidir. Yaşadığı olaylarla ilgili annesine yalanlar söyleyen Recep Efendi dönemin züppe tipine örnek olabilir. Onun böyle davranışların sebep olan annesi Çelebi Molla ise oğlunun yabancı kadınlarla düşüp kalkmasına göz yummaktadır; bu yönüyle olumsuz anne tipine örnektir:

“Sinni on yediye doğru takarrüp ve belki de tecavüz eylediği zamanlar Recep'in validesi oğlunun bazı münesabat-ı hafıyyesini dahi haber almaya başladı. Mesela umur-ı ziraiyyenin hiç lüzum göstermediği zamanlar yahut hiçbir sayd ve şikar mevsimi olmayan vakitler Recep Efendi, köylere gider. Bir iki gece kalır. Avdetinde validesi nereye gittiğini ve gittiği yerde ne yaptığını sormaya başladıkta münasip cevaplar dahi veremez. Evvelden yalanlar tertip edip hazırlamamış ki bila-tereddüt ecvibe-i muknia verebilsin. Kendisi ise sütü temiz, özü doğru bir çocuk olduğundan yalana tenezzül dahi etmez. Köylü kadınlarıyla geçirdiği gizli demleri validesine itiraf ve her şeyin doğrusunu ikrar da edemez ya? Kızarak bozarak söyleyebildiği yalanları Çelebi Molla ecvibe-i kafiye ile kabulde asla tereddüt etmeyip:

- Pekela oğlum pekela! Delikanlı değil misin? Elbette istediğin gibi gezer tozarsın. Bundan dolayı sana darılmaya hakkım yoktur. Fakat düşün ki sen başka delikanlılara benzemezsin. Onların babaları, ağabeyleri var. Sen öksüzsün. Hatta

öksüzden bile fazlasın. Sen familya babasısun. Hepimizin babası sensin. Kendini tehlikeye düşürecek hâllerde bulunma da nasıl istersen öyle gez eğlen” (Ahmet Midhat Efendi 2000b: 31).

Ahmet Midhat Efendi, Recep Efendi'nin içinde bulunduğu yanlış durumun sebebinin annenin çocuk eğitiminde yetersiz olmasından kaynaklandığını eserinde vermiştir. Şayet anne çocuk eğitimi konusunda belli bir birikime sahip olsaydı çocuğunun her istediğini yapmaz, ona karşı aşırı şefkat uygulamaz, onu belli bir disiplin dairesinde yetiştirirdi.

Demir Bey yahut İnkışaf-ı Esrar romanı çocuk eğitimi noktasında önemli yere sahiptir. Ahmet Midhat çocuğa şiddet faktörünü eleştirir, eğitimde hele de çocuk eğitiminde dayanın yerinin olmadığını bir tez olarak verir. Romanda örnek bir babaya olumsuz bir anneye yer verilmiştir. Mustafa Kamerüddin'in eğitiminde babası söz ile telkin yöntemini kullanırken annesi şiddet yöntemini kullanmaktadır:

“... ”

birkaç defa validesi Mustafa'yı bazı kabahatlerinden dolayı haklı olarak dövmüş idi de pederi çocuğu validesinin yed-i darbından kurtarıp yanına oturarak nasihat verir” (Ahmet Midhat 2002: 31).

Yazarın çocuğa şiddet konusuna dikkat çektiği romanında diğer romanlardan farklı olarak baba değil de anne çocuğa şiddet uygulamaktadır. Bu yönüyle eğitimde şiddetin yerinin olmadığı fikrini okuyucuya veren Ahmet Midhat bu konuda anne – erkek çocuk ilişkisini kullanmıştır.

Namık Kemal'in *İntibah* romanındaki Fatma Hanım, oğluna karşı yaptığı bilinçsiz davranışlarıyla çocuğun eğitimi konusunda olumsuz anne tipine örnek olmuştur. Babasını kaybeden Ali Bey hayata küser, çok sevdiği kitaplarıyla bile ilgilenmez. Kendi odasında günlerce ağlar. Fatma Hanım oğlunun içinde bulunduğu bu durumdan kurtulması için bilinçsizce hareket eder, onu başka bir felakete sürükler, bu sorumluluğu yerine getirememesinden kaynaklanan çaresizliğini dile getirir.

Fatma Hanım başlarda oğlunun olumsuz davranışlarının ona zarar vermeyeceğini düşünürken sonraları onun yanlış yolda olduğunu kabul eder. Oğlunun bu durumunda kendi sorumluluğunun olduğunu anlar ve oğlunu

düzeltilmesinde kendine yardım etmesi için Tanrı'ya dua eder. Burada yazarın öne çıkardığı konu Ali Bey'in hayatında baba yani onun disiplinli, kontrollü olarak yetişmesini sağlayacak birinin olmamasıdır. Anne de çocuk eğitiminde yeterli olmadığı için Ali Bey içinde bulunduğu durumu yaşamıştır. Namık Kemal dolaylı olarak toplumu kadın eğitiminin eksikliği üzerinden eleştirmiştir.

Araba Sevdası romanındaki Bihruz Bey'in annesi de olumsuz anne tipine örnek olacak özelliklere sahiptir. Babası görevi nedeniyle yanında olmayan Bihruz'un ilk aşamada eğitimi ile annesi ilgilenmiştir. Aslında Bihruz'un hayatındaki bu otorite boşluğu eğitim hayatıyla başlamıştır denilebilir:

“Bihruz Bey valideyninin tek evladı olduğu için zaten pek şımarık büyümüş idi. Pederin servet ve samanı mahdumun her arzu ettiği şeyi kolaycacak istihsal edebilmesine müsait olduğu gibi gençlik icabatından olan temayülâtına da hiçbir taraftan bir güna mümanaat görmediği cihetle Bihruz Bey sonraları kaleme gidip gelmeyi pek seyrekleştirmiş idi” (Recaizade Mahmut Ekrem 2010: 16).

“Bihruz'un bütün eğitimi ile anne ilgilenir. Paşa gene bir vilayet valiliğine atanarak İstanbul'dan yeniden ayrılmak zorunda kaldıysa da, artık bu defa Bihruz Bey, öğreniminden geri kalmaması için annesiyle birlikte İstanbul'da kaldı” (Recaizade Mahmut Ekrem 2010: 33).

Annesi, Bihruz Bey'in davranışlarını onaylamaz ancak onu belli bir disiplin dairesinden yoksun şekilde, her istediğini yapıp şımartarak yetiştirdiği için bir süre sonra oğlu kontrolden çıkar:

“Çünkü valide hanım efendinin mahdum bey hakkında eskiden beri hiçbir hükmü, hiçbir tehdidi nafiz ü müessir olamazdı. Pederinin irtihalinde oğluna intikal eden servetin hüsn-i iradesi yolunda akrabadan bazı zevatı işe karıştırmak gibi tedabir de tespit etmiş ise de semeresiz kalacağını anladığı gibi çocuğu bütün bütün kendi hevasına bırakmak zaafını göstermiş ve fazla olarak genç beye o cihetle de bir sıkıntı çektirmemek üzere konağın mutfak mesarifini ve hizmetlerinde ibka ettikleri bazı emekdar etibbain maaşlarını kendi iradından tesviye etmeye razı olmuştu. Bihruz Bey ne istese annesi kabul ediyor. Onu çok şımarık bir genç hâline getiriyor” (Recaizade Mahmut Ekrem 2010: 13).

Recaizade Mahmut Ekrem, Bihruz'un yetişmesinde aile içi ilişkilerde yapılan yanlışları tespit etmiştir. Aslında onun bu tespitleri çocuk yetiştirmede her dönem

karşılaşılan ve yapılmaması gereken önemli yanlışlardır. Özellikle annenin şefkat duygusuna yenik düşüp çocuklarına karşı kontrol mekanizması geliştirememesi çocuğun hayatında telafisi olmayan zararlara sebep olmaktadır. Yazarın burada dolaylı olarak eleştirisi, kadın ve kız çocuklarını her anlamda ikinci plana iten toplumdur. Toplum bünyesinde kız çocukları yeterli eğitim alabilse buna uygun ortam olsa Bihruz'un annesi çocuk eğitiminde belli bir alt yapıya sahip olacaktı ve oğlunu layıkıyla yetiştirecekti.

Mutallaka romanında erkek çocuğa karşı olumsuz bakan anne tipi yer almaktadır. Erkek çocuğun evlendikten sonra kendi annesine yabancılaşacağı, annenin erkek çocuğa fazla önem vermemesi gerektiği gibi hastalıklı bir düşünce yapısı yer almaktadır. Böyle bir düşünceyi benimseyen annenin olumlu bir tip olamayacağı aşikardır. Çünkü anne için evladının kız ya da erkek olmasının önemi yoktur:

“Çocuğu öyle gevrek ninnilerle büyütün bakalım. Sonra sana bir hayrı olur mu? A zavallı! Kendine evlat değil el kızlarına koca büyütüyorsun. Erkek evlat değil mi? Anasına yar olur zannetme. Ömrü varsa sen de kaynana olduğun vakit anlarsın” (Gürpınar 2012: 202).

Burada anne – erkek evlat arasında olması gereken olumlu ilişkiyi tasvip etmeyen anne bu yönüyle olumsuz anne tipine örnek olmuştur. Bu ilişkide tabii ki eğitim örnekleri de vardır. Eserdeki anne tipi erkek çocuğun layıkıyla eğitim almasını da istemez.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Metres* romanında olumsuz anne tipi olan Firuze eğitim anlamında en uç örnektir denilebilir. İffetsiz ve eğitimsiz bir kadının evladına da verecek çok bir şeyi olmadığı için onun eğitimini öğretmenlerin vermesini istemiş fakat buradaki uygulamaları bile doğru dürüst beceremeyip şımarık bir çocuğun ortaya çıkmasına sebep olmuştur:

“Ders sırasına oturmadan önce çocuğu doktor dikkatle muayene ederek, o günkü sağlık durumuna göre ne kadar zaman derse dayanacağını tayin ederek, bu iş için hocaya talimat verecek, tembihte bulunacak. Hami Beyefendi'nin terbiyesine, derslerine çeşitli hocalar tayin olundu. Fakat çocuğun zayıflığı, çelimsizliği annesini pek büyük endişelere düşürdüğünden çocuğa, öğretmenlerinin sözlerine uyması değil, hocalara küçük beyin emrine uygun şekilde bir nevi öğretip öğretmek usulü

icat etmeleri tembih edildi. Çocuk hiç sıkıştırılmayacak. isterse dersine çalışacak, istemezse çalışmayacak. Çocuk herhangi bir dilbilgisi kuralını kabul etmezse, öğretmenlerinin bütün yapması gereken, onun kabul edebileceği bir şekilde kuralı tekrarlamaktır. Fakat küçük bey yine beğenmez, hatta ağlamaya başlarsa, kuralı onun istediği şekildedir diye tasdik etmekten başka çaresi yoktur. Hocaların bir kısmı bu türlü ders vermeyi haysiyetlerine uygun bulmayarak ayrılırlar; fakat sonunda Firuze Hanım oğluna aradığı hocaları bulur. Bunlar her akşam yedikleri baklavalar, börekler yüzünden, çocuğun huyuna suyuna gitmeyi uygun bulurlar” (Gürpınar 2012: 55-56).

Yazarın eleştirisi yine anne üzerinden annenin bu şekilde bilinçsiz olmasına sebep olan sistemdir. Çünkü Firuze Hanım da aşırı derecede şımarık denebilecek özelliklere sahiptir. Onun bu hâli çocuğunun eğitimindeki yanlış tutumuna da sebep olmaktadır.

Metres romanındaki şu cümlelerle kendilerine rol model olacak bir kişinin olmaması ve buna bağlı olarak eğitimlerinin suni olması, bilgi birikimlerinin kitabi bilgilerin ötesine geçmemesi ve anne – çocuk arasındaki ilişkinin de yeterli olmaması gibi sebeplerden dolayı babasız kalan erkek çocukların ileriki hayatlarında eğitimsizliklerine paralel olarak başarısız oldukları gözler önüne serilmektedir:

“

- Lakırdının büsbütün bogadaya konmuş tertemiziyle de çocuk terbiye olmaz. Rıfki'yi bu kadar utangaç alıştırma. Mahçup, sıkılğan büyütülen çocuk ailesinden bir servete konmazsa sonra aç kalır. Bir feylosof çocuğu olmak için büyütülüyorsa onu açlığa, çıplaklığa, rastgeldiği kovukta kıvrılıp yatmaya idman ettirmeli. Yok dünya adamı olarak terbiye edilecekse utanma faslını eski usulde anlatmayıp cingöz kaporoza alıştırılmalı” (Gürpınar 2012: 77).

Buradaki anne, eğitim ve donanım anlamında yetersiz olduğu için çocuğuna eğitim verememiştir. Bunun yanında çocuğuna eğitim vermesi için tutulan mürebbiyeye de bilinçsiz bir şekilde müdahale ederek çocuğunun eğitimine zarar vermiştir. Ayrıca çocuğun sosyal olarak sterilize ortamda yetişmesi de ileriki hayatında karşılaşacağı olumsuzluklar karşısında bocalamasına sebep olacaktır.

Fatma Aliye Hanım da dönemin önemli aydınlarından biri olarak aile konusuna değinmeden geçememiştir. *Muhadarat* romanında ideal bir anne olan

Münevver Hanım'ın hayatını kaybetmesinden sonra Sai Efendi evini bir yıl kadar idare edebilmiş ve daha fazla idare edemeyeceğini anlayınca evlenmeye karar vermiştir. Calibe isimli bir kızla evlenen Sai Efendi üvey anne kavramını yuvasına taşımıştır. Olumsuz anne tipinin öne çıkan örneklerinden biri olarak romanda yer alan Calibe, üvey oğlu Şefik'i terbiye etmek için ona dayak atmaktadır:

“Fazıla artık çocukluktan çıkıyordu. Sinni on dördtü. Gördüğü zulümlerin sebebini araştırmaya ve bu kadar ezaya duçar edilmeleri için kabahatleri bulunmadığını anlamaya başladı. Bahusus bila-kabahat Şefik'e dayak yedirmemek ve takdir işittirmemek için kendinde bir hakk-ı himayet buluyordu. Artık üvey validesinin boş yere kendine olan kahr ve tekdirine karşı evvelki gibi başını aşağıya eğip boynunu bükmüyordu. Bilakis kendisi o tekdire müstahak olacak kabahati işlemediği cihetle kabul etmediğini ima eder bir tarzda başı yukarıya kalkıp güzel kaşları hafifçe bir surette çatılıyordu. Şefik'in o haksız tekdirlere uğradığı zaman ise evvelki gibi gözleri yaşlarla dolmuyor, uzun kirpikleriyle üvey validesine doğru peykan-ı sitemler endah eyliyordu” (Fatma Aliye 2012a: 62-63).

Yazar eserinde üvey anne dehşetini işleyerek çocuk eğitimindeki şiddete dikkat çekmiştir. Toplumda çocuğa karşı var olan şiddeti diğer birçok eserde aydınlar eleştirmiştir fakat Fatma Aliye üvey anne tipini kullanarak anlatılan hikâyeyi daha da dramatik hâle getirmiştir. Çocuk eğitimi ve ebeveyn – çocuk ilişkisinin okuyucuya aktarılmasında bu durumun eserde kullanılmasının tabii olarak okuyucu üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir.

Emine Semiye'nin *Sefalet* romanında olumsuz anne tipi Yakut Hanım'dır. Kendisi eğitimsiz ve ahlak yoksunu bir kadın olan Yakut Hanım ikinci eşinden olan oğlu Cehdi'nin eğitimi olmasını sağlayamamıştır. Çünkü Yakut Hanım da çocuğunun eğitimi olmasını sağlayacak bir alt yapı yoktur:

“Cehdi mektebe ancak birkaç sene devam edip şehadetname almadan çıktı. Validesinin münasebetsizliği olmasaydı tekrar koyacaklardı. Bed-ahlak kadın, ‘Artık okuduysa okudu daha ne öğrenecek? Eniştesi bir yere koyuversin’ diyerek oğlunun tahsiline mani olmuştu. Ruhi Bey kaynını bir memuriyetle kayırmışsa da, Cehdi orada da duramadı. Velhasıl birçok memuriyetler değiştirdikten, bin türlü sanata girip çıktıktan sonra boş gezenin kalfası olmayı tercih edip, birkaç sene konağın bir köşesinde sürünüp kaldı” (Emine Semiye 2010: 98).

Annenin eğitimsiz ve donanımsız olarak yetiştirilmesi hayatın ona yaşattığı olumsuzluklar karşısında kendisini ve çocuklarını savunamamasına sebep olmuştur. Özellikle evlilik konusunda yanlış kararlar vermiştir. Cehdi'nin eğitimine ise hiç katkıda bulunamamıştır. Annenin çocuğunun eğitimine karşı duyarsız olması aslında onun bu konunun önemini bilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun sebebi ise annenin yeteri kadar eğitim almamasından kaynaklanmaktadır. Yazar bu annenin davranışlarını eserinde “münasebetsizlik” olarak nitelendirmektedir.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında olumsuz anne tipi Çerkez kökenli bir cariyedir. Mansur'u anne şefkatinin etkisiyle korusa da ona karşı yanlış uygulamaları oğluna uzun vadede çok zarar vermiştir. Kendi kişisel istekleri yüzünden oğlunun eğitimine sekte vurmuştur (Mehmet Murat 1980: 29).

Olumsuz anne tipinin olduğu hikâye ve romanlarda genelde baba yoktur, baba olanlarda ise olumsuz anne tipi olarak üvey anne vardır. Ailede baba olmadığı için anne, erkek çocuğun her şeyiyle kendisi ilgilenir. Bu ilgede disiplinden ziyade şefkat öne çıktığı için erkek çocuklar eğitim noktasında eksik kalır ve aşırı şımartılır. Ayrıca bu çocuklar karşı cinsten her bireyin kendilerine anneleri gibi davranacağı hissiyle hareket ederler ki bu durum onların sonunu hazırlayan en büyük aldanişdır. Hayatın gerçeklerini öğrenemeyen ve aşırı şımartılan bu çocuklar servetleri bitinceye kadar iffetsiz kadınların elinde oynanan pahalı bir oyuncakken servetleri bittikten sonra eskimiş, hiçbir işe yaramayan çöp hâline gelirler. Fakat burada hemen her yazarın dolaylı olarak anlatmak istediği temel konu, annelerin eğitim anlamında yetersiz olmasıdır. Eserlerde verilen temel mesajda anneler yeterli eğitim almış olsalardı ve çocuklarını belli bir disiplin altında yetiştirselerdi çocukları olumsuz birer örnek olmaktan ziyade ideal insan olurlardı.

2.2.3. Kız Çocuğunun Eğitim Sürecinde Annenin Olumlu Tavrı

Aile içinde önemli misyona sahip olan annelik kurumu yazarların vermek istediği mesaja göre olumlu ya da olumsuz örnek olarak romanda yer almaktadır. Dönemin şartları gereği anneye biçilen rol daha çok evin içiyle ve çocuklarla ilgilenmek olarak görülür. Bu açıdan bakıldığında annenin olduğu pozisyon ev içi mahremiyetinin katı duvarları arkasında kalır ve modernleşme sürecinin içine çok geç dahil olur:

“Eğitimi ve beraberinde gerçekleşmesi beklenen değişimi geleneksel kalıpların daha baskın olduğu ev içi hayatlar sebebiyle çok daha geç fark eden kadın dünyası, tam da bu sebeple modernizmi yavaş yavaş algılayacak ve daha geç başlatacaktır” (Argunşah 2016: 4).

Modernizm ile birlikte birçok alanda gerçekleşen değişim rüzgarından geç de olsa kadınlar da etkilenmiştir. Dönem aydınlarının çabası bu değişimde önemli rol oynamıştır. Onlar eğitimi toplum bünyesinde yaygınlaştırmak için insanlara direkt olarak dokunabilecekleri sanatsal alanları kullanmışlar ve toplum yararına gördükleri her türlü fikrî eserlerinde işlemişlerdir. Burada kadının durumu ne çıkan konular arasında olup olumlu ve olumsuz örneklerle kadınların yaşadığı sıkıntılar okuyucuya verilmiştir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *ingene* romanında olumlu anne tipi Ferazende Hanım'dır. Çocukluğundan aldığı eğitim ve donanımla kocasının ölümünden sonra ailesini ve servetini ayakta tutar. Çocukları şems Hikmet ve Fatma Münevver'e verdiği eğitim ile onların hayata hazırlanmalarını sağlamıştır:

“Hem hüsn- terbiye etmiş hem de babalarından müstakil servet-i azimenin bir habbesini zıyan etmeyip cümlesini emlake tahvil ile ayda yüz elli liradan ziyade bir de irat peyda etmiştir. Oğluna ve kızına verdiği terbiye mektep terbiyesi değildir fakat çocuklar ahlak üzere yetiştiklerinden baba terbiyesine gerek kalmamıştır” (Ahmet Midhat 2012a: 10-11).

Jn Türk romanında Ahmet Midhat Efendi, Fatma Ahdiye Hanım üzerinden ideal Osmanlı kadınının tarifini yapar. Bu tarifte ailesinden ilk olarak dinî eğitimini alan, daha sonra eğitim kurumlarından müspet ilimleri öğrenen ahlaklı gençler vardır. Bu tarifi gerçekleşmesinde ebeveyn – ocuk ilişkisinin önemi ortaya çıkmaktadır. Dilşinas Hanım mmi olmasına rağmen kızı Fatma Ahdiye'ye gerekli dinî eğitimi bizzat kendisi verir:

“Dinin farzlarını, vaciplerini, sünnetlerini, mstehaplarını, haramı, mekruhu her şeyi pek mükemmel öğrenir. Hem de tahsilin bu cihetinde Dilşinas Hanım'ın büyük bir muaveneti oldu. Hanımın mmiliğine nazaran buna şaşırdınız mı? Hiç şaşılacak yeri yok. Dilşinas için yegâne ilim bundan ibaret olup kendisi de öğrenmek istiyor. Her akşam:

- *Ey Fatma! Söyle bakayım bugün ilmihalden ne öğrendin? Ben de öğrenmek istiyorum kızım!*” (Ahmet Midhat 2003b: 12/462).

Ahmet Midhat Efendi, kaleme aldığı iki eserinde de olumlu anne tipi üzerinden okuyucuya özellikle çocuk eğitimi hakkında bilgi verip öneri de bulunmaktadır. Ferazende Hanım üzerinden, annelerinden en iyi şekilde eğitim alan çocukların mektep eğitimine bile gerek kalmadan hayatta başarılı olabileceklerinden bahseder. Bunun yanında kız çocuklarının dinî anlamda annelerinden almaları gereken eğitimden de bahseden yazar Dilşinas Hanım'ın kızı için iyi bir örnek olduğuna eserinde yer vermiştir.

Aile içinde erkek çocuk için rol model baba iken kız çocuk için annedir. Kız çocuk sanki evde annenin küçültülmüş hâli gibi hareket eder. *Mai ve Siyah* romanında Halit Ziya dönemin aile fotoğrafını çekmiş ve anne ile kız çocuk arasındaki ilişkiyi eserine taşımıştır. Anne kızıyla bizzat ilgilenmiş, kızının ilerde kuracağı yuvasında neler yapacağını göstermeye çalışmıştır. Bu yönüyle olumlu anne tipi olarak romanda yer almaktadır:

“İkbal - kız çocukların daima validelerin eteklerine sevk eden bir hisle-annesinin yanında mesela babasının eskimiş para kesesine kaim olmak üzere yeni kese örür; ara sıra bu dört kişiden birinin ağzından çıkıvermiş bir serseri kelime musahebeye vesile olur, Ahmet Cemil başını kaldırır, ikbal güler, babası bir hikaye söyler” (Uşaklıgil 2011a: 45).

Halit Ziya'nın romanda okuyucuya gösterdiği mutlu aile tablosunda, anne çocukları ile ilgili iken baba da çocuklarla gayet ilgilidir. Yukarıdaki alıntıda özellikle model olma ya da model alma yoluyla eğitim ön plandadır. Yazar okuyucuya anne ve babanın yapması gerekenleri göstermiştir. Kız çocuk anneyi erkek çocuk ise babayı rol model olarak görmektedir. Bu minvalde annenin de babanın da çocuklara örnek olacak şekilde davranmaları gerekmektedir. Hepsinden önemlisi ise ailede huzursuzluk ya da eksiklikten ziyade mutluluk ve düzenin olması çocukların her anlamda sağlıklı olmasını sağlamaktadır.

Anne ve kız çocuğu arasındaki ilişki çocuğun geleceği açısından son derece önemlidir. Bir ailede kız çocuğun yetişmesinde karar mekanizması baba olsa da hane içinde onun her anlamda yetişmesi annenin kontrolündedir. Çalışmaya konu olan dönem düşünüldüğünde, daha sonraki yıllarda sahip olacağı imkânlarla o yıllarda

sahip olmadığından kız çocuğunun kendisini geliştirmesinde belli bir yaşa kadar en önemli ve etkin bilgi ve eğitim kaynağı annedir denilebilir.

2.2.4. Kız Çocuğunun Eğitim Sürecinde Annenin Olumsuz Tavrı

Annenin, çocuk terbiyesiyle ilgilenmesi hele de kız çocuğunun terbiyesiyle ilgilenmesi mahremiyet açısından babaya göre daha eftâl görülmüştür. Bu minvalde anne eğitilmiş ve donanımlı bir kadın ise çocuklarını o ölçüde kaliteli yetiştirmektedir. Şayet eserde olumsuz bir anne tipi varsa çocuklarına vereceği çok bir şey olmadığından çocuklar toplum tarafından tasvip edilmeyen olumsuz kişiler olarak romanda yer almaktadır. *Mehcure* romanında da bu durum resmedilmiş, *Mehcure*'nin annesi kızının davranışlarıyla bizzat ilgilenmiştir. Annesinin kızına karşı azarlayıcı bakışları dolaylı da olsa olumsuz bir anne tavrı olarak yorumlanabilir:

“Mehcure'ye gelince, o da anne babasının terbiyesinden kabiliyetleri ölçüsünde istifade etmişti. Aklının erdiği kadar zaten azar ve ayıp olma gerektirecek bir harekette bulunmazdı. Ne kadar da olsa yaşının gereği bir münasebetsizlik etse bile bundan mahcup olur, tekrarından kaçınması için annesinin bir bakışı yeterdi” (Mehmet Vecihi 2003: 7).

Eserde çocuk eğitiminde anne – baba karşılaştırması yapan yazar annenin kızına karşı tavrını tasvip etmeyen bir tutum içindedir. Kızına sert denilebilecek bir tavır sergileyen annenin çocuk eğitiminde yeri yoktur. Buna istinaden *Mehcure*'nin annesi olumsuz anne tipine örnek olduğu söylenebilir.

Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat romanında Talat Bey'in annesi olan Saliha Hanım kendi çocukluğundan bahseder ve o dönemde kız çocuklarının eğitimlerinin on, on bir yaşına kadar eğitim kurumlarında yapılabildiğini anlatır. Bunu yanı sıra daha çocukken annesinin kendisine giyim kuşam anlamında yetişkin bir kız muamelesinde bulunması, eğitimini yarıda kesilmesine engel olamaması Saliha Hanım'ın annesini olumsuz anne olarak nitelenmesine sebep olmuştur:

“...anam bana yaşmak takmağı teklif ederdi. Ama ben ‘hâlen ufağım’ diyerek, istemezdim. Nihayet beni mektepten çektiler; mini mini bir ferâce, bir yaşmak hazırladılar. Ben babamın önünde ‘Mektepten nasıl çekileceğim...nasıl yapacağım?...Ben cahil kalacağım’ diyerek ağladım sızladım da fayda vermedi” (Şemseddin Sami 2012: 14-15).

Yazarın yukarıdaki alıntıda yapmış olduğu eleştiri; kendisi de zamanında aynı sıkıntılarını yaşamış olan bir annenin, kızının geleceği konusunda pasif durumda kalmış olmasına yneliktir. Burada aslında toplumsal bir eleştiri de söz konusudur. Kadınların eğitimsiz oldukları için pasif kaldıkları belirtilir. Bu yönüyle anne olumsuz olarak nitelendirilmiştir.

Fatma Aliye Hanım da dönemin önemli aydınlarından biri olarak aile konusuna değinmeden geçememiştir. *Muhadarat* romanında ideal bir anne olan Münevver Hanım'ın hayatını kaybetmesinden sonra Sai Efendi evini bir yıl kadar idare edebilmiş ve daha fazla idare edemeyeceğini anlayınca evlenmeye karar vermiştir. Calibe isimli bir kızla evlenen Sai Efendi üvey anne kurumunu yuvasına taşımıştır. Olumsuz anne tipinin karakteristik örneklerinden biri olarak karşımıza çıkan Calibe, terbiye etmek adı altında üvey kızı Fazıla'ya ve kardeşine dayak atmaktadır:

“Fazıla artık çocukluktan çıkıyordu. Sinni on dörttü. Gördüğü zulümlerin sebebini araştırmaya ve bu kadar ezaya duçar edilmeleri için kabahatleri bulunmadığını anlamaya başladı. Bahusus bila-kabahat şefik'e dayak yedirmemek ve takdir işittirmemek için kendinde bir hakk-ı himayet buluyordu. Artık üvey validesinin boş yere kendine olan kahr ve tekdirine karşı evvelki gibi başını aşağıya eğip boynunu bükmüyordu. Bilakis kendisi o tekdire müstahak olacak kabahati işlemediği cihetle kabul etmediğini ima eder bir tarzda başı yukarıya kalkıp güzel kaşları hafifçe bir surette çatılıyordu. şefik'in o haksız tekdirlere uğradığı zaman ise evvelki gibi gözleri yaşlarla dolmuyor, uzun kirpikleriyle üvey validesine doğru peykan-ı sitemler endah eyliyordu” (Fatma Aliye 2012a: 62-63).

Çocuğa şiddetin eleştirildiği yukarıdaki alıntıda üvey annenin kullanılması hikâyeye ayrı hüznün katmış, yazarın çocuk eğitimine karşı farkındalığı artırmasına yardımcı olmuştur. Bunun yanında Fatma Aliye Hanım'ın bir kadın olarak bu konuyu ele alması, belki de zamanında yaşadığı sorunları eserine aktarma ihtiyacından kaynaklanıyor olabilir.

Sefile romanında Halit Ziya olumsuz anne formunun çocuğu farklı eksenlere sürükleyebileceğini göstermiştir. İkbâl annesinin bir hayat kadını gibi her önüne gelenle sırf zevk için beraber olarak babasını aldatmasına dayanamaz, ondan intikam almak ister ve kendisi de bir hayat kadını olur. *Aşk-ı Memnu* romanında Firdevs

Hanım da olumsuz anne tipine örnektir. Kızlarına karşı hemen her konuda olumsuz davranan Firdevs Hanım özellikle Bihter'in yetişip genç kız olmasından sonra onunla hiç anlaşamaz. Ayrıca Firdevs Hanım'ın zevkine düşkünlüğü, kızı Bihter'i olumsuz etkilerken aynı zamanda kızın annesinin yolundan giderek yasak ilişkiye yönelmesine sebep olmuştur. Bu olayın altyapısında da bir intikam duygusu yatmaktadır.

Diplomalı Kız hikâyesinde Ahmet Midhat kız çocuklarının eğitilmesi gerektiğini savunurken buna mani olan olumsuz anne tipini de eserinde kullanmıştır. Fakir bir aileye mensup olan Juli Döpre'nin okumak için verdiği mücadelenin anlatıldığı hikâyede, çok masraflı olduğu için anne kızının okumasını istemez. Bu yönüyle anne olumsuz kişi olarak eserde yer almaktadır. Yazar kızların eğitimi konusunda yalnız kendi milletinde değil hemen her millete sorunlar yaşandığı gereceğini hikâyesine taşımıştır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Ahmed Metin ve Şirzad* adlı eserinde Buğdanlı bir ailenin hikâyesi anlatılır. Eğitim konusunda çocuklarına karşı verecek hiçbir şeyi olmayan anne, kızı Neofari'nin daha beş yaşındayken Avrupa'ya gönderilmesine göz yumar. Fakat anne çocuğuna iyilik yapmak yerine onun hayatını mahvetmiş olur. Avrupa'ya giden Neofari kendi kültürünü hiç öğrenmeden büyür ve başkalarına özenen bir genç olur. On altı yaşında memleketine dönen Neofari kendi değerlerinden ve kültüründen nefret eder. Paris'in sefahat âlemlerini özleyen kız ailesini terk ederek Paris'e kaçar. Yazara göre annenin tavrı bu yöneyle olumsuzdur çünkü küçük yaşta kendi değerleri ailesi tarafından verilmemiş olan çocuklar başka medeniyetlerin kucağına atılmamalıdır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Jön Türk* romanında olumsuz anne tipi Sezaidil Hanım'dır. Alafranga düşünce yapısına sahip olan Sezaidil Hanım kızı Ceylan'a yeterli dini ve ahlâkî eğitimi vermemiştir. Çünkü kendisi de bu noktada eğitilmiş olmayan anne, kızının gayri ahlâkî kişilik yapısına sahip olmasına sebep olmuştur.

“Zira Sezayidil Hanım pek koket, pek yosma olup her neredede olursa olsun kendisine karşı gülümseyen erkeklere mukabele bi'l-mislden çekinmez, ve bu nokta-i nazardan denilebilir ki Ceylan'ın Nurullah bey ile musahabesinde gösterdiği serbazane cüretlerin bir kısmı da validesinden bu yolda ettiği temeşşükler eseridir” (Ahmet Midhat 2003b: 69/519).

Ahmet Midhat, Sezaidil Hanım ve kızı Ceylan arasındaki eğitim temelli ilişki üzerinden kadın eğitiminin önemine vurgu yapmıştır. Yazara göre eğitimsiz bir anne, çocuğun da eğitimsiz kalmasına veya yanlış eğitim almasına sebep olacak en önemli etkidir. Özellikle çocuğun ahlâkî alt yapısında annenin önemi çok büyüktür. Dönem yazarları eserlerinde işledikleri örneklerle çocuk eğitiminde, çocuğun cinsiyetinin hiç önemli olmadığını göstermiş, bunun yanında annenin eğitim durumunun iyi evlat yetiştirmede püf noktası olduğunu okuyucuya vermek suretiyle kadın eğitime vurgu yapmışlardır.

Dönem yazarları anne – kız çocuk ilişkisinde annenin yetersiz ya da ahlaksız olması durumunda kız çocuklarının içine düşecekleri durumları anlatmışlardır. Bu bağlamda kimi anneler kızlarına terbiye eğitimi adı altında çok sert davranmış, kimi anneler kendi ahlâkî yetersizliklerini kızlarına bulaştırmış, kimisi de eğitimsizlikleri yüzünden kızlarını yetiştirememişlerdir. Yukarıdaki örneklerde anneler arasında olumsuz durumlar değişiklik gösterse de genel anlamda çocuk eğitiminde, özellikle de kız çocuğunun eğitiminde eğitilmiş annenin çocuğuyla ilgilenmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır.

2.2.5. Ebeveyn – Çocuk İlişkisi Bağlamında Annesizlik Temi

Hikâye ve roman yazarları, ızdırap çeken, tutunamayan kişileri kurgulamaya karar verdiklerinde öncelikle onların aile hayatını problemlili hâle getirerek veya ebeveynlerinden birini ya da her ikisini öldürerek eser kişinin çocukluğuna silinemeyecek bir iz bırakır. Bu iz hayatı boyunca onun peşini bırakmaz ve kişi birçok çatışma yaşar. Hikâye ve roman yazarı da bu çatışmalardan yola çıkarak eserini kaleme alır.

Bu çalışmada incelenen eserlerdeki hikâye ve roman kişilerinin yaşadığı en büyük acı belki de annesiz kalma duygusudur. Annesi olmayıp, anne şefkatinden mahrum bir şekilde yetişen çocukların hayat karşısındaki durumu içler acısıdır. Çünkü bu çocuklar anne şefkatini ve özenini almadığı için devamlı olarak bir kanadı eksik kuş gibidir, hiçbir zaman mutlu olamazlar. “Annesizlik” temi çalışmaya konu olan dönemin birçok romanında görülür:

“Cezmi henüz iki yaşındayken annesini kaybetmiştir. Ana şefkatini almamıştır. İnsanda ne kadar ince duygular varsa, hepsi o sayede gelişir, o sayede daha küçükken eserlerini göstermeye başlar” (Namık Kemal 2009: 37).

Namık Kemal'in yukarıdaki örnek ile insan hayatında annenin yerini kendi açısından tespit ettiği görülmektedir. Özellikle anne şefkati üzerinde duran yazar bu duygunun eksikliği hâlinde insanın bir yanının eksik olacağından bahsetmektedir.

Ölümlerin yanında kölelik kurumu da çocukların annesiz kalmasına sebep olur. *Sergüzeşt* romanında Dilber bunun en dramatik örneklerinden biridir. Annesizlik duygusunu iliklerine kadar yaşayan Dilber çocukluğun da verdiği çaresizlikle okuyucunun karşısına çıkarılmıştır:

“Bitap olan gözleri meşhudatı rüya gibi gördüğü zaman tâ karşıda... Bir siyah kadife ile mestur gibi görünen sema-yı muzlimin ufuklara karip bir köşesinde... Sislere benzer bir ziya peyda oldu. Bu nur tâ ki zuhur-ı semaviye daha dikkatle bakınca o ziyanın içinde valideciğinin çehre-i mütebessimini gördü. İşte orada... Kendisine gülüyor! Lakırdısını işitecek. Ah, üzerine doğru geliyor... İktidarının taalluk edemediği şeyleri taşımaktan kadit olmuş kollarını valideciğini kucaklamak için semanın o cihetine doğru uzatarak ‘aman imdadıma yetiş...’ dedi. Sonra şiddetli bir feryatla arka üstü düştü bayıldı” (Samipaşazade Sezai, 2004: 18).

Gerçek bir hikâyeden mülhem yazılan eserde Samipaşazade Sezai anne kavramının bir çocuk için ne ifade ettiğini en acı şekilde kaleme almıştır. Yazar ayrıca kölelik sıfatının bir kız çocuğu bünyesinde nasıl durabileceğini eserinde işlerken kölelik kurumunun toplumdaki yerini de eleştirmiştir.

Samipaşazade Sezai'nin *Küçük Şeyler* adlı hikâye kitabı edebiyatımızda küçük hikâyenin ilk örneklerinden biridir. *Sergüzeşt* romanından üç yıl sonra yayımlanan eserde yer alan *Bedia Hanım* adlı hikâyede annesi olmayıp mürebbiye tarafından yetiştirilen Bedia'nın hikâyesi anlatılır. Annesizliğin bir çocukta yarattığı eksiklik ve bu eksikliğin çocuğun karar verme aşamasındaki etkisi yazar tarafından irdelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulduğunda halkına sosyal anlamda tam olarak hizmet verebildiği söylenemez. Özellikle kimsesiz kalan çocukların devlet eliyle korunması tam olarak sağlanamaz. Anne – baba himayesi olmadığı için sokaklara düşen erkek çocuklar hamamların külhanlarında kalmış ve zamanla halkın sevmediği şekilde çeteleşerek suç örgütleri hâline gelmiştir. “Külhanbeyi” tabiri de bu durumdan hareketle ortaya çıkmıştır. Kız çocukları ise besleme ticareti yapan kadınların ellerine düşüp daha

sonra verildiği zengin konaklarında fuhuşun da içinde bulunduğu birçok kötü muameleye maruz kalmışlardır. *Müşahedat* romanındaki Takuhi, anne himayesi olmadığı kız çocuklarının neler yaşayacağını gösteren en iyi örnektir:

“Takuhi'ye gelince: on bir on iki yaşından bed' ile Beyoğlu'nda beslemeliğe çıkan öksüz kızların ahvali ne olursa Takuhi'nin hali de öyle olmuş. Yani, büyüyüp meydan aldığı zaman madaması, kendisini kocasından kıskanmaya başlayıp, bir aralık, hasedini haklı gösterecek müşahedatın da tekerrür üzerine kocasına bir şey yapamayan madam, intikamını beslemeden almak için kapıdan dışarıya uğratmış...

Bu misillü kızlar nereye giderler? En uslusu en akıllısı, şuraya buraya besleme kapılandırmağa dellallık eden kocakarılar değil mi? Takuhi dahi işte bu en uslu ve akıllı takımdan add olunmuşsa da badema hiçbir kapıda uzun uzadıya dikiş tutturamayarak, bazısından 'eli uzun' bazısından 'pek aşüfte' gibi mahkumiyetlerle tard olunmağa başlanmış.

Filvaki ikinci suret-i mahkumiyet Takuhi için daha doğru olup, iki defa iskat-ı ceninden sonra üçüncüsünden maharetsiz bir ebe karıya düştüğünden cenini düşüreyim derken kendisini mezara düşürüvermiş” (Ahmet Midhat 2000g: 137-138).

Dürdane Hanım romanında annesizliğin bir kız çocuğu için önemi vurgulanmaktadır. Annesini kaybeden, babasından da yeterli ilgiyi göremeyen Dürdane ilgiyi dışarıda aramış ve kötü niyetli Mergup Bey'in oyuncağı olmuştur. Evin dadısı Gülbeyaz da onun bu durumunu annesizliğine bağlar:

“Bir buçuk ay sonra zavallı Dürdane için ebediyen yüz karası olacak bir şey gösterecek! Ah, annesi sağ olsaydı, hiç bu belalara mahal kalır mıydı Ah, beni dinlemedi!.. Beni dinleseydi...” (Ahmet Midhat 2012b: 91).

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında Felatun Bey'in kız kardeşi Mihriban Hanım'ı annesi doğururken hayatını kaybetmiştir. Anne terbiyesi almayan, evde adeta başına buyruk bir şekil büyüyen Mihriban Hanım ağabeyi gibi alafranga bir yaşam sürmektedir. O naif bir genç kız gibi değil de birkaç evlilik yapmış arsız bir kadın gibi etrafındaki kimseyi beğenmez, insanlara tepeden bakar. Onun hayatındaki bu boşluğun ve otorite eksikliğinin temel sebebinin annesizlikten kaynaklandığı söylenebilir:

“Mihriban Hanım, diğer kızlar gibi oya yapmasını bilmez. Çünkü alafrangalarda böyle şeyler yoktur. Kese, çorap gibi şeyleri de bilmez, çünkü onları ancak modist kızlar örer. Nakışları yine onlar işler. Yapma çiçekler Beyoğlu’nda çok! Bunları yapmak için neden zahmete girsin? Çamaşır yıkamak, ütölemek hizmetkârların; yemek pişirmek de aşçının işidir. Hatta saçlarını taramak için bile başkası görevlidir. Alafranga kızlar iyi bir eğitim, öğretim görürler. Zavallı kızcağız öksüz büyüdüğünden pek çok şeyde olduğu gibi bundan da nasibini alamadı” (Ahmet Midhat 2008a: 13-14).

Ahmet Midhat Efendi yukarıdaki örneklerde genellikle annesizlik duygusunu kız çocukları üzerinden işlemiştir. Annesi olmayan kızların evlilik sürecinde bocalayabileceğini gösteren yazar annenin himaye ve öğreticilik vasfı üzerinde durmuştur.

Muhadarat romanında da annesizlik teminin çocukların yanı sıra tüm aileyi etkilemesinden bahsedilir. Öyle ki sadece çocuklar değil baba da annenin ölümünden önemli derecede etkilenir. Bir evde annenin yaptığı işi babanın yapması, hele ki Sai Efendi’ye hiç iş düşürmeden evine ve kocasına eksiksiz bakan bir anneden sonra, dönem şartları düşünüldüğünde çok da mümkün gözükmemektedir Bu durumdan kurtulmak için evlenen adam bu sefer de çocuklarını üvey anne şiddetine maruz bırakır. Her halükarda anne ölümünden çocuklar etkilenmiş olur:

“O zamana kadar çocuklarına nasıl bakıldığını düşünmek değil, kadın ve müdüre olan zevcesi kendisini de çocuk gibi alıştırmış. Adamcağız bir paltosunu bile giymemiş. Yemesi, içmesi, giyinmesi bir saat makinesi kadar muntazam gitmiş. Yıkanmış, taranmış, giyinmiş. Çocuklarını okşayıp, öpmekten başka işlerini düşünmeye muhtaç olmaz

Bu surette alışan bir adama sonraki hâl ne kadar güç gelir Fazıla büyüyünceye kadar değil, adamcağız bir seneyi güç hâl ile geçirdi” (Fatma Aliye 2012a: 32-33).

Evin kızı olan Fazıla annesinin ölümünden sonra babasının ve kardeşinin hizmetlerini görmeye başlar. Fakat küçük bir kız çocuğunun koskoca bir evi çekip çevirmesi mümkün değildir. Anne yükünü taşıyamadığı zamanlarda kardeşi ile birlikte ağlar:

“Fazıla’da görünen akıl ve zeka hakikaten sinniyle mütenasip olmayacak bir suret-i fevkaladeydi. Küçücük yavrucağın pederinin terliklerini çevirmek, mendilini vermek gibi hizmetleri kimse söylemediği hâlde ifaya çalışır. Hatta boyu erişmediği hâlde ceketini tutmaya kadar kalkışırdı. Hele mini mini biraderine olan rahm ve şefkati ve himaye ve muhabbeti akıllara hayret verecek bir derecede olup Şefik ağlayacak olsa sinesine basıp beraber ağladığını görenler şu iki öksüzün gözyaşlarını birbirine karıştırmak gibi bir irtibat incizabına ağlamamak mümkün olmazdı. Şefik’in ilk telaffuz eylediği kelime anne yerine abla oldu” (Fatma Aliye 2012: 33).

Fatma Aliye Hanım kadın hassasiyeti ile yazdığı eserinde annenin bir aile için sadece ev işlerini yerine getiren bireyden ziyade o ailenin meydana gelmesini sağlayan en önemli yapı taşı olduğunu göstermiştir. Özellikle çocukların yetişmesinde babanın tek başına yetemeyeceğini, annenin şefkat duygusunun çocuğun gelişiminde hayati öneme sahip olduğunu annesizlik temi üzerinden verdiği söylenebilir.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında Mehmet Murat, Salih Efendi'nin ikinci eşi olan Müzeyyen Hanım üzerinden annesiz yetişen kız çocuklarının nasıl eksikliklere sahip olabileceğinden bahsetmiştir. Özellikle himaye olgusundan eksik yetişen kızlara iffet noktasında dikkat edilmesi gerektiğinden bahsedilir:

“Demek Müzeyyen, kızlarımızın çoğu gibi yaradılıştan iffet ve edep sahibiydi, ama görevini bilir bir annenin arkadaşlığı ya da öğrenim ve eğitiminin olgunlaştırıcı etkileriyle o edep ve iffet duygusu bezenip işlememişti” (Mehmet Murat 1980: 156).

Yazar yukarıdaki örnekte annenin çocuk eğitimindeki yerinden bahsetmiş annesizlik temi üzerinden konuya değinmiştir. Ayrıca “anne” ve “olgunlaşma” kelimeleri alıntıda yine öne çıkan ifadeler olup annenin olgunlaştırıcı özelliği üzerinde durulmaktadır. Bir çocuğun annesi yoksa yaşı ilerlese de ham kalabileceğini yaşının gereklerini yerine getiremeyeceğini dönemin birçok yazarında olduğu gibi Mehmet Murat’ın bu eserinde de görmek mümkündür.

Zehra romanında küçük yaşta annesini yitiren Zehra, ebeveyn – çocuk ilişkisi bakımından önemli yere sahiptir. Yazar, annesi olmayan çocukların aile içindeki durumlarını o dönemin şartlarında gözler önüne serer. Anne şefkatinin ve özeninin olmadığı çocuklar kişiliğiyle de bağlı olarak ileriye dönük yaşamlarında ruhsal

anlamda sorunlu bireyler hâline gelebilirler. Çocuğun gelişiminde anne olmaması o çocuğun ileriki yaşamında önemli bir eksikliktir. Bu minvalde Zehra karakterinin ortaya çıkmasında da annenin olmaması önemli etkindir:

“Zehra çocukluğundan beri gayet kıskanç idi. Hele kendisinden iki sene sonra doğan Bedri'yi o derece kıskanırdı ki birkaç kereler çocuğu adeta boğmak, kafasını ezmek gibi vahşetlere kadar cür'eti götürmüştü” (Nabizade Nazım 2011: 32).

Nabizade Nazım eserinde ebeveyn – çocuk ilişkisine tıbbi yönden yaklaşmıştır. Ailevi konuda sıkıntı yaşayan çocukların ilerleyen yaşlarda ruhsal sıkıntılar yaşayabileceğini okuyucuya Zehra üzerinden göstermiştir. Anne şefkati çocuktaki merhamet duygusunun harekete geçmesini sağlamaktadır. Şayet anne bir ailede yok ise çocukların en yakınlarına dâhi zarar verebilecek bir kişiliğe bürünebilecekleri söylenebilir.

Aşk-ı Memnu romanında da annesi ölmüş çocuklar eserde yer alır. Nihal varlıklı bir ailenin kızıdır. Eğitim ve ihtiyaç anlamında hiçbir sıkıntısı yoktur. Babası çocuklarının eğitimiyle bizzat ilgilendiği gibi bu eğitimi mürebbiyelerle de desteklemiştir. Fakat çocuklarında eksik olan şey anne şefkati ve özenidir. Aslında bu romanın temel çıkış noktası annesizlik temi üzerinedir. Ailede anne olmadığı için aileye dâhil olan yeni bireyler ve bunların getirdiği çatışmalar romanın ana konusudur denilebilir. Nihal annesiz büyüdüğü için aldığı her eğitim yüzeysel kalmış, hayat karşısında her şeyi tecrübe ederek acı şekilde öğrenmiştir:

“Nihal'in hayatı mahdut bir daire içinde geçen hayattan ancak babasıyla mürebbiyesinin, kitaplarıyla dadılarının söyledikleri kadar malumat alan, bilgiç refikalara malik olmayan alelumum on iki yaşında çocuklardan fazla bir şey bilmezdi. Hayata dair bildikleri bütün tesadüfle işitilmiş, sokakta araba ile geçerken görülmüş şeylerden küçük muhakemesinin müşevveş istinaclarına münhasır kalmış idi” (Uşaklıgil 2011b: 125).

Bir kız çocuğu için anne, hayatındaki en önemli ve yeri doldurulamayacak varlıktır. Anne, kendisinin daha önce geçtiği yoldan kızı da geçerken arada hiçbir mahremiyet unsuru olmadan kızını yetiştirir ve onun olgunlaşmasını sağlar. Yazar annesizlik konusunu eserin tam merkezine yerleştirerek bir ailede anne kavramının

önemini göstermiştir. Çünkü Adnan Bey'in karısı, çocuklarının annesi olan insan ölür ve Adnan Bey'in ikinci evliliğinden sonra ailenin yaşadığı sıkıntılar başlar.

Bir Ölü'nün Defteri'nde henüz altı yaşında olan Vecdi annesi ölünce babasıyla kalır, babası kendisine bakamayınca halasına bırakılır ve onunla yaşamaya başlar. Annesizlik duygusunun verdiği acıyla etraftan kaçış arzusu Vecdi'de had safhada görülür. Annesiz kalarak himaye sorununu en acı şekilde yaşayan Vecdi ileriki hayatında da bu sorundan kurtulamaz:

“Annesinin himaye kanadı üzerinden kalkmış, babasının getireceği daneyi intizar tesliyetini (bekleme tesellisini) kaybetmiş, henüz kanatlarına kuvvet gelmeden yuvasından düşmüş bir kuşcağz gibi, garip, metruk (terk edilmiş) bir çocuk olduğumu hissettim” (Uşaklıgil 2008: 42).

Annenin koruyucu ve olgunlaştırıcı özelliği üzerinde duran yazar bu duygulardan mahrum büyüyen çocukların durumundan bahsederek ebeveyn – çocuk ilişkisinin önemini ortaya koymuştur. Halit Ziya yaptığı teşbihte annesi olmayan çocuğu yuvadan düşen kuş yavrusuna benzetmektedir. Nasıl ki kuş yavrusu yuvadan düştüğünde yaşama şansı kalmaz; yazara göre annesiz kalan çocuğun da yaşama şansı neredeyse yoktur.

Karabibik uzun hikâyesinde annesiz kalan Huri'nin talihi ise dünya üzerinde çok az çocuğun talihi ile benzerlik gösterir. Bu uzun hikâyede baba, karısını tifodan kaybetmiştir. Bunun üzerine her türlü yük evin tek çocuğu olan Huri'nin omuzlarına kalır. Bu da yetmezmiş gibi babasının eziyetlerine maruz kalır. Babası kızını sabana koşmayı bile düşünür (Nabizade Nazım 2012: 12):

Romanda baba – kız arasındaki ilişki dönemin diğer örneklerinden çok farklıdır. Çocuk burada adeta bir evcil hayvan muamelesi görmekte, baba için neredeyse evlat hüviyeti taşımamaktadır. Bu minvalde annenin çocuk için önemini en iyi gösteren örneklerden biri olduğu söylenebilir. Annenin merhamet duygusunun babada olamayacağını okuyucuya veren yazar anne himayesinin kız çocuğu için olgunlaştırıcı bir unsur olduğunu eserinde işlemiştir.

Annenin aile içinde genel anlamda üslendiği misyon bakımından yeri babanın önündedir. Özellikle çocukların gelişimi açısından anne hayatı öneme sahiptir. Annesiz kalan çocukların yeterli şefkat, özen ve tecrübeyi almadıkları için hayat

karşısında yenik düştükleri su götürmez bir gerçektir. Bunun yanında çocuklukları boyunca çektikleri sıkıntılar da anne himayesinin önemini göstermektedir.

3. BÖLÜM

3.EVLENME SÜRECİNDE EBEVEYN – ÇOCUK İLİŞKİSİ

İnsan yaşamının en önemli dönüm noktalarından biri olan evlilik kurumu kadın ve erkeğin hayatını birleştirmesi ile meydana gelir. Bu birliktelik çocukların da olmasıyla çekirdek aile kurumunun oluşumunu sağlar. Ailelerin bir araya gelmesi de dünya üzerindeki farklı toplumları var eder. Aile içinde ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişkinin eğitimden sonra en büyük etkileşim alanı çocukların evlilik kurumuna geçişinde yaşanır. Evlenip evlenmeme ya da evleneceği kişinin seçimi noktasında ebeveynlerin çeşitli sebeplerle çocuklarının hayatlarına müdahil olması yüzyıllardır varlığını devam ettiren hem bir realite hem bir sorundur. Birçok toplumun hâlâ çözemediği, eğitime ve toplum yapısına bağlı olarak yakın gelecekte de çözeceği pek mümkün görülmeyen bu sorun aile içi psikolojik baskının da çıkış noktalarından biridir.

Evlilik konusu Türk toplumunda Tanzimat'la birlikte sanat eserlerinde kendisine yer bulmaya başlar. O dönemdeki roman ve hikâyelerde özellikle eleştirilen ise “görücü usulü” evlilik sistemidir. Toplumunu ilgilendiren birçok sorunu eserlerinde işleyip okuyucularına çözüm üreten Ahmet Midhat Efendi evlilik konusunda yaşanan sıkıntılara da eserlerinde yer vermiştir. *Yeryüzünde Bir Melek* romanında Ahmet Midhat Efendi evlilik kurumunun o dönemde işleyiş biçimini eleştirel bir gözle anlatmıştır:

“Bizim memleketimizde kızlardan sevdikleri adamlara varmış olanları pek nadir olup ağlebi sevdiğine değil, henüz yüzünü bile görmedikleri adamlara varırlar. Hattâ kızlar nasıl bir koca istediklerini hulya eyledikleri zaman zihinlerinde karar verdikleri gibi kocaları dahi karılarını kendi alamazlar. Evlenecek olan herif kız intihâbını akrabasına havâle eylediği gibi onlar dahi alacakları kızı kendisinden değil akrabasından isterler. Sanki kocaya varacak ve evlenecek imiş gibi onlar neye karar verirlerse delikanlı ile kız ona râzı olurlar”(Ahmet Midhat 2000ı:204).

Görücü usulü ebeveynlerin korumacı davranışlarının bir sonucu ya da kendi çıkarları doğrultusunda çocuklarının hayatlarını düşünmeden başvurdukları evlendirme yöntemidir. Bu yöntemle çiftler çoğu zaman birbirlerini zifaf gecesine kadar görmeden, tanımadan tamamen ebeveynlerin ve akrabalarının kararları doğrultusunda evlenirler. Bugün bile birçok toplumda hâlâ görülen bu ilkel davranış biçimi özellikle kız çocuklarını toplumda yok sayan, onların mağduriyetine sebep olan, dinî anlamda da bir açıklaması olmayan önemli bir toplumsal problemdir:

“Bu bahiste asıl üzerinde duracağımız husus Doğu ve Batı toplumlarında, evlilikten önce kadın ve erkeğin birbirlerini tanımaları meselesidir. Öteden beri umumiyetle kadına ve erkeğe eşini seçme hakkının hür olarak tanındığı Avrupa’da, Ahmet Midhat’ın okuyarak tanıdığı veya bizzat gördüğü yıllar, her derecesiyle flört yaygın bir hal almıştı. Buna mukabil Osmanlı hayatında ananevi evlilik, görücü usulü ile devam ediyordu. Şinasi’nin Şair Evlenmesi’nde bir halk komedisi olarak ortaya koyduğu bu problemin acı ve gülünç tarafları az-çok değişerek günümüze kadar edebiyatın konusu olmakta devam edecektir. Ahmet Midhat, Batı’nın flört usulüyle kıyaslanmaksızın, bizdeki görmeden ve tanımadan evliliğin aleyhindedir. Daha ilk hikâye ve romanlarından itibaren bu meselenin münakaşasını yapar” (Okay 2008: 236).

Osmanlı'nın son dönem aydınları toplumsal sıkıntılardan çıkışın bu tür temel sorunları çözmekle olabileceğini bildikleri için özellikle evlilik konusunu ele almışlardır. Çalışmaya konu olan dönemdeki aile yapısına bakıldığında hemen her konuda karar mekanizması pozisyonunda babanın olduğu görülür. Babanın olmadığı ailelerde ise anne karar alıcı olarak hikâye ve romanlarda yer almaktadır. Dönem hikâye ve romanlarında evlilik konusu işlenirken baba – kız çocuk ilişkisi, anne - erkek çocuk ilişkisi öne çıkarılmıştır. Bu noktada baba, genellikle kız çocuklarının evlilik gibi önemli bir kararı almalarında olumlu davranışlar sergileyen örnek bir tip olarak işlenir. Buna karşın anne evlilik konusunda genellikle erkek çocuk ile birlikte işlenmiştir. Babanın olmadığı bu ailelerde anne evlilik konusunda fazla korumacı davranarak çocuğunu yanlış yönlendirir; sonu hüsrarla biten evlilikler yaşanır.

3.1. Evlenme Sürecinde Baba – Kız Çocuk İlişkisi

Osmanlı toplumunda kadının yeri en çok tartışılan konular arasındadır. Sosyal yapının adaletsiz kaideleri yüzünden kadının yeri genellikle harem dairesinden öteye geçememiştir. Hemen her konuda kısıtlanan kadının çocukluğundan itibaren kendisiyle ilgili kararları babası alır. Yetişkin olup evlendikten sonra ise bu kararları kocası almaktadır.

Tanzimat aydınlarının birçoğu hem kadın için hem erkek için evlilik konusunun toplumun en temel sorunlarından biri olduğunu tespit edip bunu eserlerinde işlemişlerdir. Dönemin şartlarına bakıldığında erkeklerin evlilik konusunda çektiği sıkıntı sevdiği kişiyle evlenememek iken, kızların sıkıntısı çocuk yaşta evlenmek, kendisinden yaşça büyük biriyle evlenmek, yaşı uygun olsa bile istemediği biriyle evlenmek ya da ikinci, üçüncü eş olmak gibi birçok sorunla karşılaşmaktır. Kız çocukların karşılaştıkları bu sorunların kaynağı ise toplumsal yapı ve buna izin veren babadır. Aile içi karar alma mekanizmasının başında baba olduğu için kız çocuklarının hayatları ile ilgili tüm kararları da çoğunlukla baba vermektedir. Evlilik gibi hayati bir meselede ise kesinlikle baba söz sahibidir ve kız çocuklarının fikri alınmadan evlilik müessesine geçişleri sağlanır. Tabii ki evlenmek istemediği hâlde evlendirilmek ya da istemediği kişiyle evlendirilmek gibi durumlar kız çocuklarının karşılaştığı başat sorunlardır.

3.1.1. Kızların Fikri Alınmadan Gerçekleştirilen Evlilikler

Bugün hâlâ çözülemeyen kadına şiddet sorununu Tanzimat aydınları bundan ortalama yüz kırk yıl önce tespit etmişler ve buna yönelik çalışmalar yaparak eserlerinde işledikleri olumlu ve olumsuz örneklerle okuyucularına yol göstermişlerdir. Sosyal anlamda öne çıkan sorunların başında kızların küçük yaşta evlendirilmesi veya istemediği kişiyle zoraki evlendirilmesi gibi konular gelmektedir. Kız çocuklarının evlilik gibi hayati bir konuda fikrine başvurulmadan görücü usulü veya beşik kertmesi gibi uygulamalarla evlendirilmesi ve bu duruma babanın önyak olması eleştirilen önemli hususlardır:

“Ana baba tarafından düzenlenen ve görücü usul ile gerçekleştirilen evliliklerin acı sonuçlarına örnek vermek amacıyla yazıldıklarına kuşku olmayan bu romanlarda, çatışma, bireysel aşkla toplum gelenekleri arasında yer alır ve

toplumu temsil eden ana baba öykünün kötü kişisi işlevini üstlenir. Genç kız da, bu çatışmada kendini feda etmeye yazgılı kurban işlevini.” (Moran 2005: 43)

Berna Moran’ın da belirttiği gibi gönülsüz yapılan bu evliliklerin neticesi genellikle hüsrarla bitmektedir. Bu durumu defalarca tecrübe edip sonucu bilmesine rağmen hâlâ toplumun bu tür ilkel uygulamaları devam ettirmesi o toplumun insan yapısıyla da alakalı olduğu kaçınılmazdır. Fakat burada öne çıkan aydın yapısıdır ki dönemin aydınları sorunun çözümü için eserlerinde bu konuyu en ağır sonuçları, en uç örnekleri ile işlemişlerdir.

Letaif-i Rivâyât eserinde yer alan *Bir Fitnekar* hikâyesinde Ahmet Midhat Efendi bir kölenin ihanetini anlatır. Mümtaz Bey tek kızı olan Münevver’i üzerine titreyerek büyütür. Fakat onu kapalı bir ortamda yetiştirmesi kötülüklerden korunmasına yetmez. Evin kölesi olan Mansur, Münevver’i kandırır ve kötü emellerine alet eder. Mümtaz Bey’in kız çocuğu ve evlilik hakkındaki düşünceleri dönemin bu konuya bakışını yansıtmaktadır:

“İşte sana ben haber veriyorum ki, Münevver pek büyük familyaya mensup bir delikanlıya meyl etmiş. Vakıa böyle şeyler olağan ise de ben kızımın bir erkeği severek vardığına kail değilim. Bu benim namusuma dokunur. Eğer kızım mutlaka kocaya varmak istiyorsa, o hâlde münasip birini buluruz. Sen Münevver’in karındaşı gibisin bu yüzden sana açtım konuyu. Artık bu işte nasıl hareket etmek lazım gelir ise etmelisin” (Ahmet Midhat 2001: 255).

Ahmet Midhat kızların kendi istediği kişiyle evlenmesini engelleme düşüncesini taşıyanları dinî ve toplumsal olmak üzere iki açıdan eleştirir. Namus denilen kavramın kızların istediği ile evlenmesinde engel olarak kullanılmasının yersiz bir uygulama olduğunu ne dinî ne toplumsal alanda yeri olmadığını eleştirel anlamda eserinde işlemiştir. Burada yazarın eleştirdiği bir diğer önemli konu ise kızların kendi fikrinin olamayacağı gibi sakat bir düşüncedir ki aydınların düzeltmek için uğraştıkları asıl mesele budur denilebilir.

Taaşuk-ı Talat ve Fitnat romanında Şemsettin Sami evlilik konusunu baba – kız münasebeti üzerinden işlemiştir. Dönemin baba profilinin kız çocuklarına ve evliliğe bakışı Fitnat ile babasının diyaloglarına yansımıştır:

“- Derste nasıl? O senden iyi okur değil mi?

- Yok, bir dersteyiz beraber okuyoruz. Bizden iyi bilen yok. Hem de çok usludur. Hiçbir vakit biz ikimiz hocayı kandırmayız. Birbirimizle de çok sevişiriz. Dersi birlikte okuruz.

- Sevişirsiniz! Sen onu seviyorsun demek olur.

- Evet çok severim.

- Öyle mi? Maşallah! Hiçbir kız çocuğu severim diyebilir mi? Yoksa şimdiden koca mı istiyorsun? Hakkın var a. Çünkü sen de ananı dinliyorsun ki öyle diyor. Kız bir güzel çocuk beğenmiş olmalı. İşte ananın düşüncesi bu. Sen de öyle yapıyorsun değil mi?” (Şemsettin Sami 2012: 22).

Yukarıdaki alıntıda baba, kız çocuğunun erkek çocuklarla olan münasebetine dikkat etmesi gerektiğini baskılayıcı bir dille ifade ederken anneyi de bu işin sorumlusu ve eğiticisi olarak göstermiştir. Bu hususta anne de çocuk da istemeseler bile babanın fikrine uymak zorunda kalmaktadırlar.

Taaşuk-ı Talat ve Fitnat romanında evlilik konusunda kızların fikrinin alınmadığı en dikkat çekici örnek ise Hacı Baba'nın bir hile ile Fitnat'ı Ali Bey'e nikâhlamasıdır ki bu olay o dönemde kız çocuklarına karşı tutumun ne derece olumsuz olduğunu göstermektedir. Kız çocuklarının bu derece yok sayılması toplumun önemli bir yarası olmuş ve birçok aydın da bu konuyu görmezden gelememiş, eserlerinde işlemiştir.

Ahmet Midhat Efendi, *Çengi* romanında baba karakteri olarak okuyucunun karşısına Canbert Bey'i çıkarır. Evlilik yaşı gelmiş bir kızın evlilik karşısında olumlu düşüncelerine rağmen, kızı konusunda takıntılı hâle gelen baba tipinin evliliğe, hele de kızının evliliğine olumlu bakması beklenemez. Dönemin şartları düşünüldüğünde uç bir örnek olsa da eserde böyle bir kurgunun bulunması gerçek hayatta da benzer durumların olabileceğini düşündürmektedir. Kızının evlilik hakkında hiçbir fikri yokken, babası ona yalan yanlış şeylerle evliliği kötü bir olay olarak anlatır:

“Bir gün diye haber verdiğimiz ol günde öğleden sonraca civar komşulardan birisinin hanesinde def ve keman sesleri işitildi. Melek Hanım'ın uzaktan uzağa bu çalgıyı kemal-i rağbetle dinlemesi pederinin fikrini gıcıkladı. Zannetmeyiniz ki kızın kendisinden başka bir kimseyi ve hiçbir şey sevmemesinden ibaret bulunan iddiası cihetle, fikri gıcıklandı. Hayır. Kızın çalgıya çiçeğe vesair bu gibi şeylere muhabbet

etmesini kıskanmazdı. Merakını tahrik eden şey başkaydı. Hele şu muhavereye kulak veriniz:

Canbert - Kızım! O çalgı sesi nereden geliyor?

Kız - Şu ilerideki konaktan.

Canbert - Acaba niçin geliyor?

Kız - Düğün varmış.

Canbert - Düğün mü varmış? (Hareketlice) Düğün dediğin şey ne oluyormuş?

Kız - Ne bileyim ben? Dadıma sordum, düğün var dedi.

Canbert - Yalnız bu kadar mı söyledi?

Kız - Evet! Komşu Hanım, kızını kocaya veriyormuş dedi.

Canbert - (Gözlerini fal taşı gibi açarak) Kızını kocaya mı veriyormuş dedi?!

Kız - (Kemal-i hilm-i masumane ile) Evet babacığım öyle dedi.

Canbert - Kızını kocaya vermek demek ne demek?

Kız - Ne bileyim ben a babacığım? Dadım öyle dedi.

Canbert - Hele hele. Sen şu kızını kocaya vermek demekten neler anlıyorsun bakayım?

Kız - Vallahi hiçbir şey anladığım yok!

Canbert - Yok yok! Korkma! Bilmiyorsan öğreteceğim. Şu kızını vermek lakırdısı üzerine ne düşündün onu söyle. Bunu anlamak isterim.

Kız - Düşündüm ama hiçbir şey anlayamadım. Eğer öğretirsen anlarım.

Canbert - Elbette bir şey düşünmüşsündür. Mutlaka zihnin bir şeye karar vermiştir.

Kız - Düşündüm babacığım. Düşündüm ama! Zihnim hiçbir şeye karar vermedi.

Canbert - Aklından neler geçti? Şu düşündüğün şeyleri düşündürken, zihnin nelere uğradı?

Kız - Ne bileyim ben? Birçok kadınlar toplanmışlar çalgı çalıyorlar diye düşündüm.

Canbert - Daha daha?

Kız - İşte çalgı çalıyorlar.

Canbert - Ey, kocaya verdikleri kız?

Kız - İşte kocaya vermişler.

Canbert - (İçinin sıkıntısından patlayarak) Of! Canım sorduğumu anlatamıyor muyum? Ne yapıyorum? Şu kızı kocaya veriyorlar da niçin çalgı çalıyorlar?

Kız - A babacığım, ben bilir miyim? İşte çalgı çalıyorlar. Sen söyle de anlayım. Çalgı çalmasınlar da ne yapsınlar?

Canbert - (Kızın düğün hakkındaki fikri kendi itikadına göre henüz vicdanını zehirlememiş olduğunu anlayarak ve binaenaleyh müsterih olarak) Ne mi yapsınlar? Ağlasınlar! Saçlarını yolsunlar! Hiç, Kızın kocaya verildiğinden dolayı sevinmek, zevk etmek olur mu?

Kız - (Derince bir mülahazadan sonra) Babacığım!

Canbert - A canım!

Kız - Koca nedir?

Canbert - Koca mı? Adı batsın! Yere geçsin! Koca! Kocayı soruyorsun değil mi? Dur, ben sana kocanın ne olduğunu anlatayım. Koca ha! Kızım koca denilen şey cindir cin! Bazı kızları görür. Yemek ister. Hem de parça parça parçalayıp öyle yemek ister. Gelir kızın babasına der ki ‘Ya kızını bana verirsin, yahut seni parçalayıp yerim’ der. Babası dahi kendisini cine yedirmemek için kızını feda eder. İşte kızını bu suretle cinin pençesine teslim etmesine ‘kızını kocaya vermek’ tabir olunur. O gün ağlamak, matem etmek lazım geldiği hâlde bizim komşular bayram ediyorlar.

Melek Hanım, pederinin çocuk aldatmak nev'inden olarak işittiği şu lakırdıya tamamıyla inanmaya mecburdu. Zira böyle bir lakırdıya inanmamak için kendisinde, o lakırdıyı tekzip ve iptal edecek malumat-ı sabıka bulunmak lazım gelip kızda ise ol bapta pederinin sözünü iptal edecek hiçbir malumat sebkat etmediği bizce dahi malumdur” (Ahmet Midhat 2000c: 64-66).

Ahmet Midhat Efendi kaleme aldığı bu eserinde çok farklı bir baba tipi kullanarak hem ebeveyn – çocuk ilişkisine hem kız çocuklarının evlilik sorununa farklı bir açıdan yaklaşıp toplumda farkındalık yaratmaya çalışmıştır. Ayrıca yazarın romanında kurguladığı kız çocuğu örneği üzerinden toplumda olmasını ve olmamasını istediği kadının tarifini yaptığı söylenebilir.

Yeryüzünde Bir Melek romanında kızların sevdiği erkekle evlenmesinin neredeyse imkânsız olduğu hatta evlendiği kişileri son güne kadar görmedikleri belirtilmektedir. Bu yönüyle o dönemde toplumun evliliğe bakışını özetlemektedir:

“Lakin bizim memleketimizde, kızlardan sevdikleri adamlara varmış olanları pek nadir olup, ağlebi sevdiğini değil henüz yüzünü bile görmediği adamlara varırlar” (Ahmet Midhat Efendi 2000ı: 204).

Yukarıdaki örnekte Ahmet Midhat’ın dile getirdiği, dönemin birçok aydınının eserlerinde yer verdiği bu sorun günümüzde dahi tam olarak çözülebilmüş değildir. Yazar verdiği örnekte kız çocuklarının evlilik de dâhil yaşadıkları her türlü sorunu aşmalarında eğitimin tek başına yetersiz olduğunu, babanın vereceği desteğin en önemli çözüm olacağını belirtmiştir. Yine aynı romanda kızların evliliğine babalarının karar verdiğinden, babanın münasip gördüğü biriyle evlenmesinin adeta kaçınılmaz bir zorunluluk olduğundan bahsedilmektedir:

“Raziye henüz buralarını tanımayarak en büyük vazifesi pederin emrine riayet ve tatbik-i hareketten ibaret olduğunu nazarıdikkate almakta olduğundan bir aralık ledetteemmül Şefik’in böyle bir izdivactan memnun olmayacağını kestirmiştiyse de ilhah ve ibram- ı peder, her işi şemşir-i re’y-i hoduyula kestirmek derecesine vardığından, kız pederi elinde naçar olup nikah için vekaletе gelen adamlara ‘olunuz’ ve ‘olsunlar’ cevab-ı ma’lum ve meşhurunu vermişti” (Ahmet Midhat 2000ı: 51).

Hayal ve Hakikat romanında annesiz ve babasız büyüyen Vedat adındaki bir kız çocuğu hayatın önemli dönüm noktalarından biri olan evlilik kurumuna geçişi sırasında babasının olmamasını büyük eksiklik olarak görür. Onun bu düşüncesinin temelinde ise baba figürünün tesis ettiği himaye duygusunu hiç tatmamış olması yatmaktadır. Bu örnekle baba – kız çocuk ilişkisinin özellikle evlilikteki önemi vurgulanmıştır (Ahmet Midhat, Fatma Aliye 2015a: 50).

Fatma Aliye Hanım’ın *Muhadarat* romanı, evlilik bağlamında baba – kız çocuk ilişkisini en iyi örnekleyen eserlerden biridir. Dönemin zorluklarını bizzat yaşayarak eserlerini kaleme alan Fatma Aliye Hanım evlilik konusuna ayrıca önem vermiştir. Romanda yer alan Fazıla babasına saygıda kusur etmeyen genç bir kızdır; buna rağmen babasının baskısı yüzünden evliliği bir kaçış olarak görür ve evlenmek ister. Fazıla’nın gözden kaçırdığı ve yazarın eleştirdiği konu ise evlenilecek kişinin seçimini kızıdan ziyade babanın yapmasıdır. Sai Efendi ve kızı Fazıla arasında geçen konuşma Osmanlı’nın son döneminde kız çocuğuna genel bakışın adeta bir özetidir:

“Fazıla pederini görünce kemal-i ihtiram ile ayağa kalktı. Sai, Fazıla'nın halim ve mağmum çehresini görünce yine kızının kendisine itaat eyleyeceğini ümit ile biraz hiddeti sükunet buldu. Tatlı sesle söze başlayıp dedi ki:

- Fazıla kızım! Bu türlü sözlerin peder ile kız muvacehesinde vukuunu gönlüm arzu etmez idiyse de sen beni mecbur ettin. Çünkü ben sana münasibi veçhile validen ile haber gönderdim. Fakat getirdiği cevaplara göre sen kendisine cevap vermek istemediğini anladım. Madem ki sen böyle arzu ediyorsun, işte ben sana kendim söyleyeyim. Bir kıza zevç intihabı pederin hakkı olduğunu bilirsin değil mi?

Fazıla:

- Şüphe yok efendim!

Sai:

- Aferin kızım! Benim de senin zekavetinden ve şimdiye kadar tahsil ettirdiğim malumatından beklediğim böyleydi. Mukaddem'i ben intihap ettim. Nankör çocuğa kendi evladım gibi sa'y ettim. En sonunda bunların hiç birine layık olamadığını gösterdi. Onu ben intihap ettiğim gibi yine ben reddettim. Benim evimin namusuna taaruz eden bir adamı damatlığa kabul etmek benim için namussuzluk olurdu. Her cihetle bana itaat ettin. Vazifen de buydu. Zira ben senin iyiliğin için onu reddeyledim. Bir pederin evladını bahtiyar etmek için çalışması boynuna borçtur. Gençlerin başındaki pederlerin vazifesi onları himaye ile istikballerini düşünmek ve onlar eğer o hususta yanlış bir fikre salık olurlar ve eğri bir yola temayül gösterirler ise onları idare etmektir. İşte evladım ben de vazifemi tamamıyla icraa edeceğim. Benim vazifem sana hükmetmek, senin vazifen de bana itaat eylemek olduğunu biliyor musun yavrum?

- Evet efendim!” (Fatma Aliye 2012a: 151-152).

Fatma Aliye Hanım *Udi* romanında kızların çocuk yaşta evlendirilmesini *Muhadarat* romanında da kızların evleneceği kişiye babanın karar vermesini eleştirel bakış açısıyla eserinde işlemiştir. Yazar aslında herkesin bildiği ama toplumsal alışkanlıklardan dolayı kimsenin sorun olarak görmediği bu durumları toplumsal bir sorun olarak görüp eserlerinde işleyerek okuyucusunda bir farkındalık yaratmak istemiştir. Kadın olarak eğitim ve evlilik konusunda yaşadığı sıkıntılar ve toplumun kız çocuklarına karşı olumsuz bakış açısı onun ve dönemin birçok aydınının dikkatini çekmiş, eserlerinde işlenmiştir.

Samipaşazade Sezai'nin *Küçük Şeyler* adlı hikâye kitabı edebiyatımızda küçük hikâyenin ilk örneklerinden biridir. *Sergüzeşt* romanından üç yıl sonra yayımlanan eserde yer alan *Bedia Hanım* adlı hikâyede annesi olmayıp mürebbiye tarafından yetiştirilen Bedia evlilik bağlamında yeterli eğitim almamıştır. Bu kız çocuğu üzerinden o dönemde kızların evlilik konusunda yaptığı yanlış tercihlere yer verilmiştir. On yedi yaşında Lütfi Bey ile evlenen Bedia Hanım yanlış bir evlilik yaptığığının farkına varır. Zamanla eşinin kendisini de aldattığını öğrenen Bedia Hanım bu acıya dayanamaz ve ölür. Samipaşazade Sezai bu eserinde kız çocuklarının evlilik yaşı konusunda toplumu eleştirmektedir. Küçük yaşta evlendirilen kızların çocuk oldukları için yanlış tercih yapabilecekleri eserde yer almaktadır.

Samipaşazade Sezai, *Bedia Hanım* hikâyesinde bu konuya dikkat çekmiş toplumsal baskıya dayanamayıp kızının evliliğine onay veren babayı eleştirmiştir. Nabizade Nazım'ın *Hasba* isimli hikâyesinde kız çocuklarının evliliğe zorlanması ve buna toplumsal yapının karşı çıkmak yerine kısmen onay vermesi eleştirel bir gözle ele alınmaktadır. Kırk yaşlarında evli ve iki çocuk babası olan bir adam, on iki yaşındaki komşu kızına âşık olur ve onunla evlenmek ister. Yazarın kız çocuklarına yapılan bu zulmü eserine taşıması özellikle kız babalarına düşen sorumluluğa dikkat çekmek istemesindedir.

Eylül romanında evlilik konusu huysuz sayılabilecek bir baba tipinin kızının evliliğine akraba evliliği olması hasebiyle onay vermemesi örneği üzerinden okuyucuya sunulmuştur:

“Süreyya kendi kendine söylenir gibi:

Necip, evet, Necip pek iyi olurdu... Hatta validem de hep onu ileri sürüyordu... Fakat babam, 'Aile içinde böyle izdivaç iyi olmaz!' dedi gitti... Ondan başka ben de düşündüm ki Necip hemşireme pek muvafıktır, fakat hemşirem Necip'e hiç layık değildir; layık şöyle dursun hatta muvafık bile değildir. Necip'e daha iyi terbiye görmüş, daha ağır başlı, daha ince bir kadın lazımdır. Hem necip evlenmekten ölümden kaçır gibi kaçır” (Mehmet Rauf 2011: 18-19).

Yazar yukarıdaki örnekle birlikte evliliğe karşı çıkan bir baba profilini okuyucuya göstermek suretiyle aslında aile içi evlilik ya da diğer tabirle akraba evliliğini eleştirilecek bir konu olarak görmüş ve eserinde işlemiştir. Mehmet Rauf

belki de kendi döneminde fark bile edilmemiş olan bu konunun kötü sonuçlar doğuracağını önceden fark etmiş ve okuyucusunu bilgilendirmeye çalışmıştır.

Güzide Sabri'nin *Münevver* romanında küçük yaşta başlayan fakat sonu hüsrarla biten bir aşk anlatılır. Şefik verem olduğunu öğrenir ve bunu amcası olan Münevver'in babasına bir mektupla anlatır. Münevver'in üzülmelerini istemez ve arada başka bir kız olduğu yalanını söyleyerek Münevver ile arasındaki aşkı bitirir. Münevver kırgınlığı nedeniyle başkasıyla evlenmek ister. Burada aile içi karar alma mekanizmasının başındaki isim olan baba devreye girer ve evlilik konusunda kızına baskıda bulunur:

“Bir aralık babam izdivacımız için beni o kadar sıkıştırdılar ki, bunun karşısında çıldırmadan tahammül gösterebilmek için pek büyük bir kuvvete malik olmak lazımdı” (Aygün 1901: 88).

Güzide Sabri, Münevver'in yaşadığı sıkıntılar üzerinden dönemin tüm kız babalarına mesaj vermeye çalışmıştır. Ona göre evlilik müessesesi gönül rızası olmadan zoraki yürütülebilecek bir kurum değildir. Her ne kadar baba iyi niyetli olup kızının saadetini düşünse de evliliği iki tarafın da karşılıklı olarak istemesi gerekmektedir. Bu yüzden evlilik konusundaki baskı unsuru burada eleştirilmiş ve yapılmaması gereken olumsuz örnek olarak eserde yer almıştır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Letaif-i Rivâyât* eserinde yer alan *Teehhül* hikâyesinde görücü usulü ve beşik kurtmesi sistemi eleştirilir. Mazlum Bey ile birbirlerini seven Hayfa Hanım ailelerinin engellemesi üzerine kavuşamazlar. Başkası ile evlenmek zorunda kalan Hayfa bir intihar mektubu yazarak evlilik konusunda gençlerin hürriyet sahibi olmaları gerektiğini savunur.

“Kaşıkçılar kethüdası bundan on beş gün mukaddem karısını bize gönderdi. Daha beşikte iken takılan nişanın hükmü icra olunmasını talep eyledi. Valide ve peder ‘baş üstüne’ deyip tedarikata başladılar. Ben ‘istemem’ diye cevabı kestim... Düşündüm taşındım, kurtulmak imkânı yok. Kime arz-ı hal edeyim. Nihayet kendi hayatıma olsun sahibim ya. İşbu analık babalık hukuku ve evlat olmak esareti benim hayatımla bakidir ya. Bunu feda ediversem hiç kimsenin diyeceği ve yapacağı kalmaz, dedim ve bunun üzerine zıfaf gecesi telef-i nefis etmeyi katiyen kararlaştırdım” (Ahmet Midhat 2001: 42).

Ahmet Midhat Efendi görücü usulü ile evlenme ve bu konuda özellikle kız çocuklarına baskı yapılmasını önemli bir toplumsal sorun olarak görmüş ve eleştirmiştir. Yukarıdaki örnekte de ebeveynlerin uygulayacağı baskının sonuçlarının ölüm olabileceğini okuyucusuna göstermek istemiştir. Yazara göre bu konuda anne ve babaya düşen çocuklarının evlenme konusunda istekli olup olmadıklarını uygun bir dille öğrenmek, eğer istekliyse evleneceği kişinin kim olacağı konusunda fikrini almaktır. Şayet bu böyle olmaz, baskı yoluyla zoraki bir evlilik gerçekleşirse ebeveynler çocuklarını kaybedebilirler.

Yine *Teehhül* hikâyesinde Ahmet Midhat Efendi, Mazlum Bey ile zorla evlendirilmek istenen Sabire'nin ağzından dönemin evlilik anlayışına eleştiri getirir. Görücü usulü ve beşik kertmesi sisteminin gençleri felakete sevk ettiğinden bahsetmektedir.

“Herif evlenmek istemiyordu. Hiç evlenmek istemiyordu denilemez. Lakin besbelli beni almak istemiyor idi. Anası babası zor ile evlendirdiler. Hakkımızı helal etmeyiz dediler. Biçare ne yapsın... Hem çocuğun başını ateşe yaktılar hem benim. Canım böyle evlenmek mi olur? Ne olur idi, çocuklara bu bapta biraz hürriyet verseler fena mı olur idi?” (Ahmet Midhat 2001: 36).

Ahmet Midhat'ın görücü usulünü ele aldığı *Bahtiyarlık* hikâyesinde babanın kızına adeta bir meta muamelesi yapması ve onu görmeye gelenlere kendisini beğendirmeye çalışması eğer görücülerin karşına çıkmazsa kendisine şiddet uygulayacağı anlatılır:

“Birkaç görücü böyle reddolunduktan sonra iş babasına arzolundu. Pederi eğer görücüye çıkmayacak olursa fena edeceğinden bahisle kızı tehdit etmekle eğerçi diğer birkaç görücüye arz-ı endam eylediyse de bunlardan bazıları dahi Nusret'in anasını babasını muvafık bulamayarak hiçbirisi netice-pezir olamamıştı. Bazı müşterileri babası ve hususiyle anası beğendiği zaman dahi çünkü anasının beğendiği damatlar ehl-i ırz ehl-i edep müslüman garip yiğit veyahut yine ehl-i ırz ehl-i edep dini diyaneti yolunda kibardan filân bey olduklarından böyle miskinler Nusret Hanım'ın işine hiç gelmeyerek tamam işe karar verilecek gibi olunca ağlaya ağlaya bu kararları bozardı” (Ahmet Midhat 2000e: 51/555)

Yazar görücü usulünün acımazlığını anlatırken bu konuda evladına acımayan anne ve babaların çocuklar üzerindeki olumsuz etkisini okuyucuya göstermiştir. Özellikle babanın şiddetle varan tehditleri karşısında kız çocuğunun naifliği düşünüldüğünde okuyucuda duygu yükselmesine ve bu konuda hassaslaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca görücülerin aileyi muvafık bulmaması ifadesiyle evlilikte sadece kızın değil aynı zamanda anne ve babanın da sorumlu olduğunu ifade eder. Hikâyede yazar kızların evleneceği kişi seçme hakları olduğunu ve bu konuda iyi düşünmeleri gerektiğini Nusret Hanım'ın evlilik konusundaki düşünceleri üzerinden vermektedir:

“Bizim Nusret Hanım böyle değil idi. Yalnız gelin olmayı düşünmüyor idi. Kocaya varmayı düşünüyor idi. Bir kız kocaya varmayı düşündüğü zaman varacağı adamın kim olduğunu da düşünür” (Ahmet Midhat 2000f: 50/554).

Yazar dönemin aile formunun değişmesi gerektiğini özellikle kız çocuklarının evlilik konusunda görücü usulü gibi uygulamaları reddederek kızların fikirlerinin dikkate alınması gerektiğini yukarıdaki örnekte alt metin olarak verdiği söylenebilir. Metnin geri planında kız çocuklarının sosyal hayatta var olmalarının bir parçası olarak babalara itiraz fikrinin de yattığı ifade edilebilir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Dürdane Hanım* romanında ebeveyn – çocuk ilişkisinde baskı unsurunun çocukları ölüme kadar götürdüğünden bahsedilir. Dürdane Hanım'ın ailesi onu aşırı derecede baskı altında yetiştirir. Bu baskı neticesinde Dürdane Hanım sıkıştığı durumda ailesine yalanlar söyler. Dürdane Hanım'ın evliliğinde de bu baskı devam eder ve babası onu Doktor Binbaşı Memduh Bey ile evlendirmek ister. Fakat Dürdane Hanım, Mergup Bey'i sevmektedir ve ondan gayrimeşru bir çocuğu olmuştur.

“Eğer annesi merhumenin taktığı bir nişan sebebiyle babası vermemek isterse, Dürdane'yi kaçıırıp o yoldan nikâha varacağını bile ileriye sürerek kıza teminat veriyor ki işte Mergup'un tasavvuru da burada ve bundan ibarettir” (Ahmet Midhat 2012b: 133).

Ahmet Midhat Efendi hem *Teehhül* hikâyesinde hem *Dürdane Hanım* romanında kız çocuklarının evliliği hususunda çokça kullanılan baskı unsurunu eleştirel bakış açısıyla işlemiştir. Özellikle de babaların bu konuda anlayışsız davranması, edebî eserlere konu olacak kadar ileri seviyededir. Çocuk gelişiminde

uygulanan baskı ve zoraki yapılan evliliklerin çocukların ölümüne sebep olabileceğini gösteren yazar bu sorunun çözümünün ise ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkileri düzene sokmaktan geçtiğini düşünmektedir. Ahmet Midhat verdiği örneklerle ebeveyn – çocuk ilişkisinin sağlıklı bir aile yapısındaki önemini ortaya koymuştur.

Yazarın *Letaif-i Rivâyât* eserinde yer alan *Para* hikâyesinde evlilik konusunda kızının tercihine saygı duymayan bir babanın cezalandırılması anlatılır. Vahdetî, Mekteb-i Tıbbiyeyi başarıyla tamamlayıp Haydarpaşa Hastanesinde doktor olur. Bir arkadaş ziyaretinde Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'nın kızı Latife Hanım'ı görür ve çok beğenir. Onunla evlenmek isteyen Vahdetî'ye Yazıcıoğlu Hacı İsmail kızını bir memura veremeyeceğini söyler. Bunun üzerine Vahdetî azimle çalışır ve miralaylığa kadar yükselir. Bu arada Yazıcıoğlu diğer damadı Sulhi yüzünden tüm mal varlığını kaybeder. Vahdetî'ye kızını vermeyi kabul eden Yazıcıoğlu büyük pişmanlık yaşar (Ahmet Midhat 2001: 547).

Ahmet Midhat yukarıdaki örnekte kız babalarının evlilik konusunda kızlarının fikirlerine ve tercihlerine başvurması gerektiğini anlatırken aksi olduğu taktirde hem kendilerinin hem kızlarının perişan olabileceğinden bahsetmektedir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın ikiyüzlü aile bireyleri ve bunların bozuk ahlâklarını işlediği *Mürebbiye* romanında baskın ve olumsuz baba tipi olarak romanda yer alan Dehri Efendi'nin ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında sicili bozuktur. Bu baba tipinin çocuklarıyla kurduğu iletişimin bir bölümünde kesinlikle şiddet yer almaktadır. Her şeyi kendisinin bildiğini zanneden Dehri Efendi genellikle etrafındakilere söz hakkı tanımaz. İlk çocuğu olan Melahat Hanım'ın evliliğinde de kızına söz hakkı tanımamıştır. Damadı olacak kişiyi kendisi seçmiştir. Aslında o dönemde bu durumun kızların evliliği konusunda genel bir tutum olduğu “damat seçmek” tabirinden anlaşılmaktadır:

“Damat seçmek işinde fukaralığın üstün sayılmasına şaşılmasın.

(...)

Evet Efendim... Dehri Efendi damadını fukaradan seçmişti. Buna sebep de gözü açılmadan yanıma gelsin, her şeyi burada görsün fikri idi. Sakat bir fikir ama aile insanlarından hangi babayığit Dehri Efendi'nin karşısına çıkıp da ‘Siz okuduğunuz kitaplarda yanlış görmüşsünüz. İnsanlar analarından hepsi gözü açık

doğar. Gözü kapalı doğmak kedi felan gibi bazı hayvanlara mahsustur. Allah saklasın, ara sıra insanlarda da gözü kapalı doğan olur ama onların gözleri yedi gün sonra açılmaz' diyebilecek?" (Gürpınar 2008: 53).

Hüseyin Rahmi de toplumsal bir sorun olarak gördüğü bu durumu olumsuz bir baba örneğiyle eserinde işlemiştir. Kızların evlenmelerinde toplum bünyesinde normal karşılanan fakat kızlara sorulmadan evleneceği kişiyi babanın seçmesi yoluyla kızlara karşı uygulanan baskı kültürü eserde eleştirilmiştir.

Mai ve Siyah romanında Halit Ziya kızların zoraki olarak evlendirilmelerinden ve bu evlilikte yaşadıkları sıkıntıdan bahseder. Eserde Raci eşine ve çocuğuna sahip çıkmayan olumsuz bir baba örneğidir. Onun eşi ise kocası tarafından terk edilmiş, oğlu Nedim ile birlikte hayata tutunamaya çalışan bir kadındır. Yazar Raci'nin eşinin bu duruma düşmesinde anne ve babasını sorumlu tutmaktadır:

"Ahmet Şevki Efendi devam etti; kendisini tecrübe etmeden, yahut o mukaddes vazifenin ehemmiyetini her türlü takayyüitten vareste addedecek kadar kendilerinde duygusuzluk gördükleri halde evlenenlerden bahsetti. Kim bilir, şu genç kadın kimin, hangi baba ile hangi ananın nazlı bir kızıdır? Pek küçük iken evlenmiş olacak, çocuğundan öyle anlaşılıyor. Belki on beş, on altı yaşında... Tutmuşlar bilmediği bir adama vermişler, 'Senin her şeyin işte bu adamdır'. demişler. Sonra ana baba ortadan kalkmış, dünyada bu adamdan başka kimse kalmamış. Bir ay ya mesut olmuş ya olmamış, kocası içmeye başlamış, nihayet bir akşam evde küçücük bir çocukla yalnız kalmış. Bu genç kadın ne yapar? Kocası nerede kalmış?... bu gaybubet tekerrür eder olmuş. Nereye gidiyor?... Nerede kalıyor?... Türlü farziyat silsilesi ki her biri ciğerinde bir başka yara açıyor, meram anlatamıyor, ağlasa kıyametler kopuyor hatta..." (Uşaklıgil 2011a: 107-108).

Yazarın bilinçsiz ve aile zoruyla yapılan evlilikler konusunda çizdiği olumsuz tablo dikkat çekici bir örnektir. Bir erkeğe mahkûm edilen kadının çaresizliği kız babaları için önemli bir ibret olarak eserde yer alırken bugün bile hâlâ çözülememiş olan bu problemin çözümü için yapılmaması gerekenler konusunda yazarın farkındalık yarattığı söylenebilir.

Halit Ziya *Daire-i İstintakta* (Sorgu Dairesinde) isimli hikâyesinde kocası tarafından aldatılan, yalnızlığa itilen ve şiddete uğrayan kadının yaşadıklarını

anlatmaktadır. Kocasını öldürmek suçuyla mahkemeye çıkarılan kadının verdiği ifade de çocuk yaşta evlendirildiğine, iyiyi ve kötüyü ayırt edemediğine yer verilmektedir:

“Onu ilk gördüğüm vakit, bundan bir yıl önce, daha on dört yaşındaydım... Ne bileyim? On dört yaşında, dünya görmemiş, evden çıkmamış, annesinin yanından ayrılmamış bir kız ne bilebilir?” (Uşaklıgil 1987: 40).

Yazar, kadının yukarıdaki sözleri vasıtasıyla çocuk yaşta kızların hayatı tanımadan evlendirilmesine toplumsal bir eleştiri getirmektedir. Bu eleştiride açık değilse bile zımnen ebeveynlere eleştiri yöneltildiği tahmin edilebilir. Her ne kadar Halit Ziya için toplumsal konulara değinmediği söylene de bu örnekte görüldüğü gibi onun da zaman zaman toplumsal problemlere temas ettiği vakidir.

Dönemin şartları düşünüldüğünde yazarların özellikle kız çocukları ile ilgili verecekleri mesajlarda baba tipini kullanması çok doğal bir durumdur. Evlilik gibi hayati bir konuda baba ve kız çocuk arasındaki ilişki özellikle vurgulanmaktadır. Çünkü bu konuda, aile içinde karar verici pozisyonunda baba bulunmaktadır. Genel olarak dönem aydınlarının eserlerinde kızların evliliği ile eleştirdikleri konular, çocuk yaşta evlilik ve baskı yoluyla kızın isteği sorulmadan zoraki yapılan evlilikler. Bugün dahi karşılaşılan bu sorunların çözümü ise babaların bu konuda bilgilendirilmesinden ve aile içi ilişkilerin düzenlenmesinden geçmektedir. Eserlerde kızların fikri alınmadan babaların zorlaması veya yönlendirilmesiyle yapılmış evlilik örnekleriyle okuyucular bilgilendirilmeye çalışılmış, eğitimin topluma yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

3.1.2. Kızların Fikri Alınarak Yapılan Evlilikler

Dönem aydınları eserlerinde kız çocuklarının evliliği konusunda olumsuz örnekleri ve sonuçlarını işlemek suretiyle okuyucuya ibret alma yolunu göstermişlerdir. Bunun yanında olumlu örneklerin işlenip okuyucuya öneride bulunulan eserler de vardır. Aile içi ilişkilerde diyalog yolunu önerip yalnız babanın dediği değil annenin ve kızın da katılımıyla ortak bir fikre varmanın daha uygun olacağı bu eserlerde savunulmuştur.

Şemsettin Sami eserlerinde özellikle evlilik konusunda hem olumlu örneği hem olumsuz örneği bir arada işleyerek okuyucunun mukayese etmesine yardımcı olmuştur. *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* romanında evlilik bağlamında baba – kız çocuk

ilişkinde verilecek önemli bir örnek; Saliha Hanım ve Rıfat Bey arasındaki evliliğin oluş biçimidir. Önceleri babası Saliha Hanım'ı başkasıyla evlendirecektir. Bunu öğrenen Saliha Hanım kendisini öldüreceğini bir mektupla Rıfat Bey'e iletmek ister fakat mektup annesinin eline geçer ve annesi de durumu Saliha Hanım'ın babasına iletir. Baba durumun ciddiyetini kavradıktan sonra Saliha Hanım ve Rıfat Bey'in evlenmelerine rıza gösterir. Ölüm unsuru işin içine girmeden baba – kız çocuk arasındaki ilişki düzelmez:

“Baba:

- Olmaz imkânı yok. Rıfat gerçekten iyi ama ne yapayım ki o babası var; hiç öyle adamın evine kız verilir mi? Kızımı öyle bir eve vermektense öldürmek daha iyidir. Hem o zavallı çocuğun da pek bir şeyi kalmadı. Babası bütün mallarını yedi bitirdi. Çocuk da hem daha çocuk. Yarın nasıl bir ahlak edinir? Hiç o çocuk Ahmet Bey'e tercih edilir mi?

Anne:

- Hakkın var, Hakkın var ama ne yaparsın? Sana dedim ya söz bağlamışlar. Birbirlerini almazlarsa kendilerini öldürecekler. Şakaya gelmez. Allah korusun bir tane kızım var” (Şemsettin Sami 2012: 28).

Saliha Hanım'ın yaşadığı bu olay birçok toplum yapısında bireylerin mutlu olmasını engelleyen önemli bir sorundur. Anne bir ailede çocukların yetişmesinde en önemli bireydir ve mutluluğu en çok o hak etmektedir. Mutsuz anneler mutsuz ailelerin oluşmasına, mutsuz aileler de mutsuz toplumların oluşmasına sebep olmaktadır. Bu durumun önemini fark eden Şemsettin Sami Osmanlı toplumunda kız çocuklarının istedikleri ile evlenebileceğini ve mutlu olabileceğini eserinde göstererek önemli bir toplumsal sorunun çözümü için katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu minvalde baba ve anne arasında kızlarının evliliği konusunda bir istişare mekanizmasını eserinde işleyerek bu sorunu yaşamayı muhtemel aileler için bir çözüm yolu göstermiştir.

Udi romanında Fatma Aliye Hanım, Bedia ve Nazmi Bey arasındaki ilişkiyi âdeta dönemin, kız çocuklara bakışını kökten değiştirmek için yazmış gibidir. Bebeklikten itibaren Bedia babası tarafından el üstünde tutulur. Özellikle eğitimi konusunda babası bizzat kendisi ilgilenir. Etrafında on bir, on iki yaşında çocuklar babalarının isteğiyle evlenirken onun evliliği babası tarafından geciktirilmiş, yirmi

yaşına kadar beklenmiştir. Sonra da yine Bedia'nın rızası alınarak evliliğine onay verilmiştir. Bir kız çocuğu olarak dönemin tüm zorluğunu yaşamış olan Fatma Aliye Hanım kız çocuklarının yaşadığı sorunları düzeltmek için elinden geleni yapmıştır denilebilir:

“Böyle güzel musahabetler, ünsiyetlerle vakitler geçen aile içinde Bedia da artık gelinlik çağlarına gelmiş, hatta Şam taraflarının âdetince adeta o çağları geçmişti. Bu aile, İstanbullu olduğundan yerliler gibi on bir, on iki yaşında kızlarını gelin etmezlerse de on dokuz yaşını bulmuş olan Bedia, İstanbul âdetince de biraz geçe kalmış addolunabilirdi. Lakin Nazmi ve Şemi için Bedia'yı gelin etmek meselesi pek mühim bir şeydi. Validesi, gelen görücülere dair Nazmi'ye söz açmaya korkardı. Evvelce ‘daha kız küçüktür,’ denilirken şimdi o cevabın da münasip olamayacağı için Nazmi, o türlü sözlere karşı pek mahuf bir sükûtle mukabele eyliyordu. Onun o halinden zevcesinin cesareti kırılıyordu” (Fatma Aliye 2012b: 63).

Yukarıdaki alıntıda kızların erken evlendirilmelerini eleştiren yazar olgun bir ailenin çocuklarının evlenmesi konusunda acele etmemesi gerektiğini salık verirken evlilik konusunda kızın fikrinin alınması da eserde yer alan önemli bir ayrıntıdır. O dönemde kızların fikri alınmadan zorla evlendirilmesi bilinen bir gerçektir. Kızların erken yaşta veya istemediği kişiyle zorla evlendirilmesi sorununu yazar iyi analiz etmiş bu sorunun ailede fikir alış veriş ile çözülebileceğini okuyucuya göstermiştir.

Halit Ziya Uşaklıgil *Nemide* romanında Osmanlı toplumunda yer alan kızının fikirlerini önemsemeyen geleneksel baba tipinin aksine kızını her türlü kararında destekleyen hatta kızının sorgulayıcı tavrına anlayışla yaklaşan ideal baba tipini kullanarak evlilik konusunda da topluma önemli bir eleştiri getirdiği söylenebilir:

Evet beni niçin evlendiriyorsunuz? Maksadın kızını mesut etmek ise onu yanlış bir zehab üzerine feda etmemelisin...

Bir gün zannedersiniz ki kızınız birisini sevecek kadar çılgınlık etmiştir, hükmedersiniz ki kızınızın ölmemesi bu muhabbetin tatmin edilmesiyle hasıl olacaktır. Lakin benim Nail'i sevdiğimden emin misiniz?

Asabî bir heyecan yavaş yavaş Nemide'nin sözlerine perişan bir tarz veriyordu:

Bir akşamdı, birinci defa olarak şüphelerinizi bana da ilka edecek surette lisan kullandınız, inkâr etmem, inkârımı itiraf olmak üzere kabul ettiniz... Nemide,

Nail'i seviyor... Seviyor... diye hüküm verdiniz. Hayır, aldaniyorsunuz; Nemide, Nail'i sevmiyor.

Zannınızda o kadar ısrar ettiniz ki bu bana da sirayet etti. Kendi kendime 'Nail'i seviyor muyum?' sualini sormaya başladım. Henüz bu suali halledememiştim ki beni nişanladınız.

Genç kız parmağından nişanını çıkararak fırlattı:

İşte baba!..." (Uşaklıgil 2005: 155-156).

Ferdi ve Şürekâsı romanında da kızına ve fikirlerine saygı duyan bir baba vardır. Annesi olmayan Hacer'in, evlilik konusunda düşündüklerini içine attığı ve bunu defterine yazdığı anlatılır. Bu sayfaları okuyan Ferdi Efendi kızına çok kızar ve bir kız evladın babası ile her türlü düşüncesini paylaşabileceğini söyler:

"Zavallı anasız kız!... Kim bilir, eğer bir annem olaydı, belki ona giderdim de derdim ki: 'Anneciğim! Beni mutlu kılmak ister misin?.. Hacer'i mutlu görmeği diler misin?' Annelere her şey söylenebilir, ama babalara!... Zavallı kız!.. Seni kim dinleyecek? Hiç!

(...)

Sonra Ferdi ilerledi, ellerini Hacer'in omzuna koyarak ve sedirin üzerinde açık duran mavi defteri göstererek korkunç bir sesle:

'Defterini okudum!' dedi.

(...)

Niçin bana haber vermedin?.. Bir anneye söylenecek şeyler bir babaya da niçin söylenmesin? Bugün defterini açık unutmasaydın, kim bilir, ne zamana kadar haberim olmayacaktı. Niçin bana bakmıyorsun Hacer?... Ben senin mutluluğunu düşünmek istemez miyim?

Hacer, gözlerini kaldırdı, baba kız bakıştılar, şimdi ikisinin de gözlerinde gülme parlıyor ve Hacer, 'Sahi mi baba?..' demek istiyormuş gibi bakıyordu. Genç kız, birden bire doğruldu, babasının ellerini tuttu, artık karar vermiş gibi:

'Şöyle yanıma otur baba! Madem ki dinlemek istiyorsun...' dedi" (Uşaklıgil 2010: 39-40).

Halit Ziya'nın bu eserinde o dönemin birçok romanında rastlanan "damat almak/etmek" âdeti yer alır. Kızının mutluluğu için İsmail Tayfur'u damat almak isteyen Ferdi Efendi ilk olarak onu kendisine ortak yapar:

“*Bunun için Hacer, hikâyesini bitirip de yalvarış dolu gözlerini dikerek, ‘işte baba!’ dediği zaman Ferdi, ‘Söz veriyorum, İsmail Tayfur’u damat edeceğim’ demişti*” (Uşaklıgil 2010: 40).

Yazarın *Aşk-ı Memnu* romanında Adnan Bey ve kızı Nihal arasında geçen konuşmada dönemin evliliğe ve evlilikte kızların pozisyonuna önemli eleştiriler getirilmiştir. Kızların bir eşya gibi alınıp satılmaması gerektiğini savunan Halit Ziya bunu Nihal’in ağzından söyleterek okuyucunun dikkatini bu haksızlığa çevirmeye çalışmıştır (Uşaklıgil 2011b: 40).

Aşk-ı Memnu romanında olumlu baba tipi olarak yer alan Adnan Bey hemen her konuda kızına destek olmuştur. Evlilik konusunda da kızının fikirlerine saygı duyan Adnan Bey kızının sevdiği kişiyle evlenip mutlu olması için evlilik kararını kızına bırakır:

“*Bugün Behlül, Nihal’den bu muvafakati istihsal etmek azmiyle geliyordu. Amcasının o müsaadesinden sonra Nihal’in muhtemel olmayan bir reddine tesadüf etmek korkusuyla titremişti. Şu dakikada Nihal’e bundan bahsederken Behlül bütün o tecrübelerle dolgun hayatına yaşamamış, henüz ilk aşk kelimesini, ilk kalp feryadını tercüme edecek lisan bulamayan bir çocuk gibiydi. Nihal’e biraz sokularak, hep o titrek sesiyle devam etti:*

- *Bilmiyorsun Nihal, baban bana ne dedi: ‘Eğer Nihal muvafakat ederse...’ anlıyor musun, Nihal? Bütün hayatın saadeti bence senin yalnız bir kelimene muallak duruyor, yalnız bir küçük evet; dünyada beni insanların en bahtiyarı edecek... Seninle ne güzel, ne mesut bir çift teşkil edeceğiz...”*(Uşaklıgil 2011b: 439-440).

Halit Ziya yukarıdaki örneklerde kızına saygı duyan, onun her türlü fikrini dikkate alan hatta bu konuda kızını bile şaşırtan baba tipini eserlerinde kullanarak okuyucularına evlilik konusunda kızlarına karşı nasıl davranmaları gerektiğini anlatmaktadır.

Emine Semiye'nin *Sefalet* romanında on üç yaşına gelmiş olan kızının evlilik konusunda belli bir olgunluğa geldiğini düşünen Ruhi Bey, kızı için en iyi olanı düşünmektedir. Sabite ise evlilik konusunda babası ile aynı düşüncededir. Fakat evdeki diğer kişiler onun evliliğine engel olurlar:

“Diğer taraftan Gülterin, oğlu Hayati'yi beyefendinin gözüne sokmaya çalışarak gece gündüz konaktan çıkmıyor, bir düziye de Sabite'nin yanında oğlunu methediyordu. Mahir'in bir şey öğrenememesine rağmen Hayati her sene imtihanlarda birinci çıkarak ilerliyordu. Ruhi Beyefendi bundan naşı Hayati'yi takdir ediyor, bazen de yavaşça:

- Hanımefendi, bana damat olmaya layık olan Mahir değil Hayati'dir, diyordu”
(Emine Semiye 2010: 110).

Yukarıdaki alıntıda Sabite'nin yaşından dolayı Ruhi Bey'in kızı için aldığı evlilik kararı eleştirilmesi gereken önemli bir konudur. Fakat Ruhi Bey ile Sabite'nin damat konusunda aynı fikirde olması aslında yazarın bir önermesidir. Emine Semiye kendisi de dönemin sıkıntılarını yaşamış bir kadın olarak kızını anlayan, evlilik gibi önemli bir konuda kızı ile aynı fikirde olabilen bir baba tipi ortaya koymuştur. Yazara göre bu baba tipi evladıyla ilgili, onun ne isteyebileceğini bilen, evladının kararlarına saygı duyan, anlayışlı kişidir.

Eserlerde verilen olumlu ya da kısmen olumlu örneklerle okuyucunun kafasında babanın kızıyla olumlu diyalog kurması gerektiği, özellikle evlilik konusunda kızın fikrinin alınması gerektiği işlenmiştir. Hem aile mutluluğu, hem kızın yapacağı evliliğin sağlıklı olması için bu konu çok önemlidir. Eserlerde öne çıkan diğer husus ise annenin aile içinde pasif değil de en az baba kadar varlık gösterip fikir sahibi olması gerektiğidir. Bunun başarılması kadınların çocuk yaştan itibaren eğitimi olması ile mümkündür.

3.2. Evlenme Sürecinde Baba – Erkek Çocuk İlişkisi

Tanzimat hikâye ve romanında aile ve aile içi ilişkiler eserlerin konusu olarak önemli yer tutmaktadır. Modernizmle birlikte hemen her alanda uygulanmaya çalışılan değişim hareketi aile bireyleri arasındaki ilişkiye de uygulanmaya çalışılmıştır. Bunun temel sebebi dönem aydınlarının millet olma bilincini toplumun kurutuluşu olarak görmeleridir. Dönem hikâye ve romanlarında bireyden başlayarak aile ve tüm toplumu ilgilendiren mesajlar verilmektedir. Bu minvalde her aile bireyine ayrı bir sorumluluk ve amaç yüklenmiştir.

Evlilik konusunda aile içinde karar mekanizması baba olduğu için özellikle kız çocuklarının evlilik konusunda baba ile ilişki kurmak suretiyle mesajlar verilmiştir. Bunun sebebi ise babanın fikirlerinin de sorgulanabileceğini

göstermektedir. Bunu yaparken de kızıyla hemen her konuda ilgilenen babaların yanı sıra kızına iyi davranmayan olumsuz babalar kullanılmıştır.

Erkek çocuk ise evlilik konusunda daha çok anne ile ilişkilendirilmiştir. Hikâye ve romanlarda eğitilmiş ve olumlu anne tipi kullanılarak öngörülerini sayesinde oğlunun sıkıntı yaşayacağını anlayıp onu evlendiren anneler yer alır. Buna karşın eğitimsiz ve olumsuz anne tipi kullanılmak suretiyle anneler özellikle evlilik konusunda oğullarına yanlış müdahalelerde bulunur ve onun hayatını mahveder. Hikâye ve roman okuyucusu için bu çapraz eşleştirme önemlidir. Çünkü erkek evlat için baba bir otorite kaynağıdır ve babanın olduğu yerde erkek çocuğun züppe olması dönem algısına uygun gözükmemektedir. Fakat baba yoksa anne de eğitimsiz ise erkek çocuğun kendisini safahat âleminde eğlenirken bulması kaçınılmazdır. Bu minvalde romancılar evlilik bağlamında baba – erkek çocuk ilişkisine neredeyse hiç yer vermemiştir.

Evlilik konusunda bir diğer örnek de Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Bir Muadele-i Sevda* romanındaki Naki'dir. Dönemin aksine kendisi züppe bir tip olan Naki'nin babası hayattadır. Burada da baba pasif pozisyonda olup çocuğunun sefahat âlemlerinde yaşadığı aşırılıklarına göz yumup onu bu ortamdaki çekip çıkarmamış, sorumlu bir babanın yapması gerekeni yapmayıp ona müdahale etmemiştir:

“Sefahet deryasının böyle enginlerinde durmadan bocaladığımı gören ebeveynim bir kaza taşına tesadüfünden korkarak beni evlendirirler” (Gürpınar 2002: 20).

Romanın olay örgüsü başından iki evlilik geçen Naki'nin üçüncü evliliğini esas almaktadır. Naki, servet sahibi bir aileye mensup olup, çocukluğundan itibaren haddinden fazla şımartılmış bir gençtir. Onun bu durumda olmasının sebeplerinden biri baba otoritesinin eksikliğidir.

Samipaşazade Sezai'nin *Küçük Şeyler* adlı eserinde yer alan *Arlezyalı* adlı hikâyede evlilik bağlamında baba – erkek çocuk ilişkisine yer verilmiştir. Lisdaral, Arlezyalı güzel bir kızıdır. Jan ismindeki delikanlı bu kızla karşılaşır ve ona âşık olur. Fakat gencin babası başlarda bu ilişkiye onay vermez. Gencin mücadelesi sonuç verir ve Lisdaral ile evlenmek üzere olan Jan kızın bir başkasının kapatması olduğunu öğrenir. Jan'ın babası evlenmelerine müsaade etmez ve Jan intihar eder.

Yazarın evlilik konusunda yazdığı bu hikâyede gençlerin fikirlerine ve tercihlerine saygı duyulması gerektiği yoksa sonucunun felaket olabileceği anlatılmaktadır.

Baba ve erkek çocuk ilişkisi arasındaki saygı ve sevginin yaş ilerledikçe bir rekabete dönüştüğü önemli bir gerçektir. Çalışmaya konu olan dönem eserlerinde bu gerçek, evlilik konusunda da kendisini hissettirir ve evladının tercihine saygı duymayan babalar genellikle felaketi yaşarlar.

3.3. Evlilik Sürecinde Anne – Erkek Çocuk İlişkisi

Osmanlı toplumunda aile kurumunun anne ve babaya verdiği farklı sorumluluklar vardır. Genel anlamda hanenin içiyle anne ilgilenirken, hanenin dışıyla baba ilgilenmektedir. Babanın olmadığı hanelerde ise annenin omuzlarına fazladan sorumluluk yüklenmektedir. Sorumluluktan kasıt aslında aile içinde bir otorite sağlamaktır. Özellikle erkek çocuğa sahip olan anneler için bu durum çok büyük bir sorundur:

“Doğulu ailede, baba en yüce figürdür. O var olduğu sürece bağımsız eylem söz konusu olamaz. Baba öldüğü zaman, Zehra örneğinde gördüğümüz gibi, ailenin kadınları korunmasız kalırlar. Bu baba yoksunluğunun psikolojik göstergeleri açıktır. Baba olmadan, aile yaşamını kuracak temel bir otorite kaynağı da olamaz; Türk romanının belli başlı sorunlarından biri budur” (Finn 1984: 112-113).

Çalışmaya konu olan dönemde bazı aydınlar eserlerinde anne tipine aileyi yönetme sorumluluğunu yüklerler. Onlara bu sorumluluğu yüklemeyen önce onların çocukluklarına müdahalede bulunur, bu konuda ailelerinden eğitim alıp donanıma sahip olmalarını sağlarlar. Eşlerini kaybettiklerinde aldıkları eğitimin yardımıyla çocuklarını bir felakete uğratmadan büyütürler. Bazı anneler ise bu yükün altında kalıp çocuklarını sonu hüsrarla biten bir hikâyeler silsilesine sürüklemektedir. Eserlerde işlenen bu iki anne tipiyle erkek egemen toplum yapısının çok uygun olmadığına göndermede bulunurlar.

Evlilik konusu işlenirken dönem aydınları erkek çocuk ile anneyi ön plana çıkarmışlardır. Evlilik bağlamında öne çıkan anneler ve yaptıkları uygulamalar genellikle olumsuz örnekler teşkil etmektedir.

3.3.1. Cariyelerin Dâhil Olduğu Anne – Erkek Çocuk İlişkisi

Dünya üzerinde birçok coğrafyada kölelik kurumu 20. yüzyılın başlarına kadar görülen bir uygulamadır. Osmanlı coğrafyası da kölelik kurumunun görüldüğü coğrafyalar arasındadır. Köle sözcüğü Türkçe sözlükte, “birinin emri altında bulunan, özgür olmayan kimse” (Akalin vd. 2005: 1230) şekilde geçmektedir. Onur kırıcı bir sistem olan kölelik kurumunun İslam dinindeki uygulamaları temelinde köle olana da köle sahibi olana da fayda sağlamak üzerine kuruludur. Buna rağmen kölelik özünde olmaması gereken olumsuz bir sistemdir:

“Cariyelik kurumunun kölelik kurumundan bağımsız düşünülemediği açık. Bu açıdan bakılınca bu kurumun tarihinin ekonomik, siyasal ve kültürel savaşların tarihiyle başladığını söylemek mümkün. Kültürlerin inançlarına, coğrafyalarına, siyasal ve ekonomik amaçlarına göre kölelik veya cariyelik, farklı değerler ve kullanım alanları içinde var olagelmıştır. Selçuklular’da köleler daha çok öğretici ve asker olarak kullanılırlar. Osmanlı’da kurum, daha da gelişir sarayın ve sosyal hayatın önemli bir unsuru haline gelir. Saraya cariye alınması Orhan Bey zamanında başlar. Anadolu ve Rumeli’ne düzenlenen akınlarla cariyelerin sayısı gittikçe artar” (Narlı 2005a: 343).

Dönemin öne çıkan konularından biri de kölelik kurumudur. Dünyada da 19. yüzyılla birlikte eleştirilip kaldırılması için çeşitli girişimlerde bulunulan kölelik kurumu Osmanlı’da da birçok aydın tarafından eleştirilmiştir. Bunun neticesi olarak kölelik 19. yüzyılın sonunda resmen kaldırılır:

“Osmanlı yönetimi Tanzimat’la birlikte önem verdiği köleliğin kaldırılması konusuna, biraz da dünya devletlerinin empoze etmesi ile ciddiyetle eğilmeye devam etti. Üstelik 02.08.1890’da toplanan ve ‘kölecilik aleyhtarlığı’ olarak nitelenen Bürüksel Konferansı’na da katıldı. Burada alınan kararları resmen benimsedi. Böylelikle imparatorlukta mevcut esir pazarları, yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı” (Parlatır 2018: 420).

Cariye, halayık, besleme gibi farklı isimlerle anılsalar da özündeki uygulama itibarıyla bir insanın hayatının herhangi bir kural olmaksızın başka bir insan tarafından yönlendirilmesi kabul edilir bir durum değildir. Osmanlı’nın son dönemindeki birçok aydın da bu durumu kabul etmemiş eserlerinde eleştirmişlerdir. Özellikle annelerin öne çıkardığı ve istemedikleri kadınlarla oğullarının evlenmesini

engellemek amacıyla adeta bir heves giderme makinası olarak gördüğü cariyeler kullanmıştır. Fakat bu durum ters teper ve anne tipleri genellikle fazla korumacı davranarak çocuğunun istediği biriyle değil de istemediği biriyle evlenmesine sebep olup farkında olmadan kendi çocuğunun sonunu hazırlamış olurlar. Bunun yanında bazı anneler de sınıf farkını gözeterek oğlunun cariye ile evlenmesine karşı çıkar ve hem oğlunun hem evlenmek istediği kızın hem de kendinin hayatını mahveder:

Sergüzeşt romanında eğitimsiz anne tipi olarak Zehra Hanım ve oğlu Celal Bey arasında evlilik konusuna dayalı ilişki kaleme alınmıştır. Celal Bey evin halayığı olan Dilber'e aşık olur. Fakat Zehra Hanım oğlunun bir halayıkla evlenmesini istemez ve Celal Bey'in haberi olmadan Dilber'i evden gönderir. Onun bu isteksizliği sınıf farkı gibi gözükse de Zehra Hanım tamamen oğlunun iyiliğini düşünmektedir. Bunun üzerine Celal Bey, beyin humması olur. Zehra Hanım oğlunun bu duruma düşmesine sebep olarak kendisini görür ve davranış biçimi otoriteden pişmanlığa doğru evrilir. Dilber'i geri getirmek isterse de Asaf Paşa tarafından engellenir. Burada oğlunu korumaya çalışan Zehra Hanım mantığıyla değil duygularıyla hareket eder ve oğlunun sonunu hazırlar:

“Zehra Hanım:

- *“Teehhül için lazım olan asalet ve ikbal değil midir’ deyince oğlu:*

“Celal Bey:

- *Hayır, valideciğim. Hüsün ve ismet... Muhabbet de ekser bunların peyrevidir.*

Zehra Hanım:

- *Asalet ve ikbal bunlara mani mi? Bence herkes içinde ismi söylenecek bir iktidar ve marifeti, zenginliği, asaleti olmayan bir adamı yakışıklıdır diye almak pek adildir. Hem de izdivaçta en ziyade aranan tevafuk, meşrep ve mizaç değil midir? Birisi cemiyetin en ala tabakasında, diğeri en sufli cihetinde terbiye görmüş iki kişide hüsünü imtizaç kabil midir? Servetin kemal-i itina ile terbiye ettiği asilzadelerden bir erkeğe, bir kıza fakrın kayıtsızlıkla büyüüttüğü bir adam nasıl layık olabilir? Birisi kader ve itibarın daima tenezzül ettiği, diğeri haysiyetinin daima kırıldığını hissede de yaşamakta ne türlü refah ve saadet görüyorsun?*

Celal Bey:

- *Yıldızlar zalam içinde parladığı gibi fakr ve sefalet içinde de safvet ve ulviyetiyle parlayan ruhlar yok mudur? Bir kalp, sevmek için mutlak servete, asalete mi muhtaçtır? Bence en sahih ikbal, ruhun görüldüğü iki güzel göz, en büyük servet kalbin hissini gösteren gül renginde dudaklardan akseden tebessümdür. Güzellikten büyük asalet, safvet-i kalpten büyük servet mi olur?”* (Samipaşazade Sezai 2004: 56).

Yazar evlilik kurumunun karşılıklı istek ve gönül işi olduğunu belirtir; şayet bunlardan biri eksik olursa evliliğin yürüyemeyeceğini okuyucuya verir. Ayrıca sınıf farkını da reddeden yazar eserinde anne ve oğlu arasında yarattığı trajedi ile bu konuya dikkat çekmeye çalışır.

İntibah romanında oğlu Ali Bey'in, bir fahişe olan Mahpeyker ile birlikte olduğunu öğrenen Fatma Hanım, oğlunun arkadaşı Mesut'un da fikir vermesiyle eve güzelliği dillere destan bir cariye satın alır. Onu oğlunun yanına yerleştirdince her işin hallolacağını düşünen Fatma Hanım aslında en büyük yanlışını yapmış olur. Oğlunu gerçeklerle yüzleştiren evine döndürmek yerine onun hayatına başka bir kadın sokmaya çalışmakla aslında oğlunu daha büyük bir felakete sürüklemiş olmaktadır:

“Yalnız güzel değil, oğlum. Terbiyesi simasına faik; oldukça okumak yazmak biliyor, güzel sesi var, güzel piyano çalıyor. İğne işlerinin hepsinde Avrupa kızları kadar marifetli. Hele tabiatı melek gibi sözleriyle tanıtır. Ali Bey'in 'işte pek ala ya valideciğim! Bendeniz burada bulunmadıkça sizi eğlendirir' demesi üzerine Anne fikrini açıkça söyler, 'bana, geleceğin vakitleri beklemekten başka eğlence mi olur? Onu ben senin için aldım. Allaha emanet yaşın yirmi ikiye basıyor. Ev bark sahibi olacak zamanın geldi. Şimdi sana bir kibar kızı bulsam almadan göremeyeceksin, aldıktan sonra şayet hoşlanmazsan ömrün oldukça azap içinde kalırsın; bu bir. Evde iki hanım peydah olur, biz birbirimizle geçinememezsek, yine sen rahatsız olursun; bu iki. Amma bu cariyedir; beğenirsen koynuna alacaksın, istediğin gibi terbiye edeceksin” (Namık Kemal 2004: 145).

Eğitimsiz bir anne olan Fatma Hanım yaptığı hatalarla kendinin, oğlunun ve Dilaşup'un hazin sonunu hazırlar. Bu noktada asıl sorun Fatma Hanım'ın oğlu üzerinde tutarlı bir otorite kuramamış olmasıdır. Onun bu eksikliğini Mahpeyker doldurmuş Ali Bey'i istediği gibi yönlendirmiştir. Ali Bey'in aşağıdaki sözleri durumu özetlemektedir:

“Ali Bey’in zevk ve safa dolayısıyla terbiyesi o kadar bozulmuş, ahlakına öyle kötülük ve nankörlük çökmüş idi ki kendisini yıllarca karnında, kucağında taşıyan annesinin, yirmi günden fazla uzayan ölüm döşeğinde, ancak bir kere yanına uğrayarak, onda da, ‘Ne yapalım? Herkes ettiğini bulur. Evin içine soktuğun bir fahişe ikimizi de bu hâle getirdi.’ Yollu taş yürekli birtakım paylamalar ile zavallı kadını ölüm döşeğindeyken kabir azabına uğrattı. Hatta ölümünde cenazesine dahi gelmeyerek, zavallı ölüsünü azatlısı olan zenciye, annesinden kalan paranın yetmiş seksen bedeliyle kaldırttı” (Namık Kemal 2004: 211).

Yukarıdaki alıntılarda Namık Kemal’in üzerinde durduğu asıl sorun kadın eğitimidir. Şayet Fatma Hanım çocukluğundan itibaren eğitilmiş, zorluklar karşısında ne yapacağı konusunda tecrübeli bir şekilde yetiştirilmiş olsaydı oğlunun yaptığı hataları anneliğin verdiği şefkat duygusuna yenilip görmezden gelmezdi. Ona karşı daha soğukkanlı ve yol gösterici davranarak hem kendi hayatını hem oğlunun hayatını düzene sokabilirdi. Yazar Fatma Hanım’ın bu olumsuz davranışlarını eserine yerleştirmek suretiyle ebeveyn – çocuk ilişkisinin önemini ortaya koymuş bu ilişkisinin en önemli ayağının da annenin eğitimi olduğunu okuyucuya göstermiştir. Bu konuda Namık Kemal’in 1872 yılında *İbret* gazetesinde kaleme aldığı *Aile* başlıklı yazısında bu konunun önemini anlatırken toplumdaki yanlış uygulamalara da önemli eleştiriler getirmiştir:

“Bizde aile muamelelerinden az çok bir fikir hâsıl etmek için orta halli bir efendinin hanesine girilse, câri olan ahvâle nazar-ı ibretle bakılsa ne görülür? Tabiatıyla pîş-i nazara en evvel ailenin pederi tesadüf eder; onun muamelelerine layıkıyla dikkat olunursa görülür ki vaktiyle çocuk imiş, her türlü hevâyîç ve lezâzini hazırlayacak bir dadı veya bir beslemesi varmış, her belasını o çeker imiş. Biraz sinnini almış, evlendirmişler; dadı gitmiş yerine bacı gelmiş. Efendinin münasetli münasebetsiz ne kadar merakı ne kadar arzusu var ise – velev ki, her biri birkaç gece uykusuzluğu bir gün hastalığı, bin türlü meşakk-i cismaniyi, yüz bin türlü azab-ı ruahniyi mucip olsun – hanım onların cümlesini yerine getirmediği boğazından rahatça bir lokma geçmek ihtimali yoktur. Efendi, çocukluğunda, mesela bir kedi beslemiş onunla eğlenirmiş. Teehhülden sonra kedi gitmiş; yerine bir iki çocuk gelmiş. Evvellerinin kendisine yaptığı gibi, şimdi de terbiye namıyla kendinin ne

kadar hevesâtı var ise çocuklarının fikir ve vicdanına intiba ettirmeye çalışıyor”
(Namık Kemal 1872: 2).

Namık Kemal toplumun olumlu yönde dizaynı için meseleye aileden başlamış ve aile bireylerini tek tek ele alarak yapılan yanlışların üzerinde durmuştur. Eğitimin öncelikle çocuktan başlamak suretiyle tüm topluma yaygınlaştırılması gerektiğini savunmuştur.

Nabizade Nazım'ın *Zehra* romanında eğitimsiz anne tipi Münire Hanım'dır. Her türlü olumsuz davranışına rağmen Zehra ile mutlu olmaya çalışan Suphi Bey'in hayatı annesinin işlerine yardım etsin diye eve aldığı Sırrıcemal ile birlikte altüst olur. Sırrıcemal'in güzelliğini ve Suphi'nin bu güzelliğe kayıtsız kalamayacağını hesap edemeyen Münire Hanım oğlunun evliliğinin bitmesine sebep olmuştur. Fakat burada asıl önemli olan evliliğini unutup, eşine ihanet eden Suphi'den intikam almak için her şeyi yapmaya hazır olan Zehra'nın gazabıdır. Evlilik bağlamında ebeveyn-çocuk ilişkisine Münire Hanım'ın eğitimsizliği en iyi örnektir ve en hazin sonu o yaşar, kimsesiz biri gibi ölür:

“Zavallı Münire! Sevgili evladiyla gelini arasına böyle bir nazenin-i cemal koymaktan tevellüd edebilecek afeti hatırına, hayaline bile getirdiği yok. O sade iki evladının hizmetleri artık bundan sonra kemal-i intizam ile görülecektir diye dünyalar kadar sevinip yatıyor” (Nabizade Nazım 2011: 37).

Yazar, Münire Hanım üzerinden annelerin yapmaması gereken yanlışlar üzerinde durmuştur. Münire Hanım'ın oğlunu tanımadan yaptığı gereksiz müdahaleler, hem kendi hayatını hem de oğlunun hayatını bitirmiştir. Annelik içgüdüsüne karşı koyamayan kadınların yaşadığı bu sorunların temelinde ise annelik anlamında eğitimsizlik yatmaktadır. Nabizade Nazım kız çocuklarının yeterince eğitim almadıklarında sonuçlarının neler olabileceğini göstermiştir.

Emine Semiye'nin *Sefalet* romanındaki Yakut Hanım eşini kaybettikten sonra kızının yanına yerleşir. Fakat onun kötü ahlâkı yüzünden kızı Zümrüt Hanım ve damadı Ruhi Bey pek memnun kalmazlar. Kendisi gibi yetiştirdiği oğlu Cehdi de konakta kötü ahlâkı ile insanları rahatsız eder. Oğlunu evlendirmek isteyen Yakut Hanım oğlunun bu evliliği sürdürmeyeceğini bile bile konaktaki cariyelerden birini alır:

“Cehdi'ye evvelce bir cariye verilmişse de, kadıncağz altı sene muammer olabilip, Mahir ismindeki çocuğunu öksüz bırakarak vefat eylemişti. Mahir, Ruhi Bey ile Zümrüt Hanım tarafından evlatlığa kabul edilmişti, bilmeyenler de öz evlatları sanırlardı. Cehdi hemşiresine tekrar evlenmek arzusunu izhar edince, Zümrüt Hanım da cariyelerden birini beğenmesini söyledi. Biraderi Bihterin'i intihab etmiş, halbuki o zaman pek küçük olan Bihterin'i beklemesi lazım gelmişti” (Emine Semiye 2010: 99).

Sefalet romanında dönemin cariye kültürü ve evlilik anlayışı hakkında bilgi vermektedir. Cehdi'nin herhangi bir madde gibi evlenmek istediği kızı seçmesi ve kızın bu durum karşısında herhangi bir şey yapamaması içler açısıdır. Bu durum aslında toplumun kadına bakışını özetler niteliktedir. Bir kadın olarak annenin böyle bir şeye alet olması olayın vahametini daha da artırmaktadır. Emine Semiye'nin o dönemde yaşamış bir kadın olması, belki de buna benzer yaşanmışlıklara şahit olması bu konuyu eserine taşımasına sebep olmuştur.

Dönem yazarları ebeveyn – çocuk ilişkisi üzerinden evlilik kurumunda yaşanan sorunlarını, evlilik kurumu üzerinden kölelik ile ilgili toplumsal sorunları incelemişlerdir. Burada öne çıkan ise kadınların evlilik konusunda her zaman mağdur edilmesidir. Ele alınan eserlerde toplumun kadınlara ve cariyelere karşı bakışı eleştirilirken özellikle kadın eğitime vurgu yapılmıştır.

3.3.2. Erkek Çocuğunu Bataktan Kurtarmak İçin Yapılan Zoraki Evlilikler

Osmanlı'nın son döneminde birçok aydın ebeveyn – çocuk ilişkisinde ve çocuk eğitiminde sorun olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Bu sorunların çözümünü olumlu ve olumsuz örneklerle eserlerinde işlemişlerdir. Özellikle çocuğun ilk eğitiminde yapılan yanlışlık ya da eksiklik onun bütün hayatını etkileyeceği için düzeltilmesi çok zordur. Eksik ya da yanlış eğitim almış olan bu çocukların asıl sorunu genellikle baba kontrolünden uzak olmalarıdır ki yaşları ilerleyip genç olduklarında sorumsuz, şımarık, züppe tiplere dönüşürler. Bu dönüşümün asıl sebebi annenin çocuk eğitimi konusunda yetersiz olmasıdır. Hayatın acımasızlığı karşısında çocuklarının ezileceğini fark eden anneler çocuklarını zoraki evlendirmek suretiyle onların sorumluluk alıp düzeleceğini düşünürler. Fakat bir çocuğun eğitimindeki eksikliğin zoraki yapılan evlilikle kapatılması pek mümkün görünmemektedir. Bu

kısımda ele alınan zoraki evliliklerde cariyelerle evlenmenin zoraki olabileceğinin yanı sıra aile kızlarıyla evliliğin de zoraki olabileceği üzerinde durulmuştur. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Metres* romanında iffetsiz ve eğitimsiz bir kadının, evladının hayatına yaptığı yanlış dokunuşlar anlatılmaktadır. Annenin ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında yaptığı bu yanlışlardan biri de çocuğunun evlenmesine sebep olmasıdır. Züppe roman kişisi olarak öne çıkan Hami'nin annesi tarafından sırf düzelmesi için evlendirilmesi onun hayatında yapılmış en büyük yanlışlardan biridir.

“O zamana kadar Hami de yirmi dört, yirmi beş yaşını buldu. Beyoğlu'ndaki ve şurda burdaki aşk işlerini pek ileri bir dereceye vardırdı. Firuze Hanım eldeki paralarının artık dayanamayacağı bu israfa bir son vermek için belki avunur diye oğlunu evlendirdi. Saffet Hanım'ı buldu aldı” (Gürpınar 2012: 57).

Çocuğun eğitimindeki yapılan yanlışlardan doğan eksikliği evlilik ile kapatılacağını düşünmek ve evladını zoraki olarak evlendirmek çocuğun hayatında yanlışları devam ettirmekten başka bir şey değildir. Bu durum gömleğin düğmesini yanlış delikten başlayarak iliklemdir ve yetersiz anneler kendi çocuklarının hayatını mahvetmekle kalmaz zoraki evlenen kızın da hayatını mahvetmiş olur. Hüseyin Rahmi evlilik kurumunun ciddi bir birliktelik olduğunu eserlerinde işlemiş, burada yapılacak yanlışların çocukların tüm hayatlarını etkileyeceğini savunmuştur.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Bahtiyarlık* hikâyesinde erkek çocuğun evliliği konu edilmiştir. Roman kişilerinden Senai annesiyle kalan, dönemin züppe modasına uyan bir gençtir. Babasından kendisi ve annesi için ayırdığı para Senai'nin Avrupaî yaşamına yetmez. Bunun kabullenemeyen Senai ihtiyaçlarını gidermek için annesin altınlarına kadar satar. Annesi onun hayatında yaptığı yanlışlardan evlenmesi ve sorumluluk almasıyla kurtulabileceğini hayal eder. Fakat çocuğunun yetişmesinde kendi yaptığı yanlışları evlilikle kapatabileceği fikri onun yaptığı bir diğer yanlıştır:

“Zavallı annesi oğlunun en büyük mürüvvetini görmek için Senayi'yi evlendirmek arzusunda dahi bulunuyordu. Fakat Senai'nin tehhüle takarrübü kabil mi? Validesi 'Evladım! Geçinemeyecek ne başımız var? Çıtı pıtı bir kız alıp güzel güzel geçiniriz' dedikçe Senai bu sözleri pek sade pek pespayegâne pek alaturka bularak âdeta kendisine hakaret addeder ve validesi bundan fukara kızı istemediği manasını çıkararak 'Ben oğluma paşa kızı bile alırım' dedikçe Senai bu söze daha ziyade kızardı” (Ahmet Midhat 2000e: 17/521)

Annesinin onayı olmadığı halde Avrupalı bir kızla evlenmek ister fakat hayat onun istediklerini yaşamasına izin vermez. Yazar tarafından genel olarak olumsuz roman kişisi olarak tanıtilen Senai roman sonunda cezalandırılır:

“Ancak onun sevebileceği bir kız kibarzade, güzel, zengin, olmaktan maada okur yazar olmalı, hatta Fransızca bilmeli, musikiye mensubiyeti bulunmalı, elhasıl bir Avrupalı kız olmalı... Yoksa alacağı kız kadın kadıncık imiş!.. Hiç Senai buralarda mıdır? Herif bir modistro, bir aşçı, bir yukarı hizmetçisi istemiyor” (Ahmet Midhat 2000f:17/521).

Yazarın *Teehhül* adlı eserinde Mazlum Bey'in annesi olumsuz anne tipi olarak hikâyede yer almaktadır. Hasla isimli bir kızı seven Mazlum Bey, annesinin zoruyla Sabire Hanım ile evlendirir. Sonu hüsrana olan bu hikâyede dönemin evliliğe bakışı anlatılmıştır. Kız ya da erkek fark etmeksizin evlilik konusunda gençlerin fikirlerine önem verilmediği görülür:

“Halbuki bizim memleketlerde teehhül ve tezevvüç yalnız peder ve maderin rey ve arzuları mucibince icra edildiğine mebni bizde teehhül mucib-i saadet olmaktan ziyade müstevcib-i felaket ve ukubet oluyor” (Ahmet Midhat 2001: 33).

Yazarın özellikle üzerinde durduğu mesele evlilik konusunda gençlerin fikrinin sorulmaması ve zoraki yapılan evliliklerin neticesinin hüsrana bitmesidir. Eserine taşıdığı Mazlum Bey'in evliliğinde, kendi fikri alınmadan evlendirilen gencin hayatı zindan olur.

“Maşallah, ben seni bu boya getireyim de bir mürüvvetini olsun görmeyeyim mi? Vallahi hakkımı helal etmem ve verdiğim sütü haram ederim”(Ahmet Midhat 2001: 35).

Mazlum Bey'in evlenmek isteyip istemediği bile sorulmadan kendisine bilinçsiz bir şekilde baskı uygulanır. Bu baskı o derece ağırdır ki annelik hakkı mevzu bahis olur. Bilinçsiz annenin baskılarına daha fazla dayanamayan genç de istemeyerek de olsa evlenir ve hem kendi hayatını hem evlendiği kızın hayatını mahveder.

Bir Muadele-i Sevda romanında Naki, servet sahibi bir aileye mensup olup, çocukluğundan itibaren haddinden fazla şımartılmış bir gençtir. Onun bu durumuna sebep ise olumsuz anne tipidir. Çocuğuna yeterli eğitimi veremeyen bu kadın, onu

evlendirerek düzeltereğini düşünür. Romanın olay örgüsü başından iki evlilik geçen Naki'nin üçüncü evliliğini esas almaktadır:

“Sefahet deryasının böyle enginlerinde durmadan bocaladığımı gören ebeveynim bir kaza taşına tesadüfünden korkarak beni evlendirirler” (Gürpınar 2002: 20).

Hüseyin Rahmi çocukluğunda yeterli eğitim alamayıp gençliğinde ise bocalayan Naki'nin hayatındaki eksikliği evliliğin gideremeyeceğini eserinde işleyerek göstermiştir. Bu durumun müsebbibi ise tamamen annedir. Yazar verdiği örnek ile kız çocuklarının ileride anne olacaklarını ima etmek yoluyla onların eğitimlerinin ne derece önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

Safvet Nezihî'nin *Zavallı Necdet* romanında dönemin öne çıkan mirasyedi ya da züppe tipi roman kahramanı olarak öne çıkmaktadır. Önceleri hiçbir kızı beğenmeyip evlilik düşünmeyen Necdet daha sonra Müzehher ve Meliha'nın aşkı arasında kalır. Annesinin onun evliliği için uğraşması evlilik noktasında anne – erkek çocuk ilişkisi için önemlidir:

“O aralık annem içeri girmiş; benim öyle düşüncelere boğulmuş olduğumu üzgünce seyrediyormuş; yavaşça bana dedi ki:

- Ne düşünüyorsun, Necdet? Annen ise seninle karşılıklı konuşmaya gelmişti.

- Karşılıklı konuşma mı? cevabını verdim. Hatırıma o sırada neler gelmişti? Varsayalım Meliha'nın annesiyle benim annem arasında kararlaştırılmış bir evlilik... Bana kabul için ihtarlarda bulunacak, ben biraz nazlanacağım. İşte o zaman karanlık bulutlar altında kalmış olan saadet ufkumdaki güneşler doğacak, saadet ve bahtiyarlık yüz gösterecek... Bu düşüncelerin verdiği sevincin sıcaklığı ile:

- Emrinizi bekliyorum cevabını verdim.

- Oğlum, sen evlenmenin öteden beri aleyhindedin, bilirsin ki ben annelik vazifesini yapmak için seni evlendirmeyi ne kadar istedim, razı olmadın, her türlü bağdan kurtulmuş bulunmayı arzu ediyorsun. Pek ala. Buna bir şey denilmez. Fakat şu halde o hakkı, o sırayı diğerlerine terk etmelidir” (Safvet Nezihî 2012: 32).

Eserde Necdet evliliğin getirdiği sorumluluğu ayak bağı olarak görmektedir. Onun bu hâlinde annenin payı büyüktür. Yazarın anne – erkek çocuk arasındaki bu ilişkide bir denge olması gerektiğini, şayet disiplinsiz bir ilişki olursa erkek çocuğun

evlilik gibi önemli bir müessesede başarısız olmasının kaçınılmaz olduğunu okuyucuya vermek ister.

Dönemin edipleri aile içinde anneye ayrı bir önem vermişlerdir. Onun eğitim ve yaşam kalitesine bağlı olarak içinde bulunduğu ailenin hayat karşısındaki yeri belirlenmektedir. Anne eğitim ve donanım olarak yeterli ise çocukları da eğitilmiş ve donanımlı olurlar. Şayet anne yetersiz ise aile ve çocuklar da mutsuz ve yetersiz olarak eserlerde yer alırlar.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Gönüllü* romanında evlilik esasına dayalı anne – erkek çocuk arasındaki ilişki işlenmiştir. Çelebi Molla, oğlu Recep Köso'nun Hristiyan bir kız olan Filomene ile evlenmek istemesi üzerine bu duruma tereddüt ile yaklaşır ve düşünmek için süre ister. Bu sürenin sonunda kızın Müslüman olması şartıyla bu evliliğe onay verir:

- *Şey anacığım ben artık şey etmek istiyorum. Ayıp değil a? Artık vaktim de geldi. Allah'ın emri ile evlenmek istiyorum.*
- *A! Niye ayıp olsun oğlum? Evlenmek bir delikanlının hakkı olduğu gibi onun validesi için de en büyük mürüvvettir. Yenişehir kazan ben kepçe şehrin en güzel kızını...*

Burada Recep, validesinin sözünü kesti. Evvelki mahcubiyetinden daha büyük bir mahcubiyetle dedi ki :

- *Hayır valideciğim. Kız aramak peşinde seni yormayacağım. Ben kızı kendim buldum.*

- *Ya! Birisini kendin beğendin öyle mi? Daha ala ya!*

- *Ben Filomene'i alacağım. Sonkur Yankos'nun kızı yok mu? onu alacağım.*

- *Yankos Çorbacı'nın kızı ha? İşte bu biraz acayip şey. Vakia hem muteber, hem güzel hem de terbiyeli, akıllı bir kız ama.. Ne bileyim?*

- *Hristiyan olduğu için. Değil mi? Müslüman olup da bir müslümana varan kızların birincisi Filomene olmayacağı gibi böyle bir kızı alan erkeklerin dahi birincisi ben olmayacağım. Çelebi Molla, düşünmeye başladı. Hem düşünüyor, hem de:*

- *Evet doğru ya. Emsali çok!*

Diye lisanen oğluna hak veriyor idiyse de zihnen bir türlü bu işin ihtimaline yaklaşmıyordu.

(...)

Uzun uzadıya düşünüp taşındıktan sonra Çelebi Molla, Filomene'in ihtidası için birçok şerait koyarak işe o vecihle rıza gösterdi ki bu işte muvaffakiyeti ümit edebilmek için o şerait zaten lazım idi” (Ahmet Midhat 2000b: 45/235-55/246).

Ahmet Midhat bu eserinde yine toplumsal bir soruna değinmiş, farklı dinlere mensup kişiler üzerinden evlilik kurumunda yaşanabilecek sorunları işlemiştir. Alıntıda üzerinde durulması gereken kısım Recep'in konuşmasında Hristiyan ve Müslüman bireylerin o dönemde evlenebildikleridir. Yazar dinlerin farklı olmasının evlenecek kişiler için bir sorun olmaması gerektiğini önerirken annenin fikri üzerinden toplumun buna pek sıcak bakmadığını eleştirel bir gözle okuyucuya sunmuştur. Bugün bile pek alışık olunmayan bu tür evlilikleri o dönemde eserlerine taşıyıp okuyucularına yol gösteren Ahmet Midhat'ın sosyal anlamda ne kadar ileri görüşlü ve toplum sorunlarına hâkim olduğu görülmektedir.

Taaşuk-ı Talat ve Fitnat romanında evlilik konusu önemli yer tutmaktadır. Eğitimli ve örnek anne tipi olarak romanda yer alan Saliha Hanım evlilik konusunda topluma örnek olacak düşüncelere sahiptir. Görücü usulü evliliğin sağlıklı bir evlilik sistemi olmadığını savunur. Evin dadısı olan Ayşe Kadın'ın evlilik konusundaki düşünceleri toplumun önemli bir kesiminin düşüncesini yansıtmaktadır:

“Heb alem nasıl yabar, biz de öyle öyle yabar. Sen farcai al, ben de başortisi alur, bugün bir mahalle, yarın bir mahalle gezer, gorur; kız bagandi, alur. Sen öyle dersin sonra, benim beğendiğimi, senin beğendiğini oğlum beğenir mi bakalım? Hep alem nasıl yaparsa biz de öyle yapalım, diyorsun. Lakin görmez misin ki halkın çoğu bugün evlenir, yarın kocası karısını, yahut karısı kocasını bırakır. Bin türlü rezalet olur” (Şemsettin Sami 2012: 18).

Yazar evlilik konusunda ileri görüşlü ve olumlu bir fikir beyan ederek görücü usulünü geri kalmış bir uygulama olarak görüp reddetmektedir. Evlenecek kişilerin birbirlerini sevmeleri gerektiğini, evlilik kurumunun ancak karşılıklı rıza ile yürütülebileceğini savunmuştur. Aksi taktirde çiftlerin mutlu olamayacağını ve evliliğin biteceğini eserinde işleyerek okuyucuya evlilik konusunda öneride bulunmuştur.

Dönem hikâye ve romanlarında babanın olmadığı ailelerde erkek çocukların yetiştirilmesinde tüm sorumluluk annenin omuzlarındadır. Bu sorumluluğu da her kadın hakkıyla yerine getirememektedir. Özellikle evlilik kurumunu işlendiği hikâye

ve romanlarda iki sorun öne çıkmaktadır. Baskın anne tipinin oğlunu yanlış ilişkilere ve evliliklere sürüklemesi veya züppe evlat tipinin evlilikte uyum sağlayamamasıdır. Annenin yaradılışında var olan şefkat duygusu onun mantıklı hareket etmesine engel olur ve çocuğunun yetişmesiyle ilgili yanlış kararlar almasına sebep olur. Bu durumdan faydalanan çocuk ise şımarıklığı bir huy edinir ve hiçbir şeyden tatmin olmayan züppe, yarım kişilikli bir tip olarak toplumda yer alır. Bu züppe tipler evlilik safhasına geldiğinde ise genellikle annenin fikirleri onlar için hiçbir şey ifade etmez ve yanlış kararlar alarak hem kendi hayatlarını hem evlendikleri insanların hayatlarını mahvederler.

3.4. Evlenme Sürecinde Anne – Kız Çocuk İlişkisi

Evlilik konusu Osmanlı toplumunun önemli sorunların yaşandığı bir konu olmuş, birçok genç bu durumun sıkıntısını yaşamıştır. Genel olarak genç kız ve erkeklerin evlenip, evlenmeme ya da evlenecekleri kişilerin seçimi konusunda herhangi bir fikir beyan edememeleri gençlerin ömürlerinin sonuna kadar etkisi altında kalacakları birçok sorun yaşamalarına sebep olmuştur. Bu durum ebeveyn – çocuk ilişkisinin sosyal hayatın işleyişindeki önemini göstermektedir. Otorite sahibi anneler zamanında kendileri de bu sıkıntıyı yaşamalarına rağmen aynı sıkıntıyı kızlarına yaşatmaktan çekinmezler. Kız çocukları birçok durumda olduğu gibi evlilik konusunda da negatif ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Tanzimat sonrasında ortaya konan hikâye ve romanlarda özellikle “görücü usulü” ve “beşik kertmesi” sistemleri eleştirilmektedir.

Teehhül hikâyesinde Mazlum Bey’e âşık olduğu hâlde başkasıyla evlendirilmek istenen Hayfa ve Mazlum Bey ile zorla evlendirilmek istenen Sabire'nin anneleri evlilik konusunda evlatları üzerinde baskı kurar ve onların intiharı düşünmelerine sebep olurlar. Bir toplumda gençlerin bu şekilde intiharı düşünmesi o toplumun yaptığı bazı şeylerin yanlış olduğuna işarettir:

“Herif evlenmek istemiyordu. Hiç evlenmek istemiyordu denilemez. Lakin besbelli beni almak istemiyor idi. Anası babası zor ile evlendirdiler. Hakkımızı helal etmeyiz dediler. Biçare ne yapsın... Hem çocuğun başını ateşe yaktılar hem benim. Canım böyle evlenmek mi olur? Ne olur idi, çocuklara bu bapta biraz hürriyet verseler fena mı olur idi?” (Ahmet Midhat 2001: 36).

Ahmet Midhat'ın baskı yoluyla evliliğe karşı çıktığı bu eserinde anne – kız çocuk ilişkisinin evlilik bağlamında öne çıkması dikkat çekicidir. Kendisi de bir kadın olarak evlilik konusunda kızını anlayışla karşılayıp ona yardımcı olması beklenirken aksine anne kızının istemediği biriyle evlenmesi için ona baskı kurmaktadır. Yazar bu yönüyle hem toplumun evliliğe bakışını hem dönemin eğitimsiz annelerini eleştirmiştir.

Taaşuk-ı Talat ve Fitnat romanında Saliha Hanım'ın âşık olduğu Resul Bey ile maceralı bir şekilde evlenmesinde annesinin rolü çok büyüktür. Annesi kızının saadeti için evin otoritesi olan babaya karşı çıkmıştır. Kızına destek olan anne onun hayat karşısında dik duran sağlam bir kişilik olarak yetişmesini sağlamıştır. Babaya karşı bu dik duruş ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında da döneme bir eleştiri getirmektedir. Aslında babanın fikrinin de değişebileceğini göstermektedir:

“Baba:

- *Olmaz imkânı yok. Rifat gerçekten iyi ama ne yapayım ki o babası var; hiç öyle adamın evine kız verilir mi? Kızımı öyle bir eve vermektense öldürmek daha iyidir. Hem o zavallı çocuğun da pek bir şeyi kalmadı. Babası bütün mallarını yedi bitirdi. Çocuk da hem daha çocuk. Yarın nasıl bir ahlak ediniz? Hiç o çocuk Ahmet Bey'e tercih edilir mi?*

Anne:

- *Hakkın var, Hakkın var ama ne yaparsın? Sana dedim ya söz bağlamışlar. Birbirlerini almazlarsa kendilerini öldürecekler. Şakaya gelmez. Allah korusun bir tane kızım var”* (Semsettin Sami 2012: 28).

Saliha Hanım'ın annesinin dönem romanları içinde neredeyse hiç rastlanmayan bir rolü vardır. Baba kızının istediği kişiyle evlenmesini istemez fakat anne kızının mutluluğu için babaya tavır koyar ve itiraz eder. Yazar burada aslında babanın fikirlerinin bir tabu olmadığını, onun önerilerinin de yapılmayabileceğini göstermiştir. Şemsettin Sami, anneye yüklediği misyonla kadınların da fikrinin olabileceğini anlatmaya çalışarak onlara cesaret vermek istemiştir.

Ahmet Midhat Efendi'nin, *Felatun Bey ile Rakım Efendi* eserinde Madam Ziklas evde söz sahibi olan anne tipidir. Rakım Efendi, Ziklas ailesinin kızları Can'a Osmanlıca dersi vermektedir. Bu dersler sırasında Can ve Rakım arasında bir yakınlaşma olur. Bu yakınlaşmaya baba Ziklas onay verirken anne Ziklas aradaki

farklılıkları bahane ederek karşı çıkar. Fakat ailede karar alma mekanizması anne ve baba arasında müşterek alındığı için baba Ziklas, anneyi razı eder. Anne Ziklas'ın bu kararı onaylamasında Can'ın mutluluğu da önemlidir. Ahmet Midhat Efendi bu aile üzerinden Türk aile yapısına önemli bir eleştiri getirir. Ataerkil aile yapısında anne ve çocuklardan ziyade babanın söz sahibi olması dönem aydınlarının üzerinde önemle durduğu bir sorundur.

“Ahmet Midhat Efendi batılılığın ahlâksızlık demek olduğu bir devirde, batının yanlış anlaşıldığını, batılılaşmanın mutlaka ahlâkî çöküntüye yol açması gerektiğini göstermek için bu aileyi anlatıyor. Ayrıca Felatun Bey'deki kötü taklit ile batının asıl örneği karşılaştırılmış oluyor” (Esen 1991: 5).

Yazar Batı medeniyetinde özellikle eleştirilen aile yapısına farklı bir açıdan bakarak ahlak unsurunu öne çıkarmıştır. Batılı ailelerde de ahlâkî yapının önemli olduğunu kızlarının evliliği konusunda anne ve babanın fikirlerinden anlaşılmaktadır. Fakat burada asıl önemli olan ve Türk aile yapısına bir öneri niteliği taşıyan kısım ise kızlarının evliliği gibi önemli bir konuda babanın tek başına ve baskın bir şekilde karar alması yerine daha pasif bir pozisyonda olması ve eşini ikna etmeye çalışmasıdır. Şemsettin Sami'nin eserinde Saliha Hanım'ın annesi kızının evliliği konusunda baskın babaya karşı çıkmıştı. Ahmet Midhat Efendi bunu bir adım daha ileri götürerek babayı baskın pozisyondan daha pasif ya da anne ile eşit pozisyona getirmiştir. Baba daha anlayışlıdır ve kızı ile ilişkisine dikkat eder. Bu yönüyle de yazar ebeveyn – çocuk ilişkisinin önemini ortaya koymuştur.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında Mehmet Murat, Salih Efendi'nin romanda ismi verilmeyen ilk eşini birçok yönüyle olumsuz anlatmıştır. Aile içinde hemen hemen hiç söz sahibi olamayan bu anne, Osmanlı'da ataerkil aile yapısına mensup her ailede görülebilecek bir anne tipidir. Bu yönüyle yazar Osmanlı aile yapısına eleştiride bulunur. Pasif ve iradesiz anne, konu kızının evliliği olduğunda fikir beyan etmekten geri durmaz. Böylece yazar evlilik konusunda ebeveyn – çocuk ilişkisinin önemine vurgu yapmış olur.

“ ‘Kızım! Boşuna kendini yorma! Senin olamazından bir şey çıkmaz. Kardeşindir üvey anandır. Bir de baban işitirse gücenir. Evde işittirecek adam da eksik değildir.’ Kızın cevabı ise şöyledir: ‘Sen şimdi de ona sahip mi çıkacaksın? Öyleyse, niçin başlangıçta o kadar gürültü ettin?’ Annenin savunması çok ilginçtir;

evlenilecek kadını kocasına layık görmemiştir. Ama mademki iş olmuştur; o hâlde bunu kader olarak kabul etmek gerekir: 'Kızım ben gürültü ettiğim sırada, işin düzeltilmesi kolaydı. Ben efendiye onu layık görmedim. Onlar başka takımdır. Ancak iş işten geçti. Şimdi Tanrı'nın yazgısına razı olmak gerekiyor' ” (Mehmet Murat 1980: 160).

Muhadarat romanında olumsuz özelliklere sahip, özellikle aile içinde irade gösterememesiyle öne çıkan anne tipi, Fevkiye Hanım'ın ismi romanda yer almayan annesidir. Bu kadın kızı Fevkiye'yi aşırı derecede şımarık yetiştirir. Her ne istediye sorgusuz önüne gelen Fevkiye yaşlı ilerleyip genç olduğunda bu şımarıklığın yanına sorumsuzluk da eklenir. Annesi kızını şımarık yetiştirmesinin bedelini kızına sözünü geçirememekle öder. Fevkiye, Nabi adında alafranga bir genç ile evlenmek ister. Annesi ise bu evliliğe onay vermez fakat Fevkiye için annesinin düşüncesi hiç hükmündedir. Bunun üzerine anne kızının arkadaşı olan Fazıla'dan yardım ister:

“Sizin Nabi Bey'i seviyormuş kızım! Lakırdıya nereden başlayacağımı da pek iyi bilemiyorum. Çünkü daha şimdi büyük gürültüden çıktık. Fevkiye ile kavga ettik. Senin geldiğini işitince onun da buna dair malumatı olmalı buraya alınız konuşalım dedim. Ah Fazıla'cığım Fevkiye'nin bana verdiği cevapları işiteydin yüreğime inip de ölmediğime taaccüp ederdin. Ne dersin a kızım Reftar ne kadar mektuplar getirmiş de bizim haberimiz olmamış. Neler yazmış çapkın neler! Mektubun birinde güya kim olduğunu bilmediği hâlde görüp aşık olmuş. Hepsini yaktım. Hem de kendi gözünün önünde! Kız bayılmasın mı? Aklımız başımızdan gitti. Güç hal ile ayıltabildik. Ah bir damla gözyaşı dökmemesi için bu ana kadar her bir istediğini yaptığımız Fevkiye o çapkın için ağlamaktan yumruk gibi gözleri şişmiş” (Fatma Aliye 2014: 108-109).

Fatma Aliye Hanım, Fevkiye Hanım'ın annesi üzerinden çocuk yetiştirmede anne eğitiminin önemini ortaya koymuştur. Eğitimli bir anne çocuğunun her istediğini yapmayan onu belli bir disiplin ve sorumluluk dairesinde yetiştirerek hayata hazırlayan olgun kadındır. Fakat yazar eserinde bunun tam tersini göstererek eğitimsiz bir annenin zamanla kendisini ve çocuğunu ne hâllere düşürebileceğini göstermeye çalışmıştır. Ayrıca yazar ebeveyn – çocuk arasındaki ilişkinin belli bir alt yapı neticesinde sağlıklı olabileceğini savunarak kadınların ve kız çocuklarının

eğitiminin hem aile hem toplum için ne derece önemli olduğunu okuyucuya vermiştir.

Bahtiyarlık hikâyesinde Ahmet Midhat kızların evleneceği kişiyi seçme hakları olduğunu ve bu konuda iyi düşünmeleri gerektiğini savunurken kurguladığı anne tipi ve Batı hayranı kızı üzerinden görücü usulünü eleştirmektedir. Nusret kendisini görmek isteyen görücülerin karşısına çıkmak istemez fakat validesi Nusret'in görücülerin karşısına çıkıp arzıendam etmesini ister. Fakat Nusret bunu reddeder:

“Nusret Hanım on üç yaşını bitirip de on dört yaşına girdiği zaman Fransızcada musikide falanda filânda olan mahareti oldukça mükemmel olan hüsnüyle beraber şöhret olmaya başladığından bir takım kibar kibar yerlerden görücüler gelmeye başlamıştı. Validesi kızına bu görücülere çıkıp kendisini arzetmeyi teklif eylediği hâlde kız ‘ben cariye miyim ki beni beğeniniz diye bir alay kadının karşısına çıkayım’ cevabıyla imtina eylesse beğenir misiniz?” (Ahmet Midhat 2000e: 51/555).

Yazarın *Felsefe-i Zenan* adlı eserinde Fazıla evlatlık olarak yanına alıp yetiştirdiği iki kızına daima okumalarını ve hiç evlenmemelerini tavsiye etmektedir. Fazıla'nın evlenmeme tavsiyesi kızlarının içe kapalı, erkekler konusunda bilgisi olmayan, gerçek hayattan kopuk sosyal anlamda dış etkilere kapalı ortamda yetişmelerine sebep olmuştur. Onun bu vasiyetine Akile uymuş fakat Zekiye uymamıştır. Zekiye'nin hayatı sadece kitaplardan öğrenmesi ve onun erkekler karşısındaki tecrübesizliği sonu olur. Yazara göre iffetli olmak sadece eve kapanmak değil gerçek hayat içinde nefsine sahip olabilmektir.

Halit Ziya'nın *Sefile* romanında eğitimsiz ve olumsuz anne tipi olarak romanda yer alan Mihriban Hanım kocası öldükten sonra kendisine kalan tüm serveti erkeklerle yer bitirir. Parası bittikten sonra kızıyla birlikte fuhuş yaparak hayatlarını sürdürürler. Fakat İkbâl bu durumdan memnun değildir ve tek kurtuluşu evliliğidir. Bu yüzden evleneceği kişinin niteliğine bakmaz:

“Lâkırdısını hiç kesmeyerek mütalaatını nihayete kadar dinledim. Benim bir cevaba mukabil sükût ettiğimi görünce sıkılmaya başladı. Sözleri ağzında ezildi, büzüldü. Ettiği teklife bir hitam veremedi, ben muradını anlamıştım. Bu muhterem validenin kızına bir zevç bulduğunu hissetmiştim.

Evet Mihriban Hanım bana bir zevç bulmuştu. Bu bana o kadar tuhaf, o derece garip görünüyordu ki validenin kemal-i ciddiyetine karşı gayr-ı ihtiyarî, çılgıncasına bir kahkaha salıverdim. Şüphesiz ki muntazır olduğu mukabele bu değildi, lâkin arzu ettiği cevabı, yani cevab-ı muvafakati da aldı. Mihriban Hanım'ın sevgili kızı, Afife validesinin hüsn-i intihabından asla şüphe etmiyordu(!)

(...)

- *Nasıl? Size teklif olunan zevci hiç tefekkür etmeksizin kabul mü ettiniz? Hususiyle Mihriban Hanım'ın bulunduğu zevci...*

İkbal dehşetli bir kahkaha ile gülerek dedi ki:

- *Evet Mazlume, kabul ettim. Benim indimde bir zevcin hiçbir ehemmiyeti yoktu ki... Bende hissiyat-ı insaniye tedricen mahvolup gitmişti. Evvela Mihriban'ın dağdağalı hayatında geçirdiğim zamanlar ile bilâhare ihtilâttan tamamen mahrumiyet içinde cereyan eden hayatın kalbimde çirkin çirkin yeisler, fena fena hisler uyandırmıştı. Artık hissiyat-ı ulviyeden tecerrüt etmiş, mertebe-i insaniyetten hayvaniyet derecesine inmiştim” (Uşaklıgil 2006:48-49).*

Yazar evlilik konusunda anne – kız çocuk ilişkisine farklı bir açıdan yaklaşım eğitimsiz bir annenin çocuklarını felakete sürüklemesini eserinde kullanarak okuyucunun ibret almasını sağlamaya çalışmıştır. Halit Ziya eserinde babasız kalan kız çocukları için alışılmışın aksine babanın değil; iyi annenin önemini kötü örnek ile ortaya koymuştur.

Halit Ziya'nın bir başka romanı olan *Bir Ölüünün Defteri*'nde de evlilik konusu etrafında anne – kız çocuk ilişkisine yer verilmiştir. Kızının her türlü fikrine saygı duyan olumlu bir annenin evlilik konusunda kızının arkasında durması anlatılır:

“

- *Nigar! Tereddüt etmeden hemen cevap vereceksin...*

Nigar bekliyordu.

- *Hüsam'ın zevcesi olmak ister misin?*

Sapsarı kesildi. Dudakları ihtizaz etti. Zavallı kız, tüfeğin patladığını işiten bir kuş gibi titredi. Tekrar ettim:

- *İster misin?*
- *Ne için soruyorsun?*

Evet doğrudur, ne için soruyorsun?

(...)

Nigar'dan beklediğim cevabı aldıktan sonra halamın yanına girdim. İnsan ağlamak istediği vakit gülüyor. Gülerek dedim ki:

- *Size bugün resmi bir sıfatla geliyorum. O resmiyeti muhafaza edecek eldivenler, beyaz boyunbağı olamamakla beraber, siz de hükmedeceksiniz ki, ziyaretim resmiyetin icap ettirdiği bütün şartlara mâliktir.*
- *Ne gibi? Dedi.*

Ciddi bir sesle dedim ki:

- *Refikim Hüsam Bey kerimeniz Nigâr Hanım'ın zevci, sizin oğlunuz olmak arzusundadır.*

(...)

Nihayet halam şu cevabı verdi:

- *Nigar'a müteallik meselelerde benden ziyade senin hükümlerin nâfiz olmak icap eder. Arzu ettiğin gibi yap, muhtarsın” (Uşaklıgil 2008: 113).*

Nigar'ın annesi, Nigar'ın Vecdi'yi sevdiğini bilmekle beraber evlilik kararını kızına bırakır. Vecdi başlarda Nigar'ın evlilik için küçük olduğunu düşünse de Hüsam'ın araya girmesiyle her şey Nigar'ın vereceği karara kalır. Annenin olumlu tavrı ve kızına söz hakkı tanınması, kızının mutluluğu içindir ve o döneme bakıldığında önemli bir gelişmedir. Bu yönüyle anne okuyucu için örnek tip olarak romanda yer almıştır.

Yazarın *Aşk-ı Memnu* romanında olumsuz anne tipi olarak yer alan Firdevs Hanım evlilik konusunda kızlarına sorun çıkarmış onların istediği kişiler ile evlenmelerine engel olmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Firdevs Hanım büyük kızı Peyker'in Nihat Bey ile evlenmesini istemez; üstelik evlenecek kişinin etrafındakileri değil kendisini dinlemesi gerektiğini düşünmektedir:

“Peyker'in izdivacı onun için müthiş bir darbe olmuş idi: Mesel çıkar çıkmaz kızının izdivaç fikrine karşı isyan etti, hususuyla Peyker'in yapmak istediği gibi bir aşk izdivacına affolunmaz bir kabahat nazarıyla bakıyordu. Muvafakat etmemek için bir müddet uğraştı, sonra Peyker'in firar etmek tehdidine mukabil bütün kuvvetleri düşerek mağlup bir teslimiyet ile rıza gösterdi” (Uşaklıgil 2011b: 28-29).

Firdevs Hanım, küçük kızı olan Bihter'in de evleneceği kişiye kendisi karar vermek ister fakat onda da başarılı olamaz. Bihter varlıklı biriyle evlenip mutlu bir hayat yaşamak ister fakat bu mümkün olmaz. Kendinden yaşça çok büyük olan Adnan Bey, Bihter'in arzularını yerine getiremez. Firdevs Hanım başından beri kızının Adnan Bey ile evlenmesini istememektedir. Ancak Bihter annesine boyun eğmez ve Adnan Bey ile evlenir:

“Birden zihninde Adnan Bey'in aleyhinde bağırarak takım takım sualler ayaklandı: Utanmıyor mu ellisini geçkin herif! Henüz bir çocukla izdivaca talip olsun! Hiç olmazsa yaşlarda mutedil bir nispet gözetmek lazım değil miydi?”

(...)

Peyker gülere gülere diyordu ki :

- *Annemin hiç hoşuna gitmedi. Benden sonra Bihter! Yeni bir münazaa esası daha... Bihter gülümsedi, yüzünde şimdi pembe bir tabaka dalgalanıyordu; nazarında bir istifsar tebessümü ile eniştesine baktı. Bu nazar: 'Sahih! Verdiğiniz haber doğru mu? Eğer öyle ise anneme bakmayınız; bilirsiniz a, bu bana ait bir mesele...' demek istiyordu. Peyker, kardeşlere mahsus anlaşma kolaylığıyla bu nazarın manasını tevsir ederek sarı bir irad etti”*
- *Doğru mu söylüyorsunuz, bey? Bakınız Bihter merakından çatlayacak. Siz anneme ne ehemmiyet veriyorsunuz? (Uşaklıgil 2011b: 40).*

Kendince haklı sebepler göstererek kızının evlenmesine mani olmaya çalışan Firdevs Hanım'ın aslında bu evliliğe karşı çıkmasının asıl nedeni Adnan Bey'i kendisine yakıştırmamasıdır. Fakat Adnan Bey ona değil kızı Bihter'e talip olmuştur. Bu sebepten Firdevs Hanım bu evliliğin olmasını istemez:

“Firdevs Hanım sordu:

- *Ne vakitten beri kızlar annelerine karşı izdivaç hakkında serbest serbest lakırdı söylemeye başladılar?*
- *Bihter, beş dakika evvel pamuk pençeleri altında tırnaklarını saklayan bir kedi sokulganlığıyla gelen bu kız, artık silahlarını çıkarmıştı; derhal cevap verdi:*
- *Anneler anlaşılacak sebeplerle kızlarının izdivaçlarına mümanaat etmeye başlayalıdan beri...*
- *Bihter!.. Annene karşı idare edilecek lisanı tayin edemiyorsun. Sana daha ziyade terbiye verdim, zannediyordum.*

(...)

- *Bunu terbiye noksanından ziyade kızlarınıza muhabbet, hürmet ihsas edememiş olmanıza hamletmek doğru olur. Teessüf ederim ki size birinci defa olarak ihtimal bir daha unutulamayacak şeyleri söylemeye mecbur oluyorum; fakat kabahat sizin... Kızınızı muahezeden evvel bir kere, sizi davet edelim, kendinizi düşününüz. Adnan Bey'i niçin reddettiğinizi tamamen biliyor musunuz? Yaşıyla çocukları için, diyeceksiniz. Nihat Bey'in de yaşı elli miydi? Onun da çocukları mı vardı. Halbuki bugün bana yapmak istediğiniz şeyi o zaman Peyker'e yapmış idiniz. Nihayet mağlup oldunuz, bu defa yine mağlup olacaksınız, fakat bu mağlubiyet size daha acı geliyor, çünkü...* (Uşaklıgil 2011b: 56-57).

Yazarın *Bir Valide Tarafından* isimli hikâyesinde evlilik konusunda kızların yaşadığı sorunlar anlatılır. Bu sorunların başında görücü usulü evlilik ve buna çanak tutan ebeveynler özellikle de kız annelerinin tutumu yer almaktadır. Görücü usulü evlilik sisteminin eleştirildiği hikâyede kızların bir meta gibi alıcılara kendisini beğendirmeye çalışması üzerinden toplumsal eleştiri söz konusudur.

“Artık görücüler birbiri ardından sökün eder. Kızınıza önemli bir uğraşı çıkmıştır. En beklenmedik zamanlarda giyinip kuşanmak, güzel görünmeye çalışmak; bilinmeyen kadınların karşısına çıkarak gülmekten ve ağlamaktan, üstelik soluk almaktan kendini tutarak satılık bir mal biçiminde oturmak...”(Uşaklıgil 1987: 75).

Halit Ziya'nın eserlerinde yer alan kızlar evlilik konusunda o dönemde alışılmadık bir şekilde istedikleri ile evlenirler. Romanlarda yer alan olumlu ve kızına saygı duyan babaların yanı sıra kızına müdahale etmek istemesine rağmen başarılı olamayan anneler bu durumun gerçekleşmesini sağlar. Genel olarak yazar, okuyucularına evlilik konusunda kızlarının fikirlerini dikkate almalarını salık vermektedir denilebilir.

Osmanlı kadınının aile içindeki pasif duruşu, babanın otoriter oluşu, sağlıklı aile ve sağlıklı toplum açısından önemli bir sorun olarak hikâye ve romanlarda yer almaktadır. Dönem aydınları bu durumu ailede söz sahibi olan ve olmayan annelerin kızlarının evliliğine karşı farklı pozisyonlarını eserlerinde işleyerek okuyucuya sunmuşlardır.

4. BÖLÜM

4.EBEVEYN – ÇOCUK İLİŞKİSİNİN DÖNEM VE YAZAR AÇISINDAN İSTATİSTİKSEL DEĞERLENDİRMESİ

Tanzimat ile birlikte sanat, insanların ihtiyaçları yönünde hizmet vermeye başlayan en önemli araçlardan biridir. Toplumun siyasî ve sosyal anlamda içinde bulunduğu ağır durumun farkında olan aydınlar insanları bu ağır durumun etkilerinden kurtarabilmek için sanat eserlerini kullanmışlardır. Bu dönemde sanat başlığı altında daha çok öne çıkan alan ise edebiyattır. Edipler, edebiyata toplumsal işlev yüklemek suretiyle sosyal sorunları eserlerinde işlemişlerdir:

“Çağdaş Türk edebiyatı, ülkenin daha uygar, daha batılı, olmak çabasına sıkı sıkıya bağlıdır; yenilikleri kökleştirip yaymak için bir araç ödevini görür. İlerlemeye, değişikliğe kendini adanmış gibi görünür; esini, yenilikleri sağlam temellere oturtabilecek toplumsal, iktisadi, kültürel konularda arar. Geçen yüzyılın ortasından beri, yani yenilik hareketinin kültürel alanlara aktarılıp daha çok sayıda aydının batılı düşüncelerle karşı karşıya geldiği zamandan beri, bu edebiyatta göze çarpan ilk özellik toplumun kaderiyle yakından ilgilenmek olmuştur. Bu dönemin en büyük edebiyatçıları, ünlerine yazılarının edebi değerlerinden fazla, edebiyat kisvesi altında açıkladıkları, toplumun kaderine bağlı siyasi ve toplumsal görüşlerden almışlardır. Mesela, Namık Kemal’in, Ziya Paşa’nın, Abdülhak Hamit’in şiirleriyle oyunları, batıdan alınmış idari ve siyasi konularla gelen yeni toplumsal ve siyasal kavramların daha geniş olarak uygulanmasını savundukları gibi, çok defa da yenileşmeye bir tepki olarak görülür”(Karpaz 1962: 22).

Batı etkisiyle bir değişimin içine giren Osmanlı toplumunun bu değişimi, hikâye ve romanlar vasıtasıyla hızlandırılmıştır. Osmanlı insanın her anlamda yeniden dizayn edilmesi için edipler eserlerinde gelenekseli esas almak suretiyle yeniyi ön plana çıkarmışlardır. Toplumun içinde bulunduğu eğitim seviyesi ve sosyal

durumu düşünülduğünde aydınların en kısa yoldan halka ulaşması ve katkıda bulunması roman vasıtasıyla olmuştur:

Türk edebiyatında romanın yeni bir tür olarak ortaya çıkışı, Türk toplumunun dönüşüm hikâyesine denk düşer. Daha çok batı etkisiyle kabul edilen bir tür oluşu, romanın Türk edebiyatındaki seyrini de büyük ölçüde belirlemiştir. Hatta seyrini belirlemekle kalmamış, romanın nasıl bir zemine oturması, neyi anlatması gerektiğine de yön vermiştir. Bu açıdan Türk romanını anlamak/anlatmak, öncelikle Türk toplumunun Batı etkisinde geçirmiş olduğu toplumsal ve siyasal değişimi kavramaktan geçmektedir. Moran'ın dikkatli bir şekilde vurguladığı gibi, Türkiye'de roman öncelikle Batılılaşmanın bir parçası olarak şekillenmiştir. Aslında hikâyeden romana geçiş basit bir değişimi değil daha derinlerdeki bir süreci işaret etmektedir. Romanın seçilmesi bir anlamda yeni bir dünya görüşünün kabulü, yeni bir paradigmanın inşası anlamına gelmektedir. Batı etkisindeki edebiyatçıların, uygarlığın bir anlatım formu olarak gördükleri romanı benimsemeleri kendi açılarından anlamlıdır. Çünkü roman, bir uygarlık anlatısıdır ve toplumlara uygarlığa götürecek araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Yani roman, Batılılaşma ideolojisinin aygıtlarından biridir. Bundan dolayı özellikle ilk dönem Türk romanı bir öğreticilik misyonu üstlenmiş, bir tür akıl hocalığı vazifesi görmüştür. Evlenmeden kadına, cariyelik kurumundan züppeliğe, çalışma ahlâkından okuma anlayışına kadar pek çok toplumsal sorunun adeta dili olduğu gibi çözüm alanı olmaya da heves etmiştir roman. Bütün bu süreçler temelde Batılılaşma ve değişme sorununa bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Alver 2011: 67).

Dönem romanları anlattıkları konular bakımından sosyal anlamda sorunları tespit etmesi ve bunlara çözüm üretmesiyle edebiyat sosyolojisi alanında incelenmesi mümkün eserler hâline gelmişlerdir. Bu yönüyle aydınların tezli roman anlayışı ağır basmış, bahsi geçen eserlerin sanatsal alt yapısından ziyade faydacı yönü öne çıkarılmıştır.

Çocuğun Türk romanında sosyolojik açıdan kavramsallaştırılması toplumda makro ve mikro düzeyde çocuğun konumunun nasıl görüldüğünü göstermesi bakımından önemli görünmektedir. Modern toplumun nasıl bir kural olarak ilerleyeceği, temelde aile ve okul içinde çocuklara verilen eğitim ile belirlendiği için romanda da çocuğun bu yönde incelenmesi gerekliliği önem kazanmaktadır.

Çocuğun modernleşme süreci içerisinde bireyselliğini kazanıp kazanmadığının gösterilmesi ve çocuğun toplum içinde hangi açılardan tartışıldığını göstermesi bakımından roman, zengin bir tür olarak veriler sunmaktadır”(Ördem 2015: 12).

Osmanlı'nın son döneminde modernizm ile birlikte bireyden başlayarak toplumun tamamına yayılan değişim hareketi sosyal anlamda birçok alanı etkilemiştir. Batı toplumundaki gibi sanayi devriminin ardından gelen bir yenileşme hareketi olmasa da devlet eliyle birçok kurumda değişim hızlandırılmıştır:

“Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme Batı Avrupa'daki gibi endüstri devrimi ile bir arada, onunla sıkı sıkıya bağlı bir süreç olarak ortaya çıkmamıştır. Askeri yenilgi, toprak kaybı ve hazinede büyüyen açık yüzünden oluşan tehdidi ortadan kaldırmanın çaresini arayan politik otoritelerin giriştikleri yenilik çabaları ve Batı Avrupa'ya özgü düşünce ve fikirlerin Osmanlı toplumunda, yavaş da olsa yayılması ve özellikle Babîâli'de görev yapanların önemli bir kısmı tarafından benimsenmesiyle, Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme olgusu ortaya çıkmıştır” (Sarıbay, Kalaycıoğlu 2009: 6).

Aile bireyleri arasındaki ilişki de bu hareketten nasibini almıştır. Bahsi geçen değişimin toplumda karşılık bulmasında aydınların önemli payı vardır. Çünkü onlar sosyal anlamda sağlanan düzenin ve gelişmişliğin devletin tüm organlarını düzelterek farkında olduklarından sanat eserlerini bu yönde tezler ile donatıp toplumun karşısına çıkartarak bir anlamda eğitimin toplumda yaygınlaşmasını sağlamışlardır.

“Zamanla, Türk toplumunda yaşam ve düşünce tarzlarının değişmesi, romana da yansdı öyle ki bugün Türk romanının derinlemesine bir incelemesi, geçen yüzyılda Türkiye'de yaşanan değişikliklerin de önemli bir dökümünü verebilir” (Finn 1984: 12).

Aile bir toplumun bireyden sonraki en küçük yapısıdır. Bu yüzden ailede yaşanacak değişim hareketi zamanla tüm toplumu etkileyecektir. Bunun farkında olan aydınlar aile içi ilişkileri düzeltmek ile işe başlamışlardır. Bahsi geçen döneme bakıldığında aile içi ilişkilerde iki türlü sorun vardır. Birincisi; geçmişten gelen yanlış uygulamalar, ikincisi; Batılılaşma ile birlikte ortaya çıkan yanlış uygulamalardır.

“Tanzimat’la beraber başlayan ve giderek, Osmanlı toplumunun statik yapısına göre oldukça sürat kazanan gelişmeler arasında, olumlu veya olumsuz şekilde en büyük değişikliğe uğrayan sosyal kurumların başında aile gelir. Tanzimat dönemi edebiyatında bu konu, eski aile kurumunun değişmesi gereken taraflarıyla işlendiği gibi, sarsılan ve olumlu değerlerini kaybetmekte olan toplumun bir parçası olarak da ele alınmıştır. Tanzimat dönemi edebiyatının ilk temsilcisi olarak kabul edilen Şinasi’nin Şair Evlenmesi oyununda, bir komedi atmosferinde, görmeden evlenmenin tenkit edilmiş olduğu malumdur. Diğer yazarların bunu takip eden roman-hikâye ve tiyatro eserlerinde de ya eserin esas tezi olarak veya ikinci, üçüncü planda gelişen bir olay olarak aile konusunun ele alınmadığı eser hemen yok gibidir” (Okay 2005: 235).

Geçmişten gelen yanlış uygulamaların başında kadının yeri gelmektedir. Dönem aydınları bu durumu ilk kaynağından yani kız çocuklarının durumundan ele alarak olumlu ve olumsuz örneklerle eserlerinde işleyip en büyük sorunların yaşandığı eğitim ve evlilik gibi temel dönüm noktalarına da değinerek toplum nezdinde farkındalık yaratmaya çalışmışlardır. Özellikle aile içinde karar alma mekanizmasının başında olan babayı alışılmışın aksine bir tutum içine sokup örnek ve çağının ilerisinde bireyler hâline getirerek sorunun direkt çözümüne gitmeye çalışmışlardır. Kadının eğitimi ve devamında evlilik sürecinde yaşadığı problemlerin giderilmesinde baba kilit noktadadır. Bu yüzden aydınlar eserlerinde babanın da yetişmesini eğitimi ve donanımlı kadınlar marifetiyle yapmışlardır. Ortaya çıkan eğitimi birey çocukluktan itibaren kadına değer vermeyi bilir ve ona saygı gösterir. Kadınların evlilik hususu da eserlerde kendine yer bulmuş önemli sorunlardan biridir. Yine bu bölümde de baba tipi kilit noktada olduğu için aydınlar kızına ve tercihlerine saygı duyan baba tipinin yanı sıra kızına ve tercihlerine saygı duymayıp onun sonunu hazırlayan baba tiplerini eserlerinde inceleyerek okuyucuya mukayese yaptırmıştır. Baba ve fikirlerinin aile içinde bir tabu gibi görülerek her dediğinin ve yaptığının doğru sayılıp eleştirilmeden ya da aile içinde istişare edilmeden uygulamaya konulması da geçmişten gelen yanlış uygulamalardan biri olarak görülüp sanat eserlerinde kendisine yer bulmuştur. Bu yönüyle babanın sadece kızına ya da eşine değil oğlu da dâhil tüm aile bireylerine zarar verdiği söylenebilir.

Aslında değinilen bu konu bir yönüyle kadının öne çıkması gerektiğini savunur mahiyettedir.

Yanlış Batılılaşma aile içi ilişkilerde birçok sorunun temeli olarak görülüp eserlerde kendisine yer bulan önemli bir konudur. Bireylerin yaşanan yenilikleri yanlış anlayıp özellikle aile içi ilişkiler dairesinde yaptıkları yanlışlar olumlu ve olumsuz örnekler ile okuyucuya verilmiştir. Bu bağlamda da yine aydınlar tarafından ebeveyn – çocuk ilişkisi ön plana çıkarılmış olumlu ve olumsuz örnekler ile sorunlara çözümler sunulmuştur. Bunun yanı sıra edipler aile içindeki değişimin temelinde yanlış Batılılaşma olduğunu tespit edilip çözümü ebeveyn – çocuk arasındaki ilişki de görmüşlerdir. Toplumun genel yapısı incelendiğinde ebeveyn – çocuk arasındaki ilişkinin hayatî öneme sahip olduğu görülür. Çünkü sağlıklı bir toplum için sağlıklı aileler, sağlıklı aileler için de her anlamda eğitilmiş bireylere ihtiyaç vardır. Eğitilmiş anneler ve babalar eğitilmiş çocukların garantisi demektir. Bu döngü sağlıklı olduğu sürece toplum da sağlıklı hâle gelir. Çocuk ise bu döngünün en önemli ayaklarından biridir ve onun iyi yetişmesi gerekmektedir. Batılılaşma dairesinde çocuğun sosyal hayattaki algılanışını değerlendirmek, aile içi ve aile dışındaki etkileşimini tartışmak, hem dönemin gerçekliğini kavrama hem de roman ve toplum ilişkisi hakkında sonuçlara varmak için oldukça önemlidir. Bu yüzden dönem aydınları yanlış Batılılaşmayı eserlerine konu ederek toplum bünyesinde geçmişten gelen kültürel birikimi ve yenileşmeyi uygun bir potada okuyucuya vermeye çalışmışlardır.

Ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında dönem incelemesine istatistiksel bir değerlendirilmenin yapıldığı bu başlıkta çalışmaya konu olan eserler ve ebeveyn – çocuk ilişkisine dair veriler aşağıdaki tabloda yer almıştır.

Tablo 2: Çalışmaya Malzeme Olan Eserleri ve Bu Eserlerdeki Ebeveyn – Çocuk İlişisine Dair Verileri Gösterir Tablo³

Eser Adı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
SUİZAN																				
ESARET	X		X																	
GENÇLİK			X		X															
TEEHHÜL			X		X											X			X	X
FELSEFE-İ ZENAN			X		X			X												X
FİRKAT			X		X	X														
PARA																X				
YENİÇERİLER																				
BİR FİTNEKAR					X											X				
BEKARLIK SULTANLIK MI DEDİN																			X	
BAHTİYARLIK						X					X						X			X
ÇİNGENE					X						X		X							
DİPLOMALI KIZ								X						X						
DOLAPTAN TEMAŞA					X															
ANA-KIZ																				
TAAŞŞUK-I TALAT VE FİTNAT	X	X						X	X	X	X			X		X	X			X
BEDİA HANIM								X							X	X				
DÜĞÜN									X											
ARLEZYALI																			X	
DENİZCİ HASAN						X														
FELATUN BEY İLE RAKİM EFENDİ			X				X			X	X				X					X
HÜSEYİN FELLAH																				
KARI-KOCA MASALI																				
PARİSTE BİR TÜRK																				
İNTİBAH			X							X		X						X		

⁴ Sütunlarda yer alan numaraların ne anlama geldiği tablonun sonunda yer almaktadır. Roman isimlerinin yer aldığı satır ile ebeveyn – çocuk ilişkisine dair verilerin yer aldığı sütunun birleştiği yere işaret konulmak suretiyle eserlerdeki bulguların tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

ÇENGİ	X	X						X			X	X			X				
JÖNTÜRK			X	X									X	X					
YERYÜZÜNDE BİR MELEK					X			X							X				
CEZMİ					X										X				
KARNAVAL					X	X	X												
DÜRDANE HANIM			X	X											X	X			
SEFİLE					X									X					X
SERGÜZEŞT			X															X	
DEMİR BEY					X	X						X							
NEMİDE					X			X									X		
BİR ÖLÜNÜN DEFTERİ					X										X				X
MÜŞAHEDAT			X												X				
TURFANDA MI TURFA MI					X			X				X			X				X
HAYAL VE HAKİKAT					X			X	X						X	X			
MUHADARAT					X			X		X	X			X	X	X			X
AHMET METİN VE ŞİRZAT							X	X						X					
GÜZEL ELENİ																			
LEYAL-İ İZTIRAB																			
AFİFE																			
FERDİ VE ŞÜREKASI					X												X		
ZEHRA					X										X			X	
TAAFFÜF					X			X											
GÖNÜLLÜ					X				X	X	X								
ARABA SEVDASI					X						X								
İFFET					X			X											
ESKİ MEKTUPLAR																			
MAİ VE SİYAH					X	X							X			X			
REFET					X														
ŞANLI ASKER					X	X													
MUTALLAKA					X							X							
UDİ		X			X											X	X		

ZAVALLI NECDET																			X
LEVAİH-İ HAYAT				X															
MÜREBBİYE				X		X		X						X					
BİR MUADELE-İ SEVDA	X	X				X												X	
METRES				X				X		X								X	
TESADÜF																			
AŞK-I MEMNU				X			X						X	X		X			X
MÜNEVVER				X											X				
EYLÜL				X											X				
KARABİBİK				X										X					
SEFALET				X						X			X			X	X		
MEHCURE							X						X						
HENÜZ ON YEDİ YAŞINDA									X										
HASBA															X				
GELİN															X				
GÖRÜCÜ																			X

Tablodaki Sütun Numaralarının Anlamalarını Gösterir Liste.

1. Çocuk Sahibi Olmak İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
2. Evlilik Yoluyla Çocuk Sahibi Olmak İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
3. Evlat Edinme Yoluyla Çocuk Sahibi Olmak İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
4. Evlilik Dışı İlişki Sonrası Çocuk Sahibi Olmak İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
5. Çocuk Sahibi Olma Durumunun Kavramsallaştırılmadığı Eserler
6. Erkek Çocuğun Eğitim Sürecinde Babanın Olumlu Tavrı İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
7. Erkek Çocuğun Eğitim Sürecinde Babanın Olumsuz Tavrı İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
8. Kız Çocuğun Eğitim Sürecinde Babanın Olumlu Tavrı İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
9. Kız Çocuğun Eğitim Sürecinde Babanın Olumsuz Tavrı İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
10. Babasızlık Temi İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
11. Erkek Çocuğun Eğitim Sürecinde Annenin Olumlu Tavrı İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
12. Erkek Çocuğun Eğitim Sürecinde Annenin Olumsuz Tavrı İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
13. Kız Çocuğun Eğitim Sürecinde Annenin Olumlu Tavrı İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
14. Kız Çocuğun Eğitim Sürecinde Annenin Olumsuz Tavrı İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
15. Annesizlik Temi İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
16. Kızların Fikri Alınmadan Yapılan Evlilikler İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
17. Kızların Fikri Alınarak Yapılan Evlilikler İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler

18. Cariyelerin Dâhil Olduğu Anne Erkek Çocuk İlişkisi İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
19. Erkek Çocuğu Bataktan Kurtarmak İçin Yapılan Zoraki Evlilikler İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler
20. Evlilik Sürecinde Anne – Kız Çocuk İlişkisi İle İlgili Malzeme Bulunduran Eserler

XVIII. yüzyıl ile birlikte Batı’da birçok kavram bilimsel ve sanatsal anlamda farklı algılanmaya başlamıştır. Çocuk kavramı da bunlardan biridir. Özellikle bahsi geçen yüzyılın son dönemlerinde Batı’yı yakından takip etmeye çalışan Osmanlı da bu algı değişikliğinden nasibini almıştır:

“Osmanlı toplumunda bireyin değişen bir dünya ve çevrenin içinde, çevresi ile hesaplaşan bir öge olduğunun bilincine ulaşılması; XVIII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Yani Osmanlı, insanı değişen bir dünyada kendisinin de değişmesi gerektiğini ve bu nedenle de ön planda çocuğun eğitime eğilmek gerektiğini tam olarak XVIII. yüzyılda anlamıştır. Bu sorun muhafazakârlar kadar, modern İslamcılar, Batıcıları, hemen her görüşe mensup aydınları meşgul etmiştir. Çocuğun eğitime önem verilmesi gerektiğinin farkına varılmasıyla çocuğa yönelik risalelerin yayımlandığı, çocuk dergisi ve gazetelerinin yayın hayatına girdiği gözlenmektedir. XVIII. yüzyıl; Avrupa’ya kıyasla geç de olsa Türkiye’de bu sorunun anlaşılıp ele alındığı bir dönemdir.” (Ortaylı 2009: 81).

Osmanlı toplumunda şehirleşmenin de etkisiyle kadın ve çocuklar naif ve korunması gereken varlıklar olarak görülmüştür. Onlara karşı mahremiyet duygusu ön plana çıkmış, bu durum kadın ve çocuğun hayatının büyük kısmını harem dairelerinde geçirmesine sebep olmuştur. Toplumun bakış açısı yüzünden özellikle kadınların ve çocukların toplumdaki hareket alanı çok düşük seviyede kalmıştır. Burada asıl önemli olan çocukların herkesin etrafında olması ancak birey olarak toplumda tam anlamıyla kabul görmemiş olmasıdır:

“Tanzimat dönemine kadar Osmanlılarda çocuğun ayrı bir yeri ve konumu yoktu. Yani çocuk farklı bir varlık olarak toplumda yer almıyordu. Şüphesiz çocuklar sosyal hayat içinde her zaman mevcuttular. Aile içinde bulunuyorlar, sokakta oyun oynuyorlar, okula gidiyorlardı. Bununla beraber çocuğun farklı bir varlık olduğu,

değişik şeylere ihtiyaç duyduğu ya bilinmiyordu ya da böyle şeyler akla bile gelmiyordu” (Okay 2005: 26).

Modernizm ile birlikte sosyal hayatta bu haksız tutumun yanlış olduğu birçok edip tarafından anlaşılmış ve tepki olarak bir değişim hareketi başlamıştır. Batı’ya eğitim için gönderilen aydınların bu değişimde önemli rolü vardır. Çünkü dönemin aydınları devletin içinde bulunduğu durumdan kurtuluşu yeni bir neslin inşasında görmüşlerdir. Bu yeni nesil inşa edilirken eğitim ön plana çıkarılmak istenmiştir ve devlet eliyle eğitime yönelik çıkarılan kanunlarda çocuklar için özel maddeler konulmuştur. Bu sayede Osmanlı aydınlarının üzerinde durduğu ebeveyn – çocuk ilişkisinin iki ayağından biri olan çocuk, Tanzimat ile birlikte kavramsallaştırılmış ve eserlerde yer almaya başlamıştır.

Tablo incelendiğinde toplamda yetmiş yedi hikâye ve roman çocuğun kavramsallaştırıldığı görülür. Bu da gösteriyor ki Tanzimat ile birlikte aydınlar çocuğu önemli görüp çocuk ve ebeveynler arasındaki ilişkiyi eserlerinde bilinçli olarak işlemişlerdir. Bunu yaparak aslında toplumdaki aksaklıkların giderilmesinde en temele; yani çocuğa inmişlerdir. Edipler ebeveyn – çocuk arasındaki ilişkinin sağlıklı hâle getirilmesiyle toplumsal ilişkilerin düzeleceğini düşünmüşlerdir. Sosyal yapıda var olan aksaklıkları dönemin siyasî yapısının izin verdiği ölçüde eserlerine taşımış olan aydınlar yeni neslin nasıl olması gerektiğini, hem aile içi eğitim hem aile dışındaki eğitimin toplumun muasır medeniyet seviyesine ulaşmasında ne derece önemli olduğunu çocuk üzerinden eserlerinde işlemişlerdir. Bu konuda dönemin en önemli isminin Ahmet Midhat Efendi olduğunu söylemek mümkündür. Onun bu konuda ayrı yeri vardır. Toplumun hemen her katmanından okur kitlesine sahip olan Ahmet Midhat Efendi’nin sanata bakışı tamamen toplumu bilgilendirmek ve eğitmek üzerinedir:

“Ahmet Mithat’ın romanla ilgili düşüncülerine göre hikâye ve roman; eğlence, bilgilenme, hakikate ve hikmete ulaşma, ibret alma, ıslah etme gibi maksatlar güdere yazılır ve okunur. Bu maksatlardan birini ya da birkaçını temin için romancı ister bütünüyle hayalden isterse kısmen gerçeklerden kısmen de hayallerden faydalansın esas olan amaçtır.

(...)

Hakikaten Ahmet Mithat'ın yazdığı yirmi dokuz hikâye ve otuzu aşkın romanın hepsinde bir maksat güttüğü bütün eserleri okunduğunda apaçık görülür. Bu eserlerden önemli önemli bir kısmında en çok olarak ferdî ve sosyal ahlâk, ideal insanın ideal vasıfları ve kötü örneklerin kötü örnekleri bağlamında hem maneviyat hem de ferdî ve sosyal huzurun ve gelişmenin temel dinamiklerine açık ve kapalı göndermeler yapar. Böylece o, hikâye ve romanlarını en çok bu maksatlara hizmet etsin diye yazmıştır, denebilir.

O, hikâye ve romanlarında bu gayelere göre yazarken bunu kuru bir vaiz edasıyla yapmaz, ya okurların olay örgüsünden netice çıkarmalarını hedefler ya da olayın akışını kesip araya girmek suretiyle ahlâkî görüşlerini serdeder” (Çıkla 2015: 75-76).

Selçuk Çıkla'nın da belirttiği gibi Ahmet Midhat neredeyse bütün yazın hayatını toplumu bilgilendirmeye adanmıştır. Toplumu ilgilendiren her konuyu eserlerine taşımış ve sorunlu gördüğü alanları kendi çözümleriyle okuyucuya vermiştir. Onun eserlerinde neredeyse konu sınırlaması yok gibidir:

Tanzimat edebiyatının halka yönelme ve halkın duyarlılığıyla bağ kurma arayışının belki de en anlamlı somutlaşması Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde görülür. Onun Türk edebiyatına katkısı konuların çeşitlenmesini, edebi beğenin popülerleşmesini sağlamış olmasıdır. Edebiyatı tarihle, coğrafyayla, iktisadi hayatla buluşturmuş, kaynaştırmıştır. Edebiyat için edebiyat yapmak adına değil, geniş bir kesime okuma zevki aşulamak ve halkı eğitmek amacıyla yazmıştır. ‘Halkın öğretmeni’ olma görevini yerine getirmek için oldukça sade bir dile başvurmuştur. Edebiyat – halk buluşması bakımından Türk edebiyatında benzersiz bir rol oynadığını iddia etmek mümkündür. ‘Yazı makinası’ olarak tanınan Ahmet Midhat Efendi, otuz altısı roman olmak üzere iki yüze yakın eserin sahibidir. Akla gelebilecek her konuda ve birçok türde kalem oynatmıştır. Öykü, roman, tarih, coğrafya, gündelik yaşam, macera, polisiye, vb. onun velud kalemi sayesinde Türk toplumu kendisine temas eden yeni bir edebi türle tanışmış ‘müptela okur’ tipi ortaya çıkmıştır (Özcan 2017: 462).

Ahmet Midhat Efendi aile içi ilişkilerin düzenlenmesi ve çocuk konusunu da eserlerinde işleyerek topluma bu konuda yol göstermiştir. Yazar yirmi altı romanında

çocuk kavramını öne çıkartarak bu konuda yanlış olan toplumsal algının değişiminde önemli rol oynamıştır:

“İşte size ulumda rüsum peyda etmiş bir peder! Kendisine her cihetle küfüv olabilecek sahabe-i ilm ve irfan bir de mader! Bunların tevlid edecekleri çocuğu kendi şanı marifetlerine şayan olacak bir surette talim ve terbiye etmeyecek olurlarsa o çocuk camcahil bir ham kalır mı kalmaz mı? Şüphe yok ki kalır. Demek oluyor ki babalık ve analık sanatının mukteziyatı ihmal edilecek olursa bugün alim ve fazıl addolunan bir aile yarın cahil ve fakir olan bir ailenin talim ve terbiye-i evlat sayesinde yarın pek fazıl ve mesut bir familyaya tahavvül ediverceğini bu kitabın mebadisinde size ispat etmiştik. İşte bir millet dahi böyledir. Hatta umumiyet üzere nev’-i beşer dahi böyledir. Evet! Bir millet dahi böyledir” (Ahmet Midhat Efendi 2015: 87).

Yukarıdaki alıntıda yazarın eserlerinde çocuk kavramını ve ebeveyn – çocuk ilişkisini bilinçli olarak kullandığını göstermektedir. Ahmet Midhat’a göre çocuk yetiştirmek öyle sıradan bir iş değildir. Çok entelektüel aile bireyleri bile eğer ilmî birikimini çocuklarına aktaramazsa sonraki neslin cahil olması kaçınılmazdır. Bu düşünce bireysel anlamda doğru olduğu gibi toplumsal anlamda tatbik edildiğinde de aynı sonucun çıkması kuvvetle muhtemeldir. Ahmet Midhat’ın çocuk eğitimi hakkındaki görüşleri Osmanlı’nın son dönem aydınlarının birçoğunun özellikle de Avrupa’ya eğitim almaya giden aydınların hemen hepsinin ortak fikridir denilebilir. Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Samipaşazade Sezai, Fatma Aliye, Mehmet Murat, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi birçok aydın ortaya koydukları eserlerle edebiyatın işlevselliğinden faydalanıp toplumun çocuk algısını değiştirmeye çalışmışlardır.

Üzerinde çalışılan metinler içinde çocuk eğitiminin önemli görülüp bilinçli olarak kavramsallaştırıldığı toplam otuz sekiz eser vardır. Çocuk eğitim sistemine farklı açılardan eleştirilerin yer aldığı bu eserlerde anne ve baba tipleri olumsuz olsa bile çocuklar eğitimsiz bırakılmayarak okuyucuya çocuk eğitiminin önemi gösterilmeye çalışılmıştır. Tabloda başlıklarla birlikte tasnif edilmiş olan bu eserlerin yirmi dört tanesi eğitim bağlamında baba – çocuk ilişkisine değinmiştir. Baba – erkek çocuk arasında eğitim ilişkisi on, baba – kız çocuk arasındaki eğitim ilişkisi ise on dört eserde yer almıştır. Babanın aile içindeki geleneksel pozisyonunun yanı sıra

çağının ötesinde ideal baba tipini hikâye ve romanlarda kullanan edipler okuyucuya farklı bir bakış açısı vermiştir. Ayrıca olumsuz baba tipinin de kullanıldığı hikâye ve romanlarla okuyucunun yapmaması gerekenler ve yaptığı taktirde sonuçlarının neler olabileceği gözler önüne serilmiştir.

Çalışmada yer alan eserlerde eğitim bağlamında anne – çocuk ilişkisine değinilen on dört eser vardır. Bu eserlerden sekiz tanesi anne – erkek çocuk arasındaki eğitim ilişkisiyle alakalı iken altı tanesi anne – kız çocuk arasındaki eğitim ilişkisiyle alakalıdır. Dönemin edipleri anne – çocuk arasındaki eğitim ilişkisine ayrıca önem vermişlerdir. Onların eserlerinin bu konudaki temel amacı da kadının aile ve devamında toplumda hareket alanını genişletmek olduğu söylenebilir. Olumlu ve olumsuz anne örnekleri ile annenin aile içindeki pozisyonu değerlendirilir. Olumsuz yani genel anlamıyla eğitimsiz ve donanımsız anne tipi çoğunlukla babanın olmadığı durumlarda aileyi idare edemez ve çocuklar hayatlarının sonuna kadar perişan olurlar. Olumlu yani eğitilmiş ve donanımlı anne tipi ise her ne şartta olursa olsun aileyi en iyi şekilde yönetir. Olumlu anne tipini kullanan yazarlar bir anlamıyla çağının ilerisinde ideal anne tipini kullanarak topluma eğitilmiş kadın düşüncesinin alt yapısını vermeye çalışmışlardır. Yazarların bilinçli olarak eserlerinde yer verdikleri bu konu aradan geçen yüz elli yıla yakın bir zamana rağmen hâlâ çözülememiş olan kadına şiddet konusunun da çıkış noktasıdır. Tanzimat aydınlarının yapmaya çalıştıkları, kadınlara saygı duyan erkekler, eğitilmiş ve kendine güvenen kadınlar yetiştirmek ve bu sayede toplumun kadına karşı zihniyetini değiştirmeye çalışmaktır ve bu dönemde atılan tohumlar Cumhuriyet'in ilk yıllarında filizlenip kadınların toplumdaki en büyük kazanımı olan seçme ve seçilme hakkının verilmesini sağladığı söylenebilir.

Ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişki sadece eğitim alanında yer almaz. Bu ilişki eş seçiminde de önemli yere sahiptir. Evlilik, dönemin diğer önemli problemlerinden biridir ki özellikle kız çocukları bu konuda çok mağdur edilmiştir. Çocuk yaşta evlilik, kızların evleneceği kişinin çok yaşlı olması ya da istemediği biriyle evlendirilmesi eleştirilen önemli noktalardır. Dönem aydınları toplumdaki bu aksak yönler kayıtsız kalmamış bunu sanatsal faaliyetlere yansıtılmıştır. Özellikle hikâye ve roman bu konuda hatırı sayılır bir yere sahiptir. Tabloda bu konuya değinen toplam yirmi bir eser tespit edilmiştir. Bu eserlerden on beş tanesi baba ve

çocuklar arasındaki evliliğe dayalı ilişkidir. Babanın aile içindeki pozisyonunu farklı açılardan alan bu eserler özellikle kız çocuklarının evlilik konusunda yaşadığı sıkıntıları ön plana çıkarır. Bugün hâlâ çözülemeyen bu sorun toplumun kız çocuklarına ya da genel manasıyla kadına bakışıyla alakalıdır. Bu zihniyet duvarını eserleriyle aşmaya çalışan edipler bu konuyu bilinçli olarak eserlerinde işlemişlerdir. Baba tipini olumlu ve olumsuz olarak eserlerine yansıtan yazarlar her iki durumun da sonuçlarını okuyucuya göstermek suretiyle toplumda bir farkındalık yaratmaya çalışmışlardır.

Anne ve çocuklar arasındaki evliliğe dayalı ilişki ise altı eserde işlenmiştir. Annenin aile içindeki pozisyonu farklı anne tipleriyle incelenmiştir. Olumlu ve eğitilmiş anne tipine sahip olan çocuklar evlilik konusunda sıkıntı yaşamadan evlenirler. Olumsuz ve eğitimsiz anne tipine sahip olan çocuklar ise ailelerinde yaşadıkları sorunları genellikle kendi ailelerine yansıtmışlardır. Yaptıkları evlilikler ya da evlilik süreçleri acı veren hayat evrelerine dönüşmüştür.

Dönemin siyasî ve sosyal şartları gereği mahremiyetin ön planda olduğu bir toplumda aile veya ev içindeki birçok bilginin resmi belgelerde yer alması mümkün değildir. Bu nokta da toplumun bir ferdi olan sanatçı devreye girip sosyal sorunları eserlerinde işlemek suretiyle sorunlara çözüm aramıştır. Özellikle ebeveyn – çocuk ilişkisini toplum birçok sorununa çözüm olarak gören dönem aydınları temel olarak eğitim ve evlilik bağlamında bu ilişkiyi eserlerine taşımışlardır.

5. BÖLÜM

5.“İDEAL ÇOCUK” VE “İDEAL EBEVEYN” KONUSUNDA YAZARLARIN VERDİĞİ/VERMEK İSTEDİĞİ MESAJLAR

Modernleşmeyle birlikte Osmanlı toplum yapısında yaşanan değişim özellikle aile üzerinde etkili olmuştur. Aile bireylerinin görev alanlarının değişmesi gerektiğini düşünen aydın zümre bu bağlamda anne ve çocuk bilhassa da kız çocuğu konusunda toplumun geleneksel algısının değişmesi için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların başında, ezilen kadın probleminin çözülmesi yoluyla kadınların toplumsal zeminde kendisine daha çok yer bulması gelmektedir. Kız çocuklarının uğradığı ağır haksızlıklar da aydınların kafa yorduğu, çözüm aradığı bir diğer önemli sorun olarak eserlerde yer almıştır (Okay 2005: 235).

Aile yapısının toplum içindeki analizi insan gelişimi açısından önem arz etmektedir. Bunun farkında olan dönemin aydınları yaptıkları sanatsal faaliyetlerle topluma yön vermeye çalışmışlardır. Devletin içinde bulunduğu zor durumdan ancak insanın değişimi ile kurtulabileceğini düşünen aydınlar o dönemde toplumsal mühendislik yapıp topluma yön vermişlerdir. Özellikle çocuk eğitimi konusunda topluma önemli mesajlar vermek suretiyle eserlerini yazmışlardır. Namık Kemal'in 1872'de *İbret* gazetesinde yazmış olduğu “Aile” makalesi dönemin aile yaşamındaki aksaklıkların tespiti açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle aile içi ilişkilerin yanlışlığı ve bu yanlışlıkların giderilmesine yönelik çözümleri, dönemin birçok aydınının ortak fikri sayılabilir. Yazara göre toplumun düzelmesi için çocuk eğitimi ve ebeveyn – çocuk ilişkisinin bu eğitimde ilk basamak olması gereklidir:

“Bizde aile muamelelerinden az çok bir fikir hâsıl etmek için orta halli bir efendinin hanesine girilse, câri olan ahvâle nazar-ı ibretle bakılsa ne görülür? Tabiatıyla pîş-i nazara en evvel ailenin pederi tesadüf eder; onun muamelelerine layıkıyla dikkat olunursa görülür ki vaktiyle çocuk imiş, her türlü hevâyîç ve lezâzini hazırlayacak bir dadı veya bir beslemesi varmış, her belasını o çeker imiş. Biraz

sinnini almış, evlendirmişler; dadı gitmiş yerine bacı gelmiş. Efendinin münasetli münasebetsiz ne kadar merakı ne kadar arzusu var ise-velev ki, her biri birkaç gece uykusuzluğu bir gün hastalığı, bin türlü meşakk-i cismaniyi, yüz bin türlü azab-ı ruahniyi mucip olsun-hanım onların cümlesini yerine getirmediğe boğazından rahatça bir lokma geçmek ihtimali yoktur. Efendi, çocukluğunda, mesela bir kedi beslemiş onunla eğlenirmiş. Teehhülden sonra kedi gitmiş; yerine bir iki çocuk gelmiş. Evvellerinin kendisine yaptığı gibi, şimdi de terbiye namıyla kendinin ne kadar hevesâtı var ise çocuklarının fikir ve vicdanına intiba ettirmeye çalışıyor” (Namık Kemal 1872: 2).

19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Osmanlı'nın aydın kesimi tarafından toplumsal çöküşün sebepleri tespit edilmiş ve bu hastalıklı durumun tedavisinin yine toplumun en küçük birimi olan insanın değişimiyle mümkün olacağı esere yansımıştır. Yapılan çalışmalarda düzelmeyen insanın ilk formu olan çocuktan başlamak suretiyle olabileceği ve çocuğun kavramsallaşması gerektiği bir diğer önemli tespit olmuştur. İdeal bir insan tipinin ancak çocukluktan itibaren verilecek eğitim ile mümkün olabileceği topluma birçok farklı şekilde anlatılmaya çalışılmıştır (Ortaylı, 2009:108).

Dönem şartları göz önüne alındığında sanatsal faaliyetler arasında topluma en çabuk ve kolay ulaşılabilir alan olarak da edebiyat görülmüş ve verilmek istenen mesajlar satır aralarında okuyucuya ulaştırılmıştır. Sosyolojik anlamda birçok toplumsal veriyi bünyesinde barındıran dönemin roman ve hikâye kültürü bu yönüyle birçok sorunun çözümü için aracı vazifesi görmüştür:

Çocuğun Türk romanında sosyolojik açıdan kavramsallaştırılması toplumda makro ve mikro düzeyde çocuğun konumunun nasıl görüldüğünü göstermesi bakımından önemli görünmektedir. Modern toplumun nasıl bir kural olarak ilerleyeceği, temelde aile ve okul içinde çocuklara verilen eğitim ile belirlendiği için romanda da çocuğun bu yönde incelenmesi gerekliliği önem kazanmaktadır. Çocuğun modernleşme süreci içerisinde bireyselliğini kazanıp kazanmadığının gösterilmesi ve çocuğun toplum içinde hangi açılardan tartışıldığını göstermesi bakımından roman, zengin bir tür olarak veriler sunmaktadır”(Ördem 2015: 12).

Dönem romancıları eserlerinde vermek istedikleri mesajları birçok farklı yol kullanarak vermişlerdir. İdeal insan tipi ve bunun karşısına koyduğu olumsuz insan tipini çatıştırıp okuyucuya mukayese yaptırma yöntemi bunların başında gelmektedir.

5.1. İdeal İnsan Algısı

Tanzimat ile birlikte hemen her alanda kendisini gösteren değişim hareketi sanatsal faaliyetlerde de kendisini önemli derecede hissettirmiş, Avrupa menşeli birçok tür Türk sanat hayatında kendisine yer bulmuştur. Özellikle roman sanatı çok hızlı yaygınlık göstermiş ve Türk yazın alanında önemli yere sahip olmuştur. Romanın etkili olmasında birçok farklı sebep gösterilebilir. Roman türünün Türk anlatı sanatına uyumu ve Türk okuyucusunun bu türü çabuk benimsemesi bu sebeplerin başında gelir. Yazarlar toplumsal aksaklıkların tespitini ve bunların çözümünü eserlerinde roman kişileri ve romana konu olan olaylar üzerinden vererek topluma yön vermeye çalışmışlardır. Aile ve aile bireyleri arasındaki ilişkiler romancıların en çok ilgilendiği konuların başında gelmektedir. Bunun temel sebebi ise Osmanlı'nın geleneksel aile yapısındaki erkek egemen yapının çarpıklığıdır. Ailede baba başta olmak üzere erkek evlat aile içindeki karar alma mekanizmasında önemli yere sahiptir. Annenin bu mekanizma içindeki fonksiyonu çok azdır. Kız çocuğunun fikir beyan etme hakkı ise yok denecek kadar azdır. Bu yapının değişmesiyle toplumda birçok sorunun düzelebileceğinin farkında olan aydınlar eserlerinde farklı açılardan bu sorunlara değinmiş ideal olanı öne çıkarmaya çalışmıştır:

İdeal olanın temsili anlatımı, edebiyatta tiplerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türk edebiyatında tahkiyeye dayalı eserlerde alperen veya gazi, âşık, sevgili, zâhid, rind gibi birçok tipten bahsetmek mümkündür. Edebiyata yön veren insan anlayışı, bu tipler aracılığıyla somutlaştırılmıştır. Anlatılan her hikâyenin dile getirdiği bir hikmet veya bir ders mutlaka vardır (Yıldız 2008: 2).

Türk hikâye ve roman sanatında önemli yere sahip olan Ahmet Midhat Efendi bu konuda birçok eser kaleme almıştır. İdeal çocuk kavramının topluma yön vermesi gerektiğine inanan yazar birçok eserini bu temel üzerine oturtmuştur. Eserlerinde kurguladığı iyi ve kötü bireyler üzerinden karşılaştırma yaparak okuyucuya seçme imkânı tanıma ya da okuyucuya mukayese ettirip onu iyiye sevk etme yöntemini kullanmıştır. Onun eserlerinde kurguladığı olumlu kişiler her okuyucunun takdirini

kazanan ideal insan tipleridir. Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerindeki olumlu roman kişileri, sahip oldukları akıl, bilgi, sevgi, edep, iffet, cesaret, yardımseverlik, çalışkanlık gibi birtakım olumlu vasıflara sahip olmaları ve bu vasıfların hayatlarına yansımaları dolayısıyla iyi kişiler olarak yer alırlar. Bu kişiler, aynı zamanda romanların başkişisi olan ideal insan tipi ile bir bütün olarak, diğer iyi kahramanlarda ise kısmî olarak bulunur. Ahmet Midhat okuyucusuna “şayet ideal insan tipini dikkate alıp çocuğunuzu bu minvalde yetiştirirseniz ideal olmayan roman kişisi gibi hayat karşısında olumsuz duruma düşmezsiniz” anlamına gelecek şekilde mesaj vermektedir. Bu konuda en öne çıkan eseri *Felâton Bey ve Rakım Efendi* romanıdır. Bu romanda karşılaştırma yöntemini kullanan yazar Rakım Efendi'yi okuyucunun gözünde yüceltmek suretiyle eserinde kurgulamıştır. Türk-İslam kültürünün yanı sıra Batılı manada da iyi eğitim almış çalışkan ve olumlu bir insan olarak okuyucuya tanıtilen Rakım Efendi'nin karşısında ise Felâton Bey yarım yamalak eğitimiyle yer yer bulunduğu ortamlarda komik duruma düşen olumsuz insan tipi olarak eserde kurgulanmıştır. Bu mana da yazar okuyucuya Rakım Efendi'yi seçmesini garanti kılacak şekilde bir karşılaştırma ve seçme yapmasını istemektedir. Yazar *Vah* romanında da bu karşılaştırmaya devam etmiştir. Romanda kurgulanmış olan Necati de çalışkan ve olumlu insan tipi olarak eserde yer alır. Buna karşılık olumsuz insan tipi olarak yer alan Behçet ise her haliyle okuyucunun olumsuz algısına maruz kalmaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde yer alan olumlu insan tipleri; *Hasan Mellah*'ta Hasan Mellah, Kuzella; *Hüseyin Fellah*'ta Hüseyin Fellah, Şehlevend; *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'de Canan; *Süleyman Musli*'de Süleyman Musli, *Karnaval*'da Resmi Efendi, Hesna; *Henüz On Yedi Yaşında*'da Ahmet Efendi; *Acaibi Alemde* Subhi Bey, Miss Haft; *Dürdane Hanım*'da Ulviye Hanım; *Vah*'ta, Samurkaş Hanım, *Esrâr-ı Cinâyât*'da Osman Sabri Efendi; *Cellat*'ta Andre Gocafo, Stefani, *Hayret*'te İsmail Azmi, *Bahtiyarlık*'ta Şinasi; *Çingene*'de Şems Hikmet Bey; *Arnavutlar*, *Solyotlar*'da Rüstem; *Demir Bey*'de Mustafa Kameruddin, Polini; *Haydut Montari*'de Andriya Sotonya, Ancelino; *Müşahadat*'ta Siranuş, Seyyid Muhammed Numan; *Ahmet Metin ve Şirzad*'da Ahmet Metin; *Taaffüf*'te Rasih Efendi; *Gönüllü*'de Recep Köso; *Mesail-i Muğlaka*'da Abdullah Nahifi; *Jön Türk*'te Nurullah Bey, Fatma Ahdiye Hanım'dır.

Ahmet Midhat Efendi'nin kötülüğün temsilcisi olarak eserlerinde kurguladığı kahramanların şahıslarında kötülük, sürekli bir nitelik olarak yer alır ve eserlerde olumsuz insan tipi olarak kendilerine yer bulur. Yaptıklarından asla pişman olmayan bu kişilerin hemen hepsi kötü bir akıbetle uğramak suretiyle cezalandırılırlar. Kötü olan kahramanlarda; iffetsizlik, hilekârlık, ihanet, ihtiras, gibi kötü özellikler ön plana çıkmaktadır. Bazı kahramanlar bu kötü özelliklerin hemen hepsine sahiptir. *Hasan Mellah*'ta Dominiko Padya; *Dünyaya İkinci Geliş*'te Mesut; *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'de Felatun Bey; *Hüseyin Fellah*'ta Dayızade Ahmet; *Yeryüzünde Bir Melek*'te Arife; *Vah*'ta Behçet; *Hayret*'te Sarpson; *Haydut Montari*'de Corcia vs. Bu kahramanlar, son derece güçlü bir zekâyâ sahiptirler ve zekâlarını kötülük yapmak için kullanırlar. Ahmet Midhat kurguladığı roman kişileri üzerinden okuyucunun iyi ve kötü arasında seçim yapılması gerektiğini bu seçim neticesinde gerçek hayatta ödül ya da ceza ile karşılaşacağını öngörmektedir. Bu minvalde iyi insan tipleri üzerinden çocuklarında görmek istedikleri vasıfları iyi insan tiplerinde bulup uygulamalarını mümkün kılmaktadır. Bunun neticesi olarak da çocuklarının ideal insan olmasıyla mükâfatlandırılmayı dolaylı olarak vadetmektedir.

Şemsettin Sami'nin *Taşşuk-ı Talat Fitnat* romanında kadınların uğradığı haksızlıklar üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda birçok geleneksel uygulamaya da karşı çıkılmaktadır. Kadınların, erkeklerin kölesiymiş gibi kötü muameleye uğraması, kadın erkek eşitliğinin olmaması isyan edilen en önemli uygulamadır:

“İnsanları bedbaht eden sosyal şartlara, gelenek ve göreneklere karşı tabiat, hürriyet müsavat adına şiddetli bir protestoyu ihtiva etmesidir” (Kaplan 1985: 22).

Yazarın eserinde kurguladığı olumlu ve olumsuz kişiler vasıtasıyla cinsiyetçi çatışma sağlanmış ve eser farklı açılardan toplumsal bir protestoya dönüşmüştür. Yazarın okuyucuya sunduğu iyi ve kötü tipler ve olaylar üzerinden çocuk eğitiminde olumlu ve olumsuz sonuçlara sahip örnekler ortaya konulmuştur. Kız çocuklarının eğitiminin yarım bırakılması onlara yapılmış en büyük haksızlıklardan biridir. Bu bağlamda eserde yer alan olumlu roman kişisi olarak Talat okuyucuya sunulmuştur. Kadınların yaşadığı zorlukları kadın kılığına girmek suretiyle yaşayarak aktarmıştır. Romandaki en olumsuz kişi ise kızının yaşam hakkına saygı duymayan Hacı Baba ve onunla beraber hareket eden Emine Kadın'dır. Okuyucuya olumu/olumsuz tipler

üzerinden çocuklara özellikle de kız çocuklarına karşı yapılmaması gereken uygulamalar gösterilmiştir.

İdeal çocuk kavramını önemseyen bir diğer yazar da Namık Kemal'dir. *İntibah* adlı eserinde kurguladığı Ali Bey adlı roman kişinin ideal çocuk ya da ideal insan tipi konusunda önemli yere sahiptir. Onun etrafındaki olumsuz roman kişilerinin Ali Bey'e yaşattığı ızdırapların yanı sıra ailesinin eğitim konusunda onu eksik yetiştirmesi hayatın getirdikleri karşısında onu çaresizliğe itmiştir. *İntibah* romanında dikkat çeken olumsuz insan tipi ise Mahpeyker'dir. Ahlaksız bir ailenin çocuğu olan bu kız küçük yaştan itibaren her anlamda kötü yetiştirilmiştir. Daha on üç yaşındayken akrabalarına satılan Mahpeyker on beş yaşında fahişe olur. Yaşadıkları ile yazar tarafından çok kötü bir şekilde cezalandırılan bu kadın, etrafına yaşadıkları ile okuyucu için tam bir ibretlik tablodur. Romanı okuyan kişiler çocuk yetiştirmede dikkat etmeleri gereken hususları Mahpeyker üzerinden yorumlayabilir. Ayrıca çocuk eğitimine dikkat etmedikleri durumda çocuklarının; dolayısıyla kendilerinin nelerle karşılaşabileceği ya da nasıl cezalandırılacağı konusunda yazar kendilerine acı ama gerçek fikirler vermektedir.

Karşılaştırma esasıyla roman içerisinde olumlu ve olumsuz kişilerin kurgulandığı bu minvalde ideal çocuk yetiştirmenin ya da yetiştirmemenin ne gibi sonuçları olabileceğinin işlendiği bir diğer roman da *Turfanda mı, Yoksa Turfa mı?*'dir. Romanda iyi eğitim almış roman kişisi olarak kurgulanmış Mansur, çocuk yetiştirmede eğitimin önemini ortaya koymaktadır. İdealist bir adam olan Mansur'un eğitimindeki can alıcı nokta annesinden Osmanlı terbiyesi almasıdır. Bu kısım çok önemlidir çünkü eğitim için Paris'e giden Mansur'un aldığı bu terbiye onun her türlü olumsuz davranış sahibi olmasını engeller. Avrupa'dan döndüğünde elinden geldiği kadar İslam'ı esas alarak ülkesine hizmet eder. Onun bu durumu yazar tarafından ödüllendirilir. Aynı romanda yer alan amcasının oğlu İsmail ise Mansur'un tersine eğlence düşkünü ahlaksız bir adamdır. Hem kendisi hem karısı ayrı kişilerle flört eden, Osmanlı aile yapısına uymayan kişilerdir. Yaptıklarından dolayı roman sonunda cezalandırılan İsmail de romanda olumsuz manada ibret alınması gereken kişidir. Mansur ve İsmail örneklerini gören okuyucu kendisinin ya da yetiştirmesi gereken çocuğunun nasıl olması gerektiği konusunda fikir sahibi olur.

Fatma Aliye Hanım da Türk romanında iz bırakmış önemli aydınlardan biridir. Ailesi ve geçek hayatında yaşadıkları ile dönemin ebeveyn – çocuk ilişkisi için önemli bir örnektir. Hemen her romanında kendi yaşadıklarından hareketle özellikle kız çocuklarının durumuna değinmiş, çocuklar için ailenin himaye demek olduğunu anlatmıştır. *Muhadarat* romanında kadının aile içindeki konumunu, annenin varlığı ve yokluğu üzerinden değerlendirmiştir. Bu romanda yazarın bir kadın olması dönemin kadın algısına dair sosyolojik bilgilerin ortaya konmasında etkili olmuştur. Okuyucuya ideal insan tipinin önerilmesi de yine kadının ön plana çıkarılmasıyla yapılmıştır. Münevver Hanım üzerinden ideal kadın tipi ortaya konulurken Calibe üzerinden de olumsuz ya da önerilmeyen kadın tipi eserde yer almıştır. Münevver Hanım annelik kurumunun gerektirdiklerini layıkıyla yerine getirip olumlu örnek olurken Calibe bunun tam tersine üvey annelik yapmaktan geri durmamıştır.

Nabizade Nazım'ın *Zehra* romanında genel olarak cinsiyet ayrımcılığı üzerinden toplumun geleneksel algıları eleştirilmektedir. Suphi'nin sorumsuzluğu yüzünden hayatındaki dört kadının perişan olması üzerinden toplumun erkek ve kadınlara bakışı, hareket alanları değerlendirilmektedir.

Romanda önemle üzerinde durulan konu kadınların durumu. Kadın her zaman mağdur durumda. Sorumsuz ve keyfince davranan erkek çevresindeki bütün kadınların mahvına sebep oluyor. Suphi, Sırrıcemal'in intiharına sebep oluyor. Ürani kendini öldürüyor. Annesine sahip çıkmadığından yaşlı kadın sokaklarda dilenerek ölüyor (Esen 1991: 43).

İdeal olan/olmayan roman kişisi bakımından da insan tabiatının etkili olduğuna inanan yazar roman sonunda roman kişilerine yaşattıklarıyla özellikle kadınlara karşı okuyucuya hayatta yapmaları ve yapmamaları gereken davranışların neler olduğunu tavsiye etmektedir. Kadın algısının toplumun geleneksel algısında değişmesi gerektiğine inanan yazar eserinde en önemli tez olarak ideal çocuk eğitiminde kadına karşı saygıyı savunmaktadır.

Halit Ziya Uşaklıgil eserlerinde özel olarak toplumun dertleriyle ya da çözülmesini istediği sorunlarla ilgilenmemiştir. Fakat o bile toplumun sorunlarını eserlerine taşımaktan kaçınmamıştır. Kafası cemiyetin büyük davalarıyla uğuldamamakla birlikte özellikle aile bireylerinin algısının değişmesi için eserlerinde farklı toplumsal

sınıftan roman kişilerini kullanmıştır. Bu yönüyle edebiyat sanatını toplum hizmetine sunmuştur:

“Halid Ziya ile biz birçok şey gördük. Kafası cemiyetin büyük davalarıyla uğuldamıyordu. Belli başlı ‘teması’ olan ferdi saadet meselesinde bile cemiyet hayatını derinleştiremediği için yerli yerine koyamamıştı” (Tanpınar 2005: 287).

Mai ve Siyah romanında Halit Ziya dönemin iki aile fotoğrafını çekmiş ve özellikle baba tipinin olumlu ya da olumsuz olması durumunda ailenin diğer fertlerinin hayat karşısındaki mukavemetleri okuyucuya sunulmuştur. Ahmet Cemil’in babası ve Raci üzerinden baba değerlendirmesi yapan yazar ideal çocuk yetiştirmede babanın önemini ortaya koymuştur. Yazar *Aşk-ı Memnu* romanında iki farklı aile üzerinden değerlendirmeler yaparak özellikle Batılı tarzda yaşam tarzını eleştirel anlamda işlemiştir. Adnan Bey ve Melih Bey’in aileleri üzerinden okuyucuya aile çerçevesinde ideal olan/olmayan davranışları sunmuştur. Yazarın bu iki romanında özellikle ebeveyn – çocuk ilişkisi ve ideal çocuk yetiştirme bağlamında Sabiha Hanım-Ahmet Cemil üzerinden anne-erkek çocuk ilişkisi, Adnan Bey-Nihal üzerinden de baba-kız çocuk ilişkisine değinip okuyucuya ideal insan konusunda tezler sunmuştur.

Hüseyin Rahmi Gürpınar da toplum sorunlarına kulak kabartan, eserlerinde bu sorunlara farklı açılardan bakmak suretiyle çözüm arayan önemli bir aydındır. Özellikle çocuk eğitimi konusunda dönemin modası hâline gelen mürebbiye kurumunu tüm çarpıklığıyla eserinde işlemiş okuyucuların dikkatini bu yöne çekmiştir. *Mürebbiye* romanında ikiyüzlü aile bireyleri ve bunların bozuk ahlaklarını işleyen yazarın olumsuz baba tipi olarak romanda yer verdiği Dehri Efendi'nin ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamında sicili bozuktur. *Metres* romanında Hüseyin Rahmi ahlaksız kadının aile bireyelerine verdiği zarar Parnas ve Firuze Hanım’ın yaptıkları üzerinden gösterilmektedir. Yazarın her iki romanında da altını çizdiği konu aile birliğinin olmamasıdır. *Mürebbiye* romanında anne, *Metres’te* romanında ise baba yoktur. Bu iki romanda yer alan olumsuz tipler üzerinden olumluya sevk etme durumu söz konusudur. Bu minvalde her iki romanda da ideal çocuk yetiştirmede ailenin önemini tez olarak okuyucuya sunmuştur.

Aile kurumunun toplumsal anlamda birçok görevi vardır. Bunların başında toplumun hem kültürel hem sayısal anlamda devamlılığını sağlamak gelir. Kültürel

anlamda devamlılığı sağlamak, doğal aile ortamında ya da profesyonel eğitim ortamında bireylerin bilinçli bir şekilde o kültürün gerekliliklerini öğrenmesiyle mümkündür. Bu öğrenme sistemindeki değişiklik ya da aksaklık toplumun devam eden yapısında yıllar içinde önemli farklılıklara sebep olur. Örneğin Batı toplumlarında görülen anne ve baba algısıyla Doğu toplumlarında görülen anne ve baba algısı genel olarak önemli farklılıklar içermektedir. Her ikisinde de eksiklikler görülebilir. Modernizm ile birlikte dünya genelinde aydınlar öğrenme sistemindeki farklılıkların pozitif anlamda değiş tokuş yapılmasıyla ideal insanın ortaya çıkacağını görmüşler, bu konuda önemli çalışmalar yapmışlardır.

Tanzimat aydınları özellikle Batı kültürünün insanın bireysel anlamda gelişimi için gerekli olan uygulamalarını tespit edip bunlardan Osmanlı coğrafyasında eksik olanları eklemeye çalışmışlardır. Bunların başında toplumun kadın algısı gelmektedir. Osmanlı toplum yapısında kadın dinin de getirdiği mahremiyet duygusuyla genel olarak aileden olmayan insanlardan saklanması gereken bir meta gibi algılandığı söylenebilir. Bu konu birçok sanat eserinde olumsuz yönüyle ele alınmış ve toplumun dikkati bu yöne çekilmeye çalışılmıştır. Aile kurumu ve aile bireyleri arasındaki ilişkiler de dönem aydınlarının eleştirdiği konulardandır. Yazarlar romanlarında çarpık ilişkilerin olduğu, dağılmış ya da genel ifadeyle problemlili aileleri eserlerinde işlemişlerdir. Yazarların bu çarpıklıkları işlemesi dönem aile yapısına genel bir eleştiri olduğu gibi bu yapının düzelmesi için ön görülen yol haritaları olarak değerlendirilebilir.

“Genelde dağılan aileleri anlatan bu romanlar ailenin yok oluşunu değil, zamana uygun olarak düzenlenişini anlatıyorlar. Canrad Elmer’in belirttiği gibi bu bir ‘yeniden düzelmeye’. Devlet düzeninin, toplum yapısının, fikirlerinin değiştiği dönemlerde her toplumsal kurum gibi aile de sarsılıyor. Ancak bu değişimlere ayak uyduramazsa, kendi yapısını değiştirmese yıkılıyor. Uyum sağlama zaman aldığından bu gibi dönemlerde birçok aile fire veriyor. Bunlar medeniyet değiştirme fireleri. Zamanla değişen toplumsal şartlara uyum sağlayan aile kurumu yeni yapısıyla ayakta kalıyor” (Esen 1991: 245).

Tanzimat dönemi hikâye ve romanlarında üzerinde özellikle durulan aile kurumuna derinlemesine bakıldığında çocuk yetiştirme konusunda ebeveynlere önemli görevler yüklenmektedir. Bu anlamda daha önceki başlıklarda da değinildiği

üzere ebeveynler çocuklarına karşı olumlu ya da olumsuz tavırlarına göre sınıflandırılmıştır. İdeal ya da olumlu ebeveynler evlatlarını her yönden iyi yetiştirdikleri için genellikle roman sonunda ödüllendirilirler. Fakat olumsuz olarak romanda yer alan ebeveynler ise roman sonunda bir şekilde cezalandırılmaktadır. Dönem yazarları genel olarak baba ve kız çocuğunu, anne ile erkek çocuğunu aynı romanda işlemişlerdir.

5.1.1. Ebeveyn Olarak Babalar

Osmanlı aile yapısında babanın aile içinde “koruyup kollayan ve özellikle çocuklar üzerinde bir otorite sağlayan” pozisyonu vardır. Hikâye ve romanlarda yer alan olumlu/olumsuz roman kişileri yaptıklarıyla ya da yapmadıklarıyla doğrudan ya da dolaylı olarak okuyucuya mesajlar vermektedir. Bu minvalde eserlerde yer alan ideal ebeveyn tipi çocuklarına olumlu davranan, onların eğitimine her şartta destek veren, aile içinde diğer aile bireylerinin fikirlerine saygı duyan kişiler olarak görülmektedir. Yazarlar kız çocuklarının eğitimi bu aşamada özellikle kullanmışlardır.

Ebeveyn olarak baba figürü iki şekilde okuyucuya sunulmuştur. İlk olarak babanın olmadığı aileler eserlerde kurgulanarak babanın önemi ve yokluğu hâlinde neler yaşanabileceği en acı tablolarıyla okuyucuya sunulmuş, buradan annenin eğitimine dikkat çekilmiştir. İkincisi ise babanın olumlu ya da olumsuz her ne şartta olursa olsun kız çocuğunun eğitimine önem vermesi eserlerde işlenmiştir.

Ahmet Midhat Efendi kurguladığı eserlerle hem babasızlığın aileye yaşatacağı travmayı hem babanın varlığını ve ailesine özenini özellikle de kızının iyi yetişmesini sağlayarak olumlu babayı okuyucuya sunmuştur. Ayrıca yazar babanın olmadığı yerde çocuğun İslami düsturlar ışığında yetişmesini ancak eğitimi ve donanımlı annenin sağlayabileceğini birçok eserinde vermiştir:

“Ahmet Midhat Efendi’de babasızlık yanlış terbiyeyle eşittir. Kendisi de sağlam bir Osmanlı eğitimi almış olan Ahmet Midhat Efendi için tek çıkış İslami bir terbiye ve kültürün yol göstericiliğinde ilerlemedir.

(...)

Nitekim romanlarına baktığımızda da Ahmet Midhat’ın özdeşleştiği kahramanların hepsinin babanın yokluğuna rağmen iyi bir İslam kültür ve terbiyesi almış kahramanlar olduğunu görürüz. Ahmet Metin gibi, Rakım Efendi gibi idealize

ederek idealize ederek özdeşleştiği bu roman başkişileri, akli başında annelerin tuttuğu İslam düşünce ve terbiyesine vakıf eğitimlerle yetiştirilmiş çocuklardır”(Parla 2008: 29).

Çalışmaya konu olan dönem düşünüldüğünde aile günümüze göre daha fazla mahrem yapıdadır ve bu yapının dışarıdaki yürütücüsü baba, sosyal anlamda kadınlar şimdiye göre daha geri planda oldukları için içerideki yürütücüsü ise annedir. Bu yüzden ki çocuklar ile doğrudan ve daha fazla alakadar olan annedir. Dönemin aydınları ilk eğitimini aileden özellikle de anneden alan çocuklara dikkat çekmişlerdir. İyi ve donanımlı bir anne olabilmenin yolu iyi eğitim almış kız çocuklarından geçmektedir. Toplumun bu noktada eksikliğini gören birçok yazar “kız çocukları” ya da “kız çocuklarının eğitimi” konusunu eserlerine taşımışlardır. İdeal baba tipi ise kızına her anlamda destek veren olumlu kişilik olarak eserlerde yer almıştır:

“Yeterli örgün eğitim kurumlarının bulunmadığı dönemlerde çocukların eğitilmesi ihtiyacı özel derslerle sağlanmıştır. Osmanlı toplumunda bunun gelenekleşmiş olduğunu da söyleyebiliriz. Romanımızda, başlangıçtan itibaren eğitim konusu en geniş şekilde ele alınmıştır. Şemsettin Sami, Namık Kemal, özellikle Ahmet Midhat Efendi medeniyetçilik ideolojisini gerçekleştirecek kişilerin yetiştirilmesi amacıyla, kişilerin eğitimine verdikleri önemi eserlerinde işlemişlerdir. Açıkça belirtmek gerekir ki, bu eğitim şekli önce erkeklerin, çocuklarının annelerini eğitecek şekilde yetiştirilmeleri amacını gütmüştür. Her erkek bildiklerini eşlerine anlatmalıdır mesajı bu romanlarda verilmiştir. Yazarlar sosyal değişimlerin temel kaynağının ev ve kadın olduğunu bildiklerinden, gelecekteki eşlerini eğitip, yetiştirmeyi ve ondan sonra evlenmeyi düşünmüşlerdir” (Enginün 2007: 137).

Genel olarak aile içinde baba ve çocuklar arasındaki ilişki hem çocukların cinsiyeti hem babanın eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir. Osmanlı’da özellikle 19.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yapılan çalışmalarla birlikte çocuk algısı toplum bünyesinde önemli kılınmaya çalışılmış, çocuğa yönelik özellikle eğitim alanında çalışmalar yapılmıştır. Sanatsal alanda da çocuk kavramsallaştırılmış ve eserlerde yer almaya başlamıştır. Tanzimat aydınlarının topluma dokunma ve toplumu dizayn etme açısında babaya da baba – çocuk arasındaki ilişkiye de önemli görev yüklemiştir:

Çocuğun Türk romanında sosyolojik açıdan kavramsallaştırılması toplumda makro ve mikro düzeyde çocuğun konumunun nasıl görüldüğünü göstermesi bakımından önemli görünmektedir. Modern toplumun nasıl bir kural olarak ilerleyeceği, temelde aile ve okul içinde çocuklara verilen eğitim ile belirlendiği için romanda da çocuğun bu yönde incelenmesi gerekliliği önem kazanmaktadır. Çocuğun modernleşme süreci içerisinde bireyselliğini kazanıp kazanmadığının gösterilmesi ve çocuğun toplum içinde hangi açılardan tartışıldığını göstermesi bakımından roman, zengin bir tür olarak veriler sunmaktadır”(Ördem 2015: 12).

Dönemin hikâye ve romanda örnek bireyin üstünde duran aydınlar özellikle olumlu/olumsuz baba modelinin çocuklarda iyi ya da kötü etkilerini gözler önüne sermişlerdir. Babanın çocukla ilgilenmesine paralel olarak topluma iyi ya da kötü birey kazandırılması söz konusudur. Baba modeli çocuk himayesi ve eğitimi bağlamında hayati öneme sahiptir. Bu konuda dönemin önde gelen ediplerinden biri olan Fatma Aliye Hanım’ın düşünceleri önemlidir:

“Kadın terbiye-i evlada ne kadar çalışsa ve aguş-ı maderanesi ilk mektep olmaya ne derecelerde şayan bulunsa evlada iyi bir numune olamayacak bir pederin evladın alacağı terbiye-i esasiye ve tutacağı etvar ve harekate pek büyük tesiri olur. Aileden alınacak terbiye-i esasiye insanın o kadar iliklerine geçer ki mektep ve tahsilin bunu geçiremediği pek çok defalar görülmüyor. Zevcin zevceye muamelesi istikbalde zevç olacak oğulun zevcesine olacak muamelatını ihzar eyler” (Karaca 2011: 98).

Birçok hikâye ve romanda babasız kalan ve eğitimli bir anneye sahip olmayan erkek çocukların hayat kadınlarının elinde oyuncak olması kız çocuklarının ise kötü yola düşmesi anlatılır. Romanlarda “himaye” kelimesi üzerinde özellikle durulmaktadır ve baba, hayatın her türlü zorluğuna karşı çocuklarını koruyucu vasfa sahiptir. Öne çıkan bir diğer durum ise baba – kız çocuk etkileşimi ya da baba – erkek çocuk etkileşimi şeklinde farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temelinde ise eğitim ve evlilik öne çıkar. Roman yazarları eğitim alanındaki tezini verirken bunu çocukluktan itibaren ele aldığı iki farklı roman kişinin karşılaştırması şeklinde yapar.

Ahmet Midhat Efendi birçok romanında bu konuya değinmiştir. *Felsefe-i Zenan* hikâyesinde Bedrettin Efendi, *Çengi* romanında Canbert Bey, *Yeryüzünde Bir*

Melek romanında Hacı Hafız Mehmet Singapuri, *Taaffüf* romanında Daniş Bey, *Karnaval* romanında Uzleti Efendi, davranışlarıyla çocuklarına karşı olumlu tavır sergilemişlerdir. *Taaşşuk-ı Talat Fitnat* romanında Saliha Hanım'ın babası, Nemide romanında Şevket Bey, *İffet* romanında Şakir Efendi, *Aşk-ı Memnu* romanında Adnan Bey olumlu tavırlarıyla ideal baba tipi olarak romanlarda yer almıştır.

Sonuç olarak; baba dönem romanlarında aile içi otoritenin kaynağı olarak görülmüş ve verilmek istenen tez bu otorite üzerinden verilmiştir. Örneğin kız çocuklarının sosyal anlamdaki şartlarının iyileştirilmesi eserlerde babanın desteği sayesinde olmuştur. Bu konuda toplumsal baskının azaltılması da yine baba üzerinden sağlanmıştır. Diğer taraftan babanın yokluğu hâlinde yaşanacak sorunlar da eserlerde işlenerek öncesinde tedbir alınması yönünde salık verilmiştir.

5.1.2. Ebeveyn Olarak Anneler

Modernizm ile birlikte birçok alanda yenileşme ve değişme görülmeye başlanmıştır. Bu değişime annenin aile içindeki pozisyonu da dâhil olmuştur. Daha eğitilmiş, daha bilinçli annelerin yetişmesi ve bunlar sayesinde bilinçli bir toplum yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu minvalde romanlarda olumlu/olumsuz anne tipleri kullanılmak suretiyle ideal ebeveyn olarak annenin nasıl olması gerektiği doğrudan ve dolaylı yoldan okuyucuya tez hâlinde verilmiştir. Dönemin ideal kadın algısı içinde annelik fonksiyonu başat konumdadır:

İctihad'da yayımlanan bir tercüme yazıda da kadınların görevleri konusunda yazar çocuk yetiştirmeye vurgu yapmıştır. Bir milleti teşkil eden kadınlar ve erkeklerin vatana karşı farklı görevleri ya da hizmetleri vardır. Bu görevler ve hizmetler genellikle birbiri ile karşılaştırılır. Vatana ve millete karşı yapılacak en mühim vazifelerden biri memleketin müdafaası ve diğeri de dünyaya çocuk getirmek ve yetiştirmektir. Yazar yazısının devamında çocuk yetiştirmek ile askere gitmenin aynı görevler olduğunu savunmuştur. Çocuk yetiştirmenin incelikleri, terbiye usulleri, çocuk sağlığının korunması, annelik görevinin en iyi şekilde nasıl yapılacağı konularında da bilgi vermiştir.

Yine kadının görevi konusuna farklı bir açıdan yaklaşan Mahmud Sadık da çocuk yetiştirmenin önemine ve annenin rolüne dikkat çeker: Kadının çocuk yetiştirme görevi ve bu görevin millet için önemine birçok yazısında değinen yazar; 'her ananın kucağı bir okuldur. Millet olarak kadın meselesinde iyi bir hâlde değiliz.

Kadınların eğitimi ve çocuk eğitimleri sayesinde bütün komşularımız bizi geçmiştir' diyerek kadınların eğitilme ve eğitme görevlerinin önemini vurgulamıştır” (Gündüz 2005: 177-178).

Dönem aydınları kadının sosyal hayat içinde genel olarak pasif konumunun değişmesi gerektiğini, toplumsal değişim için öncelikle bu sorunun giderilip kadının daha aktif rol alması gerektiğini savunmuşlar ve bunu eserlerinde işlemişlerdir. Kadının değişmesiyle annelik kurumu da değişecek çocuklarına daha faydalı anneler ortaya çıkacaktır.

Ahmet Midhat, kadının eğitilmesinin gerekliliğini savunan, bu konuyu eserlerinde işleyen, dönemin önemli yazarlardandır. Hikâye ve romanlarında, toplumun inşasında kadın eğitiminin önemini her fırsatta vurgulamıştır. Çünkü donanımlı bir kadın eğitim, evlilik, iş gibi konularda mantıklı ve doğru seçimler yaparak hayatını kolaylaştırır. Aldığı eğitim çocuk yetiştirme konusunda da yardımcı olur. Bu bağlamda donanımlı bir kadın iyi bir neslin garantisidir denilebilir:

“Midhat Efendi kadın eğitimini daima savunur. Bu eğitimin içine okuma yazma, şiir yazma, piyano çalma girer. Yalnız Midhat Efendi kadını büyük ölçüde evin içinde görür. Erkek evleneceği kadını kendisi eğitir: Felatun Bey Rakım Efendi’de Rakın hoşlandığı esir kızı önce eğitir, sonra azat eder ve onunla evlenir. Kadının kendine benzer bir eğitim görmemiş biriyle evlenmesi hâlinde neler olabileceğini tasavvur bile etmez onun bu eksiğini bizzat kendi hayatlarında bu mutsuzluğu yaşayan Fatma Aliye Hanım ile Halide Edip romanlarında dile getireceklerdir. Fakat bu sadece Midhat Efendi’ye has değildir. Toplum süratle yenileşmek ister ve çareyi annenin eğitilmesinde bulur. Destan kahramanları gibi, kadınlar hızla her şeyi öğrenir” (Enginün 2009: 206).

Ahmet Midhat Efendi *Gönüllü* romanında annenin önemine dikkat çekmek adına babası olmayan Recep Köso’nun durumunu eserinde kurgulamıştır. Eşi olmayan Çelebi Molla buna rağmen evladını en iyi şekilde yetiştirmeye çalışır. Yazarın anneye yüklediği sorumluluğun zorluğuna rağmen annenin bu görevi en iyi şekilde yerine getirmesi onun iyi şekilde yetiştiğini göstermektedir. Bu yönüyle olumlu anne tipine örnektir:

“Kuş yuvada gördüğünü işler darb-ı meselini kim tesis etmiş ise mutlaka validelerde terbiyenin evlada dahi intikal eylediğine dikkat etmiştir de bu darb-ı

meseli öyle tesis eylemiştir. Anasına bak kızını al meseli dahi böyledir. Yeni ahlâkîyyun aynı manayı eda etmek için insanın ilk mektep terbiyesi valideler kucağıdır” (Ahmet Midhat 2000b: 31).

Her ne şartta olursa olsun buna ailenin babasız kalması da dâhil ideal anne çocuklarına sahip çıkıp onları hayata hazırlamalıdır. Ahmet Midhat Efendi birçok toplumsal sorunu eserlerinde işlemiş babasızlık konusuna özellikle değinmiştir. Babanın olmadığı yerde çocuğun İslami düsturlar ışığında yetişmesini ancak eğitimli ve donanımlı annenin sağlayabileceğini birçok eserinde vermiştir:

“Nitekim romanlarına baktığımızda da Ahmet Midhat’ın özdeşleştiği kahramanların hepsinin babanın yokluğuna rağmen iyi bir İslam kültür ve terbiyesi almış kahramanlar olduğunu görürüz. Ahmet Metin gibi, Rakım Efendi gibi idealize ederek idealize ederek özdeşleştiği bu roman başkişileri, aklı başında annelerin tuttuğu İslam düşünce ve terbiyesine vakıf eğitmenlerle yetiştirilmiş çocuklardır” (Parla 2008: 29).

Aydın kesim aile yapısının en önemli parçasının anne olduğunu, çocukların geleceğe kazandırılmasında annenin yokluğunun çocuklarda telafisi mümkün olmayan yıkımlara sebep olduğuna dikkat çekmişlerdir. Çocukların mektebe gitmeden önce aile içinde annenin gözetiminde ilk eğitimini almaktadır. Aldıkları bu eğitim aslında onların ömür boyu hayata karşı bakış açılarının nasıl olacağını belirlemektedir. Annenin eğitim durumuna göre çocuk hayat karşısında duruş kazanmaktadır. Bu konuda bir kadın olarak Fatma Aliye Hanım’ın düşünceleri önemlidir:

“İnek vazife-i maderasını yavrusunu emzirmekle hitama erdirir. Tavuk piliçlerini palazladıktan sonra salıverir. Kadın ise terbiye-i evlat ile vazifedardır. Kız evlatlardan öyle valideler yetişmelidir ki hem oğullara ilk mektep vazifesini ifa etsin, terbiye-i İslamiyeyi versin, terbiye-i fikriyeye hizmet etsin hem de oğul delikanlı olup da mekatibi âliyeye gidince hanesindeki validesini kendisine yabancı bulup onu beğenmemezlik etmesin” (Karaca 2011: 98).

Gönüllü romanında Çelebi Molla, Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında Rakım’ın annesi, Çengi romanında Çengi Sümbül ve Saliha Hanım, Çingene romanında Ferazende Hanım, Bahtiyarlık hikâyesinde Osman Kamil’in annesi, Muhadarat romanında Münevver Hanım ve Calibe, Taaşşuk-ı Talat Fıtnat

romanında Saliha Hanım, *Mai ve Siyah* romanında Raci'nin eşi, *Demir Bey* romanında Demir Bey'in annesi, *İntibah* romanında Fatma Hanım, *Araba Sevdası* romanında Bihruz Bey'in annesi, *Metres* romanında Firuze Hanım ideal anne tipi için olumlu/olumsuz davranışlarıyla örnek olmuştur.

Dönem eserlerinde vurgulanan ideal anne tipi daha çok çocuk ve çocuk eğitimi üzerine kuruludur. Sosyal anlamda kadının var olması yine kendi yetiştirdiği çocuk üzerinden olmaktadır. Bu minvalde kaleme alınan eserlerde olum anne tipi çocuğunu her türlü zor şartta, buna babanın yokluğu da dâhil, hayata hazırlayabilen kadın olarak okuyucuya sunulmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmanın zaman aralığı olarak kendisine seçtiği 1870-1908 yılları arası, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı ve I. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı olarak adlandırılır ve bu zaman aralığı Osmanlı Devleti'nde siyasî ve sosyal anlamda birçok değişimin yaşandığı sancılı bir süreçtir. Bahsi geçen yıllarda kaleme alınan hikâye ve romanlar ebeveyn – çocuk ilişkisi dikkate alınmak suretiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte hemen her alanda kendini hissettiren modernizm rüzgârı sanat, aile, anne, baba, erkek çocuk, kız çocuk gibi birçok konuda değişime ön ayak olmuştur.

Tanzimat aydınlarına göre roman kültürel anlamda çok üst düzeyde olan bir birikimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Roman kültürü Avrupa medeniyetinde birikmişliğin sonucudur. Buna karşın roman kültürünün Türk edebiyatına girişi ise çok hızlı olmuştur. Bunun temel sebebi ise Türk anlatı geleneğinin roman alt yapısı ile uyumlu olması ve okuyucu kitlesinin hikâye kültürüne aşina olmasıdır. Avrupa'dan direkt olarak ithal edilen romanların Türk kültürüne uyumu fazla zaman almamıştır. Romanın Türk edebiyatına girmesiyle birlikte yazarlar birçok toplumsal konuyu eserlerinde işlemiştir. Bu konuların başında ebeveynlerin çocuklarla olan ilişkileri de yer almaktadır. Toplumun genel yapısı kendi döneminin şartları esas alınarak değerlendirildiğinde bu eserlerin tezi ve önemi ortaya çıkmaktadır. Aydın kesimin öngördüğü yenileşme ve değişme bağlamında ortaya çıkan bu eserler toplumda değişimi ve dönüşümü gözler önüne sermektedir. Modernleşme hareketinin çalışmaları mevcut nesilden ziyade yeni nesil üzerine olmuştur. Özellikle çocuğun modernleşme süreci içerisinde bireyselliğini kazanıp kazanmadığının gösterilmesi ve çocuğun toplum içinde hangi açılardan tartışıldığını göstermesi bakımından dönemin sanatsal faaliyetleri bilhassa da hikâye ve roman, zengin bir tür olarak veriler sunmaktadır. Bu verilerin güvenilir, zengin ve disiplinler arası bir çalışma ile verilmesi, çocuğun toplumsal konumu ile ilgili daha gerçekçi yorumları içerecektir.

Tanzimat edipleri hikâye ve romanın işlevselliğinden faydalanmak suretiyle ebeveyn – çocuk ilişkisini eğitim ve evlilik üzerinden kavramsallaştırıp bu yöndeki sorunlara çözümler üretmeye çalışmışlardır. Batılılaşma ile birlikte nasıl bir nesil yetiştirileceği temel bir sorun olduğu için hem aile içinde hem aile dışında erkek ve

kız çocuklarının nasıl bir eğitim alacağı dönemin aydını tarafından önemli görülmüş, üzerine farklı açılardan birçok çalışma yapılmıştır. Aile bireylerinin dönem şartlarına uygun olarak sanatsal açıdan kavramsallaştırılması toplum içinde anne – baba ve özellikle çocuğun eğitim noktasındaki konumunun tespiti açısından önemlidir. Aydın zümre bu tespiti eserlerine taşımış, çarpık noktaları olumlu ve olumsuz örneklerle gözler önüne sererek bahsi geçen eserleri birer telkin malzemesi olarak kullanmıştır.

Kadınların ve çocukların toplum hayatında daha görünür olması için bu dönemde erkeklerin dillendirdiği sosyal sorunlar birçok sanat eserinde yer almıştır. Hikâye ve romanlarda kadınların, çocukların, özellikle de kız çocuklarının eğitim ve evlilik temelinde yaşadıkları sorunlar farklı açılardan ele alınmıştır. Kadın yazarların varlığının azlığı onların bu değişim hareketinde yer almalarını engellememiştir. Fakat toplumun kadın yazara karşı hazır olmaması onların belli bir süre geri planda kalmasına sebep olmuştur. Kadınların kendi haklarını savunmaları için geri planda da olsa hak arama mücadeleleri ilerleyen yıllarda birçok aydın kadına örnek olacak ve kendi haklarını erkeklere ihtiyaç duymadan savunmalarını sağlayacaktır.

Devletin içinde bulunduğu genel durumun sıkıntılı olması ve yasal anlamda oturmuş bir sistemin olmaması sosyal anlamdaki eksikliklerin giderilmesinde özellikle kadınların maruz kaldığı haksızlıkların ortadan kaldırılmasını güçleştirmiştir. Bunun farkında olan aydınlar çocuk eğitiminden başlayarak kız çocuklarının eğitim hakkının geliştirilmesi için girişimlerde bulunmuş, eserlerinde baba tipini bu konuda özellikle kullanarak okuyucunun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Genel anlamda kadın konusu dönemin hikâye ve romanlarında şu şekilde geçer: Kocasını ölmüş ya da kocasından ayrılmış olan kadın, hayat karşısında çocukları ile yapayalnız kalır. Aldığı eğitim ve donanımına göre bu kadın evini çekip çevirir, çocuklarını her türlü kötülüğe karşı himaye eder ve onları olabilecek en iyi düzeyde topluma kazandırır. Eğer kadın eğitimsiz, hayat karşısında tecrübesiz ise çocukların himayesini sağlayamaz, çocuklar eğitim açısından yarım kalırlar ve çok kısa sürede mevcut miras çocuklar tarafından tüketilir, akabinde de aile bir trajediyle dağılır.

Babanın olumlu oluşuyla çocuklar kendisine olumlu bir model ile büyür ve hayat karşısında bocalamaz. Babanın olumsuz olduğu ya da babanın olmadığı ailelerde büyüyen çocuklar hayat karşısında tutunamaz. Aile bireylerinin özellikle de çocuğun hikâye ve roman alanında kavramsallaştırılmasıyla bahsi geçen yanlış

uygulamalar giderilmeye çalışılmış, aile içi ilişkilerin düzenlenerek ideal bir aile üzerinden ideal toplum düşüncesi olumlu ve olumsuz örnekler ile okuyucuya sunulmuştur.

Çocuklar sosyolojik ve tarihsel dönemlere göre yaşadıkları toplumsal olay ve olgulardan etkilenirler. Aile içindeki bu etkileşim çocuğun birey hâline gelmesiyle önce kendi kurduğu ailesine daha sonra da topluma sirayet eder ve değişim gerçekleşmiş olur. Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu değişim rüzgârı, konak hayatı yaşayan ve hikâye ve romanlara konu olmuş Tanzimat sonrası nesli çok derinden etkilemiştir.

Modernizm ile birlikte ortaya çıkan değişim hareketiyle her şey olumlu olarak devam etmemiş bazı yanlış uygulamalar ortaya çıkmıştır. Batı kaynaklı yani sonradan Osmanlı ailesine sirayet etmiş olan yanlış uygulamaların başında özellikle çocukları ilgilendiren alafangalık konusu ele alınabilir. Aslında bu konu doğrudan ebeveyn – çocuk ilişkisi ile alâkalıdır. Tanzimat ile birlikte sosyal alanda Batı'yı esas alarak gerçekleştirilmesi düşünülen yenileşme hareketi özünden kopmuş, şekilden öteye gidememiştir. Temelde bu hareket ziyadesiyle uygulanamamış ve dönemin aslı problemi hâline gelmiştir. Batı'dan gelen yenilikler dönemin azınlık denilemeyecek kadar çok olan gençleri arasında rekabet unsuru olmaya başlamıştır. Arabalar, elbiseler, takılar, yenen yemekler, hiçbir gereği yokken ortamda yarım yamalak konuşulan Fransızca gibi gösterişten başka hiçbir amacı olmayan bu aksesuarlar ve aktiviteler romanlara konu olacak kadar abartılmıştır. Özellikle varlıklı ailelerin çocukları kendileri için kontrol mekanizması olan babalarını kaybettiklerinde bir boşluğun içine düşerler. İçine düştükleri bu boşluktan dönemin modasına ayak uydurarak çıkmaya çalışırlar. Bu sebeple alafanga sözcüğü adeta dönemi özetler hâle gelmiştir.

Mürebbiye uygulaması da Osmanlı toplumunda yanlış anlaşılmış ve çocuklara faydalı olmaktan ziyade çocuklarda ahlâkî çöküşe sebep olan bir modadan öteye geçememiştir. İşte tam da bu noktada anne faktörü devreye girmektedir. Fakat annelerin daha genel bir şekilde ifade edilecek olursa kadınların toplumdaki yeri de dönemin tartışmalı konularından biridir. Kadın, geri planda kalmış, dönemin sosyal yapısının izin verdiği derecede eğitim almış, babası ya da kocasının izin verdiği ölçüde toplumda var olabilen, yarım bir birey olarak sosyal yapıda yer almaktadır.

Bu duruma en iyi örnek dönemin şartlarını sonuna kadar zorlamış olan Fatma Aliye Hanım'dır. Ahmet Midhat Efendi bu durumu kanayan bir yara olarak gören, eserlerine taşıyan aydınlardandır. Ahmet Mithat dönemin, kadına biçtiği rolü eleştirmiş, romanlarına yerleştirdiği güçlü kadın tipleri ile toplumda farkındalık oluşturmaya çalışmıştır.

Dönem aydınlarının eserlerinde değindiği bir diğer sorun ise evlilik konusudur. Gençlerin fikri alınmadan yaptırılan zoraki evlilikler evlenen çiftleri perişan etmektedir. Bu konuda da yine daha çok mağdur edilen kız çocuklarıdır. Görücü usulü, çocuk yaşta, kendisinden yaşça çok büyük biriyle ya da hiç istemediği biriyle evlendirilmeleri kızların yaşadığı temel sorunların başında gelmektedir. Bugün hâlâ çözülemeyen kadına şiddet sorununu Tanzimat aydınları bundan ortalama yüz kırk yıl önce tespit etmişler ve buna yönelik çalışmalar yaparak eserlerinde işledikleri olumlu ve olumsuz örneklerle okuyucularına yol göstermişlerdir. Sosyal anlamda öne çıkan sorunların başında kızların küçük yaşta evlendirilmesi ve istemediği kişiyle zoraki evlendirilmesi gibi konular gelmektedir. Kız çocuklarının evlilik gibi hayati bir konuda fikrine başvurulmadan görücü usulü veya beşik kertmesi gibi uygulamalarla evlendirilmesi ve bu duruma babanın ön ayak olması eleştirilen önemli hususlardır.

Tüm bu çabaların sonucu olarak ebeveyn – çocuk ilişkisi sayesinde aile merkezli birçok sorun çözülmüştür. Kadınların ve çocukların ebeveyn – çocuk ilişkisi bağlamındaki kazanımları zamanla hemen her sanatsal faaliyette kendisini göstermiş ve toplumun geleneksel algısının değişmesinde önemli rol oynamıştır. Ebeveyn – çocuk ilişkisinin kavramsallaştırılması sosyalleşmenin bir gereği olarak toplumsal zeminde yer bulmuş ve modern yaşamın ilk tohumlarının atılmasını sağlamıştır. Bu durum hikâye ve romanlarda kimi zaman gerçeğe uygun hâliyle yer alırken kimi zaman da gerçek hayatta yer almayacak şekilde okuyucunun karşısına çıkarılmıştır. Fakat her ne şekilde olursa olsun toplumun doğru manada değişimi için çaba sarf edilmiştir.

Görüldüğü üzere hikâye ve romanlarda ebeveyn – çocuk ilişkisi bir yandan yenileşme çabasının içinde kendine yer bulurken bir yandan da amaçladığı değerler açısından eleştirel bir bakış açısıyla sürekli denetlenmektedir. Henüz tam anlamıyla bir yaşam tarzı olarak bile hikâye ve romanlarda cesaretli bir şekilde yer alamayan bu

yenileşme girişimi millet olma bilincini kazanamamış toplum için korkulacak bir tarafa da sahiptir. Siyasi ve sosyal yapının izin verdiği ölçüde eserlerine yön veren yazarlar ebeveyn – çocuk ilişkisinin iyi anlaşılması durumunda toplumun çok büyük bir kazanım sahibi olabileceğini her kesime göstermişlerdir. Kadına saygı duyan bir nesil yaratılması kadının toplum zemininde daha çok yer bularak eşitliği ve sosyal anlamda kalkınmaya sağlamıştır. Nitekim ilerleyen yıllarda Batılı ülkelerden bile önce kadına seçme hakkının verilmesinin, bu dönemde yapılan çalışmaların bir meyvesi olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Zühdi (1967). *Şanlı Asker*. İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Ahmet, Midhat (2000a). *Cellat, Esrar-ı Cinayet*. (Haz: Kazım Yetiş), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2000b). *Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü*. (Haz: Ali Şükrü Çoruk), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2000c). *Çengi, Kafkas, Süleyman Muslî*. (Haz: Kazım Yetiş), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2000ç). *Dünyaya İkinci Geliş, İstanbul'da Neler Olmuş, Felatun Bey İle Rakım Efendi, Hüseyin Fellah*. (Haz: Kazım Yetiş, Necat Birinci, M. Fatih Andı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2000d). *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esra*. (Haz: A. Şükrü Çoruk), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2000e). *Hayret, Bahtiyarlık*. (Haz: Nuri Sağlam), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2000f). *Karnaval*. (Haz: Kazım Yetiş), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2000g). *Müşahedat*. (Haz: Necat Birinci), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2000h). *Paris'te Bir Türk*. (Haz: Erol Ülgen), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2000ı). *Yeryüzünde Bir Melek*. İstanbul, (Haz: Nuri Sağlam), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2001). *Letaif-i Rivâyât*. (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2002). *Arnavutlar Solyotlar, Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr, Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*. (Haz: Nuri Sağlam, M. Fatih Andı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ahmet, Midhat (2003a). *Haydut Montari, Diplomalı Kız, Gürcü Kızı Yahut İntikam, Rivalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*. (Haz: Kazım Yetiş, Ali Şükrü Çoruk, M. Fatih Andı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2003b). *Eski Mektuplar, Altın Aşıkları, Mesâil-i Muğlâka, Jön Türk*. (Haz: Kazım Yetiş, Ali Şükrü Çoruk, M. Fatih Andı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2007). *Vah*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ahmet, Midhat (2008a). *Felâhun Bey ile Rakım Efendi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2008b). *Felsefe-i Zenan*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2012a). *Çingene*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2012b). *Dürdane Hanım*. (Haz: Osman Sevim), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2013a). *Ahmet Metin ve Şirzad*. (Haz: Özlem Nemutlu, Fazıl Gökçek). İstanbul: Bedir Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2013b). *Henüz 17 Yaşında*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ahmet, Midhat, Fatma Aliye (2015a). *Hayal ve Hakikat*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Ahmet, Midhat (2015b). *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet, Midhat (2017). *Acâyib-i Âlem*. (Haz: Kazım Yetiş), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akalın, Şükrü Halûk vd., (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alkan, Yılmaz (2015). *Türk Romanında Yüksek Öğrenim Gençliği(1872-1950)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Altuğ, Fatih (2006). “Merhaba Ey Muharrir. Ahmet Midhat Efendi Üzerine Eleştirel Yazılar”. “*Ahmet Midhat'ın Hala Geçerli Öğüdü: Kızlarımızı Okutun*”. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

- Akyüz, Kenan (2012). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Akyüz, Yahya (2018). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Pegem Akademi.
- Altın, Hamza (2008). “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizde Yeri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1: 271-283.
- Alver, Köksal (2011). “Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26/2011: 63-72.
- Arık, Şahmurat (2005). *Roman Yokuşunda Türkler*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Argunşah, Hülya (2016). *Kadın ve Edebiyat Babasının Kızı Olmak... . Kesit Yayınları*. İstanbul.
- Ataünal, Aydoğan ve Özalp Reşat (1977). *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- [Aygün], Güzide Sabri (1901). *Münevver*. İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.
- Bardakçı, Murat (1982). *Yakın Tarihimiz*. İstanbul: Milliyet Tarih ve Kültür Eki.
- Berker, Aziz (1945). *Türkiye’de İlköğretim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Berkes, Niyazi (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Binbaşoğlu, Cavit (1997). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Bozdoğan, Ahmet (2008). *Romanda Türkiye Dışındaki Türk Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Budak Lütfi ve Budak Çiğdem (2014). “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne İlkokul Programları (1870 -1936)”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar (TSA)*. Yıl: 18, Nisan Dönemi, 1: 51-68.
- Çetin, Nurullah (2007). *Ahmet Midhat Efendi Kitabı*. İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

- Çıkla, Selçuk (2015). “Ahmet Mithat Efendi’nin Roman Yazma Yöntemi”. *Türkiye Bilim Araştırmaları Dergisi*: 73-96.
- Çıkla, Selçuk (2018). “Tanzimat’tan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler”. *Hece Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*: 89-107.
- Demir, Ayşe (2006). “Başlangıcından Cumhuriyet’e Kadar Ana Çizgileriyle Türk Hikâyesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, “Yeni Türk Edebiyatı Tarihi I”, C/4: 7-14.
- Denizli, Selda (2004). Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Kadın Eğitimi Üzerine Bir İnceleme, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Dino, Güzin (2008). *Türk Romanının Doğuşu*. İstanbul. Agora Kitaplığı.
- Durakbaşı, Ayşe (2002). *1990 sonrası Türkiye’de Sosyoloji Literatürü: Toplumsal Görüş Ufkunun Olanakları ve Sınırları*. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını.
- Emine, Semiye⁴ (2010). *Sefalet*. İstanbul: Antik Kitap.
- Enginün, İnci (2009). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2011). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esen, Nüket (2006). *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, Nüket (1991). *Türk Romanında Aile Kurumu (1870-1970)*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Fatma, Aliye (2007). *Refet*. İstanbul: L&M Yayıncılık.
- Fatma, Aliye (2009). *İslam Kadınları (Nisvan-ı İslam)*. İstanbul: İnkılap Basım Yayım.

---

⁴ 1944’te vefat eden Emine Semiye’nin soyadı Önyasya’dır. Ancak Emine Semiye’nin eserleri hep soyadsız yayımlandığı için yazarın literatürde bu adı kullandığı kabulünden hareketle eserin künyesinde soyad kullanılmamıştır.

- Fatma, Aliye (2012a). *Muhadarat*. (Haz: Fazıl Gökçek). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Fatma, Aliye (2012b). *Udi*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Has-Er, Melin (2000). *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Finn, Robert P. (1984). *Türk Romanı*. (Çev: Tomris Uyar). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gazioğlu-İşmen, Ayşe Esra.(2012). *Hayatın İlk Çeyreği*. İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Gelişli, Yücel (2010). *Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri*. Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 9, Yeni Türkiye, Adana: 27- 36.
- Gökçe, Birsen (1991). *Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme: Aile Yazıları-I*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara: 205-223.
- Gökçek, Fazıl (2000). “Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın Erkek ilişkilerinin Düzenlenişi İle İlgili bazı Tespitler”. *Türk Yurdu Roman Özel Sayısı*, Mayıs-Haziran:153-154.
- Gökçek, Fazıl (2001). *Letaif-i Rivayât Önsözü*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Gökçek, Fazıl (2006). *Osmanlı Kapısında Büyümek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Günay-Erkol, Çimen (2011), “Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz:155-167.
- Gündüz, Mustafa (2005). *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları*. İstanbul: Lotus Yayınları.
- Gürbilek, Nurdan (2007). *Kör Ayna, Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2002). *Bir Muadele-i Sevda*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2008). *Mürebbiye*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2012). *Metres*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2013). *Mutallaka*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2014). *Şıpsedi*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2015). *İffet*. İstanbul: Özgür Yayınları.

- Kabaklı, Ahmet (1997). *Türk Edebiyatı I*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (1985). *Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (2004). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (2006). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabulut, Mustafa (2008). *Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Karaca, Şahika (2011). “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı:31:93-110*.
- Karpat, Kemal (1962). *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*. İstanbul: Varlık Yay.
- Kaya, Mahmut (1983). *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul: İktbal Yayınları.
- Kefeli, Emel (2007). *Ahmet Midhat Efendi Kitabı, “Yola Çıkmadan- Yol Esnasında- Döndükten Sonra- Ahmet Midhat Efendi’nin Romancılığında Bilgi, Hayal ve Tecrübenin Rolü”* İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kerman, Zeynep (1998). *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kınalızâde, Ali Çelebi (2010). *Devlet ve Aile Ahlakı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Köksalan, Bahadır (2007). *Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Lisan Yayınları.
- Kudret, Cevdet (1997). *Edebiyat Kapısı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kudret, Cevdet (2004). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 1*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Kuran-ı Kerim ve Yüce Meali*.(2005). (Haz: Hamdi Yazır), Isparta: Hayrat Neşriyat.
- Yeşilyaprak, Binnur (2015). *Çalışan Anne ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

- Kurnaz, Şefika (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Mehmet, Murat (1980). *Turfanda mı, Yoksa Turfa mı?*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mehmet, Rauf (2011). *Eylül*. İstanbul: İnkılap Kitapevi
- Mehmet, Vecihi. (2003). *Mehcure*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Moran, Berna (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Roman, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Moran, Berna (2005). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 Ahmet Midhat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nabizade, Nazım (2004). *Karabibik*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Nabizade, Nazım (2011). *Zehra*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Nabizade, Nazım (2015). *Hasba*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Namık, Kemal (1872). "Aile". *İbret Gazetesi*. Sayı: 56:2-3.
- Namık, Kemal (1969). *Celalettin Harzemşah*. (Haz: Hüseyin Ayan). İstanbul: Hareket Yayınları.
- Nabizade, Nazım (1997). *Zehra*. (Haz: Hüseyin Alacatlı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Namık, Kemal (2000). *İntibah*. İstanbul: Elips Yayınları.
- Namık, Kemal (2009). *Cezmi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Namık, Kemal (2010). *Celalettin Harzemşah*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Narlı, Mehmet (2005a). "The Love Stories Between Slave/ Servan (Cariye Sevdaları)" *Annals Of Faculty Art Ain Shams University, Volum 33, Jul-Sep. 2005: 343-358*.
- Narlı, Mehmet (2005b). *Roman Ne Anlatır*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Okay, Orhan (1998). *Konuşmalar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okay, Orhan (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, Orhan (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Ortaylı, İlber (2009). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ördem, Özlem (2015) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Modernleşmesi Bağlamında Türk Romanında Çocuk*. (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Özbalcı, Mustafa (2003). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Bazı Romanlarında Ferdi ve Sosyal Tenkit*. İstanbul: Matbaa Yayınları.
- Özbay, Ferhunde (1999). *Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle mi, Evlat mı?*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, Ufuk (2017). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Edebiyat – Siyaset İlişkisi", *Sosyoloji Konferansları*, No:55, 459-477.
- Özön, Mustafa Nihat (2009). *Türkçede Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Jale (2008). *Babalar ve Oğullar. Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Jale (2008). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlatır, İsmail (1992). *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Parlatır, İsmail (2018). *Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı*. DTCF Dergisi, Şub. 2018.
- Recaizade, Mahmut Ekrem (2010). *Araba Sevdası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Safvet, Nezihi (2012). *Zavallı Necdet*. İstanbul: Kitap Zamanı Yayınları.
- Samipaşazade, Sezai (2004). *Sergüzeşt*. İstanbul: 4M Yayıncılık.
- Sarıbay, Ali Yaşar ve Kalaycıoğlu, Ersin (2009). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Dora Yayıncılık.
- Sarı, Eren (2016). *Osmanlı'da Kadın*. İstanbul: Net Yayıncılık.
- Serttaş, Aybike (2009). "Çocuk Eğitimi Aşamaları" *Turkish Studies*, 8/13: 1302-1314.
- Sevük, İsmail Habib (1986). *Tanzimat Devri Edebiyatı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Soğukömeroğulları, Mehmet (2011). "Servet-i Fünûn Edebiyatı Gayrı Millî Midir?" *Turkish Studies*, 6/11:1727-1741.
- Şemsettin, Sami (1314). *Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahirimiz*, Sabah, numara 3240, 16 Teşrin-i Sani 1314.
- Şemsettin, Sami (2010). *Küçük Şeyler*. İstanbul: Kitap Zamanı.
- Şemsettin, Sami (2012). *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2003). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2005). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Timur, Taner (2002). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Turan, Namık Sinan (2005), "Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta'addüd-i Zevcat (Çokeşlilik) Sorunu, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Sayı:7:17-41.
- Türkdoğan, Orhan (2004). *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (1987). *Bir Hikâye-i Sevda*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2005). *Nemide*. (Haz. Berna Sağıroğlu). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2006). *Sefile*. (Haz. Ömer Faruk Huyugüzel). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2009). *Bir Ölüünün Defteri*. (Haz. Orhan Oğuz). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2010). *Ferdi ve Şürekâsı*. (Haz. Samet Öz). İstanbul: Özgür Yayınları. Uşaklıgil, Halit Ziya (2011a) *Mai ve Siyah*. (Haz. Enfel Doğan). İstanbul: Özgür Yayınları.

- Uşaklıgil, Halit Ziya (2011b) *Aşk-ı Memnu*, (Haz. Muharrem Kaya). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yazıcı, Nesimi (2008). “Niş Islahhânesi’nden Haber Var!”. İstanbul: *Kültür Dergisi Osmanlı’da Çocuk Özel Sayısı*: 25-31.
- Yetiş, Kazım (2017). “Türk Romanında Aile”, İstanbul: *Hece Dergisi Roman Özel Sayısı 1*: 314-325.
- Yıldız, Ali (2008). “Ahmet Midhat Efendi’nin İnsan Tasavvuru” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Cilt/Sayı: XLVII*: 13-24.
- Yılmaz, Burcu Ebru (2002). “Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Bir Değerlendirme”. *Kadın/WOMAN 2000 Journal For Woman Studies C.3*: 2-8.
- Yılmaz, Durali (2011). *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Osman AKKAN
Doğum Tarihi ve Yeri: 17.03.1986 / Yozgat
Uyruğu: TC
e-posta: osmanakkan@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Erciyes Üniversitesi	2009
Yüksek Lisans	Gaziantep Üniversitesi	2012
Doktora	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2020

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2010	Gaziantep Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL BİLGİSİ

KPDS ( ) ÜDS (65) TOEFL ( ) IELTS ( )